

ROCZNIKI NAUK ROLNICZYCH

ANNALS OF AGRICULTURAL SCIENCE

Series G – Economy

Vol. 98 – No. 3

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
WYDZIAŁ NAUK ROLNICZYCH, LEŚNYCH I WETERYNARYJNYCH
KOMITET EKONOMIKI ROLNICTWA

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO

R O C Z N I K I N A U K R O L N I C Z Y C H

Seria G – Ekonomia Rolnictwa

Tom 98 – Zeszyt 3

Warszawa 2011

RADA REDAKCYJNA

Jerzy Wilkin (przewodniczący)
Bogdan Klepacki, Andrzej Kowalski, Walenty Począta, Stanisław Stańko

KOMITET REDAKCYJNY

Stanisław Stańko (redaktor naczelny), *Zygmunt Wojtaszek*,
Stanisław Urban, Bolesław Borkowski, Anna Grontkowska (sekretarz)

Adres Redakcji: 02-787 Warszawa, Nowoursynowska 166

Recenzenci

Alina Daniłowska, Gabriel Główka, Barbara Gołębiewska, Jan Hybel,
Andrzej Jędruchniewicz, Jakub Kraciuk, Henryk Manteuffel, Maria Parlińska,
Michał Pietrzak, Roman Sobiecki, Aldona Zawojska, Jan Wołoszyn

Redakcja

Anna Grontkowska

Redakcja językowa

Ewa Rodek

Weryfikacja tekstów języka angielskiego

Tom Kubicki

Okładkę projektował

Jerzy Cherka

© Polska Akademia Nauk, Komitet Ekonomiki Rolnictwa

Warszawa 2011

ISSN 0080-3715

Realizacja wydawnicza: „Wież Jutra” Sp. z o.o.
02-991 Warszawa, ul. Bruzdowa 112F
tel./fax: (22) 643 82 60
e-mail: wiesjutra@poczta.onet.pl
Nakład 200 egz., ark. wyd. 22,0, ark. druk. 14,0.

SPIS TREŚCI

Stanisław Kowalczyk, Roman Sobiecki – Europejski model rolnictwa – uwarunkowania ewolucji.....	9
Andrzej Czyżewski, Aleksander Grzelak – Rolnictwo w Polsce na tle sytuacji ogólnoeconomicznej kraju w okresie kryzysu 2007-2009.....	21
Sebastian Stępień – Związki wahań cyklicznych w rolnictwie z koniunkturą gospodarczą	32
Szczepan Figiel, Justyna Kufel – Przydatność modeli zachowań i wpływu grup interesów w przewidywaniu kształtu polityki rolnej.....	42
Barbara Wieliczko – Oddziaływanie polityki fiskalnej na sytuację polskiego rolnictwa w latach 2002-2009.....	53
Aldona Zawajska – Pogoń za rentą i lobbying we wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej.....	63
Ryszard Kata – Wpływ polityki fiskalnej i monetarnej na zadłużenie gospodarstw rolnych w Polsce.....	73
Karol Kociszewski – Środowiskowe aspekty planowanej reformy wspólnej polityki rolnej.....	84
Andrzej Czyżewski, Piotr Kułyk – Oddziaływanie zmian aktywności gospodarczej na redystrybucję dochodów w sektorze rolnym	100
Jacek Maśniak – Znaczenie polityki rolnej państwa w rozwoju rynku ziemi rolniczej w Polsce.....	108
Magdalena Kozera – Regionalne zróżnicowanie wykorzystania środków pomocowych Unii Europejskiej.....	118
Aleksandra Perek, Aldona Zawajska – Fundusze unijne jako źródło finansowania inwestycji na obszarach wiejskich na przykładzie gmin powiatu tomaszowskiego w latach 2005-2009	126
Monika Utzig – Zależność pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych rolników a stopą procentową Narodowego Banku Polskiego	140

Elwira Laskowska – Inwestowanie na rynku gruntów rolnych w Polsce	150
Agnieszka Borowska – Kształtowanie się światowego rynku miodu w latach 1961-2010	160
Mariusz Hamulczuk, Cezary Klimkowski – Powiązania między cenami ropy a cenami pszenicy w Polsce.....	176
Wiesława Lizińska, Renata Marks-Bielska, Roman Kisiel – Atrakcyjność inwestycyjna gmin i znaczenie w jej kształtowaniu preferencji specjalnej strefy ekonomicznej	191
Ludmiła Będzikowska – Preferencje edukacyjne młodzieży w aspekcie demografii i przedsiębiorczości jako czynników rozwoju lokalnego (na przykładzie gminy Staroźreby).....	205
Tadeusz Sobczyński – Wybrane efekty udziału funduszy obcych w finansowaniu gospodarstw rolniczych UE w latach 1989-2008.....	213

CONTENTS

Stanisław Kowalczyk, Roman Sobiecki – EUROPEAN MODEL OF AGRICULTURE – DETERMINANTS OF EVOLUTION	9
Andrzej Czyżewski, Aleksander Grzelak – THREATS AGRICULTURE IN POLAND IN LIGHT OF THE GENERAL ECONOMIC SITUATION IN PERIOD OF CRISIS 2007-2009.....	21
Sebastian Stępień – RELATIONS BETWEEN AGRICULTURE AND CYCLICAL FLUCTUATIONS IN THE ECONOMY.....	32
Szczepan Figiel, Justyna Kufel – USEFULNESS OF THE MODELS OF INTEREST GROUPS BEHAVIOR AND INFLUENCE IN FORESEEING THE SHAPE OF AGRICULTURAL POLICY.....	42
Barbara Wieliczko – IMPACT OF FISCAL POLICY ON THE CONDITION OF THE POLISH AGRICULTURE IN THE PERIOD 2002-2009.....	53
Aldona Zawajska – RENT-SEEKING AND LOBBYING IN THE EU'S COMMON AGRICULTURAL POLICY.....	63
Ryszard Kata – IMPACT OF FISCAL AND MONETARY POLICY ON FARMS INDEBTEDNESS IN POLAND	73
Karol Kociszewski – ENVIRONMENTAL ASPECTS OF COMMON AGRICULTURAL POLICY PLANNED REFORM	84
Andrzej Czyżewski, Piotr Kułyk – THE IMPACT OF CHANGES IN ECONOMIC ACTIVITY BASED ON THE REDISTRIBUTION OF INCOME IN THE AGRICULTURAL SECTOR.....	100
Jacek Maśniak – THE IMPORTANCE OF AGRICULTURAL POLICY IN THE DEVELOPMENT OF FARMLAND MARKET IN POLAND	108
Magdalena Kozera – REGIONAL DIVERSITY OF USAGE OF EU FINANCIAL SUPPORT.....	118
Aleksandra Perek, Aldona Zawajska – EUROPEAN UNION FUNDS AS A SOURCE OF INVESTMENT FINANCING IN RURAL AREAS: THE CASE OF TOMASZÓW DISTRICT'S COMMUNES IN THE YEARS 2005-2009	126

Monika Utzig – THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMPTION EXPENDITURES OF HOUSEHOLDS OF FARMERS AND NATIONAL BANK OF POLAND’S INTEREST RATE.....	140
Elwira Laskowska – INVESTING IN AGRICULTURAL LAND MARKET IN POLAND	150
Agnieszka Borowska – THE WORLD HONEY MARKET IN THE PERIOD 1961-2010	160
Mariusz Hamulczuk, Cezary Klimkowski – THE CONNECTION BETWEEN CRUDE OIL PRICES AND POLISH WHEAT PRICES	176
Wiesława Lizińska, Renata Marks-Bielska, Roman Kisiel – INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF MUNICIPALITIES AND IMPORTANCE IN ITS SHAPING THE PREFERENCES OF THE SPECIAL ECONOMIC ZONE	191
Ludmiła Będzikowska – EDUCATIONAL PREFERENCES OF YOUNG PEOPLE ON THE EXAMPLE OF THE MUNICIPALITY STAROŻREBY.....	205
Tadeusz Sobczyński – CHOSEN EFFECTS OF USING EXTERNAL FUNDS IN FINANCING EU FARMS IN YEARS 1989-2008	213

EUROPEJSKI MODEL ROLNICTWA – UWARUNKOWANIA EWOLUCJI

Stanisław Kowalczyk, Roman Sobiecki

Katedra Analizy Rynków i Konkurencji Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Władysław Szymański

Słowa kluczowe: model rolnictwa, globalizacja, rolnictwo, wspólna polityka rolna
Key words: agriculture model, globalization, agriculture, Common Agricultural Policy

S y n o p s i s. Autorzy podejmują niezwykle ważny i jednocześnie dyskusyjny problem przyszłości europejskiego modelu rolnictwa (EMR) w warunkach narastającej globalizacji. Rolnictwo Unii Europejskiej stanowi pod wieloma względami wyjątkowy subsystem, który powstał w następstwie realizacji wspólnej polityki rolnej. Praca zawiera analizę podstawowych cech tego modelu, istotnych z punktu widzenia jego konkurencyjności w warunkach globalizacji. Analizowane są także takie następstwa globalizacji, jak konieczność weryfikacji kategorii marginalnych warunków produkcji rolnej oraz wpływ globalizacji na bezpieczeństwo żywnościowe. W konkluzji końcowej autorzy stwierdzają, że wiele wskazuje na to, iż globalizacja bez określonych działań politycznych i ekonomicznych może doprowadzić do degeneracji EMR i w efekcie jego odrzucenia lub zaniku, a więc do marginalizacji rolnictwa krajów Unii Europejskiej.

WPROWADZENIE

Koncepcja europejskiego modelu rolnictwa (EMR) eksponuje dualność jego funkcji. Obok celów związanych z produkcją żywności są i inne, związane z nowymi funkcjami rolnictwa i rozwojem obszarów wiejskich. Wydaje się, że koncepcja ta stała się już przedmiotem nowego konsensusu, co do współczesnych celów wspólnej polityki rolnej (WPR).

Reorientacja polityki Unii Europejskiej (UE) jest konsekwencją dotychczasowego rozwoju rolnictwa europejskiego. Dzięki postępowi, który dokonał się w ciągu ostatnich 30-40 lat, aktualny problem podaży żywności i bezpieczeństwa żywnościowego dla krajów członkowskich UE zmienił charakter w porównaniu do problemu z okresu bezpośrednio powojennego. Ostrości nabierają problemy związane z ochroną środowiska naturalnego, rozwojem poszczególnych regionów oraz z zabezpieczeniem socjalnym ludności wiejskiej.

Zmianie ulegają też zewnętrzne uwarunkowania rozwoju rolnictwa krajów UE. Obecnie, najważniejszą determinantą zmian w rolnictwie tych krajów, w tym Polski, są procesy globalizacji. Globalizacja tworzy nowy ład gospodarczy oparty o dominację mechanizmu rynkowego w skali ponadnarodowej. Ten nowy ład rodzi określone skutki, które dotyczą całej gospodarki światowej, każdej gospodarki krajowej z osobna, a także

poszczególnych sektorów (w tym rolnictwa), podmiotów gospodarczych, społeczeństw i konkretnych ludzi. W odniesieniu do rolnictwa rodzi się wiele pytań, w tym kluczowe: czy pod wpływem procesów globalizacji nastąpi jego marginalizacja, a jeśli tak, to jakie mogą być tego społeczne i ekonomiczne skutki. Odpowiedź na postawione pytania nie jest prosta ani jednoznaczna. Wymaga rozległych studiów, dyskusji i analiz. W niniejszym artykule podjęto próbę odniesienia się tylko do niektórych z nich, w tym przede wszystkim do pytania o przyszłość europejskiego modelu rolnictwa (EMR) w erze globalizacji oraz tym samym o przyszłość (kształt) WPR, która model ten wykreowała.

Badając problem globalnych uwarunkowań ewolucji EMR, przyjęto hipotezę, że globalizacja mikroekonomiczna, zachodząca m.in. w następstwie liberalizacji handlu artykułami rolno-spożywczymi, spowoduje zmniejszenie produkcji rolnej w krajach UE i wymusi odejście od EMR. Prowadzić to będzie do marginalizacji rolnictwa unijnego (w różnym stopniu w poszczególnych krajach członkowskich), a tym samym do osłabienia poziomu bezpieczeństwa żywnościowego krajów UE. Będzie to oznaczało także konieczność radykalnego przewartościowania WPR.

GLOBALIZACYJNE UWARUNKOWANIA ZMIAN EUROPEJSKIEGO ROLNICTWA

Globalizacja rolnictwa w wymiarze mikroekonomicznym polega na otwieraniu się rolnictwa ponad granicami państw ze wszystkimi tego konsekwencjami. Uściślając rozumienie otwartości rolnictwa, należy stwierdzić, że chodzi o uwalnianie rynku artykułów rolnych i działalności rolniczej ponad granicami państw. Paradygmatem globalizacji rolnictwa jest zatem otwieranie się, czyli znoszenie barier ograniczających alokację czynników produkcji, produkcję i dystrybucję artykułów rolnych. Uwzględniając specyficzne cechy niektórych czynników produkcji w rolnictwie, otwartość alokacyjna musi być rozumiana stosownie do tych naturalnych ograniczeń. Dlatego otwartość dla alokacji ziemi jako czynnika produkcji rolniczej oznaczać będzie niemożliwość jego przenoszenia z miejsc o gorszych ekonomicznych warunkach produkcji do miejsc o lepszych warunkach, lecz możliwość swobodnego, bez żadnych ograniczeń, nabywania ziemi w dowolnych ilościach i w dowolnych krajach na świecie¹.

Otwieranie się rolnictwa ponad granicami państw prowadzi do otwierania się konkurencji, która staje się w takich warunkach nieograniczoną konkurencją pomiędzy producentami i dystrybutorami artykułów rolnych. Paradoksalnie jednak uwalnianie rynku od granic państwowych i w ślad za tym otwieranie się konkurencji rolnictwa nie prowadzi do wolnego rynku. Wolna konkurencja zakłada bowiem brak barier wejścia na rynek i wyjścia z niego, czyli jego swobodę. Uwalnianie rolnictwa będzie oznaczało swobodę tylko dla nielicznych podmiotów, przede wszystkim tych zajmujących się dystrybucją artykułów rolnych bądź koncernów transnarodowych (KTN) zajmujących się przetwórstwem rolno-spożywczym (które podporządkowują sobie producentów surowców rolnych). W takich warunkach nie może być mowy o wolnej konkurencji, rynek otwiera się przede wszystkim dla monopolu. Podporządkowywanie ekonomiczne producentów rolnych globalnym koncernom lub konglomeratom w szybkim tempie będzie prowadzić do monopolizowania produkcji oraz dystrybucji artykułów rolnych i rolno-spożywczych. Globalizacja wzmocni ten monopol, bo nada mu wymiar światowy (zastąpi on, łatwiejszy do regulowania, wymiar krajowy)².

¹ Szerzej na temat globalizacji ekonomicznej rolnictwa w [Sobiecki 2007].

² Nieco inne, ale niesprzeczne z prezentowanym w tym artykule, spojrzenie na globalizację przyjmują m.in.: [Stiglitz 2006, s. 26, Scholte 2006, s. 65].

Do tej pory globalizacja nie objęła rolnictwa w takim wymiarze jak inne sektory gospodarki i czynniki produkcji, zwłaszcza kapitał. Objęcie rolnictwa procesami globalizacji urzeczywistnia zagrożenia, jakie wynikają ze strony KTN, które są wytworem tych procesów. Zagrożenie, jakie powstaje wraz z rozwojem KTN dla rolnictwa UE, polega na tym, że ich cele mają charakter czysto komercyjny. Dla KTN spożywczych rolnictwo jest dostarczycielem potrzebnych surowców po jak najniższych cenach. Zatem znoszenie wszelkich ograniczeń dla wymiany handlowej w sferze surowców rolnych i żywności umożliwia przede wszystkim obniżkę kosztów (niekoniecznie cen wyrobów gotowych) i wzrost zysków KTN. W otwartej konkurencji o dostarczanie potrzebnych surowców europejskie rolnictwo ma zdecydowanie mniejsze szanse w porównaniu z rolnictwem krajów rozwijających się. Kraje te są bowiem w stanie produkować taniej, głównie ze względu na tanią siłę roboczą, korzystniejsze warunki naturalne oraz niskie reżimy środowiskowe.

O globalizację rolnictwa toczy się walka, co można obserwować m.in. na forum największej organizacji gospodarczej – Światowej Organizacji Handlu (WTO). Jednym z przejawów globalizacji rolnictwa ma być liberalizacja handlu artykułami rolnymi. Oповіда się za tym ponad 100 krajów rozwijających się. W liberalizacji handlu artykułami rolnymi upatrują oni dla siebie szansę wzrostu eksportu, poprawę bilansu handlowego, źródło środków na niezbędny import, a także wzrost dochodów producentów rolnych. W swoich oczekiwaniach muszą się jednak liczyć z tym, że niekoniecznie będzie to prowadzić do zmniejszenia biedy na wsi i poprawy wyżywienia swoich narodów.

W dążeniu do globalizacji (rolnictwa) krajów rozwijających się należy dostrzegać pewną odmienność tego procesu w stosunku do innych sektorów gospodarki. Do globalizacji rolnictwa dążą bowiem przede wszystkim nie tyle kraje najwyżej rozwinięte, co właśnie biedne. Należy przy tym podkreślić, że korzyści dla tej grupy krajów wynikające z globalizacji rolnictwa dotyczą rolnictwa w danym okresie, na określonym etapie jego rozwoju, opartego na odpowiednich technologiach produkcji i różnicach w naturalnych oraz ekonomicznych warunkach produkcji. W innych warunkach i czasie niektóre argumenty świadczące o korzyściach z globalizacji rolnictwa dla krajów rozwijających się mogą zniknąć lub w ogóle nie wystąpić.

Zarysowane zmiany będą miały negatywny wpływ przede wszystkim na rozwiązywanie problemu bezpieczeństwa żywnościowego [Kowalczyk 2010, s.11]. Sposób podejścia do bezpieczeństwa żywnościowego w UE w warunkach globalizacji rolnictwa będzie determinował sposoby oddziaływania WPR na rolnictwo. Kraje UE są kluczowym eksporterem artykułów rolno-spożywczych na świecie. Wartość światowego eksportu artykułów rolno-spożywczych w 2004 r. wyniosła 786 mld USD, co stanowiło 8,8% wartości całego światowego eksportu. Po pięciu latach w 2009 r. jego wartość wzrosła do 1169 mld USD, co stanowiło już 9,6%³. Eksport artykułów rolno-spożywczych krajów UE w 2004 r. wyniósł 345 mld USD, czyli 44% światowego eksportu, a w 2009 r. – 495 mld USD (42%).

Z punktu widzenia bezpieczeństwa żywnościowego ludności zamieszkującej kraje UE, naszym zdaniem, powinno wytwarzać się żywność na poziomie minimum 80% zapotrzebowania ludności UE, czyli na poziomie obecnego eksportu wewnętrznego UE.

Rozwiązywanie globalnego problemu żywnościowego może następować nie przez eliminację z rynku części producentów rolnych, do czego prowadzi mikroekonomiczna globalizacja rolnictwa, lecz przez zapewnienie większego ekonomicznego dostępu do żywności dla ludności świata. Zatem problem tkwi nie tyle w nadmiernej podaży żywności na

³ W latach 2006-2008 udział artykułów rolno-spożywczych w wartości światowego eksportu wahał się w przedziale 8,0-8,5% [International ... WTO 2007-2010].

rynku światowym, lecz w niedostatecznym popycie na żywność. Przedstawiony problem podobnie widzi Amartya Kumar Sen [1981]. Według niego, rozwiązanie problemu głodu i ubóstwa może nastąpić przede wszystkim przez wzrost dochodów realnych ludności, co umożliwi wzrost popytu.

Globalizacja prowadzi do zmiany podejścia w sprawie marginalnych warunków produkcji rolnej. Następuje poddanie rolnictwa działaniu mechanizmu globalizacji, prowadzi to do weryfikacji warunków produkcji rolnej z kryteriów danego kraju na kryteria rynku globalnego [Szymański 2004, s. 186-191]. Nie ma takiego drugiego sektora gospodarki jak rolnictwo, którego losy bardziej zależałyby od tempa i charakteru procesu globalizacji. Powodem tego jest brak możliwości przenoszenia podstawowego czynnika produkcji, którym w rolnictwie jest ziemia, z jednego miejsca (kraju) do drugiego w zależności od warunków ekonomicznych, jakie dany region (kraj) stwarza kapitałowi. Niemożność przenoszenia ziemi jako czynnika produkcji czyni różnice w naturalnych warunkach dla produkcji rolnej w różnych regionach względnie trwałymi. Z drugiej jednak strony, ze względu na stosowanie w produkcji rolnej coraz to nowocześniejszych technologii zmniejsza się rola czynnika ziemi na rzecz kapitału (w postaci nowoczesnych technologii, np. inżynierii genetycznej). Ziemia rolnicza podlega ograniczonym transferom, podobnie jak większość zasobów kapitałowych trwale związanych z ziemią. W tej sytuacji rolnicy są pozbawieni korzyści alokacyjnych, które mogliby osiągnąć ze swobodnego przemieszczania swoich zasobów do sektorów bardziej efektywnych [Czyżewski 2007, s.16].

W procesie globalizacji nasila się presja krajów najbardziej wydajnych rolniczo oraz krajów słabo rozwiniętych (o taniej sile roboczej) na likwidację ceł rolnych, a w konsekwencji na nową weryfikację marginalnych warunków produkcji rolnej. Weryfikacja ta ma ścisły związek z uzasadnieniem dla utrzymywania rolnictwa w Europie, a więc i w Polsce, w dotychczasowej skali. Presja na ograniczanie barier celnych jest równoznaczna z dążeniem do pełnej liberalizacji rynku rolnego i poddaniem krajów europejskich oraz EMR wymogom światowego rynku⁴.

SPECYFICZNE CECHY EUROPEJSKIEGO MODELU ROLNICTWA

W dorobku wspólnotowym określenie „europejski model rolnictwa” pojawiło się w pod koniec lat 90. XX wieku w trakcie prac nad Agendą 2000. Michael Cardwell [2004, s. 7] podkreśla, że rolnictwo we Wspólnocie Europejskiej zawsze miało specjalny status, co znalazło umocowanie już w Traktacie Rzymskim. Jednak koncepcja EMR została oficjalnie przyjęta dopiero w listopadzie 1997 r., kiedy Rada ds. Rolnictwa uzgodniła stanowisko w sprawie konieczności reform polityk wspólnotowych, w tym i polityki rolnej. W grudniu tego samego roku Rada Europejska na posiedzeniu w Luksemburgu włączyła EMR do pakietu podstawowych zasad przygotowywanej reformy. Wówczas określono, że EMR musi być: konkurencyjny, wielofunkcyjny, zrównoważony i obecny w całej Europie, włącznie z regionami o specyficznym problemach [*The European Model ...* 2006, s. 4]. Ostateczna decyzja o reformach określanych mianem Agendy 2000 zapadła na posiedzeniu Rady w Berlinie w marcu 1999 r. [*Agenda ...* 2000].

⁴ W 2008 r. wartość pomocy dla producentów rolnych w krajach OECD szacowano na 265 mld USD. Można stwierdzić, że tyle kosztowała te kraje ochrona rolnictwa w jednym tylko roku, by nie poddać go konkurencji światowych cen rolnych [*Agricultural Policies* 2009].

Rolnictwo UE charakteryzują specyficzne cechy, które wynikają przede wszystkim ze specyfiki regionu, tradycji, a dopiero w dalszej kolejności z postanowień polityki rolnej. Należą do nich:

- mniejszy potencjał jednostkowy gospodarstwa rolnego,
- wysoki udział rodzinnych nakładów pracy oraz pracy w niepełnym wymiarze,
- niska skala produkcji,
- niski poziom specjalizacji (wielokierunkowość produkcji),
- wysokie ceny ziemi.

Europejskie rolnictwo charakteryzuje stosunkowo mniejsza skala zaawansowania procesów koncentracji w relacji do wielu regionów świata, jak Ameryka Północna i Południowa, Australia, Nowa Zelandia, Azja Północna i Zachodnia (kraje byłego ZSRR), a częściowo i Afryka. Podstawowy czynnik produkcji w rolnictwie – ziemia – dzięki postępowi technicznemu nie stanowi już obecnie głównego wyznacznika ilości wytwarzanej produkcji, tym niemniej w dalszym ciągu obszar jest chętnie wykorzystywanym kryterium oceny potencjału i ekonomicznych możliwości gospodarstw.

Rolnictwo UE jest wewnętrznie złożone. Przeciętny obszar gospodarstwa waha się od 3,5 ha użytków rolnych (UR) w Rumunii do prawie 90 ha UR w Czechach, gdzie – co należy podkreślić – jest to następstwem przede wszystkim modelu prywatyzacji rolnictwa uspołecznionego, przyjętego po 1990 r., a nie zaawansowania procesów koncentracji obszarowej. Średnio rolnik w UE gospodaruje na prawie 13 ha, przy czym w krajach UE-15 obszar ten jest większy i wynosi 22 ha. W porównaniu do innych regionów świata jest to wyjątkowo mało, bowiem farmerzy w Ameryce Północnej i Południowej dysponują powierzchnią 15-23-krotnie większą, podobnie jak w RPA, Nowej Zelandii, Australii i krajach byłego ZSRR. Naturalnie nie dotyczy to wszystkich gospodarstw tych regionów, jednak te największe wytwarzają w tych częściach świata *gros* produkcji, która następnie kierowana jest na globalne rynki rolne.

Rolnictwo UE wykazuje natomiast większy zakres koncentracji w stosunku do rolnictwa części krajów azjatyckich (Azja Południowo-Wschodnia i Południowa) i afrykańskich. Niższy potencjał jednostkowy europejskiego rolnictwa jest obserwowany także w zakresie zasobów kapitału, którym dysponuje przeciętne gospodarstwo rolne oraz w efekcie w wielkości produkcji wytwarzanej i kierowanej na rynek. Przykładowo, przeciętne gospodarstwo rolne w UE objęte systemem FADN (*Farm Accountancy Data Network*) w 2007 r. dysponowało kapitałem w wysokości 237 tys. EUR [FADN 2010, s. 34]. Statystyczna farma amerykańska w tym samym czasie miała 610,7 tys. EUR (2009 r.)⁵ kapitału, zaś australijska – 2414, 4 tys. EUR⁶.

EMR charakteryzuje się stosunkowo wysokim udziałem nakładów pracy właściciela i jego rodziny oraz pracy w niepełnym wymiarze czasu. Jest to naturalna konsekwencja niższej koncentracji potencjału wytwórczego w rolnictwie europejskim i możliwości efektywnego wykorzystania własnej siły roboczej. Wzrost udziału dużych gospodarstw prowadzi, jak pisze David G. Symes do *relatywnego spadku znaczenia gospodarstw prowadzonych w niepełnym wymiarze* [Symes 1982, s. 351]. Europejskie rolnictwo w dalszym ciągu opiera się jednak głównie na sile roboczej właściciela i jego rodziny. W latach 2003-2007 w całej UE-27 udział obcej (najmniej) siły roboczej wahał się w przedziale 6,4-6,9% ogółu zatrudnionych. W krajach takich, jak: Rumunia, Słowenia, Polska, Grecja wynosił nawet poniżej 2% [Agriculture ... 2010, s.150-151]. Z kolei w USA w 2007 roku siła najemna

⁵ Obliczenia własne na podstawie [Agricultural Outlook 2011].

⁶ Obliczenia własne na podstawie [2009-10 Year... 2010].

stanowiła przeciętnie 18,3% ogółu zatrudnionych w rolnictwie, a w okresie nasilenia prac sezonowych nawet 20,2%, co znaczy, że praktycznie co piąty pracujący w tym dziale gospodarki był pracownikiem najemnym [*Census of Agriculture 2007*].

Kolejnym wyznacznikiem EMR na mapie światowego rolnictwa krajów rozwiniętych jest znacznie niższa skala produkcji, przede wszystkim jako konsekwencja niższego zaawansowania procesów koncentracji. O ile zatem przeciętna amerykańska farma sprzedaje rocznie produkty rolne za 98,6 tys. EUR (2007 r.), o tyle gospodarstwo w UE już tylko za 25,5 tys. EUR (2007 r.), czyli czterokrotnie mniej. Wyznacza to równocześnie jej poziom dochodu oraz możliwości akumulacyjne. Z kolei przychody ogółem z prowadzonej działalności w przeliczeniu na farmę wynoszą odpowiednio: w USA – 115,7 tys. EUR, w UE-27 – 60,3 tys. EUR, a w Australii – 238,2 tys. EUR. Oznacza to dwukrotnie większe wpływy amerykańskiej i czterokrotnie australijskiej farmy w porównaniu do gospodarstwa w UE. Przy czym dane dla rolnictwa w UE odnoszą się do gospodarstw objętych systemem FADN, a są to największe i najsilniejsze ekonomicznie gospodarstwa.

Specyfiką europejskiego rolnictwa jest także stosunkowo niski poziom specjalizacji. W efekcie wiele gospodarstw prowadzi równolegle uprawę kilku gałęzi produkcji roślinnej oraz utrzymuje różne gatunki zwierząt. Skutkuje to wielostronnością produkcji i relatywnie niskim zakresem specjalizacji. Przykładem jest przeciętna wielkość stad zwierząt inwentarskich. W 2007 r. liczyły one w UE średnio 27 sztuk bydła, w tym 10 krów, i 44 sztuki trzody chlewnej. W USA statystyczne stado (2008 r.) liczyło 100 sztuk bydła mięsnego, 138 krów mlecznych i 920 sztuk trzody. Sprawia to, że wielkość produkcji kierowana na rynek przez amerykańską farmę wielokrotnie przewyższa produkcję przeciętnego gospodarstwa w UE. Jeszcze większa dysproporcja na niekorzyść tych ostatnich występuje pomiędzy produktywnością farm europejskich, australijskich, z RPA i południowoamerykańskich. W efekcie takiej struktury 38% gospodarstw w UE (2007 r.) [*Agricultural statistics ... 2010*, s.127], czyli prawie cztery na dziesięć farm, nie specjalizuje się, czyli prowadzi produkcję wielostronną. Sytuacja ta nie uległa zmianie praktycznie od początku pierwszej dekady XXI w.

Stosunkowo niskie zaawansowanie procesów koncentracji w europejskim rolnictwie jest wynikiem ograniczonej zasobności ziemi i konkurencji o nie, która trwa tu od wielu lat. Między innymi to wytworzyło pojęcie tzw. głodu ziemi i uruchomiło procesy migracyjne z Europy kilka stuleci wcześniej. Było to także jednym z zasadniczych elementów konstytuujących EMR. Model o ograniczonych zasobach ziemi uprawnej i powstającej z tego powodu konieczności jego substytucji przez pozostałe czynniki produkcji – najpierw pracę, potem kapitał. Z tych względów ceny ziemi rolniczej należą w Europie do jednych z najwyższych, co w znaczącym stopniu przesądza o opłacalności tego modelu rolnictwa, jego konkurencyjności i potrzebie wsparcia ze środków publicznych. Potwierdzają to ceny ziemi kształtujące się w krajach UE. W 2009 r., a więc w okresie kryzysu gospodarczego, ceny te kształtowały się w wielu krajach UE-15 na poziomie kilkudziesięciu tysięcy euro i wynosiły przykładowo: w Holandii – 47 000 EUR/ha, w Irlandii – 28 000 EUR/ha, w Danii – 27 000 EUR/ha, w Belgii – 25 000 EUR/ha, we Włoszech – 18 000 EUR/ha [*Rynek ziemi 2010*, s. 45]. W pozostałych krajach UE-15 ceny wahały się w granicach 5000-15 000 EUR/ha. Niższe (2000-4000 EUR/ha) były jedynie w NUE-12, lecz tu wysoka dynamika cen po akcesji, wskazuje na wyrównywanie tych relacji w całej UE. Ostatni okres (lata 2009-2011) wskazuje na znaczne ożywienie na rynku ziemi rolniczej, wynikające z przesilenia związanego z kryzysem gospodarczym i korzystnymi prognozami dla rynku żywnościowego. Rosną w związku z tym ceny ziemi rolniczej. W pierwszym kwartale 2011 r. w Wielkiej Brytanii średnia cena ziemi rolniczej ukształtowała się na poziomie 14 200 funtów (około

16 000 EUR)⁷ za hektar, a ceny dobrych jakościowo gruntów systematycznie przekraczają poziom 20 000 funtów za hektar (około 22 500 EUR) [www.propertywire.com/news/europe/uk-farm-land-values].

Rosną także ceny ziemi rolniczej w Polsce. Od przystąpienia Polski do UE, w 2004 r. ceny ziemi wzrosły z 1200 do 4500 EUR, a w zachodnich regionach nawet do 5000 EUR, czyli czterokrotnie⁸. Wynika to m.in. z zainteresowania prowadzeniem gospodarstw w Polsce przez rolników z innych krajów UE, jak i „wzbogacenia” ziemi o swoistą rentę, jaką są płatności obszarowe.

Inaczej natomiast kształtują się ceny ziemi rolniczej poza Europą. Przykładowo, w Paragwaju ceny urodzajnych gruntów ornych wahają od 2500-3500 USD/ha (1900-2600 EUR), natomiast pastwisk od 400 do 1000 USD/ha (300-750 EUR). Dziewicze tereny nadające się do uprawy można kupić już od 80-150 USD/ha (60-110 EUR/ha) [www.agro.pvoss.de].

W Argentynie ziemia rolnicza oferowana jest przeciętnie od 200 USD do 900 USD/ha (150-700 EUR/ha). Tylko w okolicach Buenos Aires ceny ziemi, zwłaszcza pod plantacjami winorośli, są wyższe i mogą dochodzić do 20 000-25 000 USD/ha (15 000-19 000 EUR/ha). Jednak w regionach oddalonych od centrów urbanizacyjnych (np. tych położonych w północno-zachodniej części kraju) tereny pastwiskowe można kupić już po 15 USD/ha (11 EUR/ha) [www.justlanded.com/english/Argentina/Argentina-Guide/Property/Buying-Land].

Najtańsze tereny uprawowe na półkuli zachodniej znajdują się w Brazylii w regionie Cerrado (centralna Brazylia). Ceny jednego hektara „kwotowane” w workach soi, kształtują się na poziomie 50 worków za hektar, co przy cenie 10 USD za worek daje cenę na poziomie 500 USD (375 EUR) za hektar uprawnej ziemi [www.agbrazil.com].

Z kolei w USA cena ziemi uprawnej w 2009 r. kształtowała się na poziomie 6500 USD/ha (4600 EUR), natomiast pastwisk 2500 USD/ha (1850 EUR)⁹.

W Kanadzie ceny wywoławcze ziemi oferowanej do sprzedaży wynosiły w zależności od regionu od 370 (280 EUR)¹⁰ do 6250 CAD/ha (4700 EUR), jednak zdecydowana większość ofert mieściła się w granicach 1200-2500 CAD/ha (900-1900 EUR).

Reasumując, europejski model rolnictwa, a w zasadzie gospodarstwa rolnego, ukształtowały realia naturalne oraz dodatkowo te stworzone przez człowieka w kolejnych stuleciach. Powstał model rolnictwa:

- oparty na silnym związku z otoczeniem i środowiskiem, wykorzystujący własne zasoby siły roboczej o stosunkowo ograniczonej koncentracji jednostkowej,
- wytwarzający wprawdzie nowoczesnie, lecz bez nadmiernej eksploatacji natury i środowiska,
- wytwarzający żywność przede wszystkim „dla swoich”, czyli mieszkańców regionu, ale także stopniowo zwiększający możliwości eksportowe,
- zachowujący surowe standardy jakościowe, środowiskowe oraz bezpieczeństwa żywności.

Dzięki temu europejski konsument otrzymuje żywność o wysokich walorach jakościowych i odżywczych. Nie jest to jednak model zdolny do skutecznej konkurencji z rolnictwem opartym na komercyjnej farmie wielkoobszarowej, typowym dla Ameryki, Australii, Nowej Zelandii lub RPA. Wymaga zatem wsparcia finansowego ze środków publicznych, bo realizuje nie tylko własne funkcje ekonomiczne, lecz także publiczne.

⁷ Według kursu z dnia 31.03.2011 r.

⁸ Warto dodać, że ceny ziemi rolniczej w Polsce (w obrocie między rolnikami) w ciągu ostatnich 20 lat (1992-2010) wzrosły z poziomu 1200 zł za hektar do 18000 zł, czyli ponadpiętnastokrotnie [*Bieżąca informacja o rolnictwie na świecie* nr 2/2011, MRiRW].

⁹ USDA, według kursu z dnia 31.12.2009.

¹⁰ Według kursu z dnia 31.12.2010.

PRZYSZŁOŚĆ EUROPEJSKIEGO MODELU ROLNICTWA

W sytuacji postępującej globalizacji powstaje coraz więcej wątpliwości, czy EMR może skutecznie konkurować na rynku globalnym, czy jest to model zdolny do przetrwania bez swoistej „sieci bezpieczeństwa”, jaką bez wątpienia jest WPR, czy też jest to model skazany na przegraną w warunkach wszechogarniającej globalizacji rolnictwa i agrobiznesu.

Przyszłość EMR zdeterminowana jest dwiema grupami czynników. Należą do nich:

- 1) działania w ramach WPR:
 - ochronne (subwencje budżetowe, mechanizmy rynkowe),
 - restrykcyjne – kwotowanie i limitowanie produkcji (w bieżącej dekadzie także wręcz likwidowanie produkcji – cukier, wino), wysokie reżimy technologiczne i środowiskowe,
- 2) procesy wynikające z globalizacji gospodarki światowej:
 - wzrost popytu na żywność,
 - rosnący światowy handel żywnością w następstwie postępującej liberalizacji wymiany towarowej (wzrost znaczenia regionów pozaeuropejskich),
 - wzrost znaczenia pozarolniczych ogniw agrobiznesu (KTN),
 - wzrost znaczenia płodów rolnych w produkcji nierolniczej (biopaliwa),
 - powolny, systematyczny wzrost roślin GMO i zwierząt GMO.

EMR mogą wzmocnić działania osłonowe WPR. Wiąże się one przede wszystkim z takimi mechanizmami, jak: wsparcie instrumentów rynkowych, subwencje dla gospodarstw rolnych oraz ograniczenie dostępu do rynku UE dla produkcji rolnej i żywności z innych regionów świata. Działań tego typu jest jednak coraz mniej, głównie ze względu na presję WTO, KTN i takich krajów, jak: USA, Australia i Nowa Zelandia. Uległość UE w tym względzie jest często trudno wytłumaczalna, bowiem wszystkie wymienione grupy uczestników światowego rynku, kierują się w tym względzie własnym interesem narodowym bądź korporacyjnym. Przykładem mogą być tu Stany Zjednoczone, które z jednej strony optują za liberalizacją światowego handlu żywnością, z drugiej subwencjonują własne rolnictwo na skalę rzadko spotykaną na świecie. Ilustruje to wzrost globalnego wskaźnika wsparcia rolnictwa TSE (*Total Support Estimate*) z poziomu 68 mld USD w 1995 roku (powstanie WTO, kiedy USA były jednym z głównych orędowników liberalizacji handlu rolnego) do poziomu 125 mld USD w 2009 r. [*Agriculture policies...* 2009]. Z kolei postępowanie takich krajów, jak Australia i Nowa Zelandia jest łatwe do zrozumienia, gdy uświadomimy sobie, że bez wymiany towarowej rolnictwo tych krajów praktycznie przestanie istnieć. Eksport żywności i surowców rolnych w Nowej Zelandii w 2009 r. był równy wartości produkcji rolnej tego kraju w cenach producenta, w przypadku Australii wyniósł 55% wartości produkcji rolnej.

Drugi obszar działań WPR to działania związane z określonymi restrykcjami produkcyjnymi, wysokimi reżimami i wymaganiami technologicznymi i środowiskowymi. Jest to obszar niezwykle wrażliwy, ponieważ UE z jednej strony realizowała i realizuje politykę limitowania produkcji, z drugiej nakłada na rolnictwo dodatkowe obowiązki w zakresie ochrony środowiska, przestrzeni i dobrostanu zwierząt. Stawiane w ramach tych rozwiązań obostrzenia są ważne z punktu widzenia długookresowego interesu społeczeństw i ekosystemów, mówiąc najprościej – człowieka. Problem w tym, że faktu tego nie uwzględnia wiele krajów świata. W tej sytuacji rolnictwo w UE staje wobec konieczności ponoszenia dodatkowych kosztów („środowiskowych”), działając jednocześnie w sytuacji kwotowania produkcji i konieczności konkurowania na globalnym rynku. Wynik jest łatwy do przewidzenia. Stopniowe wypieranie rolnictwa UE z globalnego rynku i odchodzenie od EMR.

Wiele zjawisk i procesów wynikających z samej globalizacji ma wpływ na pozycję EMR. Pierwszy z nich to wzrost popytu na żywność. Globalizacja prowadzi bowiem do zwiększonego przepływu nie tylko towarów i ludzi, lecz także dochodów, modeli konsumpcji, zwyczajów i gustów. Zwiększa to w efekcie także popyt na żywność, w tym żywność innych stref klimatycznych. Jest to wprawdzie szansa dla EMR i gospodarstw UE na eksport żywności, problem jednak w tym, że jest to żywność droga, a więc niekonkurencyjna na globalnym rynku. Jej cena wynika m.in. właśnie z kwotowania i wysokich reżimów produkcyjnych.

Rosnący popyt stymuluje jednak wzrost wymiany handlowej w globalnym układzie. Redukcja kosztów transportu, a zwłaszcza stopniowe ograniczanie barier celnych i pozataryfowych oraz dążenie do minimalizacji kosztów wytwarzania żywności przez spożywcze korporacje transnarodowe wniosły nowy, zdecydowany impuls do światowej wymiany artykułów żywnościowych [Kowalczyk 2010, s. 14]. Dlatego, o ile eksport rolny w 1990 r. wyniósł 414,7 mld USD, o tyle w 2000 r. już 552,3 mld USD, czyli o 1/3 więcej¹¹. Zdecydowane przyspieszenie nastąpiło jednak w pierwszej dekadzie XXI w., bowiem w 2009 r. światowy eksport rolny ukształtował się na poziomie ponad dwukrotnie wyższym niż 9 lat wcześniej.

Ostatnie dwie dekady (od 1990 r.) przyniosły zmiany także w udziale poszczególnych regionów w strukturze światowego handlu żywnością. UE pozostaje wprawdzie największym eksporterem żywności na świecie, jednak jej udział maleje. Dotyczy to głównie udziału UE w eksporcie zewnętrznym (do tzw. krajów trzecich), bowiem z prawie 11% na początku tego stulecia spadł on do niewiele ponad 9% w 2009 r. Oznacza to, że kraje UE są ważnym dostawcą żywności, lecz przede wszystkim dla własnych obywateli. Poza region eksportują zaledwie ¼ całości eksportu rolnego UE. Jest to wolumen mniejszy niż eksport rolny USA. W eksporcie rolnym wzrasta natomiast udział innych regionów, głównie krajów Ameryki Południowej. Przykładowo, udział Brazylii w eksporcie rolnym wynoszący w 1990 r. 2,4% wzrósł do 2,8 % w 2000 r. i 5,3% w 2009 r. W analogicznym okresie udział Argentyny wyniósł odpowiednio: 1,8, 2,2 i 2,8%, Chin – 2,4, 3,0 i 3,6%, Meksyku – 0,8, 1,6 i 1,5%. Łącznie udział tylko tych czterech krajów zwiększył się z 7,4% w 1990 r. do 13,2% w 2009 r., co oznacza, że stały się one w istocie największymi eksporterami żywności na świecie. Tym samym oznacza to stopniową marginalizację roli EMR na globalnej arenie i zejście z początkiem pierwszej dekady XXI w. do pozycji gracza regionalnego. Należy traktować to jako znaczący sygnał ostrzegawczy dla WPR ostatnich lat, głównie po 2000 r. Sygnał potwierdzający opinie o marginalizacji UE i EMR jako światowego (globalnego) producenta żywności.

Do czynników osłabiających pozycję rynkową EMR należy także wzrost znaczenia pozarolniczych ogniw agrobiznesu, w tym głównie korporacji transnarodowych w przemyśle przetwórczym i handlu. Jest to konsekwencja postępującej koncentracji agrobiznesu. Skala koncentracji agrobiznesu jest jednak różna w poszczególnych ogniwach tego systemu. Zdecydowanie największa jest w handlu, porównywalna w sektorze przetwórstwa żywności i zaopatrzeniu rolnictwa, i najniższa w samym rolnictwie. Prowadzi to do klasycznej subsumpcji słabszych ogniw (do takich należy rolnictwo), silniejszym ogniom (handel, przetwórstwo). Konsekwencją jest przejmowanie wartości dodatkowej wytworzonej w sektorze subsumowanym przez nadrzędne ogniwa oraz przerzucanie części kosztów na te podmioty. Generalnie prowadzi to do osłabienia farm – głównie mniejszych, a więc typowych dla rolnictwa w UE – w sytuacji liberalizacji kontaktów rynkowych i braku działań interwencyjnych.

¹¹ Zgodnie z klasyfikacją WTO do artykułów (produktów) rolnych zalicza się żywność oraz surowce pochodzenia rolniczego.

Innym zjawiskiem współczesnego etapu rozwoju jest wzrost znaczenia płodów rolnych w produkcji nierolniczej, np. biopaliw. Powoduje to poszukiwanie źródeł zaopatrzenia w surowce do takiej produkcji – surowce zestandaryzowane, z reguły charakteryzujące się niskimi nakładami pracy oraz produkowane na dużą skalę. Warunki takie najlepiej spełniają wielkie latyfundia ziemskie w krajach Ameryki Południowej i Północnej, Australii oraz częściowo Afryki. Prowadzi to do wysokiej konkurencji o ziemię jako czynnik produkcji, w tym głównie z mniejszymi gospodarstwami rolnymi. Subwencjonowanie produkcji biopaliw sprawia, że typowe farmy rolne bez wsparcia finansowego z reguły przegrywają rywalizację o ten czynnik. Zatem bez wsparcia ze środków publicznych, także w warunkach europejskich i UE, dochodzić będzie do transferu ziemi na cele produkcji surowców rolniczych przeznaczonych do produkcji biopaliw, leków i kosmetyków. Są to bowiem z reguły działalności atrakcyjniejsze finansowo od produkcji mleka lub jabłek. EMR jest niepotrzebny do realizacji takiego celu, ponieważ jest zbyt skomplikowany i realizuje zbyt wiele własnych i publicznych celów. Będzie zatem naturalnie marginalizowany jako forma produkcyjna w europejskim rolnictwie. W jego miejsce będą powstawać duże jednostki ziemskie oparte na monokulturze produkcyjnej w ramach systemu nakładczego korporacji transnarodowych.

Z przedstawionym zjawiskiem ściśle wiąże się powolny, systematyczny wzrost znaczenia roślin GMO i zwierząt GMO. W tym przypadku także organizacja gospodarstw rolnych jest oparta na systemie nakładczym z firmą udzielającą licencji na uprawę roślin GM lub chów zwierząt GM, z całym pakietem usług i środków dodatkowych. Wzrost zależności gospodarstw od firm i koncernów biotechnologicznych prowadzi do stopniowej ewolucji struktury i charakteru gospodarstwa rolnego. W tym przypadku jest to ewolucja od EMR do rolnictwa plantacyjnego, monokulturowego, opartego na systemie nakładczym, rolnictwa oferującego w istocie wyłącznie siłę roboczą i ziemię. W modelu tym nie ma miejsca na usługi publiczne, ochronę środowiska i zachowanie dobrostanu zwierząt.

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawione uwarunkowania, związane przede wszystkim z globalizacją, stanowią realne zagrożenie dla EMR. Model ten nie jest bowiem w stanie przeciwstawić się ich konsekwencjom, w tym presji na minimalizację kosztów wykorzystania ziemi, kosztów środowiskowych i kosztów pracy.

Obawy o przyszłość EMR w globalnym świecie zgłasza wiele organizacji, osób oraz instytucji, także instytucji unijnych. Jedną z takich organizacji jest Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny, który w swojej opinii na temat przyszłości WPR, przyjętej na 461. sesji plenarnej 18 marca 2010 r. stwierdził *UE oddala się od europejskiego modelu rolnictwa, widoczna staje się tendencja do uprzemysłowienia sektora. Powstają nowe formy gospodarowania, które zmierzają w kierunku „amerykanizacji” europejskiego rolnictwa. (...) Europejski model rolnictwa wyróżnia się tym, że świadomie dopuszcza pewne obniżenie wydajności, co oczywiście jest niekorzystne z punktu widzenia konkurencyjności. Ale taka właśnie jest wola polityczna i społeczna. (...) Jedno jest jasne: te oczekiwania w odniesieniu do produkcji, wyższe w porównaniu z krajami pozaeuropejskimi, powodują koszty, których nie można przerzucać wyłącznie na rolników!* Znamienne jest konkluzja

opinii: *W wyniku obecnej sytuacji europejski model rolnictwa jest zagrożony bardziej niż kiedykolwiek, dlatego należy go wspierać, prowadząc silną WPR*¹².

Podobnie radykalna w ocenie przyszłych szans EMR jest opinia organizacji rolniczych COPA i COGECA. Stwierdza się w niej: *Europejski model rolnictwa jest coraz bardziej podważany w globalnym świecie, gdzie stosuje się w praktyce inne wizje rolnictwa, które stanowią dla niego bezpośrednią konkurencję* [Memorandum ...2006]. Niezwykle ważny wpływ na przyszłość EMR będzie miała WPR po 2013 r. oraz to, na ile będzie miała charakter osłonowy, a na ile restrykcyjny w stosunku do EMR. Jednak kluczowe znaczenie mogą mieć rezultaty negocjacji w ramach WTO (najdłużej trwająca, bo już 10 lat, Runda Doha)¹³.

Reasumując, zdecydowana większość przedstawionych faktów oraz procesów prowadzi do konkluzji, iż EMR może nie przetrwać w erze globalizującej się gospodarki.

LITERATURA

- 2009-10 Year Book Australia* Number 91, Australian Bureau of Statistics, Canberra 2010.
- Agenda 2000 for a stronger and wider Union*, COM(97) 2000 final VOL. I. Brussels: Commission of the European Communities.
- Agricultural Outlook 2011*, Tables, USDA, February 2011.
- Agricultural Policies in OECD Countries 2009: Monitoring and Evaluation*, OECD 2009.
- Agricultural Statistics 2010*, United States Department of Agriculture, National Agricultural Statistics Service United States Government Printing Office, Washington, 2010.
- Agricultural statistics*, Main results - 2008-09, 2010 edition, Eurostat, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2010.
- Agriculture in the European Union, Statistical and Economic Information 2010*, s. 150-151. *Bieżąca informacja*.
- Bieżąca informacja o rolnictwie na świecie*, nr 2/2011, MRiRW.
- Cardwell M., *The European Model of Agriculture*, Oxford Studies in European Law, Oxford University Press, Oxford, New York, 2004.
- Census of Agriculture 2007*, United States Summary and State Data, Volume 1, Geographic Area Series, Part 51, United States Department of Agriculture, National Agricultural Statistics Service, Issued February 2009, Updated December 2009.
- Czyżewski A. (red.) 2007: *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
- Czyżewski A., Poczta-Wajda A. 2011: *Polityka rolna w warunkach globalizacji. Doświadczenia GATT/WTO*, PWE, Warszawa.
- EU Farm Economics Overview FADN 2007*, European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Brussels, September 2010.
- FADN 2010, *Wyniki standardowe*, cz. I, IERGŻ-PIB, Warszawa.
- International Trade Statistics*, WTO 2007-2010.
- Kowalczyk S. 2010: *Globalizacja agrobiznesu: specyfika, wymiary, konsekwencje*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2.
- Kumar Sen A. 1981: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press Inc. New York, Oxford.
- Memorandum COPA i COGECA w sprawie dalszego rozwoju Europejskiego Modelu Rolnictwa*, Pr(06)116F1, P(06)117F1 Bruksela, 7 lipca 2006.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie reformy wspólnej polityki rolnej w 2013 r. (2010/C 354/06)*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 354, z dnia 28.12.2010.

¹² *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie reformy wspólnej polityki rolnej w 2013 r. (2010/C 354/06)*, Dziennik Urzędowy UE C 354, z dnia 28.12.2010, Opinia została przyjęta stosunkiem głosów 163 – za, 5 – wstrzymujących, 0 – przeciwnych, s.36-37.

¹³ Szczegółową analizę skutków liberalizacji handlu artykułami rolno-spożywczymi, zarówno dla producentów, jak i konsumentów, w ujęciu geograficznym przeprowadzili [Czyżewski, Poczta-Wajda 2011]. Ponadto analogiczną symulację skutków można znaleźć w opracowaniu UKIE [Skutki liberalizacji ... 2006].

- Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy. Analizy rynkowe*, IERiGŻ/ANR/MRiRW, Warszawa, Grudzień 2010.
- Scholte J. A. 2006: *Globalizacja. Krytyczne wprowadzenie*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec.
- Skutki liberalizacji handlu rolnego w ramach Rundy Doha (WTO) dla Polski*, UKIE, Warszawa, 2006.
- Sobiecki R. 2007: *Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Stiglitz J. E. 2006: *Globalizacja (Tytuł oryginału: Globalization and Its Discontents)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Symes D. G. 1982: *Part-time Farming in Norway*, „GeoJournal”, vol. 6, no. 4.
- Szymański W. 2004: *Interesy i sprzeczności globalizacji. Wprowadzenie do ekonomii ery globalizacji*, Difin, Warszawa.
- The European Model of Agriculture – Challenges Ahead*, A Background Paper for the Meeting of Ministers of Agriculture in Oulu 26.9.2006, SN 3098/06.
www.agbrazil.com.
www.agro.pvoss.de.
www.justlanded.com/english/Argentina/Argentina-Guide/Property/Buying-Land.
www.propertywire.com/news/europe/uk-farm-land-values.

Stanisław Kowalczyk, Roman Sobiecki

EUROPEAN MODEL OF AGRICULTURE – DETERMINANTS OF EVOLUTION

Summary

In the paper, the authors analyzed the important problem of the future of the European Model of Agriculture (EMA) in economy undergoing the globalization. The main features of EMA are examined in the context of expected results of globalization in the area of agriculture for example food security or verification of marginal conditions of agricultural production. Authors concluded that there are many signals that without the economic and political support the globalization can lead to the marginalization of European agriculture.

Adres do korespondencji
Prof. dr hab. Stanisław Kowalczyk
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Katedra Analizy Rynków i Konkurencji
stanislaw.kowalczyk@sgh.waw.pl
Prof. dr hab. Roman Sobiecki
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Katedra Analizy Rynków i Konkurencji
roman.sobiecki@sgh.waw.pl

ROLNICTWO W POLSCE NA TLE SYTUACJI OGÓLNOEKONOMICZNEJ KRAJU W OKRESIE KRYZYSU 2007-2009*

Andrzej Czyżewski, Aleksander Grzelak

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
Kierownik: prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

Słowa kluczowe: rolnictwo, kryzys ekonomiczny, dochody
Key words: agriculture, economic crisis, income

S y n o p s i s. W artykule podjęto problem oceny sytuacji rolnictwa na tle tendencji ogólnoeconomicznych w okresie 2007-2009. Do stabilizatorów rozwoju rolnictwa w Polsce zaliczyć można: wsparcie tego sektora poprzez instrumenty polityki interwencyjnej, a zwłaszcza płatności bezpośrednie, jak również względnie mało elastyczny popyt na żywność. Nie bez znaczenia jest także stabilny poziom stopy akumulacji. Z tego względu sektor ten jest względnie odporny na występujące zjawiska kryzysowe na świecie. W Polsce dostosowania rynkowe w rolnictwie po 2004 r. sprowadzały się głównie do zacieśnienia kontaktów z rynkiem poprzez wzrost wartości produkcji, nakładów, modernizację gospodarstw. Po roku 2007 odnotowano pogorszenie sytuacji ekonomicznej rolnictwa w Polsce. Trudno ją uznać za kryzysową. W znacznej mierze wynikała ona z uwarunkowań rynkowych, głównie pogorszenia relacji cenowych.

WSTĘP

Procesy globalizacji i integracji sprawiają, że współczesna gospodarka światowa, w tym rolnictwo, rozwija się w coraz większym zakresie pod wpływem uwarunkowań egzogenicznych [Pinstrup-Andersen 2002, Sobiecki 2007]. W konsekwencji zmiany sytuacji ogólnogospodarczej, również kryzysy ekonomiczne, wywołują reakcje dostosowawcze także w rolnictwie. Różne są poglądy na przyczyny ostatniego kryzysu globalnego. Nie wchodząc głębiej w szczegóły, można tu wskazać w szczególności: zbyt słaby nadzór nad rynkami finansowymi, nadmierny rozdźwięk pomiędzy sferą realną a finansową w gospodarce, istnienie znacznej nierównowagi w zakresie inwestycji, oszczędności i konsumpcji w krajach mających istotną rolę w gospodarce światowej czy nadmierny zakres spekulacji na rynkach finansowych. Natomiast w przypadku gospodarki żywnościowej, w tym rolnictwa, nieco odmienne reakcje na zjawiska kryzysowe wynikają głównie z: relatywnie większego znaczenia interwencji państwa i otoczenia instytucjonalnego (instrumenty WPR UE) w

* W artykule wykorzystano częściowo referat: A. Czyżewski, A. Grzelak, Сельское хозяйство в Польше в условиях рыночного приспособления в период кризиса 2007-2009 г.г., Комитет Наук Экономических PAN - XXI Konferencja Naukowa Wspólnej Komisji Ekonomistów PAN i RAN pt.: Wyzwania dla Polski i Rosji wobec światowych zmian modelu gospodarki rynkowej.

funkcjonowaniu tego sektora, mało elastycznego popytu na żywność czy roli żywności w strategii polityki gospodarczej państw [Chechelski 2010].

W artykule podjęto problem oceny sytuacji ekonomicznej rolnictwa w Polsce na tle tendencji ogólnogospodarczych w okresie globalnego kryzysu zapoczątkowanego w 2007 r. Wstępnie można postawić hipotezę, że dzięki otoczeniu instytucjonalnemu (instrumenty WPR) oraz mechanizmom dostosowawczym rolnictwo jest względnie odporne na sytuację kryzysową, niezależnie od szoków popytowo-podażowych występujących w skali globalnej. Analizy dotyczą głównie lat 2007-2009, jednak ze względu na istotne znaczenie dla funkcjonowania rolnictwa w Polsce oraz instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) ocenę w niektórych fragmentach poszerzono o rok 2004, czyli rok akcesji do UE.

SYTUACJA OGÓLNOGOSPODARCZA W OKRESIE KRYZYSU

Przekształcanie kryzysów finansowych w realne dokonuje się głównie przez kredyty i zmiany poziomu kursu walut. Obejmuje to w szczególności zaostrzenie warunków korzystania i udzielania kredytów, jak również deprecjację walut. Skuteczność transmisji impulsów z sektora finansów do gospodarki ma miejsce w warunkach względnie silnego powiązania podmiotów z sektorem finansowym przez wspomniane kredyty i inne instrumenty rynku finansowego oraz w sytuacji znacznego zakresu powiązań z zagranicą. W sytuacji wzajemnych zależności podmiotów w gospodarce oraz długotrwałości kryzysu, impulsy kryzysowe mogą przenikać do stref nawet słabo zintegrowanych z pozostałymi sektorami gospodarki, np. rolnictwo w okresie tzw. wielkiego kryzysu gospodarczego w latach 30. XX w. Największe trudności przeżywały wówczas gospodarstwa najsilniej powiązane z rynkiem, tj. folwarki, duże gospodarstwa rolne z najemną pracą, stosujące nowoczesne metody produkcji, środki ochrony roślin [Grabski 1987, Kozakiewicz 1985]. Z kolei gospodarstwa mniejsze (chłopskie) charakteryzowały się wyższą żywotnością. Dotyczy to głównie połączenia funkcji produkcyjnej i konsumpcyjnej gospodarstwa rolnego i tym samym większej elastyczności w zakresie zachowania określonego poziomu konsumpcji. Koncepcje te zostały wprowadzane do teorii ekonomii już w latach 30. XX wieku przez Aleksandra Czajanowa [1966]. Należy tu zaznaczyć, że mechanizm przenoszenia impulsów kryzysowych do rolnictwa i tym samym ograniczania dochodów następuje także przez przerwianie kosztów (w konsekwencji ograniczenia wzrostu popytu) przez podmioty skupujące, przetwórcze (niższe ceny skupu), zaopatrzeniowe (wyższe ceny środków produkcji), a także coraz silniej przez centra dystrybucji oraz redukcję zatrudnienia, co przesuwają zasoby pracy ponownie do rolnictwa. Ponadto, ma miejsce oddziaływanie na ten sektor przez ograniczenie wsparcia budżetowego, pogorszenie dostępu do kredytów i większą zmienność cen produktów zakupywanych oraz sprzedawanych przez rolników.

Ostatni kryzys ekonomiczny miał początkowo charakter finansowy ze względu na źródło powstania. Dlatego dość powszechnie uznaje się, że do tego kryzysu doprowadziła m.in.: nadmierna liberalizacja przepływów kapitałowych [Reinhart, Rogoff 2008], niedostateczny nadzór nad rynkami finansowymi, koncentracja podmiotów w sferze finansów, niewiarygodne informacje agencji ratingowych, brak skutecznych procedur likwidacyjnych dla dużych podmiotów finansowych i nadmierna rozbieżność pomiędzy sferą finansową a realną [Bair 2010].

Skutki zjawisk kryzysowych w relatywnie mniejszym zakresie dotknęły polską gospodarkę (tab. 1.). Względnie mniejsze znaczenie w Polsce wymiany handlowej z zagranicą na tle innych krajów UE stanowiło zabezpieczenie przed globalnymi zjawiskami kryzysowymi [Kowalski 2010]. Umożliwiło to w tym przypadku względnie szybszy rozwój gospodarki (uwzględniając zmiany PKB) w porównaniu do innych krajów (co może przełożyć się na zwiększenie popytu na produkty żywnościowe). Chodzi tu przede wszystkim o dodatnie zmiany realnego PKB, zarówno w okresie poprzedzającym kryzys ekonomiczny, jak i w jego trakcie. W przypadku bezrobocia odnotowane tendencje były zbieżne z kształtowaniem się dynamiki PKB. Niemniej jednak poziom stopy bezrobocia z 2009 r. był i tak niższy aniżeli w 2006 r., co w konsekwencji nieco osłabiło barierę zatrudnienia. Z kolei dla inflacji nastąpiło w Polsce po 2007 r. bardziej wyraźne zwiększenie presji inflacyjnej. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że pomimo tego, iż ceny produktów sprzedawanych przez rolników w latach 2008-2009 w sumie wykazywały pewną stabilizację, to we wcześniejszym roku (2007) odnotowano ich wzrost o 14,5 %. Nie wpłynęło to istotnie na poziom inflacji. Zarówno udział inwestycji w PKB, jak i wydatków gospodarstw domowych na żywność (także po 2007 r.) nie wykazywał istotnych tendencji kryzysowych. W przypadku kształtowania się warunków dla zewnętrznej konkurencyjności gospodarki w Polsce obserwowanych przez zmiany kursu walutowego oraz wskaźnik *terms of trade* (TOT) warto odnotować, że w latach 2006-2008 umiarkowana aprecjacja złotego względem euro osłabiała cenową konkurencyjność oferty handlowej Polski. Dopiero znaczna deprecjacja w 2009 r. umożliwiła poprawę sytuacji w tym zakresie, co znalazło swoje odzwierciedlenie także w poprawie TOT. A zatem mieliśmy do czynienia bardziej ze spowolnieniem wzrostu gospodarczego aniżeli z kryzysem gospodarczym.

Tabela 1. Ogólna sytuacja ekonomiczna gospodarki w Polsce w latach 2006-2009

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			
	2006	2007	2008	2009
Zmiany PKB [%]	6,2	6,8	5,1	1,7 (3,8)
Inflacja (HICP) [%]	1,3	2,6	4,2	4,0
Stopa bezrobocia [%]	13,9	11,2	9,5	11,9
Inwestycje [udział w PKB w %]	19,6	21,6	22,2	19,4
Wskaźnik <i>terms of trade</i>	103,3	99,1	96,3	106,2 (98,5)
Zmiany nominalne kursu zł/euro*	0,97	0,98	0,93	1,23
Udział wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na żywność [%]	20,9	20,6	20,2	20,1

* rok poprzedni 1,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS za lata 2006-2009.

POZYCJA SEKTORA ROLNEGO W GOSPODARCE

Rozwój rolnictwa, niezależnie od przedstawionych wcześniej parametrów ogólnogospodarczych, następuje w zależności od wielkości wsparcia budżetowego. W Polsce do roku 2004 stanowiło ono istotne źródło zasileń rolnictwa. Kluczową zmianą w zakresie wsparcia finansowego była integracja z UE i objęcie rolnictwa instrumentami WPR. Jeszcze w 2002 r. udział rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych w wydatkach budżetowych wynosił 1,98%, a w okresie 1997-2003, tj. przed przystąpieniem Polski do UE średnio 2,23%. W porównaniu do tego okresu udział ten w latach 2007-2009 uległ prawie potrojeniu, co świadczy o

znacznej skali wzrostu znaczenia rolnictwa w polityce budżetowej, jak również o istotnej poprawie warunków funkcjonowania tego sektora [Czyżewski, Matuszczak 2011].

Zjawiskom tym sprzyjała poprawa salda wymiany w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi do roku 2007 (tab. 2.), po czym nastąpiło pogorszenie, a następnie poprawa w 2009 r. W tym przypadku deprecjacja złotego spowodowała poprawę w saldzie wymiany o około 30%, pomimo słabej koniunktury gospodarczej u partnerów handlowych Polski. Pozwoliło to skutecznie zagospodarować nadwyżki podaży żywności i surowców rolniczych wyprodukowanych na rynku krajowym. Jednocześnie miała miejsce postępująca konwergencja cen produktów żywnościowych pomiędzy Polską a innymi krajami UE, co wpływa na obniżenie konkurencyjności cenowej [Urban i in. 2010], dlatego procesy deprecja-

Tabela 2. Wybrane dane dotyczące sytuacji w rolnictwie na tle gospodarki ogółem w Polsce w latach 2004-2009

Wyszczególnienie	Wielkości w roku					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Udział wydatków na sektor rolny w budżecie państwa [%]	3,87	3,83	3,74	6,67	6,32	6,02
Bilans handlu zagranicznego w gospodarce ogółem [mld euro]	-11,7	-9,7	-12,9	-18,6	-26,2	-9,2
Bilans w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi [mld euro]	0,81	1,8	2,1	2,0	1,4	2,0
Wartość produkcji towarowej (a)	42,5	43,8	45,7	45,6	48,4	50,3
Wskaźnik towarowości (b)	66,3	67,7	70,5	64,4	67,7	71,3
Dynamika realnych dochodów do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie (rok poprzedni =100)	106,2	101,9	110,9	110,1	97,8	98,6
Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym pracowników (c)	100,0	102,5	109,0	117,2	129,0	132,7
Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym rolników (c)	100,0	110,9	124,6	149,1	149,9	143,6
Parytet dochodów (d)	72,7	78,7	83,2	91,8	84,5	78,7
Wskaźnik nożyc cen w rolnictwie	102,2	96,0	102,0	107,2	90,1	96,0
Stopa akumulacji (e)	17,7	18,6	17,1	19,0	23,0	18,7
Dynamika nakładów inwestycyjnych w gospodarce ogółem (f)	106,5	107,7	116,8	120,4	110,7	99,2
Dynamika nakładów inwestycyjnych w rolnictwie (f)	112,7	110,1	113,8	115,6	107,0	91,5

(a) – rok poprzedni=100, wielkości realne; (b) – relacja wartości produkcji towarowej do wartości produkcji globalnej w rolnictwie w %; (c) – dynamika w cenach stałych z 2004 r., rok 2004 = 100; (d) – parytet został oszacowany jako relacja dochodów rozporządzalnych na 1 osobę w gospodarstwie domowym rolników do dochodów rozporządzalnych gospodarstw pracowników; (e) – relacja wartości akumulacji do dochodów do dyspozycji w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie w %; (f) – rok poprzedni = 100, wielkości realne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS za lata 2004-2009.

cji złotego w coraz mniejszym zakresie będą amortyzować skutki ewentualnego pogorszenia koniunktury u partnerów handlowych Polski w ramach krajów UE. Bilans handlowy dla całej gospodarki był ujemny, aczkolwiek deprecjacja złotego zapoczątkowana w roku 2008 poprawiła sytuację, co obserwowano zwłaszcza w 2009 r. Powyższe zjawiska świadczą o pozytywnych efektach funkcjonowania gospodarki żywnościowej w Polsce na rynku wspólnotowym. Zestawiając powyższe tendencje ze względnie stabilną liczbą ludności w kraju oraz strukturą przeciętnego spożycia żywności¹ na 1 osobę (w jednostkach naturalnych, kg), możemy stwierdzić, że po stronie popytowej nie było destymulant wpływających negatywnie na sytuację dochodową w rolnictwie w badanym okresie.

Sytuacja rolnictwa zależy od kondycji przedsiębiorstw branży spożywczej, których sytuacja w Polsce w latach 2008-2009 była względnie stabilna. Udział upadłości przedsiębiorstw tego sektora nie zmieniał się istotnie, a nawet spadł w roku 2009 w porównaniu do 2008 r. (z 10 do 9,5%), podczas gdy w pozostałych sektorach na ogół wzrastał [*Raport i prognozy...* 2010]. Wskazuje to na odporność podmiotów działających w przemyśle spożywczym na skutki globalnego kryzysu [Kowalczyk 2009]. W przypadku rolnictwa odnotowano realny wzrost wartości produkcji towarowej oraz wskaźnika towarowości w latach 2004-2009. W okresie kryzysu odnotowano nawet wzrost tego wskaźnika (tab. 2.). Oznacza to, że w latach 2004-2009 nastąpiło zwiększenie zakresu powiązań rolnictwa z rynkiem, pomimo niekorzystnej koniunktury w gospodarce po 2007 r. Wynikać by z tego mogło, że strategia dostosowań rynkowych w rolnictwie polegała na relatywnym zmniejszeniu zużycia na potrzeby własne, przy wzroście (absolutnym i względnym) produkcji rolnej przeznaczonej na sprzedaż. Zwiększenie wartości produkcji towarowej wynikało przede wszystkim ze wzrostu produkcji rolniczej, głównie roślinnej (zbóż, jak również rzepaku w konsekwencji wzrastającego popytu na biopaliwa) [Urban 2010].

Zaobserwowano zwiększenie realnych zagregowanych dochodów do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie pomiędzy latami 2004 i 2009. Wynikało to z wdrożenia mechanizmów WPR w rolnictwie w Polsce i związanego z tym zwiększenia wsparcia dla tego sektora. Nie dostrzeżono głębokiego załamania dochodowego po 2007 roku. Miał miejsce jednak spadek parytetu rozporządzalnych dochodów rolniczych w latach 2008-2009 łącznie o 13 p.p. [Zegar 2010]. Wynikało to głównie z pogorszenia koniunktury ogólnogospodarczej oraz rynkowych uwarunkowań produkcji rolnej, co zostało odzwierciedlone w rozwarciu nożyc cenowych².

W latach 2004-2009 odnotowano także na ogół wzrostową tendencję przeciętnego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwie domowym rolników (według badań budżetów gospodarstw domowych przez GUS). W tym przypadku niewielki spadek dochodów miał miejsce dopiero w 2009 r.³ Ważny był także wzrost znaczenia dochodów z innych źródeł [Zegar 2010]. Dynamika tych dochodów była z tej perspektywy badawczej wyższa aniżeli dochodów ogółem dla gospodarstw domowych pracowników.

¹ W roku 2009 spożycie żywności w cenach stałych w porównaniu do 2008 r. było na tym samym poziomie, z kolei w 2008 r. o 2,4 p.p. wyższe aniżeli w 2007 r., natomiast w 2007 r. o 1,8 p.p. wyższe w odniesieniu do 2006 r.

² Znacznemu wzrostowi cen produktów rolnych na świecie w latach 2006-2007 towarzyszył kryzys żywnościowy, szczególnie na przełomie lat 2007/2008 [Urban 2010].

³ Ten pozytywny obraz w przypadku dochodów rozporządzalnych wynikał częściowo z przesunięcia w zbiorze gospodarstw domowych rolników badanych przez GUS. Chodzi tu o pozostanie w tej grupie gospodarstw relatywnie większych. Do określonych typów gospodarstw domowych, np. rolników, GUS przydziela według kryterium wyłącznego, lub głównego źródła dochodu. Stąd jeśli dochody z rolnictwa przestają być dla danego gospodarstwa domowego głównym źródłem dochodu, zaliczane jest do innego typu gospodarstw domowych. Dlatego w grupie gospodarstw rolników pozostają jednostki coraz większe, tak aby dochody z rolnictwa były głównym źródłem dochodu.

W konsekwencji nastąpiło zmniejszenie dysparytetu dochodów rozporządzalnych przeciętnych gospodarstw domowych rolników do gospodarstw domowych pracowników z 72,7% w 2004 r. do 91,8% w 2007 r., po czym nastąpił spadek w latach 2008-2009 – do 78,7% w 2009 r.⁴

Dynamika realnego wzrostu nakładów inwestycyjnych w rolnictwie także była wysoka, szczególnie dotyczyło to pierwszych lat członkostwa Polski w UE (2004-2006). Czynniki sprawczymi tego zjawiska były korzystna koniunktura w rolnictwie i gospodarce, zaniechania inwestycyjne w latach poprzednich, a przede wszystkim możliwość skorzystania przez rolników ze wsparcia działalności inwestycyjnej oraz płatności bezpośrednich. Jednocześnie o ile w całym okresie 2004-2009 łączna dynamika wzrostu nakładów inwestycyjnych w rolnictwie była porównywalna z ogólnymi tendencjami w całej gospodarce, o tyle w latach 2007-2009 tempo było niższe. W tym przypadku mieliśmy do czynienia z wyraźnym obniżeniem aktywności inwestycyjnej w rolnictwie, ale dopiero w roku 2009.

Interesujące treści do rozważań wnosi ocena stopy akumulacji (tab. 2.). Z oceny tej wynika, że w 2008 r. nastąpiło zwiększenie stopy akumulacji pomimo rozpoczynającej się dekonunktury w rolnictwie, następnie w kolejnym roku nastąpiło obniżenie tej stopy. Mimo wszystko jej poziom był wyższy w porównaniu do sytuacji z lat 2004-2006, a więc z okresu korzystnej koniunktury w rolnictwie. Oznacza to, że na pogorszenie warunków rynkowych rolnicy nie reagowali znacznym obniżeniem wielkości inwestycji. Można stąd wnioskować, że dążenie do modernizacji lub powiększania zasobów produkcyjnych, w tym skali, jest jednym z istotnych celów dostosowań rynkowych w gospodarstwie rolnym. Prawdopodobnie ta w rolnictwie indywidualnym (rodzinnym) została wcześniej odnotowana w okresie PRL, co mogłoby wskazywać na to, że jest uniwersalna dla gospodarstw rolnych o własności rodzinnej [Czyżewski 1986].

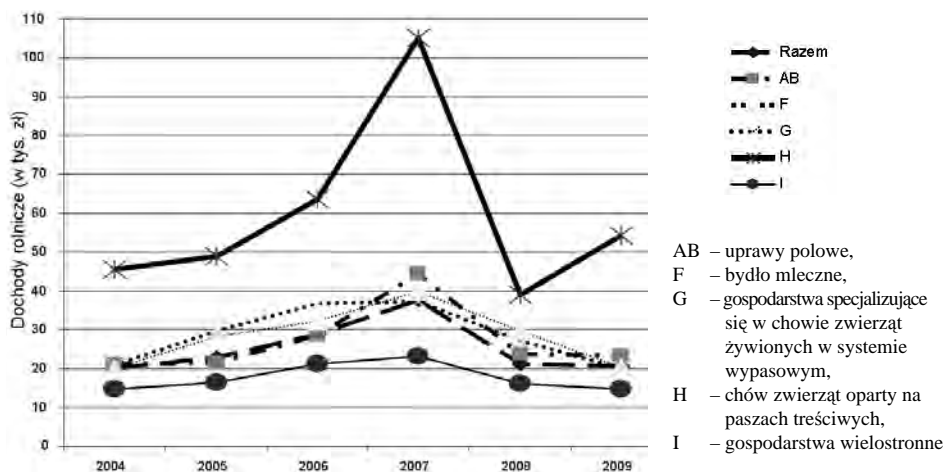
SYTUACJA EKONOMICZNA ROLNICTWA W ŚWIETLE DANYCH GOSPODARSTW PROWADZĄCYCH RACHUNKOWOŚĆ ROLNĄ

Nieco odmienne spojrzenie⁵ na procesy dostosowawcze w rolnictwie daje nam ocena wyników gospodarstw rolnych objętych systemem FADN⁶ (rys. 1. i tab. 3.). W tym przypadku oceny dotyczą gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej powyżej 2 ESU. Pomiędzy latami 2004 i 2009 można odnotować niewielki realny wzrost dochodów rolniczych na jedno przeciętne gospodarstwo rolne, przy czym maksymalny poziom osiągnięto w 2006 r. Z kolei w 2008 r. odnotowano wyraźny spadek w porównaniu do roku 2007,

⁴ Sytuacja w tym zakresie nie jest jednorodna. Gospodarstwa większe (powyżej 16 ESU*) osiąga ją bowiem nadparytet dochodów w porównaniu rodzin pracowniczych. W Polsce takich gospodarstw jest około 100 tys. Podobnie gospodarstwa specjalistyczne, np. specjalizujące się w ogrodnictwie, w chowie zwierząt ziarnożernych, czy w chowie krów mlecznych osiągały nadparytety. *ESU (Europejska Jednostka Wielkości) służy do określania wielkości gospodarstwa rolnego, odpowiada wartości 1200 euro standardowej nadwyżki bezpośredniej z produkcji rolnej osiąganą przez dane gospodarstwo. Z kolei standardowa nadwyżka bezpośrednia jest różnicą wielkości produkcji określonej działalności rolniczej nad kosztami bezpośrednimi poniesionymi na tę działalność. Do obliczeń nadwyżki bezpośredniej wykorzystuje się średnią z trzech lat.

⁵ Odmienne spojrzenie sprowadza się do wykorzystania danych na poziomie przeciętnego gospodarstwa rolnego o wielkości ekonomicznej powyżej 2 ESU. Z kolei dane GUS dotyczą zagregowanych danych dla całego sektora rolnego tworzonego przez wszystkie gospodarstwa rolne.

⁶ Gospodarstwa dostarczające dane dla polskiego systemu FADN stanowią reprezentatywną próbę około 750 tys. gospodarstw rolnych, których udział w tworzeniu standardowej nadwyżki bezpośredniej polskiego rolnictwa wynosi około 90%.

Rysunek 1. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego uczestniczącego w systemie FADN w latach 2004-2009 ze względu na typy produkcyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych systemu rachunkowości rolnej FADN za lata 2004-2009.

a w 2009 r. tendencja spadkowa była kontynuowana, aczkolwiek tempo spadku zostało wyhamowane. Spadek dochodów w tym ujęciu w latach 2007-2008 był większy o 6 p.p. aniżeli przeciętnie w gospodarstwach rolnych UE objętych systemem FADN [ec.europa.eu]. Natomiast z drugiej strony, w krajach o podobnym położeniu geograficznym, tj.: w Niemczech, Holandii, Danii, Czechach, Słowacji, Belgii odnotowano zdecydowanie większe pogorszenie sytuacji dochodowej. Ponadto, ze wstępnych danych za 2009 r. wynika, że dochody na jednego pełnozatrudnionego w rolnictwie w Polsce spadły o około 1% w porównaniu do roku 2008, podczas gdy przeciętnie w krajach UE o 11,6% [Eurostat 2010].

Odnotowano zróżnicowanie pod względem sytuacji dochodowej pomiędzy różnymi typami produkcyjnymi gospodarstw rolnych (rys. 1.) przy zachowaniu podobnych tendencji w zakresie zmian dochodów, czyli osiągnięcia swoistego maksimum w roku 2007 oraz późniejszego spadku z tendencją do stabilizacji. Nie bez znaczenia dla tych zjawisk była dobra koniunktura na rynkach rolnych i związany z tym wysoki poziom cen tych produktów w roku 2007, a następnie ich spadek i obniżenie opłacalności produkcji rolnej. Jedynie gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt karmionych paszami treściwymi poprawiły swoją sytuację w roku 2009 po gwałtownym pogorszeniu w roku 2008. Wynikało to głównie ze spadkowej fazy cyklu świńskiego i związanego z tym obniżenia pogłowia. Z drugiej strony, aprecjacja złotego oraz względnie wysokie ceny pasz utrudniały w tym okresie wzrost opłacalności tej produkcji. Dopiero w roku 2009 sytuacja uległa poprawie dzięki wzrostowi cen. Podobnie przedstawiała się sytuacja w produkcji drobiarskiej [Seremak-Bulge 2010].

W latach 2004-2008 nastąpił znaczny wzrost udziału subsydiów w Polsce w dochodzie rolniczym. O ile w 2004 r. wynosił on około 15% w przeciętnym gospodarstwie rolnym objętym systemem FADN, o tyle w 2009 r. było to 82%. Wynikało to głównie ze zwiększenia wielkości wsparcia oraz relatywnego spadku cen produktów rolnych. Można dojść do konkluzji, że wsparcie gospodarstw rolnych stabilizuje ich rozwój. Nie bez znaczenia dla nieco większego obniżenia dochodów w 2008 r. była także aprecjacja złotego względem

euro, co wpłynęło na zmniejszenie wielkości realnego wsparcia gospodarstw rolnych⁷. Brak wsparcia w postaci dopłat spowodowałaby kryzysową sytuację w rolnictwie w 2008 i 2009 r. Warto tu dodać, że w krajach UE wielkość i udział subsydiów w dochodach były przeciętnie wyższe niż w Polsce⁸, co wpływało na większą stabilizację dochodów.

W przypadku wartości zużycia pośredniego (tab. 3.) odnotowano względną stabilność w badanym okresie. Wskazywać to może na to, że badane gospodarstwa rolne, niezależnie od zmian sytuacji rynkowej utrzymywały względnie stały poziom zużycia pośredniego, co przy spadku opłacalności produkcji skutkowało obniżeniem dochodów rolniczych. W zestawieniu z występującym w okresie 2004-2006 rozwarciem nożyc cenowych⁹, owa stabilizacja zużycia pośredniego w grupie badanych gospodarstw może świadczyć o tym, że w ten sposób rolnicy utrzymywali określony poziom powiązań z otoczeniem rynkowym, niezależnie od koniunktury ogólnogospodarczej [Grzelak 2008]. Jednocześnie gospodarstwa prowadziły dość ostrożną strategię finansową¹⁰, czego wyrazem jest relatywnie niski poziom zadłużenia kapitałów własnych¹¹. W 2009 roku odnotowano nawet znaczne zmniejszenie tego wskaźnika. Niski stopień awersji do ryzyka u rolników, jeśli chodzi o zaciąganie kredytów lub innych zobowiązań, szczególnie w okresie dekonunktury w gospodarce ułatwia elastyczniejsze dostosowania do warunków rynkowych w sytuacjach gorszej koniunktury. Stąd niskie jest obciążenie wypracowanych efektów (dochody) kosztami obsługi zadłużenia. Jest to cecha charakterystyczna dla rodzinnych gospodarstw

Tabela 3. Wybrane charakterystyki ekonomiczne dotyczące gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2004-2009 (wyniki gospodarstw objętych systemem FADN)

Lata	Dochód rolniczy (a)	Zadłużenie kapitałów własnych (b)	Zużycie pośrednie (koszty bezpośrednie + ogólnogospodarcze) (c)
2004	20,0	10,6	51,2
2005	22,8	10,8	49,6
2006	28,9	11,1	51,3
2007	26,4	10,4	50,5
2008	21,1	10,4	50,1
2009	20,8	6,1	48,6
2009:2004	1,04	0,57	0,95
2009:2007	0,79	0,59	0,96

(a) – wartości (w tys. zł) urealniono indeksem cen produktów sprzedawanych przez rolników, ceny stałe z 2004 r. dotyczą przeciętnego gospodarstwa rolnego; (b) – relacja zobowiązań ogółem do kapitałów własnych przeciętnego gospodarstwa rolnego (%); (c) – wartości (tys. zł) urealniono indeksem cen produktów nabywanych przez rolników, ceny stałe z 2004 r. dotyczą przeciętnego gospodarstwa rolnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych systemu FADN za lata 2004-2009.

⁷ Zgodnie z obowiązującymi zasadami Komisji Europejskiej do przeliczeń płatności z euro na złote stosowano kurs z 30 września. Stąd aprecjacja złotego dotyczyła porównania kursów z 30 września 2007 i 2008 r.

⁸ W 2008 r. udział ten wynosił przeciętnie w krajach UE-27 – 70%.

⁹ Wzrost ceny produktów rolnych stanowił około 95% wzrostu cen produktów nabywanych przez rolników.

¹⁰ W przemyśle spożywczym w 2008 r. wskaźnik ten kształtował się na poziomie około 78%. Przyjmuje się, że w małych przedsiębiorstwach satysfakcjonujący poziom tego wskaźnika kształtuje się w granicach 30% i nie większy niż 100% dla dużych przedsiębiorstw przemysłowych [Kowalski 1996].

¹¹ Należy mieć jednak świadomość, że sytuacja w tym obszarze zależy od wielkości gospodarstwa. W przypadku większych gospodarstw wskaźnik zadłużenia wzrasta. Przykładowo w grupie największych gospodarstw, tj. powyżej 100 ESU, wskaźnik ten przekraczał w 2008 r. 40%.

rolnych. Z drugiej strony, ogranicza to możliwości rozwojowe w okresie ożywienia gospodarczego. Istnieje bowiem prawidłowość polegająca na tym, że wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa rośnie znaczenie kredytów i tym samym ryzyko gospodarowania¹². Ponadto, można sądzić, że w warunkach gorszej koniunktury w gospodarstwach rolnych ma miejsce obniżanie opłaty nakładów pracy własnej, w celu ochrony własnego majątku przed dekapitalizacją, jak również regulacja samozaopatrzenia w działalności rolniczej [Czyżewski 1995].

Czynnikiem stabilizującym sytuację w samym rolnictwie były zwiększające się dopłaty bezpośrednie. Ogólnie trudno określić sytuację w rolnictwie w Polsce po 2007 r. jako wyraźnie kryzysową¹³, aczkolwiek bez dopłat z środków UE tak właśnie by było. Obraz rolnictwa był jednak zróżnicowany przede wszystkim ze względu na typy produkcyjne gospodarstw. Zaprezentowane oceny pozycji ekonomicznej są jedynie wstępne i przybliżone oraz dotyczą krótkiego okresu. Z uwagi na to, że nie dysponujemy jeszcze nowszymi danymi, sytuację w rolnictwie należy interpretować jako recesję, a nie kryzys. Wyniki osiągnięte w roku 2009 w rolnictwie są porównywalne z tymi z początkowych lat integracji z UE. Warto jednak w tym miejscu zauważyć, że w sytuacji rosnącego znaczenia dochodów spoza rolnictwa w dochodach dyspozycyjnych rodzin rolniczych impulsy kryzysowe mogą być tam transferowane także poprzez ten kanał emisyjny.

PODSUMOWANIE

1. Strumienie finansowe z UE stabilizują sytuację w polskim rolnictwie. Dotychczas największe znaczenie w stabilizowaniu sytuacji dochodowej (szczególnie w zakresie wahań cenowych) miały w Polsce płatności bezpośrednie. Ważny jest także względnie stabilny poziom stopy akumulacji, który sprawia, że nawet w okresie dekonunktury rolnicy dążą do ochrony swoich zasobów przed dekapitalizacją. Oznaczać to by także mogło, iż w swoich decyzjach rynkowych na ogół kierują się horyzontem dłuższym aniżeli trwanie określonej fazy cyklu koniunkturalnego.
2. Pomimo uczestnictwa w procesach przepływów ogólnogospodarczych rolnictwo jest słabiej zintegrowane z otoczeniem rynkowym, w tym globalnym, co przejawia się względnie mniejszym znaczeniem kredytu, dominacją rodzinnej formy gospodarowania lub surowcowego charakteru produkcji. Nie bez znaczenia jest również relatywnie mało elastyczny popyt na żywność [Czyżewski 2007]. Stanowi to zabezpieczenie (dla wolumenu popytu na produkty rolne) przed niekorzystnymi konsekwencjami procesów globalnych.
3. W Polsce dostosowania rynkowe w rolnictwie po 2004 r. sprowadzały się głównie do zacieśnienia kontaktów z rynkiem przez wzrost wartości produkcji, nakładów, modernizację gospodarstw, co skutkowało koncentracją produkcji (zwłaszcza zwierzęcej), poprawą jej jakości (np. produkcja mleka), jak również poprawą salda wymiany produktami rolno-żywnościowymi w handlu zagranicznym. Po roku 2007 odnotowano pogorszenie sytuacji ekonomicznej, niemniej jednak trudno uznać ją za kryzysową.

¹² Przykładowo, w 2008 r. w przypadku gospodarstw najmniejszych (w grupie FADN), tj. do 4 ESU relacja zobowiązań ogółem do kapitałów własnych wynosiła 2,4%, w przypadku gospodarstw średnich (8-16 ESU) było to około 9%, dla grupy gospodarstw większych 40-100 ESU – 24%.

¹³ Autorzy przyjęli, że sytuacja kryzysowa miałaby miejsce w warunkach pogorszenia realnych dochodów rolniczych o 25%.

4. Procesy rozwojowe w rolnictwie w latach 2004-2007, wyróżniały się pozytywnie na tle sytuacji ogólnogospodarczej, co wiązało się z wprowadzeniem instrumentów wsparcia w ramach WPR, a zwłaszcza zwiększeniem wydatków budżetowych na ten sektor. W roku 2008 nastąpiło pogorszenie sytuacji ekonomicznej, pomimo wzrostu wolumenu produkcji roślinnej i częściowo zwierzęcej. Sytuacja ta w znacznej mierze wynikała z uwarunkowań rynkowych (pogorszenie relacji cenowych), co związane było z oddaleniem rolnictwa w sensie ekonomicznym od finalnych odbiorców, rozproszeniem producentów rolnych (spowodowanym wciąż słabym rozwojem procesów integracji pionowej i poziomej w rolnictwie) i pogorszeniem koniunktury na światowych rynkach żywnościowych po wcześniejszej hossie z lat 2005-2007. W sytuacji jednak niższego wsparcia skutki zjawisk kryzysowych byłyby bardzo odczuwalne w polskim rolnictwie.
5. Zwiększający się zakres integracji gospodarki żywnościowej z pozostałymi sektorami oraz procesy globalizacji będą w przyszłości sprawiać, że impulsy płynące z gospodarki narodowej, w tym turbulencje na rynkach finansowych będą silniej oddziaływać na rolnictwo. Z drugiej jednak strony, uniwersalia rozwoju gospodarki żywnościowej związane głównie z czynnikiem ziemi i rachunkiem rent [Czyżewski 2007], w tym zwłaszcza instrumenty wsparcia tego sektora, będą swoistymi katalizatorami tych niekorzystnych zjawisk.
6. W perspektywie reform WPR konieczne wydaje się także przeznaczenie części funduszy na działania związane z łagodzeniem negatywnych skutków zachodzących przemian globalnych. Nie bez znaczenia wydaje się także przywiązywanie większej uwagi do zagadnień odnoszących się do bezpieczeństwa żywności zarówno na poziomie krajowym, jak i unijnym, co wynika z ostatnich negatywnych doświadczeń w tym zakresie.

LITERATURA

- Bair S. 2010: *Przyczyny kryzysu finansowego i diagnoza sytuacji na rynkach*, „Bezpieczny Bank”, nr 1.
- Chechelski P. 2010: *Wpływ kryzysu na globalną gospodarkę żywnościową*, IERiGŻ, Warszawa.
- Czajano A. 1966: *The Theory of Peasant Economy*, University Press Manchester (zbiór prac).
- Czyżewski A. (red.), 2007: *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.
- Czyżewski A. 1986: *Dochody rolnicze, a procesy reprodukcji w gospodarce chłopskiej w okresie transformacji*, „Ekonomista”, nr 4-5.
- Czyżewski A. 1995: *Makroekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości w agrobiznesie*, [w:] *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i lokalnej*, (red.) A. Czyżewski, ODR, Poznań.
- Czyżewski A., Matuszczak A. 2011: *Wydatki w krajowym budżecie rolnym Polski na rzecz rozwoju lokalnego przed i po integracji z Unią Europejską (1997-2011)*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, nr 1.
- Economic Accounts for Agriculture*, Eurostat – Elaboration DG AGRI, 2010.
- Grabski W. 1987: *Wieś i folwark*, [w:] *Wybór pism*, opr. J. Wojnarowski, LSW, Warszawa.
- Grzelak A. 2008: *Związki gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce po roku 1990. Próba określenia intensywności i efektywności*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.
- http://ec.europa.eu/agriculture/rca/database/report_en.cfm (dostęp luty 2011).
- Kowalczyk S. 2009: *Analizy branżowe. Procesy upadłościowe w agrobiznesie – siły przeciwdziałające i przyspieszające*, [w:] *Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska, czy druga szansa?*, (red.) E. Mączyńska, Wyd. SGH, Warszawa.
- Kowalski A. 1996: *Ocena sytuacji finansowej firmy*, [w:] *Agrobiznes. Mikroekonomika*, (red.) A. Woś, Wyd. Key Text, Warszawa.

- Kowalski A. 2010: *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora żywnościowego*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku*, (red.) A. Kowalski, IERiGŻ, Warszawa.
- Kozakiewicz J. 1985: *Nie wystarczy umieć liczyć... Refleksje nie tylko praktyka*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 1.
- Pinstrup-Andersen A. 2002: *Food and agricultural policy for a globalizing world: preparing for the future*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 84, no. 5.
- Raport i prognozy. Upadłość firm w Polsce I-III 2009, e-gospodarka* [www.egospodarka.pl] dostęp listopad 2010.
- Reinhart C., Rogoff K. 2008: *This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crisis*, NBER Working Paper no. 13882, Cambridge.
- Seremak-Bulge J. 2010: *Rynki i ceny produktów rolnych i żywnościowych*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku*, (red.) A. Kowalski, IERiGŻ, Warszawa.
- Sobiecki R. 2007: *Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa*, SGH, Warszawa.
- Urban R., Szczepaniak I., Mroczek R. 2010: *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa*, Wyd. IERiGŻ, Warszawa.
- Urban S. 2010: *Czynniki wpływające na rozwój produkcji rzepaku*, „Roczniki Naukowe SERiA”, Tom XII, z. 4.
- Zegar J. 2010: *Dochody rolników w 2009 roku na tle lat poprzednich*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku*, A. Kowalski (red.), IERiGŻ, Warszawa.

Andrzej Czyżewski, Aleksander Grzelak

THREATS AGRICULTURE IN POLAND IN LIGHT OF THE GENERAL ECONOMIC
SITUATION IN PERIOD OF CRISIS 2007-2009

Summary

The problem of evaluation of agriculture in light of the general economic tendencies in period 2007-2009 was undertaken in the article. It has been stated that there are stabilizers in the development of agriculture in Poland: the support of this sector by instruments of interventionist policy, especially direct payments, as well as relatively low demand on food. Also a stable level of accumulation is important for this process. In Poland the market adaptation in agriculture after 2004 depended on tightening market contacts through growth of the value of production, expenditures, the modernization of farms. After 2007 a worsening economic situation has been noted in agriculture in Poland, although it is difficult to recognize this situation as critical. To a considerable extent this was the result of market conditioning, especially worsening price relationship. Simultaneously agriculture in Poland did not distinguish itself considerably in relation to the average situation of the UE in terms of experiencing the crisis phenomena. From another perspective because of the relatively more profitable macroeconomic situation in Poland in consequence of the increase of GDP after 2008, the situation in the studied sector was based on a general-economic tendency which was less profitable than average in countries of the UE.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, prof. zw. UEP
Dr hab. Aleksander Grzelak prof. nadzw. UEP
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Al. Niepodległości 10
61-875 Poznań
tel. (61) 854 30 17
agrzelak@interia.pl

ZWIĄZKI WAHAŃ CYKLICZNYCH W ROLNICTWIE Z KONIUNKTURĄ GOSPODARCZĄ¹

Sebastian Stepień

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
Kierownik: prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

Słowa kluczowe: rolnictwo, cykl koniunkturalny, gospodarka, związki

Keywords: agriculture, business cycle, economy, trade

S y n o p s i s. W artykule podjęto problem wahań cyklicznych w sektorze rolnym. Głównym celem opracowania jest ocena związku koniunktury rolnej ze zmianami sytuacji ekonomicznej w gospodarce. Na podstawie danych statystycznych próbowano określić wpływ recesji/ożywienia na kształtowanie się wybranych wyników produkcyjno-ekonomicznych agrobiznesu. Wskazano też na cechy fluktuacji w rolnictwie, które są wynikiem specyficznych właściwości czynnika ziemi.

WSTĘP

Obserwacja kolejnych cykli koniunkturalnych prowadzi do wniosku, że każdy z nich ma swoisty mechanizm, różne są przyczyny i przebieg zmian koniunktury. Inne podłoże tkwiło u podstaw cyklu klasycznego na początku XX wieku, inne przyczyny mają obecne wahania. Zróżnicowane są także fluktuacje w ramach poszczególnych gałęzi gospodarki. Wrażliwe na zmianę warunków makroekonomicznych są w szczególności sektory: budownictwa, nieruchomości, transportowy, bankowy, finansowy i rolnictwa. Ten ostatni jest sektorem, w którym kryzys ma specyfikę związaną z cechami czynnika produkcji – ziemi.

Badania naukowe od dawna skupiają się na wahaniami cyklicznych na rynku rolnym. Niestabilność koniunktury stanowi dla ekonomistów rolnictwa główny powód, a zarazem usprawiedliwienie podejmowanych działań interwencyjnych. Fluktuacje produkcji i cen artykułów rolnych pozostają często słabo rozpoznane i w dalszym ciągu toczy się dyskusja na temat przyczyn powstawania wahań cyklicznych. W pierwszych teoriach zakłóceń funkcjonowania rynku upatrywano w czynnikach zewnętrznych związanych z uwarunkowaniami przyrodniczymi. Późniejsze badania zakładały występowanie wewnętrznego mechanizmu, który prowadził do fluktuacji zmiennych makroekonomicznych. Przykładowo, zgodnie z koncepcją Davida M. Newbery'ego i Josepha E. Stiglitz [1981], jeśli rolnicy dążą do ograniczania ryzyka, a sam rynek jest niekompletny pod względem informacji, to

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego własnego nr N N112 38354, zgłoszonego w ramach 40 konkursu projektów badawczych, finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki.

konkurencja na nim prowadzi do nieefektywnej alokacji zasobów. Jednakże przedstawiona koncepcja zakłada ujęcie statyczne i abstrahuje od roli procesów dostosowawczych. Alternatywna analiza Willarda W. Cochrane'a [1958] opiera się na modelu pajęczyny i kładzie nacisk na biologiczny charakter produkcji rolniczej. Jednak pomimo prowadzonych od wielu lat studiów, do tej pory nie udało się wypracować spójnej koncepcji określającej czynniki i charakter cykliczności na rynku rolnym. Nie ma także wspólnych poglądów na temat relacji wahań koniunkturalnych w rolnictwie z wahaniami w całej gospodarce.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie o związek pomiędzy cyklami w rolnictwie a zmianą sytuacji ogólnogospodarczej. W opracowaniu wskazano też cechy fluktuacji w rolnictwie jako wynik specyficznych właściwości czynnika ziemi. Praca ma charakter przeglądu z elementami wnioskowania dedukcyjnego. Wykorzystano w niej polską i anglojęzyczną literaturę przedmiotu.

CECHY CYKLU KONIUNKTURALNEGO W SEKTORZE ROLNYM

Podstawową cechą kryzysu rolnego, odróżniającą go od kryzysów w innych sektorach gospodarki, jest znaczne obniżenie się cen artykułów rolnych i dochodów rolników [Sobiecki 2010] (zauważmy, że w przypadku gospodarki, nawet w sytuacji znacznego obniżenia się tempa wzrostu PKB deflacja występuje rzadko). Jeżeli w gospodarce pogarsza się koniunktura i spadają dochody ludności, obniża się popyt na żywność. Z uwagi na niską elastyczność produkcji rolnej tworzy się nadpodaż towarów, która prowadzi do znaczącej redukcji cen. W tej sytuacji rolnik zmuszony jest do ograniczenia wolumenu sprzedaży, a niższe dochody zmniejszają konsumpcję własną i rodziny z powodu konieczności pokrycia wydatków bieżących na produkcję. Nadwyżki produkcji roślinnej, nieznaledujące popytu na rynku, przeznaczają się na spasanie inwentarzem żywym, co powoduje wzrost produkcji zwierzęcej, zwiększenie podaży żywca i spadek cen. Ceny w rolnictwie spadają przy tym w stopniu wyższym aniżeli ceny towarów przemysłowych i usług, co powoduje rozwarcie nożyc cen na niekorzyść rolnictwa². Skutkiem jest jeszcze większe zubożenie rolników i częściowa rezygnacja z działalności lub jej zdywersyfikowanie. Nadmiar produkcji jest również przeznaczony na samospożycie, a zaoszczędzone w ten sposób środki finansowe kierowane są na potrzeby gospodarstwa. Ten swoisty „serwomechanizm adaptacyjny” sprawia, że gospodarstwa tego typu w zasadzie nie bankrutują. Mogą one funkcjonować, osiągając nawet tzw. „ujemny dochód”, ponieważ utrzymują się przez dekapitalizację majątku oraz dochody spoza gospodarstwa [Czyżewski 1995]. Taka sytuacja dotyczy przede wszystkim gospodarstw małych i średnich, które dominują w polskim rolnictwie³. Nie dotyczy to dużych jednostek, przede wszystkim tych zorganizowanych w formie spółki kapitałowej. W przypadku gospodarstw dużych redukcja cen ogranicza podaż, przy tym spadek produkcji jest wyższy aniżeli w działach pozarolniczych. Przykładowo, analiza wahań cyklicznych Joel Popkina, dotycząca różnych faz procesu technologicznego wskazuje, że dla okresu recesji spadek produkcji towarów nieprzetworzonych wyniósł 15%,

² Taki przebieg kryzysu dotyczył rolnictwa w Polsce w latach 1928-1935. Ceny produktów rolnych spadły wówczas o 65%, przy jednoczesnym wzroście ich podaży. Indeks cen produktów rolnych do cen towarów przemysłowych obniżył się z 0,69 w 1930 r. do 0,54 w 1935 r. [por. Musiał 2009].

³ W Polsce w 2010 r. gospodarstwa o powierzchni do 5 ha stanowiły 69% ogółu gospodarstw. Udział gospodarstw powyżej 100 ha wyniósł zaledwie 0,3% [por. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa* 2010].

przy spadku produkcji towarów finalnych około 10%⁴. Ogólnie zatem można przyjąć, że w warunkach kryzysu gospodarczego wskutek redukcji spożycia podmioty związane z produkcją żywności ponoszą straty wywołane spadkiem cen i/lub produkcji. Co więcej, straty dotyczą głównie sfery surowcowej, tj. gospodarstw rolnych. Ta swoista dysproporcja powoduje przepływ wartości dodanej od rolnictwa do działów pozarolniczych.

Z kolei w warunkach poprawy koniunktury ceny produktów rolnych wzrastają wraz ze wzrostem popytu na żywność i również w tym przypadku występuje asymetria wzrostu cen – ceny surowców rosną szybciej niż ceny artykułów finalnych. Jednocześnie jednak przyrastają koszty produkcji (pasz, nawozów, środków ochrony roślin, usług dla rolnictwa itp.), niwelując pozytywne efekty wyższych cen produkcji rolnej. Tym samym, jak wskazują badania Aldony Mrówczyńskiej-Kamińskiej i Bazylego Czyżewskiego [2011], straty z fazy dekonunktury nie są rekompensowane rentami z fazy ożywienia, a w długim okresie (trwającym 10 lat) skalę tego drenażu dla Polski określono średniorocznie na 7-8% realnej produkcji globalnej rolnictwa. Przy czym szacunek ten zakłada dopłaty w ramach WPR, bez nich byłoby to około 11-13%.

Podsumowując, sektor rolny jest znacznie bardziej wrażliwy na zmiany koniunktury gospodarczej niż działy pozarolnicze, czego przejawem jest przede wszystkim duża zmienność cen. W tabeli 1. zaprezentowano ceny produktów rolnych w relacji do cen żywności i cen towarów nabywanych przez rolników. W okresie dekonunktury w rolnictwie (w tym przypadku lata 2005, 2008-2009⁵) ceny produktów rolnych spadają (2005 i 2009 r.) lub rosną tylko nieznacznie (2008 r.), przy jednoczesnym wzroście cen środków do produkcji i towarów inwestycyjnych, co powoduje rozwieranie nożyc cen na niekorzyść rolnictwa – wskaźnik spada poniżej 100. Z kolei w latach poprawy sytuacji ekonomicznej sektora rolnego (w tym przypadku lata 2007 i 2010), ceny surowców przyrastają w stopniu wyższym aniżeli ceny towarów nabywanych przez rolników, a wskaźnik nożyc cen przekracza wartość 100. Jednocześnie można zauważyć wyższą wrażliwość na zmiany koniunktury dla cen produktów rolnych niż dla cen żywności. W pierwszym przypadku wahały się one dla badanego okresu w przedziale -2,1 do +14,5%, w drugim przedział ten wynosił od -1,3 do +7,9%.

Tabela 1. Wskaźniki cen dla rolnictwa w latach 2005-2009

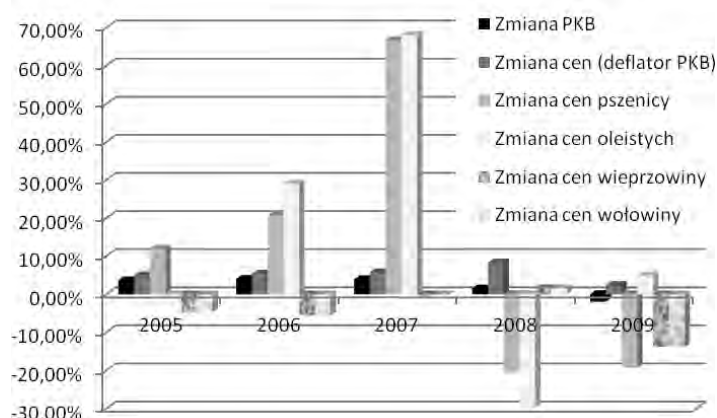
Wyszczególnienie	Wielkości w roku					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Wskaźnik cen produktów rolnych (rok poprzedni=100)	97,9	102,6	114,5	101,2	97,9	112,1
Wskaźnik cen żywności (rok poprzedni =100)	98,7	101,8	107,9	103,2	103,4	103,9
Wskaźnik cen środków produkcji rolnej (rok poprzedni =100)	101,8	100,5	106,9	112,3	101,9	101,8
Wskaźnik cen towarów inwestycyjnych (rok poprzedni =100)	106,8	101,9	106,1	105,3	102,3	101,2
Nożyce cen*	96,0	102,0	107,7	91,0	96,0	110,1

* Wskaźnik nożyc cen mierzony jako relacja cen produktów rolnych sprzedawanych do cen towarów i usług zakupywanych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ceny ... 2011].

⁴ Badania dotyczyły gospodarki Stanów Zjednoczonych dla lat 1960-1975 [por. Popkin 1984].

⁵ Na podstawie wskaźnika koniunktury w rolnictwie opracowanego przez Instytut Rozwoju Gospodarczego Szkoły Głównej Handlowej [Koniunktura 2011].

Rysunek 1. Zmiany cen wybranych produktów rolnych w latach 2005-2009 na tle zmian PKB i deflatora dla gospodarki światowej
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OECD i FAO, OECD-FAO Agricultural Outlook 2011-2020 [http://stats.oecd.org].

Do podobnych konkluzji prowadzi analiza cen światowych dla produktów rolnych w warunkach kryzysu gospodarczego z lat 2008-2009. Ceny te silnie zareagowały na zmianę koniunktury globalnej, a najwyraźniej obserwowano to na przykładzie cen pszenicy i roślin oleistych (rys. 1.). Przed recesją, w latach 2006-2007, ceny tych surowców wzrastały w tempie kilkudziesięciu procent rocznie, aby w roku 2008 obniżyć się o ponad 20%. Mniejszy spadek cen dotyczył mięsa wołowego i wieprzowego. Ogólnie amplituda wahań cen produktów rolnych zdecydowanie przekraczała fluktuacje wskaźnika cen dla wszystkich dóbr i usług w gospodarce, mierzono go jako deflator PKB.

Przedstawione zależności potwierdzają znaną w ekonomii zasadę asymetrii nierównowagi, która stanowi, że im bliżej początku ciągu technologicznego, tym ta asymetria jest większa, a z tym związane są określone konsekwencje. W przypadku rolnictwa każda redukcja popytu (w warunkach kryzysu gospodarczego) na dobra finalne (tj. żywność nabywaną przez konsumentów) uruchamia impuls spadku zamówień na towary gotowe, potem półprodukty, a w końcu surowce rolne, w rezultacie czego te ostatnie narażone są na największy spadek popytu i cen. W odwrotnej sytuacji wzrost zamówień w największym stopniu dociera do rolnictwa i sprawia, że ceny rosną⁶.

Bardziej wrażliwe na te sygnały są gospodarstwa wielkotowarowe, małe podmioty mają bowiem możliwość dostosowania się przez zmianę struktury produkcji i spożycia, a także z uwagi na fakt, iż mają na ogół alternatywne źródło utrzymania (z pracy najemnej, działalności pozarolniczej, transferów socjalnych). Z drugiej strony, w okresie dekonunktury na rynku rolnym duże gospodarstwa mają dodatkowe trudności [Hodges 1934].

⁶ Takie wyniki uzyskali m.in.: Louis Hyman Bean [1927] i Vladimir Timoshenko [1930], którzy wskazywali, że szybki wzrost gospodarczy w USA w okresie 1916-1919 skutkowało dużo wyższym wzrostem cen surowców rolnych aniżeli cen towarów przemysłowych. Z kolei w okresie depresji w 1921 r. oraz w latach 1930-1931 ceny rolne spadły więcej niż proporcjonalnie do cen przemysłowych.

Tabela 2. Wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw rolnych FADN w Polsce w latach 2007 i 2009 według powierzchni użytków rolnych [zł/gospodarstwo]

Wyszczególnienie	Wielkości w gospodarstwach w roku					
	małe (5-10 ha)		duże (30-50 ha)		bardzo duże (powyżej 50 ha)	
	2007	2009	2007	2009	2007	2009
Produkcja ogółem	43 026	39 004	197 892	164 575	716 007	644 038
Dochód rolniczy	15 099	11 452	69 944	52 197	205 575	138 176
Inwestycje brutto	4 070	3 228	39 061	35 187	120 705	135 241
Zapasy produkcji rolnej	11 621	11 197	45 139	41 500	145 836	139 942

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wyniki ... 2008, 2010].

Wiążą się one z tzw. stałymi obciążeniami i wynikają z konieczności płacenia odsetek od kredytów, ubezpieczeń, czynszów dzierżawnych itp. W okresie poprawy sytuacji gospodarczej nadwyżki realizowane przez duże podmioty są jednak wyższe z powodu bardziej efektywnego wykorzystania czynnika pracy, kapitału i ziemi oraz możliwości wynegocjowania bardziej korzystnych warunków transakcji rynkowych.

Związek między zmianą koniunktury rolniczej a wynikami produkcyjno-ekonomicznymi w zależności od wielkości gospodarstwa przedstawiono w tabeli 2. Obejmuje ona dane gospodarstw rolnych objętych systemem FADN⁷ w dwóch latach: 2007 i 2009. Rok 2007 charakteryzował się względnie dobrą koniunkturą w rolnictwie, natomiast rok 2009 to okres głębokiej dekonunktury. Wnioski z analizy danych są następujące:

- pogorszenie się koniunktury w rolnictwie prowadziło do spadku produkcji o około 10% w małych i bardzo dużych gospodarstwach i o około 17% w dużych gospodarstwach, natomiast wynik końcowy mierzony dochodem rolniczym najbardziej zmniejszył się w największych gospodarstwach, co potwierdza wcześniejsze wywody co do wrażliwości dużych podmiotów na wahania cykliczne;
- rezultatem gorszych wyników finansowych był spadek zapasów produktów rolniczych we wszystkich trzech typach gospodarstw, chociaż był on niższy niż spadek produkcji czy dochodu rolniczego; najmniej zapasy obniżyły się w małych gospodarstwach;
- interesujące są wyniki zmian inwestycji brutto; o ile w małych gospodarstwach obniżyły się one o ponad 20%, to w dużych już tylko o 10%, a w największych wystąpił wzrost o 12%; może to sugerować, że mimo dużej wrażliwości produkcji na zmiany koniunktury rolnej, gospodarstwa wielkotowarowe dążą do utrzymania zdolności produkcyjnych, choćby kosztem zaciągania zobowiązań, licząc na zwrot kapitału w okresie prosperity; małe jednostki takiej motywacji nie mają, ponieważ dochody rolnicze nie stanowią dla nich głównego źródła utrzymania i niższa produkcja w kolejnych latach nie odbije się znacząco na uzyskiwanych łącznych dochodach.

⁷ FADN (*Farm Accountancy Data Network*) to europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych w krajach członkowskich UE. FADN jest jednym z narzędzi, które pomagają w programowaniu i realizacji zadań wspólnej polityki rolnej [www.fadn.pl].

RELACJE ROLNICTWA Z GOSPODARKĄ W ŚWIETLE WYBRANYCH TEORII

Związki pomiędzy rolnictwem a gospodarką w zakresie wahań cyklicznych były przedmiotem badań już w XIX w. Liderem w tej dziedzinie był William Stanley Jevons, którego „klimatyczna” teoria wahań cyklicznych zaprezentowana została po raz pierwszy w 1875 roku jako reakcja na stanowisko Johna Milla. Mill starał się opisać koniunkturę jako rezultat nastrojów przedsiębiorców (handlowców), jednak jego psychologiczne podejście nie było w stanie w sposób wystarczający wyjaśnić fluktuacji zmiennych makroekonomicznych. Uzupełnienie miała stanowić zatem teoria Jevonsa, który na podstawie obserwacji rynku zbóż w relacji do aktywności słońca próbował opisać związek między koniunkturą w rolnictwie a koniunkturą ogólnogospodarczą. Stwierdził on, że zmiana aktywności słońca powoduje nieurodzaj w rolnictwie (kłęska suszy lub powodzie), a w następstwie wzrost cen zbóż. Wyższe ceny zbóż prowadzą do spadku popytu na towary przemysłowe, co rozpoczyna spadkowy trend aktywności ekonomicznej. Spadek produkcji łączy się ze zmianami w inwestycjach, potęgując pierwotne efekty dekoniunktury w sektorze rolnym [Ifrim, Mursa 1998]. Zdaniem Jevonsa pełny cykl koniunkturalny trwa 11 lat, a więc dokładnie tyle, na ile ówcześni astronomowie szacowali zmiany w aktywności słońca⁸.

Pomimo głębokiej wiary w istnienie związku pomiędzy aktywnością słońca a wahaniami koniunkturalnymi w rolnictwie, a przez to w całej gospodarce, teoria Jevonsa spotkała się z ostrą krytyką. Główne zarzuty dotyczyły uwzględnienia w analizie wyłącznie czynników egzogenicznych (zewnętrznych) w stosunku do badanego systemu, tj. czynników związanych z warunkami klimatycznymi⁹. Poza tym większość badań w wieku XIX prowadzona była w nurcie rozważań dedukcyjnych, podczas gdy Jevons wykorzystywał metody indukcyjne, analizując szeregi czasowe. Krytycy wskazywali, że samo istnienie korelacji pomiędzy zmiennymi nie musi dowodzić zależności przyczynowo-skutkowej, a teorii brakuje podstaw merytorycznych [Morgan 1990]. Jednak bez względu na poprawność wywodów, myśl Jevonsa stanowiła ważny krok w badaniach ekonometrycznych i pchnęła do przodu dalsze prace nad cyklami koniunkturalnymi w gospodarce.

Rezultatem krytyki koncepcji Jevonsa na początku XX wieku było ukonstytuowanie się trzech różnych teorii wahań cyklicznych. Pierwsza z nich zakładała, że wahania są efektem działań wewnętrznego mechanizmu tkwiącego w rolnictwie i konieczny jest opis czynników zakłócających stabilność produkcji i cen surowców rolnych. Jak wykazały późniejsze badania, czynnik ziemi ze względu na specyficzne cechy prowadzi do zakłóceń w funkcjonowaniu rynku. Według drugiej teorii czynnikiem sprawczym były szoki zewnętrzne, które nakreślały wewnętrzny układ i te siły prowadziły system do nowego punktu równowagi. Trzecia teoria zakładała, że wzrost gospodarczy ze swojej natury dąży do wygaśnięcia, dlatego konieczny jest bodziec z zewnątrz, który będzie stymulować gospodarkę do dalszego rozwoju. O ile każdy okres ożywienia w końcu zamieni się w kryzys, o tyle przejście z depresji do prosperity wymaga każdorazowo siły z zewnątrz. Takimi czynnikami mogły być innowacje, zdobycie nowych terytoriów pod uprawy czy też udane zbiory [Hansen 1932, s. 59-60].

⁸ Kolejne kryzysy w Wielkiej Brytanii występowały w latach: 1701, 1711, 1731-32, 1742, 1752, 1763, 1772-1773, 1783, 1793, 1804-1805, 1815, 1825, 1836-39, 1847, 1857, 1866 i 1878 [Mirowski 1988].

⁹ Trzeba przy tym podkreślić, że w okresie, gdy tworzone były teorie Jevonsa, gospodarka w dużej mierze opierała się na produkcji rolnej i wszelkie jej wahania w istotny sposób wpływały na zmiany dochodu narodowego. Ponadto, Jevons jako przedstawiciel szkoły neoklasycznej mocno wierzył w skuteczność mechanizmu rynkowego, dlatego przyczyn problemów gospodarczych poszukiwał w czynnikach tkwiących poza systemem ekonomicznym.

Ścierały się też dwa podejścia na temat relacji między koniunkturą w rolnictwie a koniunkturą w gospodarce. Zwolennicy teorii Jevonsa podnosili, że cykliczne zmiany w rolnictwie wpływają na kształtowanie się wielkości makroekonomicznych dla całej gospodarki. Przeciwnicy twierdzili, że to produkcja i ceny w rolnictwie są determinowane cyklem gospodarczym. Kondycja przemysłu wpływa na sytuację dochodową producentów rolnych przez zmiany w popycie. W okresie ekspansji rośnie zapotrzebowanie przetwórstwa na towary rolne, podnoszą się też średnie zarobki pracowników przemysłowych, co powoduje wzrost konsumpcji żywności. W rezultacie rosną ceny płodów rolnych i zamożność rolników. W fazie depresji skutkiem spadku popytu jest pogorszenie się koniunktury w rolnictwie. Zgodnie z tą koncepcją, cykliczne wahania cen rolnych ogółem oraz wahania w relacji do cen dóbr przemysłowych nie są konsekwencją zmian podaży surowców rolnych ani niskiej elastyczności popytu na poszczególne produkty (ta może wpływać tylko na wahania cen pojedynczych produktów), ale zmian łącznego poziomu konsumpcji wywołanych cyklami gospodarczymi, które decydują o sile nabywczej przemysłu w kolejnych fazach przetwórstwa [Hansen 1932, s. 62-63].

Oceniając przedstawione teorie, można sformułować wniosek, że każda z nich w części tłumaczy przyczyny wahań cyklicznych w rolnictwie i ich związki z gospodarką. Jednak problem tego, co jest przyczyną, a co skutkiem tych wahań zostaje nierozwiązany. Wydaje się, że najbardziej trafne jest stwierdzenie, że między rolnictwem i gospodarką zachodzą relacje o charakterze sprzężenia zwrotnego, czyli zarówno rolnictwo oddziałuje na przebieg cyklu gospodarczego, jak i ten ostatni kształtuje sytuację ekonomiczną sektora rolnego. Próbę wyjaśnienia wzajemnych związków można ująć następująco: w okresie recesji w gałęziach przemysłowych tworzy się relatywnie wysokie bezrobocie; skutkuje to tym, że na obszary wiejskie zaczyna napływać ludność, a jej część znajduje zatrudnienie w rolnictwie. Przyrost siły roboczej obniża płace rolnicze, a niższe koszty siły roboczej skutkują spadkiem cen produktów rolnych. Korzystna relacja cen półproduktów i produktów finalnych do cen rolnych stanowi impuls do rozwoju przemysłu, a w konsekwencji całej gospodarki. Tak więc napływ ludności do rolnictwa i spadek cen surowców rolnych, wynikający z recesji gospodarczej, staje się w efekcie końcowym czynnikiem generującym okres ożywienia – skutek staje się przyczyną.

PODSUMOWANIE

Wraz z rozwojem gospodarki światowej i procesami globalizacji zależność między koniunkturą gospodarczą a sytuacją w sektorze rolnym jest coraz słabsza. Wpływ na kształtowanie się zmienności produkcji i cen w rolnictwie ma obecnie coraz więcej czynników o charakterze strukturalnym a nie koniunkturalnym. Rolnictwo podporządkowane jest przemysłowi spożywczemu, który kształtuje warunki rynkowe¹⁰. Rozwój korporacji transnarodowych branży spożywczej powoduje, że zmiany uwarunkowań funkcjonowania podmiotów agrobiznesu wypracowane przez te korporacje mają obecnie większe znaczenie dla koniunktury w rolnictwie niż tworzone przez państwa i ich instytucje systemy interwencji [Kowalczyk 2010]. Jak pisze Władysław Szymański [2009, s. 17], działanie

¹⁰ O koncentracji przemysłu spożywczego na świecie świadczą następujące liczby: 3 największe korporacje transnarodowe (KTN) obejmują ponad 80% światowego handlu kakao i 80% handlu bananów, 6 KTN obejmuje 85% światowego handlu zbożem, 8 KTN – 55-60% handlu kawą, 11 KTN – 81% handlu chemią rolną [Rao, Storm 2002].

przedsiębiorstw ponad granicami, w wymiarze eksterytorialnym prowadzi do sytuacji, w której państwo przestaje być suwerenem w stosunku do rynku, traci zdolność narzucania własnych rozwiązań. W warunkach globalizacji rynek nie dostosowuje się biernie do zastanego prawa, ale sam je tworzy, wykorzystując do tego podporządkowane państwo.

Ponadto, do czynników o charakterze strukturalnym zaliczyć można rosnące ceny ropy naftowej i gazu ziemnego, które oddziałują na koszty produkcji rolniczej przez ceny nawozów sztucznych, paliw, środków ochrony roślin. Na zmiany wielkości podaży, popytu i cen żywności (również w skali międzynarodowej) w coraz większym stopniu wpływa też wzrost liczby ludności na świecie. W ciągu ostatnich 30 lat liczba mieszkańców ziemi zwiększyła się o 2,4 mld osób¹¹, przy tym wzrost dotyczył przede wszystkim krajów rozwijających się: Chin, Indii, Pakistanu, Brazylii, Indonezji, Meksyku (kraje te obejmują około 50% światowej populacji). Ma to na tyle istotne znaczenie, że tempo wzrostu PKB w tych krajach było relatywnie wysokie, co wiązało się z dynamicznym wzrostem popytu na żywność i ze zmianą struktury konsumpcji w kierunku artykułów pochodzenia mięsnego. Ten wzrost spożycia produktów żywnościowych wpływał na rozwój produkcji i wymiany międzynarodowej, zmieniając przebieg wahań koniunkturalnych. W zasadzie dla większości produktów żywnościowych ostatnie kilkanaście lat charakteryzowało się tendencją rosnącą, a ewentualne spadki podaży wywołane były nie przez czynniki ekonomiczne lub instytucjonalne, ale uwarunkowania przyrodnicze. Oscylacje obserwowano natomiast w przypadku cen surowców rolnych.

Warto w końcu zaznaczyć, że wahania produkcji, a w konsekwencji cen towarów rolnych, to także efekt częstszych niż w przeszłości klęsk nieurodzaju, wywołanych zmianami klimatycznymi¹². Tylko w latach 2007-2011 kilkakrotnie dochodziło do poważnych kryzysów na rynku żywnościowym. W roku 2007 klęska suszy dotknęła większość krajów UE, Australię, Rosję i Nową Zelandię. Dwa lata później podobna sytuacja wystąpiła w Argentynie. W roku 2010 z powodu upałów ucierpiały uprawy m.in. w Rosji, na Ukrainie i ponownie w Argentynie. W tym samym czasie w Brazylii, Kanadzie, Australii i Indiach odnotowano rekordowo wysokie ulewy. Rok 2011 to największa od 60 lat susza w Chinach i Indiach, czyli w krajach, które są największymi na świecie producentami i konsumentami pszenicy. Nic więc dziwnego, że w takim przypadku czynniki klimatyczne oddziałują na przebieg koniunktury w sektorze rolnym zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej.

Konkludując, wraz z globalizacją gospodarki światowej tracą na znaczeniu klasyczne teorie wyjaśniające przebieg wahań cyklicznych w sektorze rolnym. Z drugiej zaś strony, czynniki związane z warunkami zewnętrznymi odgrywają coraz większą rolę w kształtowaniu rozwiązań w polityce wsparcia rolnictwa. Wypracowane koncepcje interwencji z lat 80. i 90. XX wieku nie przynoszą dzisiaj pożądanych efektów, a stosowane mechanizmy polityki protekcjonistycznej napotykać na coraz większe ograniczenia [Czyżewski, Kułyk 2009].

¹¹ W minionych 30 latach liczba mieszkańców zwiększyła się o tyle, ile żyło na Ziemi w 1950 roku. W roku 2008 światowa populacja zwiększała się z każdą minutą o 170 osób, dziennie o 250 tys., a rocznie o 90 mln ludzi. ONZ szacuje, że w 2050 roku na świecie będzie mieszkać 9,3 mld osób [Miegel 2008].

¹² Niemieckie towarzystwo Munich Re, największy na świecie reasekurator specjalizujący się w ubezpieczeniach związanych z klęskami żywiołowymi, oszacowało, że w samym tylko 2010 roku doszło do 950 klęsk żywiołowych, a w latach 2000-2010 dochodziło średnio do 785 kataklizmów rocznie [www.munichre.com, z dnia 01.04.2011 r.].

LITERATURA

- Bean C.L. 1927: *Agriculture and the Nation's Business*, „Journal of Farm Economics”, Vol. 9, No. 7.
- Ceny w gospodarce narodowej. *Kwiecień 2011*, GUS, Warszawa 2011.
- Cochrane W.W. 1958: *Farm Prices: Myth and Reality*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Czyżewski A. 1955: *Makroekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości w agrobiznesie*, [w:] *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali lokalnej*, (red.) A. Czyżewski, Wyd. ODR w Sielinku, Poznań, s. 25-26.
- Czyżewski A., Kułyk P. 2009: *Relacje między otoczeniem makroekonomicznym a rolnictwem w warunkach zmiennej koniunktury gospodarczej w UE-15 i Polsce w latach 1990-2008*, [w:] *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki żywnościowej*, (red.) A. Borowska, A. Daniłowska, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 7.
- Hansen A.H. 1932: *The business cycle and its relation to agriculture*, „Journal of Farm Economics”, Vol. 14, No. 1.
- Hodges J.A. 1934: *Size of Farm and the Business Cycle*, „Journal of Farm Economics”, Vol. 16, No. 4.
- Ifrim M., Mursa G. 1998: *S. Jevons, harvest fluctuations and business cycle*, „Al. I. Cuza” University, Iași.
- Koniunktura w rolnictwie. II kwartał 2011*, badanie okresowe nr 91, SGH, Warszawa 2011.
- Kowalczyk S. 2010: *Bezpieczeństwo żywności – moda czy konieczność?*, „Biuletyn Informacyjny ARR”, nr 9-10, s. 109.
- Miegel M. 2008: *Granice wzrostu*, „Forum”, z dnia 25.02.2008.
- Mirowski P. 1988: *Macroeconomic Instability and the „Natural” Processes in Early Neoclassical Economics*, [w:] *William Stanley Jevons: Critical Assessments*, Routledge, London, s. 283-293.
- Morgan M.S. 1990: *The History of Econometric Ideas (Historical perspectives on modern economics)*, Cambridge University Press, New York, s. 18-26.
- Mrówczyńska-Kamińska A., Czyżewski B. 2011: *Przepływy międzygaleziowe i podział rent w sektorze rolno-żywnościowym w Polsce w latach 1995-2005*, „Ekonomista”, nr 2.
- Musiał W. 2009: *Wielki kryzys ekonomiczny w rolnictwie polskim – przypomnienie i przestroga*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, No. 3, s. 152-162.
- Newbery D.M., Stiglitz J.E. 1981: *The Theory of Commodity Price Stabilization: A Study in the Economics of Risk*, Oxford: Clarendon Press, Oxford.
- Popkin J. 1984: *The business Cycle at Various Stages of Process*, „Journal of Business & Economic Statistics”, Vol. 2, No. 3, s. 215-222.
- Rao J.M., Storm S. 2002: *Agricultural Globalization in Developing Countries: Rules, Rationales and Results*, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts, Amherst, s. 25.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2010*, GUS, Warszawa 2010.
- Sobiecki R. 2010: *Kryzysy rolne a bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] *Przedsiębiorstwo a kryzys globalny*, (red.) R. Sobiecki, J.W. Pietrewicz, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa, s. 67-68.
- Szymański W. 2009: *Kryzys globalny – pierwsze przybliżenie*, Wyd. Difin, Warszawa, s. 17.
- Timoshenko V. 1930: *The Role of Agricultural Fluctuations in the Business Cycle*, „Michigan Business Studies”, Vol. 2, No. 9.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 roku*, część I, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 roku*, część I, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.
- www.fadn.pl.
- www.munichre.com.

Sebastian Stepień

RELATIONS BETWEEN AGRICULTURE AND CYCLICAL FLUCTUATIONS
IN THE ECONOMY

Summary

The paper addresses the problem of cyclical fluctuations in the agricultural sector. The main purpose is to assess the relation between the situation in the agriculture and business cycle in the economy. On the basis of statistical data an attempt was made to determine the impact of the recession/recovery in the evolution of selected production and economic results of agribusiness. The nature of fluctuations in agriculture, which are the result of specific properties of the land factor was also highlighted.

Adres do korespondencji:
Dr Sebastian Stepień
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Al. Niepodległości 10
61-875 Poznań
tel. (61) 854 30 17
e-mail: sebastian.stepien@ue.poznan.pl

PRZYDATNOŚĆ MODELI ZACHOWAŃ I WPŁYWU GRUP INTERESÓW W PRZEWIDYWANIU KSZTAŁTU POLITYKI ROLNEJ

Szczepan Figiel, Justyna Kufel

Samodzielna Pracownia Zastosowań Matematyki w Ekonomice Rolnictwa
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Kierownik: prof. dr hab. Włodzimierz Rembisz

Słowa kluczowe: grupy interesu, modele wpływu, polityka rolna

Key words: interest groups, influence models, agricultural policy

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono istotę teoretycznych modeli zachowań i wpływu grup interesu oraz syntetyczną ocenę ich przydatności w przewidywaniu i wyjaśnianiu kształtu polityki rolnej. W szczególności wskazano ograniczenia i możliwości związane z zastosowaniem tych modeli w objaśnianiu przebiegu procesu dochodzenia do określonych rozstrzygnięć w postaci konkretnych instrumentów realizacji tej polityki w danych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych.

WSTĘP

Standardowe definicje polityki gospodarczej akcentują znaczenie roli państwa i jego organów decyzyjnych w kształtowaniu charakteru tej polityki [Winiarski 2004]. Taki sposób definiowania może sugerować, że określone rozstrzygnięcia w sferze polityki gospodarczej, w postaci przyjętego zestawu instrumentów i podejmowanych działań służących realizacji założonych celów, są wynikiem obiektywnych decyzji opartych na racjonalnych przesłankach ekonomicznych. Byłoby to jednakże mało realistyczne widzenie procesu kształtowania polityki gospodarczej, które pomijałoby rolę i znaczenie różnych grup interesu zabiegających o uwzględnienie rozwiązań służących osiągnięciu ich partykularnych celów.

Analiza zachowań i wpływu grup interesów na proces formowania polityki rolnej jest przedmiotem zainteresowania ekonomii politycznej, w ramach której powstały modele grup interesów. W definiowaniu profili politycznych wykorzystuje się w szczególności teorię wyboru publicznego. W obrębie związanej z nią problematyki bada się trudno przewidywalne zmiany polityczne, poszukując przyczyn podjęcia określonych decyzji politycznych. Wyróżnia się dwa zasadnicze podejścia w tym zakresie. Po pierwsze, od strony działań zbiorowych i grup interesu, w którym zakłada się, że osoby i organizacje o podobnych interesach łączą siły i zaczynają wywierać wpływ na arenie politycznej. Po drugie, od strony głosujących i ich zachowania, w którym zakłada się, że partie polityczne i rządy, definiując swoje profile,

biorą pod uwagę zachowania głosujących [Oskam 2009]. W efekcie to, dlaczego podejmowane są określone decyzje polityczne, wyjaśniane jest w oparciu o dwa główne modele procesu podejmowania decyzji politycznych: modele grup interesu i modele głosowania. W modelach grup interesów odzwierciedlane są np.: interesy rolników i przedstawicieli powiązanych z rolnictwem gałęzi przemysłu i usług. Są to grupy lobbystyczne, natomiast modele głosowania prawie zawsze wykorzystywane są w pojedynczych kwestiach, nie podczas wielowymiarowego modelowania procesu podejmowania decyzji odnośnie konkretnej polityki rolnej.

Celem artykułu jest próba oceny przydatności teoretycznych modeli zachowań i wpływu grup interesu w przewidywaniu i wyjaśnianiu kształtu polityki rolnej na podstawie przeglądu aktualnego stanu zastosowań tego typu modeli oraz analizy możliwości ich praktycznego wykorzystania w trafnym antycypowaniu rozstrzygnięć w sferze polityki rolnej, jakich należy oczekiwać w określonych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych.

RODZAJE MODELI GRUP INTERESÓW I ICH ISTOTA

W naukach politycznych nie ma całkowitej zgody odnośnie znaczenia terminu „grupa interesu”, wykorzystania grupy interesu jako koncepcji badawczej, wyznaczników spełniania roli tych grup (lobbying, presja, poszukiwanie renty, działania zbiorowe), a nawet samego użycia tego terminu (grupy nacisku, lobby, zorganizowane interesy). W artykule przyjęto, że grupa interesu to grupa ludzi, którzy w celu realizacji wspólnego interesu działają wspólnie, wpływając na rząd lub inne organy władzy. Definicja ta jest zbliżona do definicji Ivo Bischoffa [2003], który stwierdził, że grupy interesów to zbiorowości zdolne do podejmowania zorganizowanych działań oraz reprezentowania wspólnego interesu wobec organów władzy publicznej. Jako aktywni uczestnicy procesu politycznego próbują oni wywierać wpływ na decyzje podejmowane przez rządzących polityków. Można wyróżnić następujące główne rodzaje modeli grup interesów: wczesne modele w tradycji Olsona, gry kooperacyjne i funkcje kompromisu, funkcje wpływu i głosowania, modele wspólnej agencji z kontrybucjami oraz modele transmisji informacji.

W przypadku modeli opartych na założeniach koncepcyjnych zaproponowanych przez Mancura Olsona [1965] uprzywilejowane traktowanie grup producentów rolnych w uprzemysłowionych gospodarkach rynkowych często tłumaczone jest względnie małą wielkością grupy, względną homogenicznością interesów i szerokim wachlarzem zachęt zwiększających efektywność wpływu politycznego grup producentów rolnych w porównaniu z innymi grupami w społeczeństwie. Główną cechą tego typu modeli jest to, że zmiennymi niezależnymi są zmienne, za pomocą których można opisać strukturę grup interesów (np.: rozmiar grup, ich liczba, koncentracja geograficzna) oraz motywy działań grup interesów podczas zdobywania poparcia. Modele te krytykowane są z kilku powodów. Po pierwsze, ze względu na ignorowanie roli, jaką w formułowaniu kierunków polityki rolnej odgrywają twórcy polityki. Po drugie, niektórzy badacze udowadniają, że zmianie stopnia ochrony rolników towarzyszy znacznie więcej niż tylko poprawa infrastruktury i edukacji na terenach wiejskich [Anderson 1986, Anderson, Tyers 1988, Swinnen 1992]. Niektórzy dowodzą wprost, że teoria Olsona nie jest spójna w tym zakresie z obserwacjami empirycznymi [Gorter, Tsur 1991, Koning 1990]. Po trzecie, w przypadku innych sektorów i gałęzi przemysłu nie ma jednoznacznych dowodów na istnienie związku między charakterystykami działań zbiorowych,

np. rozproszeniem geograficznym grup a wpływem politycznym mierzonym poprzez wynik polityczny [Potters, Sloof 1995]. Trudno uzasadnić, dlaczego rolnictwo miałyby stanowić w tym względzie wyjątek.

Charakterystyczną cechą modeli gier kooperacyjnych i funkcji kompromisu jest skupienie się na koalicjach, nie zaś na indywidualnych podmiotach, wynikach (uzasadnionych kompromisach) lub ruchach strategicznych. Chociaż są one mniej formalne, nie stwarzają problemów z arbitralnością w kwestii specyfikacji ruchów. Przy założeniu kolektywnej racjonalności, wyniki polityczne są efektywne, co oznacza ich zgodność z maksymalizacją ważonych użyteczności zaangażowanych graczy. Bardziej formalnie można założyć, że n grup interesów może zostać wyróżnionych w odniesieniu do polityki x i że $v^i(x)$ to odpowiednio korzyści netto lub użyteczność grupy i ($i=1, \dots, n$), μ^i oznacza wagę wpływu politycznego grupy. W efekcie założenie behawioralne leżące u podstaw modelu powoduje, że x prowadzi do maksymalizacji funkcji $P(x) = \sum_i \mu^i v^i(x)$. Chociaż funkcja ta wygląda jak funkcja dobrobytu społecznego, nie powinna być tak traktowana, ponieważ wagi wpływu opierają się na analizie pozytywnej, nie normatywnej. W konsekwencji nazywa się ją polityczną funkcją dobrobytu.

Modele funkcji wpływu i funkcji głosowania odnoszą się do dwóch kanałów wpływu, wynikających ze sposobu, w jaki grupy interesów oddziałują na politykę, a mianowicie bezpośrednio (wpływając na zachowanie twórców polityki) oraz pośrednio (wpływając na zachowanie głosujących). Charakterystyczne dla tego rodzaju modeli jest skupienie uwagi na zachowaniu grup interesów, podczas gdy wpływ na tworzenie polityki i zachowanie głosujących są po prostu zakładane. Ponadto, podczas gdy w pierwszym typie modeli brakuje dokładnego opisu natury działania, w drugim pojawiają się kontrybucje na kampanię (ang. *campaign contributions*).

Modele wspólnej agencji z kontrybucjami opierają się na podejściu zaproponowanym przez B. Douglasa Bernheima i Michaela Whinstona [1986], tłumaczącym dlaczego właściwie pojawia się wpływ, a upowszechnionym dzięki pracom Gene Grossmana i Elhanana Helpmana [1994, 2001]. Zakładając, że część elektoratu zorganizowana jest w n grup interesu lub lobby, zsumowany dobrobyt członków grupy interesów i wynosi $v^i(x)$, zaś dobrobyt tych niezorganizowanych $v^u(x)$, gdzie x to polityka rządowa. Przed określeniem polityki grupy lobbujące oferują twórcy polityki kontrybucje zależne od wartości x oznaczone przez $c^i(x)$ (harmonogramy kontrybucji). Dobrobyt netto grupy i wynosi $w^i(x) = v^i(x) - c^i(x)$. Zakłada się, że twórca polityki przejmuje całość kontrybucji $c(x) = \sum_i c^i(x)$ na cele kampanii i inne oraz łączy dobrobyt $v(x) = \sum_i v^i(x) + v^u(x)$. Dokładniej zakłada się, że celem twórcy polityki jest maksymalizacja $c(x) + \gamma v(x)$, przy czym $\gamma \geq 0$. Gra między lobbystami a twórcą polityki składa się z dwóch etapów: równoczesne ustalanie harmonogramów kontrybucji przez grupy interesów, a następnie tworzenie polityki. W stanie równowagi harmonogramy $\{c^i(x)\}$ są takie, że każde lobby maksymalizuje łączny dobrobyt netto swoich członków, biorąc pod uwagę harmonogramy innych grup i przewidywaną odpowiedź polityczną twórcy polityki, podczas gdy celem polityki x jest maksymalizacja celów twórcy polityki przy danych harmonogramach.

Ważnym rodzajem aktywności grupy interesów jest transmisja informacji, np. odnośnie poparcia kandydatów w wyborach lub przekazywanej kandydatom informacji ważnej z punktu widzenia grup wyborczych. Transmisja informacji jest kluczową rolą grup interesów nie tylko podczas wyborów. Codziennie informują one twórców polityki o możliwych konsekwencjach stworzonych przez nich polityk, będąc często lepiej poinformowanymi odnośnie powiązanych z nimi kwestii. Wskutek konfliktów interesów można ponadto oczekiwać fałszywych zachowań strategicznych grup interesów, co utrudnia badania w tym zakresie.

Zobrazowaniem takiej sytuacji, a zarazem dobrym przykładem modelu transmisji informacji, jest model lobbowania Jana Pottersa i Fransa van Windena [1990, 1992]. W modelu tym zakłada się, że twórca polityki musi wybrać między dwiema politykami x_1 i x_2 . Wyплаты z tytułu tych polityk dla twórcy polityki i dla grupy interesów określone są w zależności od danego stanu rzeczywistości (ang. *state of the world*) t_1 lub t_2 w następujący sposób:

	t_1	t_2
x_1	$a_1, 0$	$0, 0$
x_2	$0, b_1$	a_2, b_2

Wyrażenia $a_i(b_i)$ oznaczają znormalizowane wypłaty dla twórcy polityki (grupy interesów) i są one pozytywne ($a_i, b_i > 0, i=1,2$). Z tego powodu twórca polityki preferuje x_1 w stanie t_1 , podczas gdy grupa interesów zawsze preferuje x_2 , czyli istnieje częściowy konflikt interesów. To, który ze stanów przeważa, stanowi prywatną informację grupy, co oznacza, że grupa zna swój stan (t_1 lub t_2). Twórca polityki zna tylko prawdopodobieństwo $p(1-p)$, że grupa jest w stanie $t_2(t_1)$. Zakładając, że $p < a \equiv a_1/(a_1+a_2)$, twórca polityki wybierze x_1 na podstawie swojego wcześniejszego przypuszczenia p . Z drugiej strony, zanim twórca polityki podejmie decyzję, grupa może wysłać wiadomość (m) o stałym koszcie ($c > 0$) lub jej nie wysłać (n), co nic nie kosztuje. Niech s_i oznacza prawdopodobieństwo, że stan t_i wysła wiadomość (m), a $r(s)$ jest prawdopodobieństwem, że twórca polityki odpowiada x_2 po sygnale $s=m, n$. Następnie powstają dwa stany równowagi tej gry między nadawcą a odbiorcą:

- (1) jeśli $b_1 < c < b_2$: $s_1=0, s_2=1, r(n)=0$ i $r(m)=1$
- (2) jeśli $c < b_1 < b_2$: $s_1=p(1-a)/(1-p)a, s_2=1, r(n)=0$ i $r(m)=c/b_1$

W reżimie (1) koszty lobbowania są zaporowe dla złego stanu t_1 , który chce zachować milczenie, lecz nie dla dobrego stanu t_2 , który chce ujawnić prawdę. W konsekwencji, tylko ten drugi wysła wiadomość, umożliwiając twórcy polityki podjęcie decyzji przy pełnej informacji. Jeśli koszty lobbowania nie są zaporowe, reżim (2), to „stan dobry” zawsze oznacza lobbowanie, natomiast „stan zły” tylko od czasu do czasu. Naśladowanie dobrego stanu powoduje, że twórca polityki trzyma się x_1 , ponieważ nie jest zdolny do rozróżnienia stanów. Czasem zły stan skłania twórcę polityki do rezygnacji z odpowiedzi na wiadomość. Ponieważ wiadomość może pochodzić od obu stanów, funkcja informacyjna lobbowania jest w tym reżimie słabsza. Lobbowanie wzrasta ze wzrostem p (odzwierciedlającym skłonność twórcy polityki do wyboru x_2), im mniejsze są koszty i im większa pula (poprzez zamianę z reżimu (1) na (2)). Wpływ lobbowania $r(m)$ wzrasta z wyższymi kosztami i niższą pulą (b_1). W równowadze (z $p < a$) lobbowanie nie może zaszkodzić twórcy polityki lub grupie interesów. Jednakże w przypadku, gdy $p > a$, w równowadze grupa, bez względu na swój stan, zawsze lobbuje, nawet gdy odpowiedź twórcy polityki (x_2) pozostaje taka sama jak przy braku lobbowania. Oznacza to, że lobbowanie może być czystą stratą społeczną.

W modelowaniu zachowań grup interesów bardzo istotnym aspektem są sposoby i kanały wpływu. Zwykle brany jest pod uwagę jeden sposób wpływu (np. kontrybucje lub transmisja informacji) i jeden kanał wpływu (politycy). W praktyce jednakże grupy interesów mogą sięgać po wielorakie sposoby i kanały, zatem wyciąganie wniosków z badań skupiających się na tylko jednym sposobie lub kanale może być ryzykowne. Tymczasem stosunkowo niewiele modeli daje możliwość uwzględnienia różnorodności zarówno sposobów, jak i kanałów wpływu. W pierwszym przypadku może być to lobbying, presja, wymuszenie strukturalne lub reprezentacja. W drugim – grupy interesów mogą wybierać między usta-

wodawcami, biurokratami lub kandydatami politycznymi (w kraju i za granicą). Mogą także wybrać kilku z nich w celu rozszerzenia popierającej ich koalicji. Ponadto, twórcy polityki, na których orientują się grupy interesu, mogą pochodzić z różnych szczebli rządowych (np. ustawodawcy lub biurokraci), jak również z różnych poziomów (poziom miasta, województwa, kraju). Dodatkowo, grupa interesu może występować samodzielnie, zatrudnić specjalistów, zawrzeć sojusz lub wesprzeć się organizacją pośredniczącą.

MOŻLIWOŚCI PRAKTYCZNEJ APLIKACJI MODELI GRUP INTERESÓW W ANALIZIE PROCESU KSZTAŁTOWANIA KRAJOWEJ I UNIJNEJ POLITYKI ROLNEJ

Według Fransa van der Zee [1997] większość grup interesów oddziałujących na politykę rolną, reprezentujących rolników bądź firmy dostarczające środki produkcji lub firmy przemysłu przetwórczego, może być potraktowana jako grupy społeczno-ekonomiczne, z wyjątkiem grup środowiskowych, którymi mogą być grupy przyczynowe lub promocyjne. Chociaż stopień organizacji grup interesów w obszarze polityki rolnej różni się znacząco między krajami, to można zaobserwować pewne ogólne, uniwersalne prawidłowości. Interesy rolników i sfer agrobiznesu, takich jak przemysł dostarczający środki produkcji, przemysł zaangażowany w przetwórstwo i produkcję żywności, a także przemysł zaangażowany w dystrybucję produktów rolniczych i żywnościowych (handel i transport), w demokratycznych uprzemysłowionych gospodarkach rynkowych są z reguły dobrze reprezentowane w sposób zorganizowany. W konsekwencji związane z rolnictwem i całym agrobiznesem grupy społeczno-ekonomiczne można zaliczyć do formalnych grup interesów. Konsumenty i podatnicy mają natomiast relatywnie niższy poziom organizacji, czego przyczyną jest sama natura ich interesów, które są bardziej zróżnicowane, rozproszone i często rozbieżne, co w znacznym stopniu wpływa na ich możliwość organizacji i wpływu na politykę rolną.

Empiryczna analiza wpływu grup interesów w zakresie kształtowania polityki rolnej powinna rozpoczynać się od identyfikacji zaangażowanych graczy, ich motywów i powiązanych z nimi potencjalnych udziałów w zyskach. Użyteczne w procesie identyfikacji i tworzenia odpowiedniego obrazu współzależności są także koncepcje sieci politycznej i wspólnoty politycznej. Ważnymi kryteriami selekcji w obszarze polityki rolnej są: pozycja członka grupy w procesach ekonomicznych oparta na aktywności produkcyjnej lub konsumpcyjnej, wykorzystanie czynników produkcji, pozycja w łańcuchu produkcyjnym i marketingowym, typ orientacji (eksportowa czy importowa) oraz czynniki i zachęty dochodowe. Stopień organizacji grup interesów stanowi wstępną wskazówkę odnośnie stopnia konsensusu, homogeniczności preferencji politycznych, interesów, a także służy jako operacyjne kryterium zróżnicowania między różnymi rodzajami interesów w ramach szerokiej i heterogenicznej kategorii rolników. Wprawdzie zgodnie z teorią Olsona, mała liczba członków grupy może ułatwić identyfikację „gapowiczów” i organizację działań zbiorowych, co wpływa na możliwości uzyskania wpływu politycznego, jednak fakt, że grupa jest mała, niekoniecznie musi automatycznie sprawiać, że jej wpływ polityczny staje się duży w sensie absolutnym lub nawet względnym. Duże grupy mogą być także potencjalnie wpływowe nie tylko wskutek liczby oddanych głosów, lecz także jako lobby, jeśli selektywne zachęty są dla nich wystarczające.

Modele grup interesów można uznać za bardzo przydatne ujęcie metodyczne problemu w wyjaśnieniu natury wspólnej polityki rolnej (WPR). Komisja Europejska (KE) i Rada Unii Europejskiej ze względu na dotychczasowy brak silnych, bezpośrednich wpływów ze strony Parlamentu Europejskiego (PE), a także wyborców na poziomie Wspólnoty wydają się wysoce podatne na lobbowanie i wpływ grup interesów. Podatność ta jest wzmacniana przez ograniczony rozmiar aparatu administracyjnego KE, co czyni ją w porównaniu do jej narodowych odpowiedników, bardziej zależną od wiedzy eksperckiej i informacji odnośnie zorganizowanych interesów, pojawiających się w jej prawnym i administracyjnym obszarze zainteresowań. Grupy interesu służą przy tym KE nie tylko jako partnerzy pomagający w oszacowaniu politycznej wykonalności danych propozycji politycznych, ale także odgrywają ważną rolę w procesie legitymizacji i wsparcia decyzji politycznych KE. Taki sposób podejmowania decyzji czyni modele grup interesów szczególnie przydatnymi do opisu i analizy procesu kształtowania polityki rolnej przez KE. Szczególnie interesujące wydaje się wykorzystanie modeli funkcji wpływu, głównie z powodu orientacji tego typu modeli na proces rywalizacji o wpływy polityczne między grupami interesu oraz koszty społeczne wyboru określonych instrumentów politycznych. Modele te sprawdzają się najlepiej w wyjaśnianiu przebiegu procesu wpływania na wynik polityczny. Niedostatkami tego podejścia jest natomiast brak zadowalających możliwości wyjaśniających, jeśli chodzi o samą formę zmiennych zależnych. Przyjmują one formę zagregowanego miernika ochrony lub wsparcia (np. nominalny lub efektywny współczynnik ochrony), lub ceny wsparcia rządowego w odniesieniu do pojedynczego towaru albo grupy towarów, co nie pozwala na dostatecznie wnikliwe spojrzenie na kwestię wyboru instrumentów polityki.

Polityki rolne formułowane przez kraje członkowskie na poziomie narodowym różnią się znacząco od WPR. Różnice między państwami członkowskimi w kwestii wyboru poziomów dla poszczególnych instrumentów polityki rolnej z wcześniej wybranego ich zestawu odzwierciedlają różnice w preferencjach politycznych tych krajów. Połączenie tych dwóch struktur podejmowania decyzji w jeden model z zakresu ekonomii politycznej staje się trudniejsze, jeśli chce się uwzględnić fakt, że obszary legislacyjny, fiskalny i administracyjny na poziomie krajów członkowskich i Wspólnoty nie są tak całkowicie rozłączne. Wspólne podejmowanie decyzji w tych obszarach ma miejsce dość często. Podejmowanie decyzji na poziomie Wspólnoty zależy w wysokim stopniu od uzyskania zgody na poziomie rządów krajowych, zaś kraje członkowskie napotykać na ograniczenia w postaci prawa unijnego. W takim wzajemnie się blokującym i współzależnym systemie wspólnego podejmowania decyzji śledzenie motywów i aktywności poszczególnych uczestników procesów politycznych na poziomach unijnym i krajowym w celu przewidzenia ostatecznych decyzji politycznych wydaje się nadzwyczaj trudne i skomplikowane.

Przezwyciężenie niektórych trudności w modelowaniu procesu kształtowania polityki rolnej staje się możliwe dzięki nowym rozwiązaniom metodycznym o charakterze interdyscyplinarnym, uwzględniającym wpływ grup interesów w analizach WPR. Jednym z nich jest koncepcja politycznej sieci społecznej, którą można wykorzystać w badaniach empirycznych, jeśli wziąć pod uwagę szeroki zestaw zarówno grup interesów, jak i twórców polityki. Podejście to przyczyniło się do lepszego zrozumienia złożonego procesu formułowania polityki w systemach demokratycznych. Co więcej, możliwa jest jego aplikacja w praktyce, aczkolwiek nie doczekało ono się póki co szerokiego rozpowszechnienia w obszarze nauk politycznych ani w literaturze z obszaru ekonomii politycznej, ponieważ było

krytykowane przede wszystkim za brak mikroekonomicznych podstaw odnośnie wpływu politycznego. Nie mniej jednak w ramach tego typu podejścia stworzony został model wpływu politycznego grup interesów, w którym jednocześnie uwzględniono zachowania wielu różnych grup interesów i różnych twórców polityki. Nie tylko dopuszczono w nim interakcje między twórcami polityki i grupami interesów, lecz także równocześnie między różnymi grupami interesów. Koncentrując się na dostarczeniu politycznie wartościowych środków założono, że procesy wymiany politycznej między różnymi grupami interesów i politykami zorganizowane są w sieci politycznej [Henning 2000, 2004]. Model ten otrzymano dzięki rozwinięciu modelu wymiany politycznej Jamesa Colemana [1966].

Uwzględniono w nim fakt, iż aktywności związane z lobbowaniem w odniesieniu do wymiany politycznie cennych środków nieodłącznie pociągają za sobą problem zachowania oportunistycznego, co wcześniej było pomijane w literaturze. Właśnie w celu uniknięcia zachowania oportunistycznego wymiana polityczna osadzona jest w relacjach sieci społecznej. Od strony formalnej model wywodzi się z modelu wymiany politycznej, do którego włączono koszty transakcyjne, po czym podejście ekonomiczne odnośnie wpływu politycznego grup interesów połączono z podejściem socjologicznej sieci politycznej, dzięki czemu uzyskano możliwość bezpośredniej aplikacji w praktyce i testowania. Przykładowo, wykorzystując metody ilościowe można dokonać pomiaru wpływu politycznego pojedynczych grup interesów i w efekcie określić ostateczny wynik polityczny [Henning 2004]. Od strony teoretycznej, sieciowa organizacja wpływu politycznego pozwala na uwzględnienie faktu, że konkurujące ze sobą grupy nie tylko wymieniają środki wpływu bezpośrednio z twórcami polityki, ale także pośrednio przez inne grupy interesów lub innych twórców polityki, minimalizując koszty transakcyjne takiej wymiany. Ponadto, wskutek istnienia efektów zewnętrznych wymiany kontroli politycznej strategię lobbowania różnych grup interesów są w modelu strategicznie współzależne. Negatywne efekty zewnętrzne wymiany kontroli politycznej implikują lobbując przeciwdziałający, natomiast pozytywne efekty – problem „gapowicza” między grupami interesów o podobnych preferencjach politycznych. W celu uniknięcia problemu „gapowicza” można ustanowić określony sposób organizacji wpływu politycznego przez główne organizacje i nieformalne długoterminowe koalicje między grupami interesów.

W celu zilustrowania możliwości zastosowania takiego modelu, C. Randall Henning [2004] wybrał proces formułowania WPR z wykorzystaniem uproszczonej wersji modelu ogólnego. WPR została potraktowana jak doskonały przykład polityki obciążonej działaniem specjalnych grup kosztem ogółu społeczeństwa [Koester 1977]. Jest to trafny przykład badania procesu tworzenia polityki unijnej na poziomie operacyjnym, bazujący na osiągniętych porozumieniach konstytucyjnych. WPR została wybrana także ze względu na wysoki udział wydatków na tę politykę w unijnym budżecie. Grupy interesów aktywne w jej tworzeniu, to wszystkie narodowe związki rolników i główne spółdzielnie rolnicze, lecz także stowarzyszenia z obszaru handlu rolnego i przemysłu żywnościowego oraz związki i stowarzyszenia konsumentów.

Henning przyjął, że system unijny jest systemem wielopoziomowym, w którym władza rozkłada się między niższe i wyższe poziomy rządzenia. Rządy krajowe samodzielnie odpowiadają za tworzenie polityki na niższym poziomie krajowym i dzielą odpowiedzialność z innymi rządami krajowymi na wyższym, ponadnarodowym poziomie. Taki system oferuje grupom interesów więcej możliwości dostępu niż systemy jednopoziomowe lub federalny system współpracy. Narodowymi politykami są stałe przedstawicielstwa krajów i rządy narodowe (członkowie Rady), a politycy ponadnarodowi to KE i grupy w PE.

Przyjęto, że gracze rządowi wyrażają zapotrzebowanie na wsparcie publiczne i wiedzę ekspercką, a w zamian za to oferują kontrolę nad decyzjami politycznymi i monitorują informacje. Z drugiej strony, grupy interesów są dostarczycielami wsparcia i wiedzy eksperckiej wymienianej za kontrolę tych polityk, którymi ich członkowie są najbardziej zainteresowani, oraz za monitoring sytuacji. W modelu założono, że gracze wymieniający takie środki wpływu politycznego ponoszą koszty transakcyjne w odniesieniu do każdego z graczy. Założono, że WPR jest regulowana na drodze procedury konsultacji, w której tylko KE i Rada UE mają władzę ustawodawczą. PE jako trzeci gracz rządowy nie jest całkowicie pozbawiony władzy, ponieważ jego zadaniem jest określenie budżetu. Ma on także dobrą pozycję pośredniczącą (ang. *brokerage position*) w procesie operacjonalizacji polityki rolnej.

Ogólnie biorąc, główne wyniki empirycznej aplikacji modelu w analizie procesu tworzenia WPR stanowią dowód, że model wymiany uwzględniający lobbowanie umożliwił sformułowanie prawdopodobnie najlepszej prognozy ilościowej wyniku politycznego reformy MacSharry'ego [Henning 2004]. Pokazano, że wartość prognozy modelowej spada znacząco wraz z pominięciem działalności lobbingsowej. Zaobserwowano także silny wpływ polityczny grup interesów. W sumie w stanie równowagi kontrolują one 37% całości środków kontroli politycznej. Główny odpyływ kontroli politycznej pochodzi z krajowych ministerstw, które silnie są uzależnione od informacji eksperckich i wsparcia politycznego ze strony grup interesów. Wpływ polityczny jest silnie stronniczy na korzyść interesów rolników. Z drugiej strony, z powodu heterogenicznych preferencji politycznych wśród krajowych rolniczych grup interesów, ostateczny wpływ działalności lobbingsowej rolników na wynik polityczny jest umiarkowany, choć znaczny w porównaniu ze wspólnym wpływem politycznym. Ponadto, system lobbowania podczas tworzenia WPR charakteryzuje się wysokim udziałem pośredniczących transferów środków między grupami interesów i twórcami polityki w całkowitej wielkości transferów środków. Co interesujące, transfery nie pojawiają się tylko między grupami interesów o wspólnym interesie, np. między kluczowymi organizacjami międzynarodowymi i ich krajowymi organizacjami członkowskimi, ale także między konkurującymi ze sobą grupami interesów, np. ponadnarodowymi organizacjami rolniczymi, organizacjami handlu rolnego, jak również organizacjami przemysłu żywnościowego i konsumentskimi. Najbardziej znanymi pośrednikami są natomiast właśnie ponadnarodowe organizacje rolnicze, a także politycy krajów członkowskich, np. stałe przedstawicielstwa lub ministrowie rolnictwa, co potwierdza ich silne polityczne zakorzenienie w systemie politycznym WPR.

Innym przykładem prac nad poszukiwaniem rozwiązań w zakresie analizy procesu kształtowania się WPR jest matematyczny model gry wieloosobowej opracowany w ramach badań prowadzonych w Programie Wieloletnim realizowanym w latach 2005-2009 w IERiGŻ-PIB w Warszawie [Fiegel, Hamulczuk 2010]. Podstawowym założeniem koncepcyjnym modelu jest to, że rozbieżności interesów między zainteresowanymi stronami (graczami) prowadzą do tworzenia się koalicji, których członkowie (koalicjanci) zobowiązują się do reprezentowania wspólnego stanowiska, podejmując jednakową decyzję w celu przegłosowania projektu określonej polityki.

Potencjalne przesłanki rozbieżności w postrzeganiu korzyści i kosztów z tytułu likwidacji, reformy bądź zachowania WPR w dotychczasowym kształcie wynikają z dalece zróżnicowanego postrzegania szeroko pojętego znaczenia ekonomiczno-społecznego rolnictwa i obszarów wiejskich w poszczególnych krajach członkowskich. W konsekwencji, w jakiegokolwiek debacie na temat przyszłości WPR, polaryzacja interesów praktycznie rzecz biorąc,

jest nieuchronna. Odmiennosc nastawienia krajów członkowskich wobec WPR w obecnym kształcie może wynikać także z tego, czy dany kraj jest płatnikiem czy beneficjentem netto oraz z tego, jaka część otrzymywanych przez niego transferów jest związana z WPR. W latach 2007-2013 grono płatników netto to 10 krajów, zaś grono beneficjentów netto to 17 krajów (największym z nich jest Polska). Kraje będące płatnikami netto i niebędące beneficjentami WPR to jej naturalni przeciwnicy, natomiast najwięksi beneficjenci WPR to jej obrońcy. W tych okolicznościach należy się też spodziewać istotnej różnicy stanowisk odnośnie akceptowalnego charakteru i zakresu zmian WPR. Wszystko to oznacza naturalne dążenie do formowania się koalicji na rzecz: zachowania *status quo*, całkowitej rezygnacji ze WPR albo przyjęcia rozwiązania kompromisowego mieszczącego się między dwoma pierwszymi, skrajnymi rozstrzygnięciami. Każdy koalicjant negocjuje w porozumieniach bilateralnych zakres kosztów, które musi ponieść na rzecz drugiego gracza, oraz zakres korzyści, które uzyska od drugiego gracza. Percepcja oraz wycena kosztów i korzyści uwarunkowana jest z jednej strony interesem sektorowym, wynikającym głównie ze znaczenia rolnictwa i obszarów wiejskich w poszczególnych krajach członkowskich, a z drugiej strony ogólnym interesem gospodarczo-politycznym, wynikającym z innych celów narodowych wykraczających poza sektorową optykę. Z przeprowadzonych symulacji wynika, że WPR nie może być radykalnie zreformowana, ponieważ potencjalne koalicje przedstawicieli różnych krajów formowane w postaci grup interesów będą skutecznie blokowały daleko idące zmiany.

PODSUMOWANIE

Posługiwanie się modelami grup interesów daje możliwość bardzo interesującego, teoretycznego spojrzenia na proces kształtowania polityki rolnej, jak również pomaga w formułowaniu stosownych hipotez. Aplikacja empiryczna tych modeli napotyka jednak na pewne znaczące ograniczenia. Za najbardziej obiecujące w wyjaśnianiu zmian kierunków polityki w czasie można uznać modele funkcji preferencji politycznych, które są użyteczne w przedstawianiu siły politycznej grup zaangażowanych w proces polityczny w określonym czasie. Ich główną wadą jest jednak to, że formalnie nie uwzględniają one aktywności politycznych, których celem jest zdobycie wpływu. Możliwości praktycznej aplikacji modeli, które zawierają bardziej formalną strukturę polityczno-behawioralną, np. modeli funkcji głosowania, modeli transmisji informacji, są niewielkie. Praktyczne wykorzystanie modeli funkcji głosowania ma sens tylko wówczas, gdy kontrybucje są faktycznie wykorzystywane w kampaniach politycznych i gdy istnieje ich odpowiednia rejestracja, do której można uzyskać wgląd na potrzeby przeprowadzenia badań. Ponadto, modele te mogą być niedostatecznym odzwierciedleniem rzeczywistości, aby na ich podstawie wyjaśniać proces formułowania polityki. Modele transmisji informacji z kolei mogą być testowane w przestrzeni laboratoryjnej, lecz wykorzystanie ich w realnym świecie jest zbyt wymagające z punktu widzenia ich dużych potrzeb informacyjnych.

Pomimo znaczącego postępu konieczne jest dalsze zmniejszanie dystansu między praktyczną aplikacją modeli ekonomii politycznej, a najnowszą teorią z zakresu ekonomii politycznej i rozumowania dedukcyjnego. Frans van der Zee [1997] wskazał dwa główne problemy napotykane przy aplikacji modeli grup interesów w obszarze polityki rolnej. Pierwszy problem dotyczy wyboru modelu. Otóż wiadomo, że nie ma modelu, który uwzględniałby całość zróżnicowania zachowań różnych graczy. Niestety, nie ma także obiektywnych

kryteriów wyboru modelu najlepszego z możliwych. W konsekwencji każdy wybór jest subiektywny i wyłącza niektórych graczy, co prowadzi do błędów specyfikacji i stronniczości w wyjaśnianiu określonych kierunków polityki.

Drugim problemem jest ograniczona dostępność danych empirycznych. Skutkiem braku odpowiednich danych jest to, że modele teoretyczne, aby stać się modelami działającymi w praktyce, poddawane są dostosowaniom, co znacząco osłabia ich właściwości wyjaśniające. Największą trudnością cechują się przy tym informacje dotyczące motywów i działań graczy polityczno-ekonomicznych, a same charakterystyki strukturalne nie wystarczają do oceny możliwości wpływu grup interesów na wynik polityczny.

Zdaniem Fransa van Windena [2003] trzy główne wyzwania w obszarze możliwości samych modeli prawdopodobnie wyznaczają kierunki przyszłych prac badawczych. Po pierwsze, pomimo wielu badań empirycznych istnieje niewiele dowodów na to, że kontrybucje, lobbowanie i rozmiar zorganizowanych grup są pozytywnymi determinantami wpływu, zaś obecność siły opozycyjnej na arenie politycznej, presja wyborcza i obecność dobrze poinformowanego elektoratu są negatywnymi determinantami wpływu. Głównymi problemami w tym względzie jest poważny brak danych i sformułowanych na ich podstawie teorii i hipotez, które są niezbędne do testowania poprawności przyjętych założeń. Wyjściem z tej sytuacji mogą być eksperymenty laboratoryjne. Ze względu na możliwość badania zachowań w kontrolowanych warunkach i sprawdzenie trafności otrzymanych wyników na drodze powtórzeń stają się one coraz ważniejszą, komplementarną metodą badawczą.

Drugie wyzwanie wiąże się z tym, iż w istniejących modelach zakłada się pewien poziom racjonalności zazwyczaj użyteczny jako punkt odniesienia, lecz zupełnie nierealistyczny. W rzeczywistości ludzie są bardziej krótkowzroczni, podejmują decyzje kierując się prostymi zasadami i koncentrują się na sprawach, na które mogą mieć wpływ. Nie bez znaczenia jest także wpływ uczuć i emocji. Niestety, z wyjątkiem kilku opracowań odnośnie zachowań politycznych, temat ten jest raczej nieobecny w badaniach dotyczących grup interesów.

Trzecie wyzwanie dotyczy konieczności wychodzenia w badaniach poza powszechne założenie dotyczące egzogenicznie danych grup interesów, których rozmiar jest ustalony i które zachowują się jak jednomyślni gracze. Natomiast, jeśli chodzi o proces formułowania polityki rolnej w wymiarze unijnym i krajowym, jak zauważa Arie Oskam [2009], dalszego pogłębienia wymaga badanie dynamiki formowania się grup interesów i kierunków rozwoju aktywności różnych grup nacisku oraz bardziej formalne włączenie interakcji grup interesów obecnych w społeczeństwie do analiz procesów podejmowania decyzji politycznych.

LITERATURA

- Anderson K. 1986: *Economic Growth, Structural Change and the Political Economy of Protection*, [w:] *The Political Economy of Agricultural Protection. East Asia in International Perspective*, (red.) K. Anderson, Y. Hayami, Allen & Unwin, Sydney.
- Anderson K., Tyers R. 1988: *Agricultural Protection Growth in Advanced and Newly Industrialized Countries*, [w:] *Agriculture and Governments in an Interdependent World*, (red.) A. Maunders, A. Valdes, Proceedings of the 20th International Conference of Agricultural Economists, Buenos Aires, Argentina, Aldersho, Dartmouth.
- Bernheim B., Whinston M. 1986: *Menu auctions, resource allocation, and economic influence*, „Quarterly Journal of Economics”, nr 101, s. 1-31.
- Bischoff I. 2003: *Determinants of the Increase in the Number of Interests Groups in Western Democracies: Theoretical Considerations and Evidence from 21 OECD Countries*, „Public Choice”, nr 114, s. 197-218.

- Coleman J. 1966: *The possibility of a social welfare function*, „American Economic Review”, nr 56, s. 1105-1122.
- Figiel S., Hamulczuk M. 2010: *Rozwój i aplikacja zaawansowanych metod analitycznych do ewaluacji ex-ante i ex-post efektów zmian we Wspólnej Polityce Rolnej i w uwarunkowaniach makroekonomicznych [Synteza]*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 36-43.
- Gorter de H., Tsur Y. 1991: *Explaining Price Policy Bias in Agriculture: The Calculus of Support-Maximizing Politicians*, „American Journal of Agricultural Economics”, nr 73(4), s. 1244-1254.
- Grossman G., Helpman E. 1994: *Protection for sale*, „American Economic Review”, nr 84, s. 833-850.
- Grossman G., Helpman E. 2001: *Special Interest Politics*, MIT Press, Cambridge.
- Henning C. 2000: *Macht und Tausch in der europäischen Agrarpolitik. Eine positive Theorie kollektiver Entscheidungen*, Campus Verlag, Frankfurt/M.
- Henning C. 2004: *Modelling the Political Influence of Interest Groups: Theory and Empirical Evidence from European Agricultural Policy*, [w:] *Governance in Europe. The Role of Interest Groups*, (red.) A. Warntjen, A. Wonka A., Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, s. 93-109.
- Koester U. 1977: *EG-Agrarpolitik in der Sackgasse: divergierende nationale Interessen bei der Verwirklichung der EWG-Agrarpolitik*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Koning N. 1990: *Agricultural Price Support: Real History and the Liberal View*, Paper presented at the Sixth Congress of the European Association of Agricultural Economists, The Hague, The Netherlands.
- Olson M. 1965: *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge.
- Oskam A. 2009: *Policies for agriculture, food and rural areas: does science matter? Farewell address upon retiring as Professor of Agricultural Economics and Rural Policy*, Wageningen University.
- Potters J., Sloof R. 1995: *Interest Groups. A Survey of Empirical Models that try to assess their Influence*, Discussion Paper TI 95-85, Tinbergen Institute, Amsterdam.
- Potters J., Winden van F. 1990: *Modelling political pressure as transmission of information*, „European Journal of Political Economy”, nr 6, s. 61-88.
- Potters J., Winden van F. 1992: *Lobbying and asymmetric information*, „Public Choice”, nr 74, s. 269-292.
- Swinnen J. 1992: *Essays on the Political Economy of Agricultural Policies*, PhD Dissertation, Department of Agricultural Economics, Cornell University, Ithaca.
- Winden van F. 2003: *Interest group behavior and influence*, [w:] *Encyclopedia of Public Choice*, (red.) C. Rowley and F. Schneider, Kluwer Academic Publishers, Boston, s. 1-26.
- Winiarski B. (red.) 2004: *Polityka gospodarcza*, PWN, Warszawa, s. 16-18.
- Zee van der F. 1997: *Political economy models and agricultural policy formation: empirical applicability and relevance for the CAP*, Doctoral dissertation, Wageningen University.

Szczepan Figiel, Justyna Kufel

USEFULNESS OF THE MODELS OF INTEREST GROUPS BEHAVIOR
AND INFLUENCE IN FORESEEING THE SHAPE OF AGRICULTURAL POLICY

Summary

This paper presents the essence of the models of interest groups' behavior and influence as well as a concise evaluation of their usefulness in foreseeing the expected shape of agricultural policy. In particular, limitations and possibilities connected with the use of such models in explaining how the process of reaching specific solutions in the form of concrete instruments to implement that policy under given socio-economic conditions were indicated.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Szczepan Figiel
Mgr inż. Justyna Kufel
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB
ul. Świętokrzyska 20
00-002 Warszawa
e-mail: justyna-kufel@wp.pl

ODDZIAŁYWANIE POLITYKI FISKALNEJ NA SYTUACJĘ POLSKIEGO ROLNICTWA W LATACH 2002-2009

Barbara Wieliczko

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie
Dyrektor: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: polskie rolnictwo, polityka fiskalna, Unia Europejska, Wspólna Polityka Rolna, światowy kryzys finansowy

Key words: Polish agriculture, fiscal policy, monetary policy, European Union, Common Agricultural Policy, world financial crisis

S y n o p s i s. Artykuł przedstawia charakter oddziaływania polityki fiskalnej na polskie rolnictwo w latach 2001-2010. Zaprezentowano klasyczne, tj. przedkryzysowe, ujęcie mechanizmów oddziaływania polityki fiskalnej na całą gospodarkę, ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa, oraz omówiono kluczowe oceny funkcjonowania i oddziaływania tego obszaru polityki państwa na gospodarkę w dobie światowego kryzysu finansowego i gospodarczego ostatnich lat. Ponadto, dokonano oceny oddziaływania polityki fiskalnej na sytuację polskiego rolnictwa w badanym okresie na podstawie zmian kluczowych wskaźników makroekonomicznych oraz wskaźników dotyczących kondycji rolnictwa oraz zależności między nimi. Badania wykazały, że w latach 2001-2010 w polskim rolnictwie nastąpiły gwałtowne zmiany. Polityka fiskalna w Polsce sprzyjała poprawie sytuacji sektora rolnego. Jednak najważniejszym czynnikiem zmian było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, co istotnie zwiększyło skalę wsparcia rolnictwa zarówno ze środków Wspólnoty, jak i ze środków krajowych wydatkowanych jako współfinansowanie instrumentów wspólnej polityki rolnej.

WSTĘP

Jednym z podstawowych problemów badawczych, które zdaniem Johana Swinnena [2010] powinny się stać przedmiotem zainteresowania środowisk naukowych, zajmujących się kwestiami ekonomiczno-społecznymi dotyczącymi wsi i rolnictwa, jest analiza interakcji pomiędzy różnymi obszarami polityki państwa w kontekście perspektyw rozwojowych obszarów wiejskich i sektora rolnego.

Celem artykułu jest przedstawienie charakteru oddziaływania polityki fiskalnej na polskie rolnictwo w latach 2001-2010. Istotne jest zidentyfikowanie kanałów transferu impulsów pochodzących ze stosowanych instrumentów polityki finansowej do rolnictwa. Jest to pierwszy krok do określenia skali oddziaływania polityki fiskalnej państwa w tym obszarze na rolnictwo w konkretnych przypadkach.

W pierwszej części artykułu zaprezentowano klasyczne, tj. przedkryzysowe ujęcie mechanizmów oddziaływania polityki fiskalnej na całą gospodarkę, ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa. W drugiej części tekstu przedstawiono dotychczasowe kluczowe oceny funkcjonowania i oddziaływania tego obszaru polityki państwa na gospodarkę w dobie światowego kryzysu finansowego i gospodarczego ostatnich lat. Obie te części stanowią wprowadzenie do oceny oddziaływania polityki fiskalnej na sytuację polskiego rolnictwa w badanym okresie. Dokonano również analizy zmian kluczowych wskaźników odnoszących się do budżetu państwa oraz tych dotyczących kondycji rolnictwa na podstawie danych Polskiego FADN.

MECHANIZMY ODDZIAŁYWANIA KLASYCZNEJ POLITYKI FISKALNEJ NA ROLNICTWO

Celem zarówno polityki fiskalnej, jak i monetarnej państwa jest stabilizacja gospodarki. Polityka fiskalna zadanie to realizuje poprzez system podatkowy i system wydatków publicznych, zaś polityka monetarna przez działania banku centralnego koncentrujące się na wielkości podaży pieniądza i poziomie stóp procentowych. Polityka fiskalna służy nie tylko zapewnieniu państwu dochodów budżetowych, ale również silnie oddziałuje na koniunkturę gospodarczą. Poszczególne instrumenty polityki fiskalnej w różnym stopniu oddziałują na wzrost aktywności gospodarczej. Do tej pory wykazano wiele prawidłowości i zależności pomiędzy kształtem polityki fiskalnej i kondycją finansów publicznych a rozwojem gospodarczym. Jedną z takich obserwacji jest stwierdzenie, iż wysoki poziom długu publicznego negatywnie wpływa na średni poziom produkcji i konsumpcję publiczną oraz zwiększa ich zmienność [Adam 2010]. Istotnym elementem analizy stopnia antycykliczności polityki fiskalnej oraz charakteru i skali oddziaływania jej poszczególnych instrumentów jest podział

Tabela 1. Kierunek oddziaływania na sytuację sektora rolnego klasycznej polityki fiskalnej

Wpływ polityki na	Polityka fiskalna	
	ekspansywna (wzrost deficytu budżetowego)	restrykcyjna (spadek deficytu budżetowego)
Ceny produktów rolnych		
- popyt krajowy	↑	↓
- popyt zewnętrzny	↓	↑
- wpływ netto	?	?
Ceny rolniczych czynników produkcji	↑	↓
Realną stopę procentową	↑	↓
Inflację	↑	↓

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Moshtagh 2011].

na aktywną i pasywną antycykliczną politykę fiskalną. Polityka aktywna obejmuje dyskrecjonalne działania państwa, zaś pasywna ogranicza się do działania automatycznych stabilizatorów koniunktury. Istotnym mankamentem działań dyskrecjonalnych w ograniczaniu wahań koniunkturalnych jest opóźnienie w ich aplikacji. Proces identyfikowania potrzeby ich zastosowania, wybór najwłaściwszych instrumentów, uzyskanie akceptacji odpowiednich organów władzy i ich wdrożenie oraz czas niezbędny do uzyskania oczekiwanej reakcji na zastosowany bodziec sprawia, że działania te może cechować bardzo niewielka skuteczność. Opóźnienia takie występują również w polityce pieniężnej, ale ich skala jest znacznie

mniejsza. W przypadku automatycznych stabilizatorów koniunktury takie opóźnienia nie występują. Stabilizatory te reagują bezpośrednio na zmiany poziomu PKB i zatrudnienia, a ponadto oddziałują na koniunkturę przez wpływ wahań podatków i wydatków publicznych na wysokość dochodu do dyspozycji, a więc na wysokość konsumpcji. Oddziałując na poziom produkcji, wpływają również na poziom bezrobocia.

Klasyczne ujęcie polityki fiskalnej zaprezentowano w tabeli 1. Wyróżnia się dwa krańcowe kierunki jej prowadzenia: politykę ekspansywną i politykę restrykcyjną. Ekspansywna polityka fiskalna oznacza wzrost wydatków budżetowych lub spadek poziomu opodatkowania prowadzący do wzrostu deficytu budżetowego.

POLITYKA FISKALNA W DOBIE KRYZYSU

Światowy kryzys finansowy, który rozpoczął się we wrześniu 2008 roku to przede wszystkim wynik niewłaściwej wyceny ryzyka¹. Jednym z jego skutków jest wiedza o tym, że oddziaływanie polityki monetarnej i fiskalnej na gospodarkę nie jest jeszcze w pełni poznane. Twierdzenia, które powszechnie w makroekonomii były uznawane za ostateczne i niepodważalne, okazały się silnie uzależnione od innych czynników. Co więcej, także zależności i skala wpływu obu tych obszarów polityki makroekonomicznej na gospodarkę są związane z sytuacją na rynku. Zmusza to ekonomistów do nowego przedstawienia i uporządkowania tej problematyki oraz dalszych pogłębionych badań w tym kierunku.

Kryzysowi towarzyszyło osłabienie transmisji impulsów generowanych przez politykę pieniężną. Obniżanie już bardzo niskich stóp procentowych nie stanowiło istotnego bodźca rozwojowego. W związku z tym w wielu krajach uznano za konieczne zwiększenie roli polityki fiskalnej oraz podjęcie działań służących stymulacji wzrostu gospodarczego przez zwiększenie konsumpcji państwa. Takie działania pociągają za sobą wiele skutków:

- spadek poziomu inwestycji prywatnych,
- spadek konsumpcji prywatnej,
- wzrost kosztów refinansowania długu publicznego².

Generalnie przyjmuje się, iż wzrost wydatków budżetowych wywołuje efekt dochodowy oraz efekt substytucyjny. W przypadku tego drugiego mamy do czynienia z efektem substytucji zarówno w ramach danego okresu, jak i pomiędzy okresami. Aktywna polityka pieniężna, przy pasywnej polityce fiskalnej, tradycyjnie prowadzi do wypierania konsumpcji prywatnej przez wydatki publiczne. Wynika to z generowania przez przyszłe wyższe podatki negatywnego efektu dochodowego. Co więcej, zdolność do prowadzenia antycyklicznej polityki fiskalnej maleje wraz ze wzrostem relacji długu publicznego do PKB [Mackiewicz, Krajewski 2009].

¹ Interesujące streszczenie na temat opinii o źródłach kryzysu oraz o globalizacji finansowej można znaleźć w [Wojtyna 2010].

² Skala spadku konsumpcji i inwestycji prywatnych zależy od kraju, co wykazały badania zaprezentowane w [Furceri, Sousa 2009].

POLITYKA FISKALNA A WSPARCIE ROLNICTWA W POLSCE

W okresie 2001-2010 Polska przeżywała różne szoki fiskalne. Jednym z nich był ten związany z przystąpieniem przez Polskę do Unii Europejskiej (UE) w 2004 r. Wynikał on ze znacznego wzrostu obciążeń budżetowych związanych z koniecznością płacenia składek do budżetu UE oraz współfinansowania i prefinansowania licznych instrumentów wsparcia.

Badany okres jest bardzo trudny w ocenie z uwagi na liczne znaczące zmiany w ewidencji budżetowej, które wprowadzono w tym okresie. Już samo porównanie zmian w poziomie wartości wydatków budżetowych w częściach budżetu dotyczących wsi i rolnictwa sugeruje, iż musiały zachodzić zmiany metodologii prezentacji pozycji budżetowych (tab. 2.). Najbardziej widoczny gwałtowny spadek w roku 2010 wynika ze zmiany klasyfikacji budżetowej i wprowadzenia na mocy Ustawy o finansach publicznych z 2009³ roku nowej kategorii – budżet środków UE. Pozycja ta obejmuje znaczną część środków przeznaczonych na wieś i rolnictwo. W związku z tym nie należy patrzeć na zmiany poziomu wydatków budżetowych na rolnictwo w kategoriach zmian polityki fiskalnej wobec tego sektora, a jedynie jak na zmiany związane z inną klasyfikacją wydatkowanych środków.

Przy korzystaniu z różnego rodzaju opracowań na temat wsparcia sektora rolnego w Polsce ze środków publicznych należy mieć na uwadze fakt, iż niektórzy autorzy dokonują ocen obejmujących nie poszczególne części budżetu państwa, a jedynie dział 010

Tabela 2. Zmiana poziomu wydatków i dochodów budżetu na części związane z rolnictwem w Polsce w latach 2001-2010 (rok poprzedni = 100)

Lata	Część 32. <i>Rolnictwo</i>		Część 33. <i>Rozwój wsi</i>		Część 35. <i>Rynki rolne</i>		Łącznie	
	wydatki	dochody	wydatki	dochody	wydatki	dochody	wydatki	dochody
2001	73,0	116,3	147,5	728,7	108,7	144 000,0	113,3	128,5
2002	102,0	87,5	93,3	8,9	74,9	145,9	90,0	86,9
2003	87,3	87,9	127,2	31,3	122,0	468,6	117,0	122,1
2004	107,4	216,8	238,6	2952,8	110,6	75,5	185,8	171,2
2005	118,4	77,6	103,8	8578,0	67,6	3503,5	100,1	788,6
2006	61,2	762,2	104,5	16,2	75,1	153,8	96,6	170,3
2007	122,3	17,5	221,7	113,2	390,4	220,8	227,0	144,6
2008	128,5	2335,3	127,9	55,2	62,3	151,9	119,5	246,3
2009	107,2	2,4	95,7	9053,2	214,1	58,5	104,1	70,9
2010	96,8	102,6	55,2	86,9	39,8	9,1	54,9	50,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych [Rada Ministrów 2001-2010a, 2001-2010b].

³ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. 2009.157.1240, z późn. zm.) została zmieniona w 2010 r. przez Ustawę z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2010.257.1726).

Rolnictwo w ramach wybranych części budżetu⁴. Ważne jest również to, czy prezentowane dane dotyczą projektu budżetu, ostatecznie przyjętej ustawy budżetowej, albo wykonania budżetu. Ostatnim z istotnych elementów, które są różnie ujmowane w pracach na ten temat jest ogólny poziom wsparcia rolnictwa z budżetu lub jego udział w łącznych wydatkach państwa. W części opracowań do wydatków na rolnictwo wliczane są środki przeznaczone na wsparcie KRUS, a w innych nie.

Niewątpliwie jednak w badanym okresie nastąpił gwałtowny wzrost poziomu wydatków na polskie rolnictwo, który wynikał z włączenia go do WPR Unii Europejskiej. Zmiany te najwyraźniej uwidoczniły się we wzroście wydatków realizowanych w ramach części *Rozwój wsi*, z której finansowano wsparcie w kolejnych programach współfinansowanych ze środków UE i przeznaczonych na pomoc dla obszarów wiejskich. Podobnie w przypadku części *Rynki rolne* ogromne zmiany skali wydatków w kolejnych latach wynikają ze zmian w koniunkturze na rynkach rolnych. Wysoki poziom wydatków świadczy o niskich cenach na rynkach rolnych i uruchomieniu mechanizmów wsparcia realizowanych w ramach I filaru WPR jako wsparcie rynkowe. Instrumenty te można określić mianem automatycznych stabilizatorów funkcjonujących w tym sektorze. Analogicznie sytuacja wygląda w przypadku dochodów budżetu w częściach dotyczących wsi i rolnictwa.

Zestawienie w tabeli 3. dotyczące porównania dochodów i wydatków budżetowych w częściach związanych z rolnictwem i wsią pokazuje, iż w bardzo niewielkim stopniu wydatki mogą być pokrywane z dochodów generowanych w tych częściach. Łączny wskaźnik dochodów do wydatków na wsparcie wsi i rolnictwa przed wstąpieniem Polski do UE nie przekraczał 1%. Dopiero w pierwszym pełnym roku członkostwa przekroczył 6%, a w kolejnych latach był jeszcze wyższy. W tym okresie ulegał on również znacznym fluktuacjom.

Analizę oddziaływania wydatków publicznych na polskie rolnictwo utrudnia również sposób finansowania wydatków ponoszonych w ramach WPR, bowiem część wsparcia transferowanego do rolnictwa jest realizowana przez mechanizm prefinansowania tej pomocy przez budżety krajów członkowskich UE. Ponadto, w przypadku państw spoza strefy euro dodatkowym elementem, który należałoby uwzględnić, jest kwestia zmian w poziomie kursu waluty krajowej w stosunku do euro⁵.

Tabela 3. Stosunek dochodów do wydatków budżetowych w poszczególnych częściach budżetu związanych z rolnictwem w Polsce w latach 2000-2010 (%)

Lata	Część 32. <i>Rolnictwo</i>	Część 33. <i>Rozwój wsi</i>	Część 35. <i>Rynki rolne</i>	Łącznie
2000	2,4	0,0	0,0	0,8
2001	3,9	0,1	0,2	0,9
2002	3,3	0,0	0,3	0,8
2003	3,4	0,0	1,3	0,9
2004	6,8	0,0	0,9	0,8
2005	4,4	1,9	44,6	6,3
2006	55,2	0,3	91,2	11,1
2007	7,9	0,2	51,6	7,1
2008	143,9	0,1	125,9	14,6
2009	3,2	6,2	34,4	9,9
2010	3,4	9,7	7,9	9,1

Źródło: jak w tab. 2

⁴ Interesujące oceny projektu budżetu na kolejne lata na zlecenie Senatu RP przygotowuje prof. dr hab. Andrzej Czyżewski. Zestawienie ekspertyz dostępnych na stronie internetowej Senatu zawiera wykaz literatury.

⁵ W omawianym okresie nie dokonano zmian w systemie opodatkowania sektora rolnego w związku z tym ten obszar polityki fiskalnej nie został omówiony w niniejszym tekście.

ODDZIAŁYWANIE POLITYKI FISKALNEJ NA ROLNICTWO W POLSCE

Badanie oddziaływania polityki fiskalnej na polskie rolnictwo opiera się na danych za lata 2002-2009, dla których dostępne są wyniki Polskiego FADN⁶. Uwzględniono trzy grupy gospodarstw o różnej wielkości ekonomicznej: gospodarstwa do 4 ESU, gospodarstwa z przedziału 8-16 ESU oraz gospodarstwa z przedziału 40-100 ESU.

Przeobrażenie systemu wsparcia rolnictwa i gwałtowny wzrost skali uzyskiwanej pomocy bardzo wyraźnie przełożyły się na kondycję finansową oraz strategię prowadzenia działalności rolniczej. Ogromna skala przemian w otoczeniu sektora rolnego oraz włączenie do WPR i możliwości swobodnego funkcjonowania na jednolitym rynku UE doprowadziły w pierwszym rzędzie do zmian w wartości produkcji rolnej. Wartość produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie bezpośrednie (SE131 – SE275) ulegała bardzo znacznym fluktuacjom, co wynikało przede wszystkim z sytuacji na rynkach rolnych (tab. 4.). Analogicznym zmianom podlegał poziom dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego w poszczególnych grupach gospodarstw.

Relacja dochodu z rodzinnego gospodarstwa do produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie pośrednie wyraźnie wzrosła latach 2006-2009. Wzrost ten sięgał kilkudziesięciu punktów procentowych. Odnotowywane wskaźniki dla poszczególnych grup wielkościowych wyraźnie się wyrównały. W 2009 r. relacja ta sięgnęła 94,9% dla gospodarstw do 4 ESU, 88,2% w gospodarstwach z przedziału 8-16 ESU i 91,3% w przypadku gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU.

Poziom obciążenia podatkowego gospodarstw rolnych w zależności od ich wielkości ekonomicznej był zróżnicowany. Nie było to związane z poziomem zużycia pośredniego, gdyż w badanym okresie w analizowanych grupach gospodarstw, choć ulegał znacznym wahaniom, był przeciętnie bardzo zbliżony (mediana udziału produkcji nieobjętej zużyciem pośrednim do produkcji ogółem wyniosła odpowiednio: 39,6, 42,9 i 39,4%). Najbardziej obciążone podatkami (poziom SE390 systemu FADN) był najwyższy w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej mniejszej niż 4 ESU, a najmniejszy w tych z przedziału od 40 do 100 ESU. Takie różnice mogą być w znacznym stopniu wyjaśnione efektywnością wykorzystania czynników produkcji.

Poziom opodatkowania dla wszystkich grup jest bardzo niski w porównaniu ze stawkami podatku CIT i PIT. W żadnym z badanych lat nie odnotowano, aby relacja wysokości zapłaconych podatków do wartości produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie pośrednie sięgnęła 10%. W 2009 roku udział ten wyniósł odpowiednio dla poszczególnych grup gospodarstw: 6,6, 3,9 i 2,5%.

Wartość otrzymywanych dopłat do działalności operacyjnej (SE605 systemu FADN) w stosunku do wartości produkcji ogółem pomniejszonej o wartość zużycia pośredniego gwałtownie wzrosła wraz z włączeniem Polski do mechanizmów WPR. Odwrotnie niż w przypadku skali opodatkowania, udział dopłat w wartości produkcji oczyszczonej ze zużycia pośredniego był największy w gospodarstwach o najmniejszej wielkości ekonomicznej, a w 2009 r. wyniósł aż 110,8%. W grupie gospodarstw o wielkości ekonomicznej od 8 do 16 ESU relacja ta wyniosła 63,5%, a w największych z badanych gospodarstw, tj. tych o wielkości ekonomicznej od 40 do 100 ESU, było to 45,1%.

⁶ Prezentowane dane dotyczące okresu poprzedzającego polską akcesję do UE odnoszą się do gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną.

Tabela 4. Wartość produkcji ogółem pomniejszona o zużycie pośrednie i dochodów z gospodarstwa rolnego w wybranych grup gospodarstw o różnej wielkości ekonomicznej w latach 2002-2009 w Polsce

Wyszczególnienie	Wielkości w roku							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gospodarstwa o sile ekonomicznej do 4 ESU								
A	9 155	11 621	12 534	10 230	11 409	18 363	12 167	9 941
B	3 836	5 738	5 616	6 416	10 256	15 360	10 670	9 435
C	41,9	49,4	44,8	62,7	89,9	83,6	87,7	94,9
D	5,4	4,4	3,6	4,7	3,9	2,8	5,1	6,6
E	5,3	4,2	10,6	52,3	71,5	39,7	79,0	110,8
F	101,0	104,1	33,4	9,0	5,5	6,9	6,4	6,0
Gospodarstwa o sile ekonomicznej 8-16 ESU								
A	34 470	39 622	44 441	39 031	45 532	52 770	41 601	37 038
B	20 040	26 603	29 796	28 391	38 942	42 939	36 786	32 684
C	58,1	67,1	67,0	72,7	85,5	81,4	88,4	88,2
D	3,2	2,7	2,3	2,6	2,1	2,0	3,4	3,9
E	5,5	7,4	7,8	25,7	36,3	24,3	51,3	63,5
F	57,7	36,8	29,2	10,1	5,8	8,2	6,6	6,2
Gospodarstwa o sile ekonomicznej 40-100 ESU								
A	174 981	207 773	213 883	197 850	188 918	216 838	177 777	173 796
B	113 382	147 973	156 413	14 506	154 658	179 674	153 668	158 637
C	64,8	71,2	73,1	71,0	81,9	82,9	86,4	91,3
D	2,5	1,6	1,8	1,9	1,7	1,6	2,4	2,5
E	10,6	8,3	6,5	17,5	27,3	20,5	38,1	45,1
F	23,9	19,5	26,9	11,1	6,3	7,8	6,3	5,6

Oznaczenia:

A – wartość produkcji ogółem pomniejszona o zużycie pośrednie [zł],

B – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego [zł],

C – relacja dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolniczego do produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie pośrednie,

D – wartość zapłaconych podatków do produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie pośrednie [%],

E – wartość otrzymanych dopłat do działalności operacyjnej do wartości produkcji ogółem pomniejszonej o zużycie pośrednie,

F – stosunek wartości zapłaconych podatków do otrzymanych dopłat do działalności operacyjnej [%].

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Wraz z uzyskaniem przez Polskę członkostwa w UE gwałtownie obniżyła się relacja pomiędzy zapłaconymi podatkami (SE390) a uzyskanymi dopłatami do działalności operacyjnej (SE605). W latach 2002-2003 w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej poniżej 4 ESU, zapłacone podatki o kilka punktów procentowych przewyższały otrzymywane dopłaty, natomiast w pozostałych grupach stanowiły one kilkadziesiąt procent kwoty uzyskiwanego wsparcia. Wraz z wejściem do UE wysokość podatków w stosunku do dopłat w poszczególnych grupach gospodarstw wyrównała się. W ostatnich dwóch latach objętych badaniem relacji wartości zapłaconych podatków do otrzymanych dopłat dotyczących działalności operacyjnej oscylowała wokół 6% we wszystkich trzech analizowanych grupach gospodarstw.

Badanie bezpośredniego wspierania przez państwo inwestowania w rolnictwie, mierzonego saldem dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej (SE405)⁷ pokazuje, iż w badanym okresie jedynie w 2005 r. we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw wartość dopłat inwestycyjnych przewyższała kwotę podatków związanych z inwestycjami (tab. 5). Natomiast w ostatnich dwóch latach jedynie największe z gospodarstw odnotowały dodatnie saldo. Biorąc pod uwagę skalę dostępnych instrumentów wsparcia realizacji inwestycji, dopłaty do inwestycji nie stanowią głównego źródła finansowania inwestycji.

Relacja podatku VAT zapłaconego od inwestycji (SE408) do wartości inwestycji brutto (SE516)⁸ była bardzo zróżnicowana w badanym okresie. Największym fluktuacjom podlegała w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej mniejszej niż 4 ESU. Natomiast w pozostałych dwóch analizowanych grupach była znacznie mniejsza i wykazywała takie same tendencje zmian (tab. 5.).

Tabela 5. Saldo dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej oraz relacja podatku VAT zapłaconego od inwestycji do wartości inwestycji brutto w badanych grupach gospodarstw rolnych w okresie 2002-2009

Lata	Wartość salda dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej [zł]			Relacja podatku VAT zapłaconego do wartości inwestycji brutto [%]		
	do 4 ESU	8-16 ESU	40-100 ESU	do 4 ESU	8-16 ESU	40-100 ESU
2002	-160	-122	-429	85,1	1,0	0,4
2003	-13	-209	-2200	6,9	1,7	1,9
2004	285	1300	5171	6,1	0,8	5,0
2005	-263	-1319	-7882	13,7	8,6	7,2
2006	-331	-2057	-7881	16,8	10,8	7,5
2007	-406	-1092	-3708	18,8	11,1	5,9
2008	-294	-673	21	29,3	11,6	4,7
2009	-124	-375	1156	16,3	8,2	2,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

⁷ Dopłaty i podatki, które nie mają związku z działalnością operacyjną gospodarstwa w roku obrachunkowym. Oblicza się je przez odjęcie od kwoty dopłat do działalności inwestycyjnej i rekompensat za rezygnację z produkcji mleka kwoty podatku VAT naliczonego (zapłaconego przy zakupach mających związek z działalnością inwestycyjną) (SE406 + SE407 – SE408).

⁸ Inwestycje brutto to wartość zakupionych i wytworzonych środków trwałych pomniejszona o wartość sprzedanych oraz przekazanych nieodpłatnie środków trwałych w roku obrachunkowym + różnica wartości stada podstawowego.

Przedstawione wskaźniki dotyczące oddziaływania polityki państwa i UE na kondycję finansową polskich gospodarstw rolnych o różnej wielkości ekonomicznej pozwalają stwierdzić, iż wraz ze wstąpieniem do UE i włączeniem polskiego rolnictwa do WPR nastąpiła wyraźna poprawa kondycji polskiego rolnictwa oraz znacznie zmniejszył się względny poziom fiskalnych obciążeń nałożonych na ten sektor. W największym stopniu na zmianach tych skorzystały gospodarstwa o największej wielkości ekonomicznej.

PODSUMOWANIE

Lata 2001-2010 były bardzo bogate w gwałtowne zmiany koniunktury makroekonomicznej i koniunktury w sektorze rolnym zarówno w Polsce, jak i na świecie. Te wszystkie zmiany wpływały również na kształtowanie się polityki fiskalnej. Światowy kryzys finansowy zmusił wiele krajów do wprowadzenia niestosowanych dotąd instrumentów polityki fiskalnej. Ich skuteczność w walce z kryzysem oraz skala oddziaływania na gospodarkę jest bardzo zróżnicowana, na co wskazały pierwsze badania w tym zakresie. Nie wprowadzono nowych instrumentów dla rolnictwa, gdyż jest to sektor gospodarki o niewielkim potencjale rozwojowym, a rolnicy jako małoliczna grupa społeczna również nie dysponują potencjałem do znacznego oddziaływania na poziom konsumpcji prywatnej. Należy jednak pamiętać, że wiele instrumentów polityki fiskalnej nie miało ściśle określonego kręgu odbiorców i mogło być również wykorzystywane w rolnictwie.

W przypadku Polski trudno wskazywać znaczącą skalę oddziaływania polityki finansowej na rolnictwo, zarówno w okresie przed światowym kryzysem finansowym, jak i w trakcie jego trwania. W latach 2001-2010 najistotniejszym czynnikiem oddziałującym na polskie rolnictwo było wstąpienie do UE, co jednocześnie oznaczało włączenie do mechanizmów WPR, a więc ogromny wzrost skali wsparcia rolnictwa w stosunku do okresu przedakcesyjnego. Systematyczny spadek poziomu stóp procentowych pozwolił na zwiększenie poziomu korzystania z finansowania zewnętrznego przez rolników, co w połączeniu z napływem środków UE zapewniło gwałtowny wzrost poziomu inwestycji w rolnictwie i w ściśle związanym z nim przemyśle spożywczym. Zmiany te spowodowały poprawę ogólnej sytuacji w sektorze rolnym. Obecnie głównym czynnikiem zmian koniunktury w tym sektorze są warunki agrometeorologiczne i sytuacja na światowych rynkach żywności.

LITERATURA

- Adam K. 2010: *Optimal Monetary and Fiscal Stabilisation Policies*, „OECD Economics Department Working Papers”, No. 765, OECD Publishing, Paris.
- Bocian M., Malanowska B. 2009-2011: *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007-2009 roku. Część I. Wyniki standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Furceri, D., Mourougane A. 2010: *The Effects of Fiscal Policy on Output: A DSGE Analysis*, „OECD Economics Department Working Papers”, No. 770, OECD Publishing, Paris.
- Furceri D., Sousa R. M. 2009: *The Impact of Government Spending on the Private Sector: Crowding-out versus Crowding-in Effects*. Nucleo de Investigação em Políticas Universidade de Minho NIPE WP 6.
- Główny Urząd Statystyczny 2005: *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- <http://www.nbp.pl>.
- <http://www.stat.gov.pl>.

- Jasińska E., Michalak P. 2008: *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Część I. Wyniki standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Mackiewicz M., Krajewski P. 2009: *Skala i efektywność antycyklicznej polityki fiskalnej w kontekście wstąpienia Polski do strefy euro [w:] Raport na temat pełnego uczestnictwa Rzeczypospolitej Polskiej w trzecim etapie Unii Gospodarczej i Walutowej. Projekty badawcze, część 3*, Narodowy Bank Polski, Warszawa, s. 238-320.
- Moshtagh A. 2011: *Transmission of Policy Actions to Agriculture*. Prezentacja dostępna na stronie: <http://www.ux1.eiu.edu/~amoshtagh/Moshtagh/PowerPoints/Transmission%20of%20Policy%20Actions%20to%20Agriculture.ppt>
- Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej 2003: *Strategia polityki pieniężnej po 2003 r.* 2003, Narodowy Bank Polski, Warszawa.
- Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej 2011: *Sprawozdanie z wykonania założeń polityki pieniężnej na rok 2010*, Narodowy Bank Polski, Warszawa.
- Rada Ministrów 2001-2011a: *Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2000-2010 r. Omówienie*, Warszawa.
- Rada Ministrów 2001-2011b: *Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2000-2010 r. Tom I*, Warszawa.
- Swinnen J. 2010: *The Political Economy of Agricultural and Food Policies: Recent Contributions, New Insights, and Areas for Further Research*, „Applied Economic Perspectives and Policy”, vol. 32, no 1.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010.257.1726).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. 2009.157.1240, z późn. zm.).
- Wojtyna A. 2010: *Gospodarki wschodzące w obliczu kryzysu finansowego: duża odporność czy podatność? „Gospodarka Narodowa” nr 9/2010*, s. 25-45.
- Wyniki uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2002-2005 r.*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2004-2006.

Barbara Wieliczko

IMPACT OF FISCAL POLICY ON THE CONDITION OF THE POLISH AGRICULTURE IN THE PERIOD 2002-2009

Summary

This paper is aimed at presenting the character of the fiscal policy's impact on Polish agriculture in the period 2001-2010. In its first part a classical approach is presented, that is the approach of the era before the financial crisis, towards the impact of mechanisms of fiscal policy on the whole economy, with a specific focus on agriculture. In the second part of the paper key assessment findings published so far on the impact of the policy applied during the crisis are described. The third, main part presents the assessment of the impact of the Polish fiscal policy on agriculture in the analyzed period. The findings are based on the analysis of the key macroeconomic and agricultural indices as well as the interlinks between them.

In the period 2001-2010 Polish agriculture underwent enormous changes. Both fiscal policy in Poland was favourable to improvements in the condition of the agricultural sector. However, the key factor stimulating changes was the Polish accession into the European Union as this significantly increased the scale of support towards agriculture both from the EU and from the Polish national budgets targeted to this sector as the Common Agricultural Policy's instruments.

Adres do korespondencji:
adjunkt Barbara Wieliczko
Zakład Finansów Rolnictwa – PIB
ul. Świętokrzyska 20
00-002 Warszawa
tel. (22) 50 54 678
e-mail: wieliczko@ierigz.waw.pl

POGOŃ ZA RENTĄ I LOBBING WE WSPÓLNEJ POLITYCE ROLNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

Aldona Zawojska

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: dr hab. Alina Daniłowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: pogoń za rentą, lobbying, rolnictwo, polityka, Unia Europejska
Key words: rent-seeking, lobbying, agriculture, policy, European Union

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono problem pogoni za rentą oraz lobbyingu we wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej. W celu zbadania procedury „jazdy na gapę” przy poszukiwaniu renty politycznej porównano udziały poszczególnych krajów UE-25 w płatnościach uzyskanych w ramach WPR oraz w kosztach lobbyingu przy instytucjach europejskich (składkach na rzecz COPA). Wyniki pokazały, że rolnicy z części krajów UE ponoszą koszty lobbyingu w rozmiarze niewspółmiernie niższym w porównaniu z uzyskiwanymi korzyściami, dlatego mogą być uznani za „gapowiczów”.

WSTĘP

W Unii Europejskiej (UE) jest niewiele polityk wspólnotowych przyciągających tak szerokie zainteresowanie badaczy w skali międzynarodowej jak wspólna polityka rolna (WPR). Rezygnując z krajowych polityk rolnych, sześć krajów założycielskich wspólnot europejskich porozumiało się w 1957 r. w sprawie wprowadzenia WPR, by zademonstrować jednolity europejski sposób tworzenia polityki wspierającej rolnictwo. Jednym z jej skutków jest historycznie wysoki poziom wsparcia producentów rolnych [Siudek, Zawojska 2011], który w części jest wynikiem lobbyingu organizacji rolniczych [Nedergaard 2006, Guéguen 2011].

W literaturze ekonomicznej poświęcono stosunkowo niewiele uwagi badaniu alokacji zasobów wydatkowanych przez rolników na lobbying w UE [np. Furtom i in. 2009] lub poza nią [np. Forbes 1985]. Inaczej jest w literaturze politologicznej, w której od wielu lat analizuje się rolę wpływu politycznego¹ poprzez aktywne poszukiwanie renty [Pappi, Henning 1999, Kluger Rasmussen 2011].

Ze społecznego punktu widzenia poszukiwanie renty jest stratą zasobów [Buchanan, Tullock 1962], natomiast z perspektywy indywidualnej lub zorganizowanych grup może być ono jak najbardziej racjonalne ekonomicznie.

¹ Wpływ polityczny jest intencjonalnym wpływaniem na procesy polityczne, zarówno przez uczestniczących w strukturach władzy, jak i przez podmioty niedysponujące władzą polityczną, lecz zabiegające w sposób świadomy, zorganizowany i aktywny o swe polityczne interesy [Gulczyński 2010].

CEL, ŹRÓDŁA I METODY BADAŃ

Celem opracowania jest przedstawienie istoty pogoni za rentą i lobbingu w procesie politycznym oraz analiza zjawiska „jazdy na gapę” przez interesariuszy WPR UE.

Rozważania głównie o charakterze teoretyczno-metodycznym były prowadzone przy użyciu narzędzi oferowanych w ramach teorii pogoni za rentą oraz ekonomicznej teorii grup interesów umiejscowionych w teorii wyboru publicznego (*public choice*), którą można określić mianem teorii zawodności (niesprawności) państwa. Podstawowym źródłem badawczym była literatura przedmiotu, dane Eurostatu oraz *Rejestr służący przejrzystości* [2011] Komisji Europejskiej (KE) i Parlamentu Europejskiego (PE).

POGOŃ ZA RENTĄ

Pogoń za rentą, definiowaną jako niezаслужona korzyść lub nagroda niepowiązana z pomnażaniem zasobów lub ponoszonym wysiłkiem na konkurencyjnym rynku, znana jest od zarania życia społecznego. Ekonomiczną literaturę naukową poświęconą temu problemowi zaczęto publikować stosunkowo niedawno. Zapoczątkowały ją prace Gordona Tullocka, Anne Krueger oraz Richarda Posnera z lat 60. i 70. XX wieku².

Za punkt wyjścia do analizy zjawiska pogoni za rentą przyjmuje się na ogół pracę Tullocka pt. *Welfare costs of tariffs, monopolies and theft* [1967]. Niemniej jednak, najbardziej istotny wkład w ten nurt teorii publicznego wyboru został prawdopodobnie wniesiony przez Krueger [1974], która jako pierwsza użyła terminu *rent-seeking*. Posner [1975] szacował straty społeczne spowodowane działalnością monopolu w Stanach Zjednoczonych, a Tullock [1980] opracował grę poszukiwania renty.

Jeśli mikroekonomiczny rynkowy model podaży i popytu zostanie zaadaptowany do systemu (mechanizmu) politycznego, odpowiednimi jednostkami decyzyjnymi będą z jednej strony decydenci polityczni (politycy i urzędnicy), z drugiej – partnerzy polityczni (producenci, konsumenci, podatnicy), zainteresowani decyzjami politycznymi w określonej dziedzinie. Politycy i biurokraci oferują podaż decyzji politycznych, podczas gdy producenci i konsumenci zgłaszają na nie popyt. Wszystkie strony oczekują maksymalizacji funkcji użyteczności bez względu na to, czy analiza dotyczy producentów (przychody i ekspansja), konsumentów (siła nabywcza i możliwości zakupów), podatników (poziom podatków), polityków (reelekcja i władza rządowa), czy też biurokratów (zaplecze władzy i możliwości kariery).

U podstaw teorii pogoni za rentą polityczną (poszukiwania renty) leży założenie o możliwości wpływania na polityki publiczne w celu osiągnięcia osobistych korzyści. Prace teoretyczne skupiają się głównie na określaniu straty społecznej (wyrażonej wartością zużytych bezproduktywnie zasobów) z powodu występowania renty przyznanej uznaniowo przez decydentów w ramach dokonywanych przez nich wyborów publicznych.

Działania służące poszukiwaniu renty wymagają wydatkowania środków przez grupy interesu. Może to przybrać formę bezpośredniego finansowania kampanii politycznej lub też wspierania organizacji, która komunikuje politykom lub biurokratom problemy danej grupy interesu. Optymalny poziom lobbingu pojawia się, gdy marginalna korzyść z lobbingu jest równa jego kosztowi krańcowemu. Jeżeli więcej niż jedna grupa lobbuje

² Obszerny przegląd tej literatury znajduje się w [Congleton i in. 2008].

w sprawie uzyskania określonej renty, więcej zasobów zostanie wydatkowanych na jej przechwycenie. Przy pełnym poszukiwaniu renty wiele grup bierze udział w przetargu (licytacji) o tę samą rentę i może się zdarzyć, że środki wydatkowane przez zwycięzcę na jej pozyskanie zrównoważą oczekiwane korzyści. W takiej sytuacji całe korzyści są pochłonięte przez działalność nieproduktywną w procesie poszukiwania renty.

Jeden z paradygmatów teorii racjonalnego wyboru stanowi, że ludzie w swoich działaniach są racjonalni. W związku z tym poszukiwanie renty z dóbr klubowych³ (wspólnych) może prowadzić do „jazdy na gapę” przez niektórych beneficjentów tych dóbr.

Polityki publiczne (np. rządowe, unijne) na rzecz określonej grupy nie różnicują korzyści między jej członkami; są dobrem publicznym dla nich wszystkich. „Jazda na gapę” w ramach klubu odnosi się do sytuacji, w której osoby fizyczne lub organizacje, biorąc pod uwagę zachowania innych osób bądź organizacji, dostosowują do tych zachowań swoje wydatki związane z poszukiwaniem renty, czyli zachowują się strategicznie. Innymi słowy, będą one skłonne wykorzystać poświęcenie innych i bez ponoszenia własnego kosztu lub relatywnie niższym kosztem osiągnąć cele realizowane przez daną grupę. Mancur Olson [1965], który jako jeden z pierwszych określił skutki „jazdy na gapę”, odkrył (porównując skuteczność dwóch rolniczych grup lobbujących), że bardziej skoncentrowane (mniejsze) grupy są w stanie lepiej kontrolować proceder „jazdy na gapę”, a tym samym łatwiej osiągnąć swoje cele. Duże grupy, chcąc się ustrzec przed tym zjawiskiem, stosują bodźce selektywne o charakterze pozytywnym (np. obowiązkowe członkostwo, nagrody) bądź negatywnym (np. wykluczenie, kary).

LOBBING W UE

Koncepcja lobbingu w Europie powstała w 1215 r., kiedy król Anglii Jan I (Jan bez Ziemi) przyznał baronom prawo petycji do monarchy, by w ten sposób mogli protestować w razie naruszenia przez niego nowych praw zawartych w Wielkiej Karcie Swobód (tzw. Magna Carta). To prawo petycji do rządu o naprawę krzywd leży również u podstaw lobbingu w Stanach Zjednoczonych, gdzie stał się on powszechną praktyką w latach 30. XIX wieku [Birnbaum 1992, s. 8]. Tak więc lobbing jest pierwotnie anglosaską koncepcją bazującą na prawie do bycia wysłuchanym.

Współcześnie lobbing jest definiowany jako dążenie do wywierania wpływu na ustawodawstwo, politykę i regulacje, zazwyczaj w zamian za wynagrodzenie. W wąskim rozumieniu, lobbing to wyłącznie bezpośrednie oddziaływanie grup nacisku na ustawodawców. Szersza i bardziej realna definicja obejmuje różne formy komunikacji i działalności badawczej, stanowiących podstawę, zaopatrujących w informację i wspierających przygotowanie projektów polityki przed tym, jak lobbyści przedstawiają je ustawodawcom i decydentom [Dinan, Wesselius 2010].

Lobbing w UE (w procesach decyzyjnych organów wspólnotowych) jest zjawiskiem nagminnym (faktem społecznym) i powszechnie uznanym [Supernat 2004]. Wpływ grup interesów przez lobbing, choć teoretycznie zgodny z ideałami demokracji, w praktyce

³ Dobra klubowe (grupowe) mają zawsze wartość dla danej grupy aktorów, ale niekoniecznie dla całego społeczeństwa; są dostarczane przez określoną grupę (np. przez organizację zawodową) wyłącznie jej uczestnikom, a ci przystępują do niej dobrowolnie, oczekując prywatnych korzyści netto z członkostwa w grupie (klubie) [Buchanan 1965].

może prowadzić do politycznej korupcji (jak było w przypadku niedawnego skandalu związanego ze sprzedażą przez posłów PE poprawek do nowych przepisów⁴) oraz nierówności reprezentacji.

Jednocześnie lobbying staje się niezbędnym elementem tworzenia dobrego prawa, szczególnie gdy posłowie PE lub biurokraci starają się ocenić wpływ polityki na określone sektory gospodarki. Dostarczanie im informacji oraz ekspertyz przez grupy interesu daje możliwość poszerzenia wiedzy i często umożliwia bardziej świadome kształtowanie polityki.

Przy PE jest 3819 akredytowanych lobbystów (2904 długoterminowo, 915 tymczasowo) powiązanych z 1758 organizacjami interesu (stan z 19 lipca 2011 r.), których nazwiska/nazwy są wymienione na stronie internetowej [www.europarl.europa.eu/parlament].

Pomimo wzrostu lobbyngu w UE w ostatnich dwóch dekadach, Wspólnota podeszła do regulacji działalności lobbyngowej raczej w stylu *laissez-faire*. PE jest jedyną instytucją UE, która wprowadziła system akredytacji i kodeks postępowania dla lobbystów, ale zasady są zbyt niewyraźne, by mogły być właściwie egzekwowane. Przykładowo, nie zostało sprecyzowane, co można zakwalifikować jako prezent. Niejasne jest chociażby, czy finansowanie i organizowanie przez lobbujące firmy publicznego wysłuchania w PE z ich udziałem można uznać za prezent. Jeżeli posłowie są zapraszani przez koncerny tytoniowe do odwiedzenia farm tytoniowych na koszt tychże koncernów, to czy można uznać to za prezent? Posłowie PE i ich asystenci często otrzymują podarki od firm lobbyngowych pod postacią darmowych biletów na mecz piłkarski czy do kina, zaproszeń na kolacje czy przyjęcia oraz w pełni opłaconego uczestnictwa w konferencjach i seminariach [Kluger Rasmussen 2011].

Podobnie z pracownikami KE na co dzień kontaktują się tysiące przedstawicieli różnych grup interesu (np. organizacje pozarządowe, prywatne przedsiębiorstwa, związki zawodowe). W ramach europejskiej inicjatywy na rzecz przejrzystości KE w czerwcu 2008 r. uruchomiła rejestr, do którego na zasadzie dobrowolności wpisywały się podmioty pragnące wywierać wpływ na opracowanie i realizację unijnej polityki. Zgodnie z porozumieniem pomiędzy PE i KE (zawartym w listopadzie 2010 r.) dokonano połączenia rejestrów obu instytucji. Wspólny rejestr jest sukcesywnie udostępniany w internecie od czerwca 2011 r. [http://europa.eu/transparency-register/index_en.htm]. Zarejestrowane organizacje zostały zobowiązane do podania reprezentowanych przez nie podmiotów, swoich celów i zadań oraz obszarów polityki, którymi są szczególnie zainteresowane, a także poproszone o wyszczególnienie źródeł finansowania, by wiadomo było, kto wspiera ich działalność. Na 29 lipca 2011 r. liczba organizacji i osób działających jako podmioty niezależne zarejestrowanych w starym rejestrze KE wynosiła 3505, natomiast w nowym wspólnym rejestrze odpowiednio 632 (w tym 49 z siedzibą w Polsce).

Według raportu firmy doradczej Burson-Marsteller⁵ [2009], w percepcji polityków z krajów UE najbardziej skuteczne w lobbyngu na szczeblu krajowym są organizacje (zwykle przedsiębiorstwa) reprezentujące sektor energetyczny (średnio 88% wskazań), ochronę

⁴ W marcu 2011 r. „The Sunday Times” [*Euro...* 2011] ujawnił, że trzech eurodeputowanych (były wice-premier Rumunii, były minister spraw zagranicznych Słowenii oraz były minister spraw wewnętrznych Austrii) zgodziło się pobrać od dziennikarzy udających lobbystów wynagrodzenie pieniężne (po około 100 tys. euro) za wniesienie poprawek do dyrektywy unijnej w sprawie systemów gwarantowania depozytów bankowych. Poprawki znalazły się w oficjalnych dokumentach parlamentarnych w formie, w jakiej zostały napisane przez fikcyjne lobby.

⁵ Raport powstał na podstawie rozmów przeprowadzonych z wykorzystaniem tego samego kwestionariusza z ponad 500 decydentami (posłami do parlamentów narodowych oraz do PE, wysokimi rangą urzędnikami) w krajach UE. W Brukseli rozmawiano z 50, a w Polsce i w każdym z pozostałych wymienionych w raporcie krajów członkowskich – z 30 osobami.

zdrowia i farmację (85%), a także usługi finansowe oraz IT i telekomunikację (po 75% wskazań). Na dalszym miejscu jest transport (69%), rolnictwo (67%), przemysł chemiczny (66%), przemysł elektryczny i elektroniczny (61%), górnictwo i zasoby naturalne (55%), sfera dóbr konsumpcyjnych, żywności i napojów (54%), usługi użyteczności publicznej i publiczne (54%) oraz handel detaliczny (45%). W Polsce, organizacje (zarówno branżowe, jak i pozarządowe – NGO) reprezentujące interesy rolnicze uznano za najbardziej skuteczne w lobbingu krajowym (odpowiednio 93 i 70% wskazań). Na szczęblu instytucji unijnych za najlepsze według respondentów uchodzi lobby działające w kluczowych dziedzinach polityki UE: energetycznej, chemicznej i rolnej. Z wywiadów przeprowadzonych z politykami z całej UE wynika również, że najbardziej efektywny lobbing prowadzą izby handlowe, najmniej efektywny – kancelarie prawne i instytuty badawcze, oraz że znacznie skuteczniejsi są przedstawiciele przemysłu niż organizacje pozarządowe, działające na ogół na rzecz konsumentów.

Podążając śladem metodologicznego indywidualizmu w teorii racjonalnego wyboru, punktem wyjścia w niniejszej analizie lobbingu są rolnicy. Potencjalnie napotkane przez nich problemy ekonomiczne mogą skłonić ich do wchodzenia w kontakty z decydentami politycznymi. Korzystając z metafor „wyjścia” (*exit*) oraz „głosu” (*voice*), zapożyczonymi od Alberta Hirschmana [1995], przy braku możliwości wyjścia (rozstania), rolnicy próbują zabrać silny polityczny głos, czyli wspólne działanie wykorzystać w systemie politycznym jako sposób realizacji ich własnych interesów ekonomicznych. W tym celu tworzą organizacje o zasięgu lokalnym, regionalnym, krajowym i unijnym.

Najstarszą (powstała w 1958 r.) i największą organizacją (federacją branżową) w 2011 r., skupiającą na pełnych prawach 60 stowarzyszeń członkowskich z państw UE⁶, reprezentującą interesy ponad 13 milionów europejskich rolników jest Komitet Rolniczych Organizacji Zawodowych (Comité des organisations professionnelles agricoles – COPA). W 1959 r. spółdzielnie rolnicze z państw Wspólnoty Europejskiej utworzyły organizację reprezentującą ich interesy – Główny Komitet Spółdzielczości Rolniczej (Comité général de la coopération agricole – COGECA). W 2011 r. należało do niego na pełnych prawach 35 organizacji członkowskich z krajów UE⁷. W tabeli 1. przedstawiono szacunkowe koszty bezpośrednich działań lobbingowych prowadzonych przy instytucjach europejskich przez COPA i COGECA oraz przez inne przykładowe organizacje powiązane z rolnictwem.

Poza konfederacjami branżowymi jak COPA i COGECA, szczególną uwagę przyciąga zaangażowanie prywatnych przedsiębiorstw (korporacji międzynarodowych) w rzecznictwo swoich interesów przy instytucjach europejskich [Guéguen 2011, Hanegraaff 2011]. Przykładem są Cargil, Syngenta oraz Archer Daniels Midland Company, które znane są również z aktywnego lobbingu poza Europą.

⁶ W tym 6 organizacji z Polski (Krajowy Związek Rolników, Kólek i Organizacji Rolniczych, Federacja Branżowych Związków Producentów Rolnych, Krajowa Rada Iz Rolniczych, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność”, Związek Zawodowy Rolnictwa „Samobrona”, Związek Zawodowy Rolników „Ojczyzna”).

⁷ W tym jedna z Polski (Krajowy Związek Rolników, Kólek i Organizacji Rolniczych).

Tabela 1. Wybrane organizacje prowadzące lobbing rolny przy instytucjach UE

Kategoria działalności	Nazwa organizacji	Koszty bezpośrednich działań lobbingowych w danym roku [tys. euro]	Wybrane dziedziny, co do których organizacja wyraziła zainteresowanie
Wewnętrzna grupa interesu oraz grupa prowadząca profesjonalną działalność lobbingową – organizacja zawodowa	COPA	≥ 1000 (2008)	Bezpieczeństwo żywności, budżet, energia, polityka regionalna, rolnictwo, środowisko
	COGECA	≥ 1000 (2008)	Bezpieczeństwo żywności, budżet, energia, polityka regionalna, rolnictwo, środowisko
	FEFAC	250-300 (2010)	Rolnictwo, energia, środowisko, bezpieczeństwo żywności
Organizacje pozarządowe i zespoły ekspertów (<i>think-tanks</i>) – organizacje pozarządowe i zrzeszenia organizacji pozarządowych	ELO asbl	≥ 1000 (2009)	Bezpieczeństwo żywności, budżet, rolnictwo, środowisko
	IFOAM EU Group	50-100 (2008)	Rolnictwo, środowisko
Wewnętrzna grupa interesu oraz grupa prowadząca profesjonalną działalność lobbingową – przedsiębiorstwo	Cargil	550-600 (06/2010-05/2011)	Rolnictwo, energia, środowisko, bezpieczeństwo żywności
	Syngenta	600-650 (2009)	Bezpieczeństwo żywności, energia, rolnictwo
	Archer Daniels Midland Company	100-150 (2010-2011)	Bezpieczeństwo żywności, cła, energia, rolnictwo, środowisko,
Inne organizacje – instytucje akademickie i zrzeszenia instytucji akademickich	IERiGŻ-PIB	< 50 (2009)	Bezpieczeństwo żywności, budżet, polityka regionalna, rolnictwo

Objaśnienia: ELO asbl – European Landowners' Organization Asil (Europejska Organizacja Właścicieli Ziemskich); FEFAC – Fédération Européenne des Fabricants d'Aliments Composé (Europejska Federacja Producentów Pasz); IFOAM EU – International Federation of Organic Agriculture Movements EU Regional Group (Międzynarodowa Federacja Ruchów Rolnictwa Ekologicznego, Grupa Regionalna UE).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Rejestr... 2011].

Przykładowo, Archer Daniels Midland Company, zajmująca się uprawą oraz przetwórstwem soi i kukurydzy, w pierwszym kwartale 2011 r. wydała 370 tys. dolarów na lobbowanie federalnego rządu USA na rzecz paliw odnawialnych (etanolu na bazie kukurydzy) [Associated Press 2011]. Z kolei z inicjatywy Syngenty oraz Europejskiej Organizacji Właścicieli Ziemskich od 2008 r. organizowane są, również w Polsce, coroczne konferencje *Forum dla przyszłości rolnictwa*, które przez znawców polityki uznawane są za sposób wywierania bezpośredniego lobbingu na rzecz reform WPR [CEO 2011].

WYNIKI I DYSKUSJA

Do empirycznej analizy zjawiska pogoni za rentą w polityce rolnej UE posłużył przypadek lobbingu europejskich rolników prowadzonego przez COPA. Ze względu na to, że organizacja ta składa się z krajowych organizacji (grup) interesu, problem „jazdy na gapę” dotyczy bardziej poszczególnych krajów niż indywidualnych rolników. Na tym poziomie występuje mniej selektywnych bodźców niż na poziomie krajowym, ponieważ podstawowym celem COPA jest poszukiwanie renty w polityce (*reprezentowanie zarówno ogólnych, jak i specyficznych interesów rolników w UE* [<http://www.copa-cogeca.be/Main.aspx?page=CopaHistory&lang=en>]), podczas gdy krajowe organizacje rolnicze pełnią wiele innych specyficznych funkcji.

Jednym z warunków członkostwa w COPA jest opłacenie składki członkowskiej (bardziej selektywny). Jej wysokość wyznacza Prezydium dla każdego kraju, w zależności od jego przybliżonej wielkości i ogólnego potencjału rolniczego. Następnie jest ona dzielona na wszystkie organizacje członkowskie z określonego kraju na podstawie porozumienia zawartego pomiędzy tymi organizacjami. Dla Polski wysokość rocznej składki ustalono na 518,6 tys. euro⁸. Z powodu okresu przejściowego, niepełnych dopłat dla rolników oraz gorszej w stosunku do państw UE-15 sytuacji ekonomicznej, Prezydium COPA zdecydowało o tzw. stopniowaniu składki: w 2006 r. – 60% (311,2 tys. euro), w 2007 r. – 80% (414,9 tys. euro), a od 2008 r. – 100% składki (518,6 tys. euro) [KRIR 2011], co w przeliczeniu na jednego rolnika polskiego wynosi około 0,22 euro rocznie.

Zgodnie z Ustawą z dnia 12 czerwca 2008 r., koszty związane ze składką za przynależność polskich organizacji związkowych w COPA-COGECA oraz z ich działalnością na unijnym forum w latach 2008-2013 ponoszone mają być przez Krajową Radę Izb Rolniczych (KRIR) i dofinansowywane (w przypadku składek do 95% ich wysokości) z budżetu państwa w formie dotacji celowej [Ustawa ... 2008.139.876]. Wynika z tego, że w Polsce to głównie podatnicy obciążeni są kosztami reprezentacji interesów zawodowych rolników indywidualnych wobec instytucji UE.

Szacunkowe koszty bezpośrednich działań lobbingowych prowadzonych przez COPA (*European farmers*) przy instytucjach europejskich w 2008 r. wynosiły ponad 1 mln euro (tab. 1.). Niestety, COPA nie ujawniła w rejestrze dokładniejszych danych finansowych, stąd wykorzystano dostępne informacje o opłatach członkowskich z 2005 r.

Pomimo relatywnie niskiego obciążenia kosztami lobbingu prowadzonego przez COPA, przypadającymi na jednego rolnika europejskiego, można oczekiwać „jazdy na gapę” przez poszczególne kraje. Dane w tabeli 2. pokazują, że niektórzy z większych beneficjentów wsparcia w ramach WPR ponoszą koszty lobbingu (opłaty członkowskie w tej organizacji) w rozmiarze nieproporcjonalnym do uzyskiwanych korzyści. Przykładem są trzy duże państwa założycielskie Wspólnot Europejskich, czyli Włochy, Niemcy i Francja, które w 2005 r. otrzymały znacznie wyższy procent całkowitej dotacji w ramach WPR w porównaniu z ich udziałem w składkach do COPA. Można zakładać, że kraje te nie są bardzo zainteresowane zmianą *status quo* we WPR. Z kolei Belgia, Luksemburg, Holandia i Szwecja to kraje, które ponoszą ewidentnie więcej kosztów działalności COPA (w przeliczeniu na użytkownika gospodarstwa rolnego) niż otrzymują korzyści.

⁸ Dla porównania National Farmers Union, związek zawodowy reprezentujący rolników Anglii i Walii, w imieniu swoim i dwóch innych związków z Wielkiej Brytanii wnosi do COPA składkę w wysokości około 400 tys. euro rocznie [Rejestr... 2011].

Tabela 2. Płatności uzyskane w ramach WPR oraz opłaty członkowskie na rzecz COPA według krajów UE-25

Kraj	Liczba rolników w 2007* [tys.]	Udział [%] w 2005 r. w przeliczeniu na rolnika w:			
		dopłatach bezpośrednich	rolniczych funduszach strukturalnych	płatnościach ogółem	składkach członkowskich w COPA
Włochy	1663,5	17,53	12,80	16,65	9,03
Niemcy	365,3	7,98	5,12	7,46	3,08
Francja	427,6	8,19	3,78	7,38	2,11
W. Brytania	283,4	7,21	1,36	6,15	4,18
Finlandia	67,2	4,34	11,88	5,72	4,24
Hiszpania	988,1	2,51	1,23	2,27	1,11
Grecja	859,5	1,22	0,48	1,09	0,45
Portugalia	268,6	0,97	1,38	1,04	0,92
Irlandia	128,1	0,45	0,51	0,46	0,18
Polska	2387,2	0,18	0,66	0,27	0,23
Dania	43,7	12,95	2,31	11,04	12,40
Belgia	44,2	9,57	2,69	8,32	11,61
Luksemburg	2,3	6,35	16,16	8,13	14,69
Holandia	72,8	6,63	1,93	5,77	7,32
Szwecja	67,90	5,61	5,61	5,62	7,89
Czechy	36,5	3,58	8,62	4,49	6,79
Austria	161,3	2,28	6,99	3,14	3,51
Słowacja	66,90	0,83	3,82	1,38	2,09
Estonia	21,9	0,53	4,42	1,23	2,58
Słowenia	75,20	0,22	2,24	0,59	0,93
Litwa	229,7	0,27	1,36	0,48	0,56
Łotwa	107,6	0,11	1,76	0,42	0,55
Węgry	618,7	0,38	0,47	0,39	0,41
Malta	11,0	0,01	1,82	0,34	1,56
Cypr	39,7	0,1	0,51	0,17	1,58
Ogółem	9037,9	100,0	100,0	100,0	100,0

Objaśnienia: * liczba użytkowników gospodarstw rolnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu [*Farm ...* 2011] oraz [Furtom i in. 2009].

Na podstawie uzyskanych wyników można jedynie przypuszczać istnienie strategicznego działania organizacji krajowych w zakresie dostosowywania swoich wydatków związanych z poszukiwaniem renty politycznej (czyli świadomej „jazdy na gapę”). Czynniki instytucjonalne, a zwłaszcza proces podejmowania decyzji w UE, mogą utrudniać zmianę pierwotnych zasad alokacji środków w ramach WPR pod wpływem działania grup interesu, ze względu na czasową ścieżkę zależności⁹ w tej polityce [Nedergaard 2006]. Poza tym, oprócz lobbingu przez COPA, krajowe związki i organizacje rolnicze prowadzą lobbing przy instytucjach europejskich za pośrednictwem innych europejskich organizacji branżowych, rządów narodowych oraz ich przedstawicieli w Radzie Ministrów UE, jak

⁹ Ścieżka zależności (ewentualnie zależność od ścieżki; ang. *path dependence*) oznacza trwałość instytucji wynikającą w dużym stopniu z występowania zależności od stanów przeszłych.

również bezpośrednio w Brukseli, gdzie mają przedstawicielstwa, stąd koszty członkostwa w COPA nie są jedynymi kosztami działalności lobbingsowej.

WNIOSKI

Wielopasmowość systemu zarządzania publicznego w UE, charakteryzująca się wielostronnymi interakcjami pomiędzy władzami publicznymi a podmiotami ekonomicznymi lub obywatelskimi sprawia, że jest on przedmiotem aktywności różnych grup interesu w zakresie poszukiwania renty politycznej. Lobbying w zakresie WPR jest obiektem szczególnej uwagi, ponieważ prawo wspólnotowe w ogromnej większości przypadków dominuje nad prawami narodowymi. W lobbingu rolniczym przy instytucjach europejskich jednym z podstawowych graczy jest Komitet Rolniczych Organizacji Zawodowych – COPA.

Organizacje reprezentujące interesy rolników w UE są uznawane za skuteczne w lobbowaniu na rzecz wspólnej polityki przynoszącej rolnictwu znaczące korzyści ekonomiczne, jednak wyniki analizy sugerują, że występuje niedoinwestowanie w działalność poszukiwania renty na szczeblu unijnym, przypuszczalnie z powodu „jazdy na gapę” uprawianej przez niektóre kraje. Z perspektywy COPA ograniczenie tego zjawiska byłoby korzystne, głównie przez wpływ na budżet organizacji, a tym samym skuteczność prowadzonych przez nią działań lobbingsowych. Z punktu widzenia racjonalności społecznej (dobrobytu społecznego), większe środki na lobbying oznaczają większe marnotrawienie zasobów ekonomicznych, które mogłyby być produktywnie wykorzystane w gospodarce narodowej.

LITERATURA

- Associated Press 2011: *Archer Daniels Midland spent \$370K lobbying in IQ*, http://www.forbes.com/feeds/ap/2011/06/21/business-food-retailers-amp-wholesalers-us-archer-daniels-midland-lobbying_8528209.html (pobrano 18.07.2011).
- Birnbaum J.H. 1992: *The Lobbyists: How Influence Peddlers Work their Way in Washington, 1992-93*, Times Books, Random House.
- Buchanan J.M. 1965: *An economic theory of clubs*, „Economica”, nr 32(1), s. 1-14.
- Buchanan J.M., Tullock G. 1962: *The Calculus of Consent*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Burson-Marsteller 2009: *A Guide to Effective Lobbying in Europe 2009*, http://www.oursocialmedia.com/wp-content/uploads/effective-lobbying_light_07102009.pdf (pobrano 27.07.2011).
- CEO (Corporate Europe Observatory), 2011: „*This is not an industry event*” - *Syngenta's lobbying event on the CAP reform*, <http://www.corporateeurope.org/agribusiness/content/2011/03/not-industry-event> (pobrano 20.07.2011).
- Congleton R.D., Hillman A.L., Konrad K.A. 2008: *40 Years of Research on Rent Seeking* (Volumes I and II), Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Dinan W., Wesseliuss E. 2010: *Brussels – a lobbying paradise?*, [w:] *Bursting the Brussels Bubble; the battle to expose corporate lobbying at the heart of the EU*, (red.) D. Eade, wyd. ALTER-EU (Alliance for Lobbying Transparency and Ethics Regulation in the EU), Brussels, Belgium, s. 23-32.
- Euro MPs exposed in 'cash-for-laws' scandal*, „The Sunday Times”, 20 March 2011.
- Farm Structure Survey* Eurostat 2011.
- Forbes J.D. 1985: *Institutions and Influence Groups in Canadian Farm and Food Policy*, Institute of Public Administration of Canada, Toronto, Ontario.
- Furtom H., Sauer J., Skovager Jensen M. 2009: *Free-riding on rent seeking - an empirical analysis*, „Public Choice”, nr 140, s. 479-500.
- Guéguen D. 2011: *Lobbying europejski*, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa.
- Gulczyński M. 2010: *Politologia. Podręcznik akademicki*, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.

- Hanegraaff M. 2011: *Biased or not so Biased, that is the Question. Explaining interest group mobilization in the European Union*, Paper prepared for 12th Biennial EUSA Conference, Boston Massachusetts, 3-5 marzec 2011.
- Hirschman A. 1995: *Lojalność, krytyka, rozstanie. Reakcje na kryzys państwa, organizacji i przedsiębiorstwa*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Warszawa.
- http://europa.eu/transparency-register/index_en.htm
- <http://www.europarl.europa.eu/parliament/expert/lobbyAlphaOrderByOrg.do?letter=C&language=EN>
- Kluger Rasmussen M. 2011: *Lobbying the European Parliament: A necessary evil*, [w:] „Politics and Institutions, CEPS Policy Briefs”, nr 242 (May), s. 1-6.
- KRIR (Krajowa Rada Izb Rolniczych) 2011: *Finansowe warunki członkostwa w COPA*, http://krir.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Itemid=74 (pobrano 25.07.2011).
- Krueger A. 1974: *The political economy of the rent-seeking society*, „American Economic Review”, nr 64, 291-303.
- Nedergaard P. 2006: *Market failures and government failures: A theoretical model of the common agricultural policy*, „Public Choice”, nr 127 (3-4), s. 393-413.
- Olson M. 1965: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge.
- Pappi F.U., Henning H.C.A. 1999: *Organization of influence on the EC's common agricultural policy: A network approach*. „European Journal of Political Research”, nr 36, 257-281.
- Posner R. 1975: *The social costs of monopoly and regulation*, „The Journal of Political Economy”, nr 83, 807-827.
- Rejestr służący przejrzystości*, http://europa.eu/transparency-register/index_en.htm (pobrano 18.07.2011).
- Siudek T., Zawojka A. 2011: *Relationship of Development and Fiscal Indicators with Agricultural Producer Support in the OECD Economies*, Paper prepared for presentation at the EAAE 2011 Congress Change and Uncertainty Challenges for Agriculture, Food and Natural Resources, August 30 to September 2, 2011, ETH Zurich, Zurich, Switzerland, www.ageconsearch.umn.edu/handle/116009.
- Supernat J. 2004: *Lobbying w procesach decyzyjnych organów władzy publicznej*, [w:] *Jakość administracji publicznej*, (red.) J. Łukasiewicz, Wyd. TNOiK, Rzeszów, s. 432-439.
- Tullock G. 1967: *The welfare costs of tariffs, monopolies, and theft*. „The Western Economic Journal”, nr 5, s. 224-232.
- Tullock G. 1980: *Efficient rent seeking*, [w:] *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*, (red.) J.M. Buchanan, R.D. Tollison, G. Tullock, wyd. Texas A&M University Press, College Station, s. 97-112.
- Ustawa z dnia 12 czerwca 2008 r. o zmianie ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, ustawy o związkach zawodowych rolników indywidualnych oraz ustawy o izbach rolniczych, DzU 2008.139.876.

Aldona Zawojka

RENT-SEEKING AND LOBBYING IN THE EU'S COMMON AGRICULTURAL POLICY

Summary

An analysis of free-rider behaviour on the COPA costs related to lobbying on the CAP is made by the comparison of the country's individual shares (per farmer) of funds received from the CAP and contributions (fees) paid to the COPA. Results suggest that some of the larger beneficiaries of the CAP subsidies (Italy, Germany and France) are free-riding on less subsidized countries.

Adres do korespondencji:

Dr Aldona Zawojka
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 593 40 36
e-mail: aldona_zawojka@sggw.pl

WPŁYW POLITYKI FISKALNEJ I MONETARNEJ NA ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

Ryszard Kata

Zakład Finansów Uniwersytetu Rzeszowskiego
Kierownik: dr hab. Jerzy Kitowski, prof. UR

Słowa kluczowe: kredyty rolne, polityka fiskalna, polityka monetarna, kredyty preferencyjne, banki

Key words: agricultural credits, fiscal policy, monetary policy, preferential credits, banks

S y n o p s i s. Celem opracowania jest określenie wpływu polityki monetarnej i fiskalnej, w tym polityki interwencjonizmu kredytowego w rolnictwie, na poziom zadłużenia kredytowego indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 1996-2009. Wyniki badań wskazują na istnienie powiązań pomiędzy polityką makroekonomiczną a zainteresowaniem rolników kredytami bankowymi. Najbardziej bezpośrednie i widoczne oddziaływanie na sferę kredytu rolnego należy przypisać polityce kredytowej w rolnictwie.

WSTĘP

Decyzje rolników dotyczące finansowania działalności bieżącej i inwestycyjnej gospodarstw kredytami bankowymi, a tym samym korzystania z efektu dźwigni finansowej, są kształtowane przez wiele uwarunkowań. Wśród nich istotne znaczenie mają czynniki makroekonomiczne, takie jak: tempo wzrostu PKB, inflacja, stopy procentowe banku centralnego, koniunktura w rolnictwie, kursy walut. Część z tych determinant jest pochodną określonej polityki fiskalnej oraz monetarnej prowadzonej przez władze centralne (rząd i bank centralny), pozostałe zaś są efektem dynamiki procesów społecznych i gospodarczych w danym kraju, a także na świecie (w gospodarce światowej, w tym na międzynarodowych rynkach finansowych).

Polityka fiskalna odgrywa bardzo ważną rolę w kształtowaniu tzw. fiskalnego otoczenia rolnictwa¹. Jednym z jej elementów jest interwencjonizm kredytowy w rolnictwie. Jednakże polityka fiskalna to także wiele innych działań władz publicznych w sferze wpływów i wydatków budżetowych, których celem jest uzyskanie kontroli i oddziaływanie na podział dochodów oraz na ogólny poziom aktywności gospodarczej w kraju. Wiele z tych oddziaływań w sposób bezpośredni lub pośredni wpływa na warunki ekonomiczne rolnictwa oraz na system finansowy rolnictwa i obszarów wiejskich, a zatem kształtuje

¹ Według Zdzisława Fedorowicza [1998, s. 7] politykę fiskalną należy rozumieć jako *dobór źródeł i metod gromadzenia dochodów publicznych, jak też kierunków i sposobów realizacji wydatków publicznych dla osiągnięcia celów społecznych i gospodarczych, ustalonych przez właściwe organy publiczne*.

także sferę kredytu rolnego. Z kolei polityka monetarna w dużej części wyznacza poziom zarówno rynkowej, jak i preferencyjnej stopy kredytu rolnego.

Celem opracowania jest określenie wpływu polityki monetarnej i fiskalnej na poziom zadłużenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 1996-2009. W przypadku polityki fiskalnej, w analizie uwzględniono zarówno oddziaływania jej ogólnych narzędzi i impulsów na sferę kredytu rolnego, jak i wpływ na tę sferę instrumentów polityki kredytowej w rolnictwie, należących do narzędzi sektorowych polityki fiskalnej.

W badaniach dotyczących wpływu otoczenia makroekonomicznego na decyzje kredytowe rolników rzadko stosuje się analizę ekonometryczną ze względu na to, iż ewentualny wpływ danego czynnika jest trudny do uchwycenia (wyizolowania spośród wielu cech wpływających na badane zjawisko), a skutek jego oddziaływania często odłożony w czasie. W opracowaniu podjęto zatem próbę określenia mechanizmów oddziaływania polityki makroekonomicznej na zadłużenie indywidualnych gospodarstw rolnych z wykorzystaniem metody analizy opisowej. Analizie poddano poziom zadłużenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 1996-2009 (w ujęciu nominalnym i względnym) w odniesieniu do zmienności opcji polityki fiskalnej i monetarnej w tym okresie. Wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na sytuację ekonomiczną rolnictwa (tym samym pośrednio na popyt kredytowy rolników) był wyrażony przez wskaźnik realnych stóp procentowych dla rolników² oraz wskaźnik udziału sektora rolno-żywnościowego w wydatkach budżetowych ogółem. Źródłem materiałów empirycznych do analizy były dane statystyczne NBP, ARiMR, GUS i Ministerstwa Finansów. Nawiązywano także do literatury przedmiotu, w tym badań innych autorów.

MECHANIZM ODDZIAŁYWANIA POLITYKI FISKALNEJ I MONETARNEJ NA SFERĘ KREDYTU ROLNEGO

Na poziomie makroekonomicznym polityka fiskalna wraz z polityką monetarną wpływa na wysokość krajowych cen produktów rolnych oraz środków produkcji, a przez to na tzw. nożyce cen, które decydują o opłacalności produkcji rolnej. Oddziaływanie na poziom cen krajowych skutkuje także zmianami w wysokości cenowych *terms of trade*, wysokości realnej stopy procentowej oraz kursu walutowego [Przygodzka 2006, s. 129]. Polityki te kreują zatem szerokie spektrum ekonomicznych uwarunkowań rozwoju rolnictwa, w tym także determinują skłonność gospodarstw rolnych do korzystania z kredytu bankowego. Mechanizm tych procesów, określanych „modelem wahadła”, został szeroko zaprezentowany i wyjaśniony w polskiej literaturze przez Andrzeja Czyżewskiego [Czyżewski 2001, Czyżewski 2006, Czyżewski, Kułyk 2010].

Przyjmując, że nadrzędnym celem każdej polityki gospodarczej, zarówno monetarnej, jak i fiskalnej, jest dążenie do podniesienia przeciętnej efektywności dostępnych czynników produkcji (pracy, ziemi, kapitału), należy wskazać cztery możliwe warianty kształtowania warunków ekonomicznych dla rolnictwa. Dwa pierwsze odnoszą się do polityki pieniężnej (odpowiednio ekspansywnej lub restrykcyjnej), pozostałe dwa do polityki fiskalnej (także

² Wskaźnik ten wyraża relację stopy redyskontowej (od poziomu której bezpośrednio zależą stopy procentowe kredytów preferencyjnych, a pośrednio także stopy kredytów komercyjnych dla rolników) do wskaźnika cen produktów sprzedawanych przez rolników, a także wskaźnika inflacji (indeks CPI). Formuła obliczenia tego wskaźnika, zaczerpnięta z literatury przedmiotu [Grzelak 2008, s. 124], zostanie przedstawiona w odnośniku do tabeli 1.

ekspansywnej lub defensywnej). W ramach każdego z tych dwóch wariantów następują wzajemne dostosowania pomiędzy wskaźnikami ekonomicznymi (m.in. przez transmisję impulsów z rynku dóbr i usług na rynek pieniężny i odwrotnie). Można dalej przyjąć, że w polityce gospodarczej w celu przeciwdziałania negatywnym zjawiskom związanym z cyklicznością wahań koniunkturalnych potrzebna jest przemienność realizowanych opcji: ekspansywnej bądź restrykcyjnej. Dzieje się tak z uwagi na konieczność hamowania inflacji, innym razem zaś dynamizowania rozwoju gospodarczego (stąd „zasada wahadła”). Przemienność (wahadłowość) realizowanej opcji stwarza szansę rozwoju zrównoważonego, natomiast jej brak rodzi negatywne konsekwencje, takie jak osłabienie wzrostu gospodarczego, zahamowanie przemian strukturalnych, wzrost bezrobocia lub inflacji [Czyżewski 2006, s. 40].

Rozpatrując politykę fiskalną i monetarną w odniesieniu do sektora rolnego, możemy określić charakter polityki gospodarczej (restrykcyjny lub ekspansywny) w danym przedziale czasowym, a także ustalić, która z polityk cząstkowych była dominująca. Jak pokazują analizy Andrzeja Czyżewskiego i jego współpracowników [Czyżewski i in. 2006, Grzelak 2008, Czyżewski, Kułyk 2010], w okresie od początku transformacji gospodarki do przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (UE) mieliśmy do czynienia z sytuacją niekorzystną dla rolnictwa. W tym okresie, poza latami 1994-1996, dominowała opcja restrykcyjna w polityce gospodarczej. Obserwowano także wyraźnie brak zrównoważenia polityki o dominacji opcji monetarnej polityką fiskalną, co prowadziło do pogłębiania dysproporcji w rozwoju kraju (m.in. na niekorzyść obszarów wiejskich), a w przypadku rolnictwa do powiększania się od 1994 r. dysparytetu dochodów rolniczych względem dochodów w innych działach gospodarki [Czyżewski 2006, s. 44].

W pierwszych latach transformacji gospodarki (1990-1993) przeciętna stopa procentowa kredytów komercyjnych na ogół przewyższała poziom inflacji (wówczas bardzo wysokiej). Zestawiając to z wolniejszym tempem wzrostu cen produktów sprzedawanych przez rolników niż stopy inflacji, możemy dojść do konkluzji, że przeciętna rentowność (dochodowość) w rolnictwie w tym okresie nie gwarantowała spłaty odsetek kredytów. W latach 1994-1996 mogliśmy obserwować „odwrócenie wahadła” w stronę polityki umiarkowanie ekspansywnej, szczególnie w polityce fiskalnej. Kolejne lata 1997-2003 to ponowny powrót do polityki restrykcyjnej (szczególnie w latach 2000-2001) zarówno fiskalnej, jak i pieniężnej. Od roku 2004 można odnotować wzrost ekspansywności w polityce fiskalnej, głównie spowodowany uruchomieniem instrumentów wsparcia rolnictwa z funduszy UE w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR). W latach 2008-2009 obserwujemy natomiast ponowną dominację opcji restrykcyjnej w polityce gospodarczej. Biorąc pod uwagę tylko politykę monetarną, od roku 1990 można było odnotować na ogół dosyć wysoką jej restrykcyjność.

Omawiane pokrótce zmiany w polityce monetarnej i fiskalnej odciskały się na sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych (poprzez wpływ na koniunkturę na rynku rolnym, stopy procentowe, inflację itd.). Część z nich miała bezpośredni wpływ na popyt kredytowy rolników i w efekcie na poziom ich zadłużenia kredytowego. Określenie zależności w tym względzie nie jest jednak łatwe. Przykładowo „odchylenie wahadła” polityki gospodarczej w kierunku ekspansywnym w wyniku objęcia rolnictwa w Polsce instrumentami WPR zwiększyło płynność finansową gospodarstw i wolumen ich dochodów. W efekcie zmniejszyło się zainteresowanie rolników kredytami obrotowymi³. Jednocześnie uruchomiono wiele działań z funduszy UE wspierających inwestycje w rolnictwie, z których skorzy-

³ Proces ten należy wiązać także z likwidacją subsydiów budżetowych do tego typu kredytów.

stanie wymagało w przypadku wielu rolników zaciągnięcia kredytu. Ogólne zadłużenie gospodarstw rolnych, także w ujęciu względnym (tj. w relacji do wolumenu produkcji rolnej), wyraźnie wzrosło (tab. 1.). Może to wskazywać, iż zmiany w polityce fiskalnej (zwłaszcza skokowy wzrost wydatków publicznych na rolnictwo od roku 2004), połączone ze znacznym obniżeniem stóp procentowych NBP, stały się impulsem dla rolników do większego zainteresowania kredytami bankowymi.

Zaprezentowane w tabeli 1. zmiany w poziomie zadłużenia gospodarstw indywidualnych (w ujęciu nominalnym i względnym) są w dużym stopniu zbieżne ze zmianami opcji oraz akcentów polityki monetarnej i fiskalnej określonymi w badaniach A. Czyżewskiego i Piotra Kułyka [2010] oraz Aleksandra Grzelaka [2008] (tab. 2.). Okresy dynamicznego lub relatywnie wysokiego przyrostu zadłużenia rolnictwa pokrywają się z okresami ekspansywnej lub umiarkowanie ekspansywnej polityki gospodarczej, szczególnie determino-

Tabela 1. Zadłużenie indywidualnych gospodarstw rolnych z tytułu kredytów bankowych w latach 1996-2009 (w ujęciu nominalnym i względnym)

Wyszczególnienie	Stan na koniec roku								
	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2007	2008	2009
Zadłużenie gospodarstw [mln zł]	3 984	5 930	7 660	9 667	11 623	14 785	17 376	18 659	19 422
Kredyty ogółem/produkcja globalna [%]	8,8	12,1	15,2	19,2	18,6	25,4	23,8	25,5	27,4
Kredyty ogółem/produkcja końcowa [%]	14,2	18,0	22,3	26,9	24,6	32,4	32,3	34,5	34,7
Kredyty ogółem/produkcja towarowa [%]	17,4	22,2	26,5	32,0	29,0	37,1	38,6	39,3	39,8
Wskaźnik realnych stóp procentowych w odniesieniu do rolnictwa ^a	0,32	1,53	0,67	7,84	-1,26	1,65	-3,7	0,96	0,39
Udział wydatków na rolnictwo w strukturze wydatków budżetowych ^b	2,9	2,3	2,5	1,7	3,0	2,9	5,3	6	5,4

^a Różnica pomiędzy stopą redyskontową na koniec danego roku a wskaźnikiem cen produktów sprzedawanych przez rolników do poziomu inflacji wyrażonej indeksem CPI (grudzień/grudzień); wartość tego miernika powyżej 0 oznacza, iż stopa redyskontowa NBP była dla rolników realnie dodatnia, natomiast wartość poniżej 0 – realnie ujemna, co przekładało się na wysokość realnych stóp procentowych kredytów dla rolników.

^b Wydatki budżetu państwa w dziale Rolnictwo i Łowiectwo.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NBP, Ministerstwa Finansów oraz [Rocznik... 2008, Rocznik ... 2010].

Tabela 2. Charakter polityki pieniężnej i fiskalnej w odniesieniu do rolnictwa w latach 1994-2008

Okres	Opcja polityki		Dominująca opcja polityki gospodarczej
	fiskalna	monetarna	
1994-1996	ekspansywna	ekspansywna	ekspansywna
1997-1999	umiarkowanie	umiarkowanie	umiarkowanie
	ekspansywna	restrykcyjna	ekspansywna
2000-2002	restrykcyjna	ekspansywna	restrykcyjna
2003-2005	ekspansywna	ekspansywna	ekspansywna
2006-2008	restrykcyjna	restrykcyjna	restrykcyjna

Zródło: opracowano na podstawie [Czyżewski, Kułyk 2010, Grzelak 2008].

wanej pierwiastkami fiskalnymi (lata 1996-1997, 1999 oraz 2006-2007). Przy czym należy wskazać na występowanie efektu przesunięcia, tj. pewnego opóźnienia (zwykle rocznego) w reakcji popytu kredytowego rolników na zmiany opcji polityki gospodarczej. Z kolei w latach o dominacji polityki restrykcyjnej, powodowanej zwłaszcza „wycofywaniem się” polityki fiskalnej lub zaostrzeniem polityki monetarnej, obserwowano wyhamowanie wzrostu zadłużenia rolnictwa lub wręcz zmniejszenie tego zadłużenia w ujęciu względnym (tutaj także daje się zauważyć efekt przesunięcia).

Instrumenty polityki fiskalnej i monetarnej mogą łagodzić lub – przeciwnie – wzmacniać określone ograniczenia kredytowe w rolnictwie, zarówno o charakterze endo-, jak i egzogenicznym. Przykładem takich ograniczeń jest awersja do ryzyka (w tym do kredytowania gospodarstwa) po stronie rolników oraz racjonowanie kredytów rolnych po stronie banków. Instrumenty fiskalne, które wpływają na wzrost dochodów rolników (dopłaty, ulgi podatkowe, wsparcie cen itd.) oraz zapewniają ich względną długookresową stabilność, będą wpływać pozytywnie na powiązania gospodarstw rolnych z bankami (rys. 1.). Dla rolników będą one źródłem zmniejszenia ryzyka operacyjnego (związanego z prowadzoną działalnością gospodarczą i jej wynikami), co może ich skłaniać do podejmowania większego ryzyka finansowego. Szczególnie skłonność rolników do sięgania po kredyty inwestycyjne zależy od oceny perspektyw gospodarowania, a te w coraz większym stopniu zależą nie tylko od koniunktury rynkowej, ale także od poziomu i stabilności wsparcia dochodów rolniczych z funduszy publicznych⁴.

Polityka monetarna przez poziom stóp procentowych banku centralnego oddziałuje bezpośrednio na cenę kredytu dla rolnika, a w przypadku kredytów preferencyjnych w odniesieniu do stopy redyskontowej NBP ustalany jest górny pułap oprocentowania, do którego banki otrzymują refundację z ARiMR. Zatem poziom stopy redyskontowej determinuje zarówno zainteresowanie rolników kredytami bankowymi, jak i skłonność banków do kredytowania tej sfery gospodarki. Należy jednak podkreślić, że impulsy kierowane do tych dwóch stron rynku kredytowego przez zmiany stóp procentowych NBP mogą być odbierane przez uczestników tego rynku w sposób odmienny. Przykładowo spadek stóp może wpływać pozytywnie na zainteresowanie rolników kredytami bankowymi, ale osłabia skłonność banków do finansowania rolnictwa. Siła oddziaływania impulsów polityki pieniężnej na skłonność banków do kredytowania gospodarstw rolniczych zależy m.in. od:

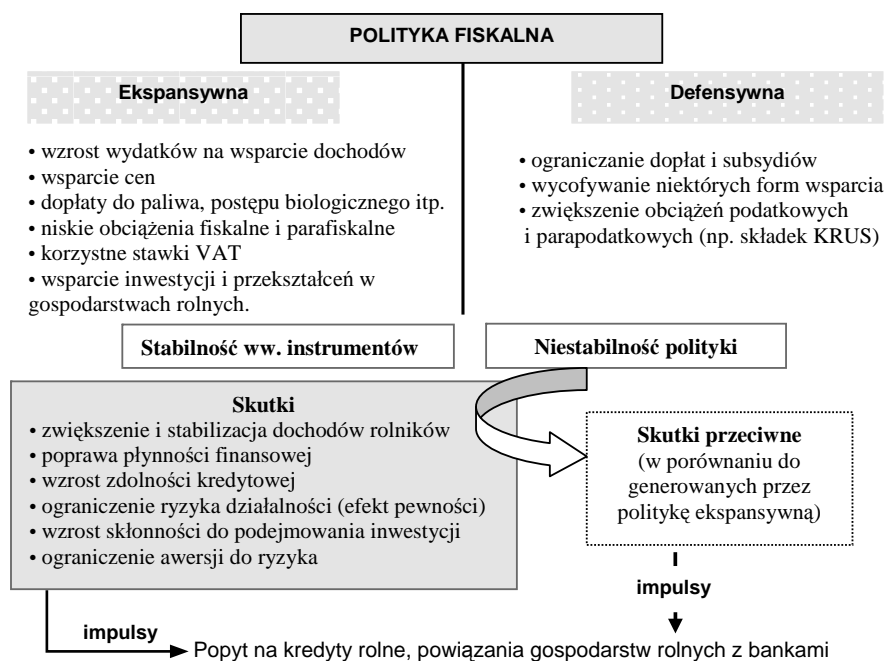
- udziału kredytów rolnych w wolumenie kredytów ogółem banku,
- możliwości udzielania kredytów innym podmiotom gospodarczym (konkurencja o kredyt wśród różnych grup klientów, ogólny popyt kredytowy),

⁴ W latach 1999-2003 udział dopłat w dochodzie przedsiębiorcy rolnego wynosił przeciętnie 9,2%, natomiast w latach 2004-2009 – 49,0% [Poczta 2010, s. 37].

- możliwości lokowania kapitału w innych segmentach rynku finansowego,
 - wysokości marż bankowych na rynku.
- W Polsce wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na dostępność kredytu bankowego dla rolników należy rozpatrywać przez pryzmat:

- dominacji kredytów preferencyjnych w strukturze kredytów rolnych,
- dominującej roli banków spółdzielczych w kredytowaniu gospodarstw rolnych.

Polityka pieniężna banku centralnego, a także możliwości budżetu państwa w zakresie subsydiowania kredytów rolnych (polityka fiskalna), wpływają na sytuację finansową banków silnie zaangażowanych w sferę kredytowania rolnictwa. Przykładowo, „poluzowanie” polityki monetarnej (zredukowanie stóp procentowych) powoduje istotne uszczuplenie dochodów odsetkowych z tytułu kredytów preferencyjnych dla banków spółdzielczych, dla których stanowiły one bardzo ważną pozycję w portfelach kredytowych (37-46% w latach 2000-2009). Zatem korzyści dla rolników z obniżki stóp procentowych mogą być trudne do zdyskontowania w stosunku do ewentualnego pogorszenia sytuacji finansowej głównego „dostawcy” kredytów dla rolnictwa. W innym przypadku banki spółdzielcze (wykorzystując swoją pozycję na rynku lokalnym) mogą poszukiwać możliwości zrekompensowania sobie tych strat przez podnoszenie pozaodsetkowych kosztów kredytu. Z kolei podniesienie stóp procentowych przez bank centralny nie musi spowodować wzrostu zainteresowania kredytowaniem rolnictwa przez banki komercyjne ze względu na to, iż mają one więcej możliwości lokowania środków finansowych w kredytowanie innych grup klientów, lokowania ich na innych (także zewnętrznych) rynkach finansowych lub finansowania deficytu budżetowego.

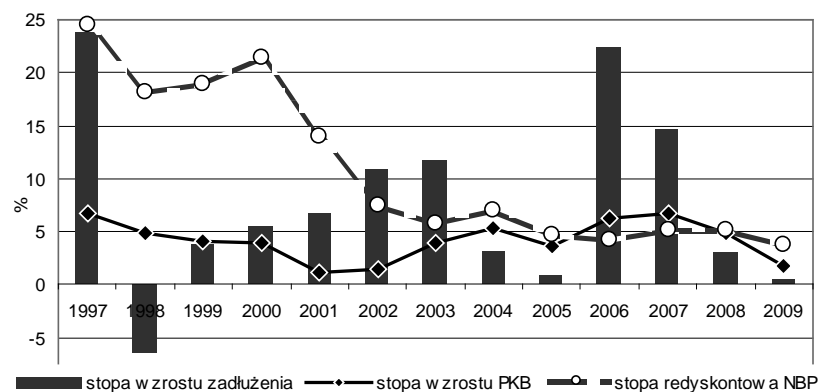

Rysunek 1. Wpływ instrumentów polityki fiskalnej stosowanych wobec rolnictwa na zainteresowanie rolników kredytami bankowymi

Źródło: opracowanie własne.

Podatność rolników na impulsy polityki monetarnej zależy od ich uczestnictwa w procesach rynkowych (m.in. stopnia uzależnienia produkcji od środków pochodzących z zakupu), poziomu finansowania bieżącej produkcji i rozwoju gospodarstw kredytami bankowymi, awersji do ryzyka, poziomu wiedzy w zakresie usług bankowych. Zdaniem A. Grzelaka [2008, s. 131] w warunkach tradycyjnego rolnictwa (jakie dominuje w Polsce) zdecydowanie większe znaczenie w stymulowaniu aktywności ekonomicznej gospodarstw rolnych mają regulatory polityki fiskalnej. Z kolei w miarę rozwoju rolnictwa relatywnie zwiększa się rola instrumentów polityki pieniężnej na skutek silniejszych powiązań z bankami [Saghalian i in. 2002].

Badania Aliny Daniłowskiej [2008, s. 4] dowodzą, iż stopa redyskontowa jest istotnym determinantem popytu rolników na kredyty preferencyjne. Siła i kierunek oddziaływania poszczególnych instrumentów polityki gospodarczej mogą się jednak zmieniać w czasie pod wpływem zmian otoczenia makroekonomicznego oraz wymienności opcji polityki gospodarczej, czego przykładem może być właśnie stopa redyskontowa NBP. W okresie najgłębszego spowolnienia gospodarczego ostatniej dekady oraz pogorszenia koniunktury w rolnictwie, tj. w latach 2001-2002, jej poziom obniżył się z 21% na początku 2001 r. do 7,5% na koniec 2002 r., a więc blisko trzykrotnie. Bez wątpienia negatywne tendencje w otoczeniu makroekonomicznym rolnictwa, które miały wówczas miejsce, były łagodzone na płaszczyźnie popytu kredytowego rolników przez równoległe znaczące obniżanie stopy redyskontowej [Daniłowska 2007, s. 124]. Dzięki temu stopy procentowe kredytów preferencyjnych (także komercyjnych) płacone przez rolników były niższe, co pozwoliło na ograniczenie spadku akcji kredytowej w rolnictwie i tym samym jego zadłużenia (rys. 2.). W kolejnych latach przy relatywnie niskim i dosyć stabilnym poziomie stopy redyskontowej jej wpływ na popyt kredytowy rolników był już znacznie mniejszy, zmienna ta zaś mocniej wpływała na podaż kredytów (ściślej na malejące zainteresowanie banków komercyjnych tą sferą rynku kredytowego).

Rysunek 2. Realna stopa zadłużenia gospodarstw rolnych w Polsce na tle stopy wzrostu PKB oraz zmienności stopy redyskontowej NBP w latach 1997-2009

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i NBP.

**POLITYKA KREDYTOWA W ROLNICTWIE A ZADŁUŻENIE
GOSPODARSTW ROLNYCH**

Bez wątpienia działalność ARiMR w zakresie wdrażania polityki interwencjonizmu kredytowego, obok koniunktury na rynku rolnym, miała od połowy lat 90. XX wieku decydujący wpływ na zmiany w wielkości zadłużenia kredytowego rolnictwa w Polsce. Biorąc pod uwagę wartości nominalne obliża kredytowego, możemy w latach 1996-2009 obserwować sukcesywny wzrost zadłużenia rolnictwa. Jednak obserwowano wyraźnie, zwłaszcza po urealnieniu zadłużenia (skorygowaniu o wskaźnik inflacji w kolejnych latach), że w analizowanym okresie wzrost ten wykazywał dużą zmienność (tab. 3.). Stopa wzrostu zadłużenia była dosyć wyraźnie powiązana z poziomem dopłat ARiMR do kredytów preferencyjnych, a przede wszystkim wolumenem kredytów preferencyjnych udzielonych rolnikom przez banki (rys. 3.).

O znaczeniu interwencjonizmu kredytowego dla finansowania rolnictwa kredytami bankowymi, wskazuje udział kredytów preferencyjnych w poziomie zadłużenia indywidualnych gospodarstw rolniczych. Jak wykazano na rysunku 4., udział ten w latach 1999-2009 kształtował się w granicach od 76,2 do 85,4%, przy czym najwyższy był w latach bezpośrednio poprzedzających akcesję Polski do UE (ponad 85%), zaś od roku 2005 uległ redukcji o kilka punktów procentowych (głównie na skutek likwidacji subsydiowanych kredytów obrotowych na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej).

Łącznie w latach 1994-2009 banki udzieliły rolnikom ponad 403 tys. kredytów inwestycyjnych preferencyjnych oraz 5195 tys. kredytów obrotowych. Zakładając, co jest pewnym uproszczeniem, że w analizowanym okresie jedno gospodarstwo zaciągnęło tylko jeden kredyt inwestycyjny subsydiowany przez ARiMR, można oszacować, iż skorzystało

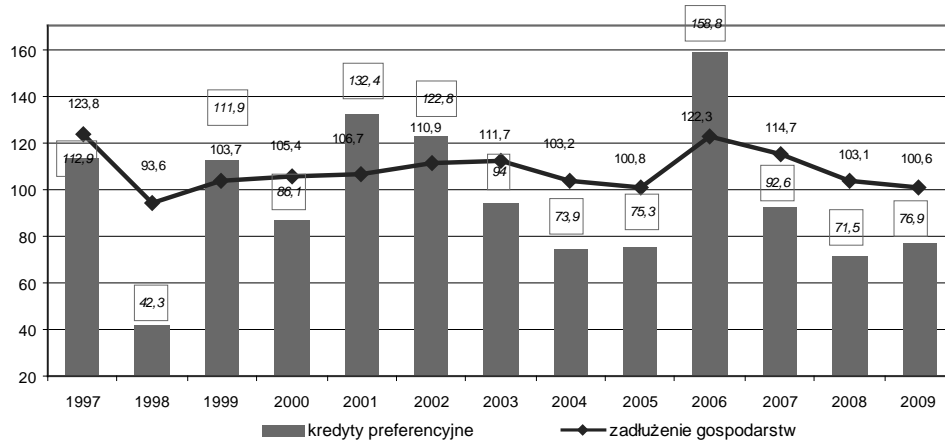
Tabela 3. Wpływ interwencjonizmu kredytowego w rolnictwie na poziom zadłużenia gospodarstw rolnych (lata 2001-2009)

Wyszczególnienie	Wielkości w roku								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dopłaty ARiMR do kredytów rolnych [mln zł]	1361,1	1051,8	556,2	627,6	575,1	428,4	654,2	878,6	664,5
Dynamika kredytów preferencyjnych (rok poprzedni =100%) ^a	139,6	124,1	94,8	76,4	76,8	160,4	94,9	74,5	79,6
Realna stopa wzrostu zadłużenia gospodarstw rolnych [%] ^b	6,7	10,9	11,7	3,2	0,8	22,3	14,7	3,1	0,6

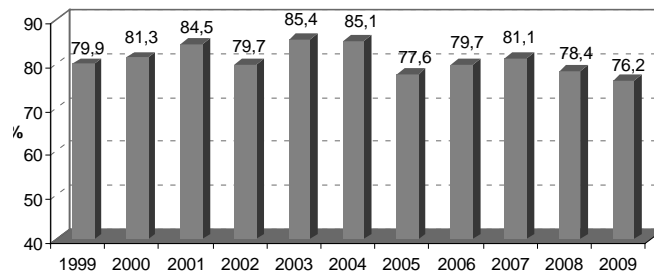
^a Kredyty ujęte według kwot nominalnych.

^b Zadłużenie ujęte według cen stałych (ceny z roku 2009, deflator – wskaźnik CPI).

Źródło: dane ARiMR oraz GUS.

Rysunek 3. Dynamika zadłużenia kredytowego rolników i wolumenu kredytów preferencyjnych w latach 1997-2009 według cen realnych (rok poprzedni = 100%)
 Źródło: jak tabela 1.

Rysunek 4. Udział kredytów preferencyjnych w zadłużeniu ogółem indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 1999-2009 (w %)
 Źródło: obliczenia własne na podstawie [Bilansowe... 2000-2007, Monitoring... 2010].

z takich kredytów 44% gospodarstw produkujących głównie na rynek⁵. W latach 1994-2009 jedna złotówka dopłaty ARiMR angażowała przeciętnie około 2,7 zł banków, 1,5 zł środków własnych inwestorów i generowała około 5,2 zł wartości inwestycji. Ponadto, do roku 2004 rocznie kilkaset tysięcy rolników korzystało z kredytów preferencyjnych obrotowych na zakup środków do produkcji rolnej (od roku 2005 liczba ta zmniejszyła się, gdyż rolnicy mogli korzystać tylko z kredytów obrotowych „kłęskowych”).

⁵ W Polsce w 2002 roku 914,3 tys. gospodarstw produkowało głównie na rynek. Stanowiły one 46,9% ogółu gospodarstw rolnych (powyżej 1 ha UR) w kraju, należy jednak podkreślić, iż sprzedaż powyżej 10 tys. zł rocznie realizowało jedynie 535 tys. gospodarstw [Michna (red.) 2005, s. 61].

PODSUMOWANIE

Sytuacja ekonomiczna i finansowa rolnictwa w decydującym stopniu określana jest przez procesy dokonujące się w otoczeniu tego sektora [Kulawik 2003, Kowalski 2004, Czyżewski 2007]. Znacząca część tych procesów jest kształtowana przez instrumenty polityki fiskalnej i monetarnej. Wpływają one bezpośrednio lub pośrednio także na sferę kredytu rolnego oraz szerzej ujmowane powiązania gospodarstw rolnych z bankami. Rozpoznanie mechanizmów i zależności w tym względzie może bowiem posłużyć do projektowania i wdrażania lepszych narzędzi polityki gospodarczej w kontekście rozwiązywania problemów kredytowych gospodarstw rolnych oraz tworzenia korzystniejszych warunków dla ich powiązań z bankami.

Wpływ zmian w polityce monetarnej i fiskalnej na dostęp rolników do kredytów bankowych należy łączyć z ich oddziaływaniem na popyt kredytowy rolników, ale także z reakcją na te zmiany banków (tj. wpływem tej polityki na podaż kredytów rolnych). Polityka monetarna (poziom stopy redyskontowej) wpływa chociażby na sytuację ekonomiczną banków, dla których kredyty rolne stanowią ważne źródło przychodów, jest też determinantem zainteresowania banków rynkiem kredytów rolnych.

Wyniki analizy wskazują, iż bezpośrednio i najbardziej widoczne oddziaływanie na zadłużenie indywidualnych gospodarstw rolnych ma polityka kredytowa w rolnictwie. Należy także ocenić, iż wciąż przy relatywnie słabych powiązaniach gospodarstw rolnych z bankami, większy wpływ na popyt kredytowy rolników mają także inne – poza kredytami preferencyjnymi – narzędzia polityki fiskalnej, w porównaniu do instrumentów polityki monetarnej. Narzędzia polityki fiskalnej kształtują przede wszystkim dochody gospodarstw rolnych, ich wysokość (przez mechanizm redystrybucji budżetowej), ale także ich stabilność i perspektywę prowadzonej działalności rolniczej, co przekłada się na ryzyko gospodarcze, skłonność rolników do inwestycji i ich zainteresowanie kredytami bankowymi.

LITERATURA

- Bilansowe wyniki finansowe banków 1999-2006*, GUS, Warszawa 2000-2007.
- Czyżewski A. 2001: *Rola polityki makroekonomicznej w kształtowaniu warunków zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, [w:] *Współczesne problemy agrobiznesu w Polsce*, (red.) A. Czyżewski, ZN AE w Poznaniu, nr 13, s. 9-22.
- Czyżewski A. 2006: *Polityka gospodarcza i jej wpływ na kształtowanie cen i dochodów w rolnictwie*, [w:] *Ekonomiczne uwarunkowania wykorzystania rynkowych narzędzi stabilizacji cen i zarządzania ryzykiem w rolnictwie*, (red.) M.A. Jerzak, A. Czyżewski, Wyd. AR w Poznaniu, s. 40-47.
- Czyżewski A. 2007: *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolnego*, [w:] *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, (red.) A. Czyżewski, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań, s. 15-56.
- Czyżewski A., Kułyk P. 2010: *Relacje między otoczeniem makroekonomicznym a rolnictwem w krajach wysokorozwiniętych i w Polsce w latach 1991-2008*, „*Ekonomista*”, nr 2, s. 189-214.
- Czyżewski A., Wawrzyniak Ł., Poczta A. 2006: *Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej*, „*Ekonomista*”, nr 3, s. 347-369.
- Daniłowska A. 2007: *Poziom, zróżnicowanie oraz uwarunkowania kosztów transakcyjnych kredytów i pożyczek rolniczych*, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Daniłowska A. 2008: *Macroeconomic Determinants of Agricultural Preferential Investment Credit in Poland*, 12th Congress of the European Association of Agricultural Economists (EAAE), Ghent.
- Fedorowicz Z. 1998: *Polityka fiskalna*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań.
- Grzelak A. 2008: *Związki gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce po roku 1990*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.

- Kowalski A. 2004: *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa*, [w:] *Wczoraj, dziś i jutro naszego rolnictwa, II Kongres rolnictwa polskiego*, MRiRW, FAPA, Poznań.
- Kulawik J. 2003: *Integracja polskiego rolnictwa z Unią Europejską*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2, s. 8-24.
- Michna W. (red.) 2005: *Zróźnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, Raport PW nr 9, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Monitoring banków 2005-2008*, GUS, Warszawa 2010.
- Poczta W. 2010: *Przemiany w rolnictwie [w:] Raport o stanie wsi. Polska wieś 2010*, (red.) J. Wilkin, I. Nurzyńska, FDPA, Warszawa, s. 9-44.
- Przygodzka R. 2006: *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009*, GUS, Warszawa 2010.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007*, GUS, Warszawa 2008.
- Saghalian S., Reed M., Marchant M. 2002: *Monetary Impact and Overshooting of Agricultural Prices in an Open Economy*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 84 (1), s. 90-103.

Ryszard Kata

IMPACT OF FISCAL AND MONETARY POLICY ON FARMS
INDEBTEDNESS IN POLAND

Summary

The aim of this paper is to determine the impact of monetary and fiscal policy, including government intervention in the agricultural credit market, on the credit debt level of individual farms in Poland in 1996-2009. The results indicate the existence of links between macroeconomic policies and farmers' interest in bank loans. The most immediate and visible impact on the sphere of agricultural credit should be attributed to credit policy in agriculture.

Adres do korespondencji:
Dr inż. Ryszard Kata
Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Ekonomii, Zakład Finansów
ul. M. Ćwiklińskiej 2
35-601 Rzeszów
tel. (17) 872 16 85
e-mail: rdkata@univ.rzeszow.pl

ŚRODOWISKOWE ASPEKTY PLANOWANEJ REFORMY WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ

Karol Kociszewski

Katedra Ekonomii Ekologicznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu,
Kierownik: dr hab. Andrzej Graczyk, prof. UE

Słowa kluczowe: ochrona środowiska w rolnictwie, wspólna polityka rolna, zrównoważony rozwój rolnictwa

Key words: environment protection in agriculture, Common Agricultural Policy, agriculture sustainable development

S y n o p s i s. Celem artykułu jest identyfikacja potencjalnych kierunków zmian oddziaływania rolnictwa na środowisko w różnych wariantach reform wspólnej polityki rolnej (WPR). Na podstawie analizy wpływu potencjalnych zmian WPR na rozwój europejskiego rolnictwa w perspektywie do 2020 r., przedstawiono prawdopodobne konsekwencje planowanej reformy tej polityki w wymiarze środowiskowym. Uwzględniając dwie najważniejsze propozycje reformy, stwierdzono, że żadna z nich nie prowadzi do znaczącej liberalizacji polityki rolnej, co jest korzystne w świetle zrównoważonego rozwoju. Porównanie projektów przedstawionych przez Komisję Europejską i Parlament Europejski pozwala stwierdzić, że wdrożenie pierwszego z nich prowadziłoby do ekologizacji rolnictwa w szerszym zakresie. W propozycji Parlamentu nie przewiduje się daleko idących zmian, co oznacza, że w tym wariantcie instrumenty ochrony środowiska byłyby skutecznie wdrażane, ale jedynie na części użytków rolnych. Równoległe duża część obszarów wykorzystywanych rolniczo podlegałaby dalszej intensyfikacji, więc zmiany WPR sprzyjałyby dwukierunkowemu rozwojowi rolnictwa i obszarów wiejskich.

WPROWADZENIE

Tocząca się na forum organizacji i krajów Unii Europejskiej (UE) dyskusja nad planowanym kształtem wspólnej polityki rolnej (WPR) będzie miała istotny wpływ na rozwiązania finansowe i instytucjonalno-prawne w ramach tej polityki w okresie 2013-2020. Będą one wywierały silny wpływ na rozwój europejskiego rolnictwa. Celem artykułu jest identyfikacja potencjalnych kierunków zmian oddziaływania rolnictwa na środowisko w różnych wariantach reform WPR. W opracowaniu wykorzystano metody analizy opisowej i analizy porównawczej, które posłużyły do opracowania wniosków dotyczących prawdopodobnych konsekwencji zmian najważniejszych instrumentów WPR w kontekście oddziaływania rolnictwa na środowisko.

DOTYCHCZASOWA EWOLUCJA WPR W KONTEKŚCIE WPLYWU ROLNICTWA NA ŚRODOWISKO

WPR od początku funkcjonowania była jednym z najważniejszych obszarów interwencji Wspólnoty Europejskiej, jednak pierwotnie ani jej priorytety (określone w Traktacie Rzymskim z 1957 r.), ani jej instrumentarium nie odnosiły się bezpośrednio do problemów ochrony środowiska. Koncentrowano się na kluczowych wówczas kwestiach zapewnienia bezpieczeństwa dostaw żywności, stabilizacji rynku, odpowiednio wysokich dochodów rolników i niskich cen dla konsumentów. Realizacja tych celów w praktyce musiała się opierać na silnym wsparciu produkcji przez bezpośrednie lub pośrednie narzędzia subsydiowania produkcji i protekcjonizmu handlowego¹. Nie wszystkie z zamierzeń udało się osiągnąć, a jednocześnie zaczęły powstawać efekty uboczne, zdiagnozowane jako przejawy kryzysu europejskiego rolnictwa w trzech wymiarach: ekonomicznym, społecznym i ekologicznym. Powstanie kryzysu ekologicznego wiązało się wywołaną przez WPR industrializacją rolnictwa, która wpływała na generowanie wysokich negatywnych efektów zewnętrznych. Powstawały one wskutek nadmiernego poziomu nawożenia, stosowania środków ochrony roślin, tworzenia monokultur uprawnych, niszczenia naturalnych i półnaturalnych elementów przyrody i krajobrazu obszarów wiejskich. Straty w środowisku wiązały się z pogorszeniem jakości wód, degradacją gleb, ograniczeniem różnorodności biologicznej i niekorzystnym wpływem na zmiany klimatyczne.

W reakcji na nasilające się negatywne konsekwencje dotychczasowej interwencji podjęto próby zreformowania WPR, w których w coraz większym stopniu uwzględniano uwarunkowania środowiskowe. W dużej mierze wynikało to z rozwijanej równolegle polityki ekologicznej UE, a szczególnie z przyjęcia jednej z najważniejszych jej zasad – integracji tej polityki z politykami sektorowymi. Zastosowanie tej zasady wiązało się między innymi z nałożeniem standardów środowiskowych na producentów rolnych oraz z wdrażaniem stosownych instrumentów ekonomicznych w ramach WPR. Przełomem okazał się tzw. pakiet Mac Sharry'ego z 1992 r., w którym dokonano znaczącej modyfikacji stosowanych instrumentów wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich. Przede wszystkim ograniczono dotacje do cen ważniejszych produktów rolnych i stopniowo obniżono ceny instytucjonalne, a spowodowany w ten sposób spadek dochodów rolniczych zrekompensoowano wprowadzeniem dopłat bezpośrednich. Ich stawki nie wynikały z rzeczywistego wolumenu produkcji, ale z plonu z hektara ustalanego administracyjnie, co osłabiało bodźce do intensyfikacji i miało spowodować ograniczenie niekorzystnych oddziaływań rolnictwa na środowisko. W tym kontekście najważniejszym krokiem okazało się wprowadzenie działań rozwoju obszarów wiejskich, później określonych mianem tzw. II filaru WPR: programów rolnośrodowiskowych, zalesień gruntów rolnych i rent strukturalnych. Pierwszy z wymienionych instrumentów polega na przyznawaniu rolnikom dotacji za dodatkowe usługi na rzecz środowiska i stał się najważniejszym (pod względem udziału w wydatkach WPR) instrumentem unijnych programów rozwoju wsi. Dzięki jego stosowaniu rolnicy są zachęceni do generowania korzyści zewnętrznych o charakterze dóbr publicznych (zachowanie i wzbogacanie środowiskowych i społecznych walorów obszarów wiejskich).

¹ Szerzej na temat systemów wsparcia w ramach WPR patrz: [Czyżewski, Henisz-Matuszczak 2004].

Kolejne reformy w ogólnym zarysie stanowiły kontynuację i wzmocnienie działań zainicjowanych w 1992 r. Zawarte w poszczególnych etapach reform najważniejsze rozwiązania mające znaczenie dla oddziaływania rolnictwa na środowisko przedstawiono poniżej:

1. W związku z *Agendą 2000* z 1999 r., sformułowano koncepcję tzw. Europejskiego Modelu Rolnictwa (EMR), który ma się opierać na rolnictwie rodzinnym, wielofunkcyjnym, zrównoważonym i zapewniającym przyszłość obszarom wiejskim (ze szczególnym uwzględnieniem terenów wrażliwych), w harmonii ze środowiskiem przyrodniczym i kulturowym. Zainicjowano mechanizm modulacji (przesunięcia części funduszy z I do II filaru) i wdrożenie zasady wzajemnej zależności (*cross compliance*), zgodnie z którą rolnicy otrzymujący płatności WPR muszą spełniać podstawowe standardy środowiskowe oraz standardy konsolidacji prawnej i finansowej dotychczasowych środków towarzyszących (oba rozwiązania nie były jeszcze obligatoryjne wobec państw członkowskich)².
2. W tzw. pakiecie Fischlera z 2003 r. postanowiono nałożyć na kraje członkowskie obowiązkowe stosowanie modulacji (w UE-15 od 2005 r., w UE-12 od 2012 r.) i zasady wzajemnej zależności. Wprowadzono dotacje bezpośrednie niezależne od wielkości produkcji (*decoupling*)³ oraz częściową tzw. ekologizację I filaru – możliwość wyłączenia części środków przeznaczanych na płatności bezpośrednie w danym sektorze i ich alokowanie na wsparcie o charakterze strukturalnym na obszarach wiejskich (m.in. w zakresie ochrony środowiska). Postanowiono także stosować dotacje do upraw roślin wykorzystywanych do produkcji biopaliw. Finansowanie działań II filaru zintegrowano w Europejskim Funduszu Rolnym Rozwoju Obszarów Wiejskich – EFRROW. Oprócz tego przyjęto wspólny dokument unijny – *Strategiczne Wytyczne Wspólnoty – SWW (Common Strategic Guidelines)*, stanowiący swoisty wzorzec przygotowywania krajowych programów rozwoju obszarów wiejskich, dzięki czemu skonsolidowano, uporządkowano i w pewnym zakresie ujedniciono proces realizacji polityki rozwoju obszarów wiejskich w krajach członkowskich. Jednocześnie znacząco zwiększono fundusze na te działania, przy dużym nacisku na finansowanie instrumentów ochrony środowiska (przede wszystkim programów rolnośrodowiskowych).
3. W ramach oceny WPR, określonej mianem bilansu zdrowia (*Health Check*), podkreślono potrzebę modyfikacji niektórych instrumentów – przede wszystkim uproszczenia i ujedniczenia systemu płatności bezpośrednich, a także zwrócono uwagę na konieczność sprostania nowym wyzwaniom WPR, silnie związanym z uwarunkowaniami ekologicznymi: zmianom klimatycznym, lepszemu gospodarowaniu zasobami wodnymi, wykorzystaniu biopaliw i zachowaniu różnorodności biologicznej. Odniesienia do kwestii ekologicznych mają związek z rosnącą rolą ochrony środowiska zarówno w europejskiej opinii publicznej [European Commission 2010b], jak i w polityce UE. W tym aspekcie wprowadzono kilka zmian w instrumentarium WPR: rozszerzono wspomnianą ekologizację I filaru, zrezygnowano z dotacji do upraw roślin stosowanych do produkcji biopaliw oraz wzmocniono mechanizm modulacji i zasadę wzajemnej zależności przez rozszerzenie podstawowych wymogów dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska (*Good Agricultural and Environmental Conditions – GAEC*).

² Szerzej na temat rozwiązań instytucjonalnych związanych z finansowaniem ochrony środowiska w ramach tej reformy WPR patrz: [Kociszewski 2007].

³ W praktyce dotacje tego typu były realizowane od 2006 r.

POTENCJALNE ZMIANY ODDZIAŁYWANIA ROLNICTWA NA ŚRODOWISKO
W ŚWIETLE RÓŻNYCH SCENARIUSZY ZMIAN WPR

Ocena WPR w *Health Check* miała być swoistym wyznacznikiem kierunków reform, których efekty mają obowiązywać po 2013 r. Przygotowanie propozycji w tym zakresie zostało poprzedzone debatą publiczną, w której przedyskutowano trzy warianty zmian. Pierwszy scenariusz (tzw. konserwatywny) stanowi *de facto* pozostawienie WPR w obecnym kształcie z drobnymi modyfikacjami według zaleceń *Health Check*, w drugim – określonym jako referencyjny – przewidziano pogłębione zmiany (zbliżone do przedstawionej w dalszej części opracowania propozycji Komisarza ds. Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Daciana Ciolosa), a w trzecim (scenariusz liberalizacji) założono radykalne ograniczenie interwencjonizmu i protekcjonizmu w polityce rolnej, z likwidacją płatności bezpośrednich i instrumentów regulacji równowagi rynkowej. Realnie rzecz ujmując, tylko drugi wariant zawiera propozycje, które zachowują i jednocześnie w znaczący sposób reformują WPR. Potencjalny wpływ tych wariantów na dalszą ewolucję europejskiego rolnictwa przedstawiono w raporcie *Scenar 2020 II* z 2009 r., przygotowanym na zlecenie Dyrekcji Generalnej ds. Rolnictwa Komisji Europejskiej [Nowicki i in. 2009]. Zweryfikowano w nim najważniejsze możliwe trendy zmian WPR do 2020 r., zidentyfikowane w poprzednim opracowaniu *Scenar 2020* z 2006 r. Trendy te uwzględniały zmiany demograficzne, przemiany na obszarach wiejskich i w gospodarce rolnej (z uwzględnieniem wymiaru środowiskowego), a także wewnętrzne i zewnętrzne czynniki zmian WPR po 2005 r. (takie jak negocjacje na forum WTO, skutki reform z lat 2003 i 2006, globalne wyzwania, wpływ polityki ekologicznej). Do każdego wariantu przeprowadzono analizy ilościowe (w razie potrzeby uzupełnione pogłębioną analizą uwzględniającą aspekty jakościowe), mające na celu określenie potencjalnych zmian w produkcji rolnej, dochodach rolniczych i funkcjonowaniu rynków. Zmiany przewidziane w tych scenariuszach można zestawiać z najnowszymi propozycjami zmian WPR i pokusić się o sformułowanie wniosków odnośnie do ich potencjalnych konsekwencji ekologicznych. Mogą one wynikać zarówno ze zmiany znaczenia poszczególnych instrumentów bezpośrednio związanych z ochroną środowiska, jak i z przemian gospodarczych spowodowanych przez planowane reformy. Poniżej przedstawiono w ujęciu syntetycznym treść poszczególnych scenariuszy.

W scenariuszu konserwatywnym założono, że mogą nastąpić niewielkie zmiany w kierunku wyrównania płatności bezpośrednich pomiędzy krajami członkowskimi, jednak w dalszym ciągu w niektórych krajach będzie funkcjonował regionalny system płatności, przy ich częściowym uzależnieniu od wolumenu produkcji. Suma wartości wszystkich płatności bezpośrednich ma być ograniczona o 15% (w cenach bieżących), co przy prawdopodobnym (założonym) utrzymaniu nominalnej wartości budżetu WPR (co oznacza jego zmniejszenie o 20% w cenach stałych), spowoduje, że stopa wzrostu nakładów na II filar nie będzie mogła być wyższa niż 45%⁴. Zmiany te spowodują spadek udziału sektora rolno-spożywczego w wartości dodanej w UE-27 z 5,3% w 2007 r. do 4,3% w 2020 r. [Nowicki i in. 2009].

⁴ Kwota uzyskana dzięki redukcji o 15% środków przeznaczanych na płatności bezpośrednie w latach 2007-2013 wyniosłaby około 40,5 mld EUR. Przeznaczenie takiej dodatkowej kwoty na programy rozwoju wsi (w perspektywie lat 2014-2020) oznaczałoby, że wartość ich wsparcia ze środków UE wyniosłaby 136,5 mld EUR (o ponad 42% więcej niż w latach 2007-2013). Podobnie obliczono zmiany finansowania WPR w pozostałych scenariuszach.

W scenariuszu referencyjnym uwzględniono ambitną wersję zmian przewidywanych na podstawie planów reform po 2013 r. w stronę zrównowżenia (*sustainability*) i lepszego ukierunkowania interwencji. Podobnie jak w scenariuszu konserwatywnym przyjęto, że utrzymana będzie wartość budżetu WPR w cenach nominalnych. Ma nastąpić jednak powszechne wprowadzenie Systemu Płatności Jednolitej (SPS), pełne oddzielenie dotacji od wielkości produkcji (*decoupling*), a także 30% redukcja wydatków na płatności bezpośrednie (w cenach bieżących), pozwalająca na wzrost alokacji EAFRD (na II filar) o 86% (w cenach bieżących) w stosunku do kwoty przeznaczanej na ten fundusz w latach 2007-2013. Udział sektora w wartości dodanej będzie ograniczony w tym samym stopniu, co w scenariuszu konserwatywnym.

W scenariuszu liberalizacji miałyby nastąpić likwidacja tych instrumentów WPR, które zakłócają warunki międzynarodowego handlu produktami rolnymi i barier celnych. Tym samym nie byłyby stosowane ani płatności bezpośrednie, ani instrumenty interwencji rynkowej, budżet WPR związany z siedmioletnią perspektywą finansową byłby zmniejszony o 55% w cenach bieżących (75% w cenach stałych), a środki na II filar byłyby zwiększone o 75% w cenach bieżących. W takich warunkach udział sektora w wartości dodanej zmniejszyłby się z 5,3% w 2007 r. do 4,1% w 2020 r.

Przewidywany w każdym scenariuszu spadek udziału sektora rolno-spożywczego w wartości dodanej byłby spowodowany przede wszystkim egzogeniczną wobec polityki rolnej tendencją do ograniczenia produkcji rolnej (również przemysłowej) na rzecz wzrostu udziału sektora usług w gospodarce UE. Niewielkie różnice w tym zakresie pomiędzy poszczególnymi scenariuszami wskazują, że polityka rolna miałaby na to ograniczony wpływ – przez ograniczenie lub likwidację barier w dostępie do rynku unijnego i zmiany systemu dotacji. Przewidywane ograniczenie roli sektora rolno-spożywczego przejawiałoby się w zmniejszeniu jego udziału w całkowitym dochodzie i zatrudnieniu na poziomie całej wspólnoty, z pewnym zróżnicowaniem tego efektu w poszczególnych regionach i krajach członkowskich. Pomimo tego rolnictwo pozostanie znaczącym sektorem gospodarki UE. Byłoby tak nawet przy scenariuszu liberalizacji, jednak w tym przypadku ograniczenie znaczenia gospodarki rolnej i spadek cen byłby szczególnie silne. Dotyczy to również dochodów w rolnictwie, które spadłyby o 7% w scenariuszach referencyjnym i konserwatywnym oraz 29% w scenariuszu liberalizacji. Byłoby to efektem likwidacji płatności bezpośrednich i – w znacznie mniejszym stopniu – obniżenia poziomu cen. Obniżenie poziomu dochodów w tym scenariuszu byłoby silniejsze w krajach UE-15 (ze względu na spadek cen produktów pochodzenia zwierzęcego) i słabsze w krajach UE-12, które bardziej skorzystałyby na znacznym podniesieniu płatności II filaru.

Pomimo ograniczenia udziału rolnictwa w unijnej gospodarce, w każdym scenariuszu na poziomie UE-27 ma się zwiększyć wolumen produkcji roślinnej (tab. 1.), przy jednoczesnym zmniejszeniu powierzchni uprawnej. Nastąpiłoby to głównie dzięki postępowi biologicznemu i zwiększeniu plonu z hektara, ale również wskutek ogólnej intensyfikacji produkcji, co będzie wywoływać konsekwencje ekologiczne. W przypadku produkcji zwierzęcej i produktów pochodzenia zwierzęcego, w scenariuszu liberalizacji przewidziano jej spadek, a w scenariuszach referencyjnym i konserwatywnym obniżenie tempa jej wzrostu. Ustalono, że płatności II filaru nie byłyby w stanie zapobiec tym tendencjom. W każdym scenariuszu przewidywane zmiany są mocno zróżnicowane na poszczególnych rynkach branżowych w zależności od ich specyfiki. Na części z nich produkcja może zwiększyć się (np.: wieprzowina, produkty mleczne), a w innych zmniejszyć się (np. wołowina).

Tabela 1. Przewidywane zmiany wybranych wskaźników produkcji rolnej w UE-27 w latach 2007-2020*

Rodzaj zmiany	Wielkość w scenariuszu [%]		
	referencyjny	konserwatywny	liberalizacji
Zmiana wolumenu produkcji rolno-spożywczej	4,1	3,9	3,0
Zmiana wolumenu produkcji zwierzęcej	2,3	1,8	-0,4
Zmiana wolumenu produkcji roślinnej	14,0	14,2	2,5
Zmiana powierzchni uprawnej	-1,0	-0,8	-6,0

* Dane przedstawiają zmiany wybranych wskaźników pomiędzy 2007 i 2020 rokiem. Są to procentowo wyrażone stopy wzrostu wartości produkcji obliczonej jako różnica wartości produkcji rocznej (lub powierzchni uprawnej) z 2020 i 2007 r. podzielona przez wartość bazową (z 2007 r.). W ten sam sposób liczone były zmiany liczby gospodarstw i powierzchni uprawnej przedstawione w tekście.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Scenar 2020 II* [Nowicki i in. 2009].

Ogólnie stwierdzono, że zmiany WPR w poszczególnych scenariuszach w większym stopniu będą skutkować zmianami dochodów, powierzchni upraw i liczby gospodarstw, a w mniejszym będą oddziaływać na wolumen produkcji rolno-spożywczej. W dużej mierze będzie to wynikać z ogólnego wzrostu zapotrzebowania na żywność. Niewielkie różnice zmian wielkości produkcji w sektorze rolno-spożywczym pomiędzy poszczególnymi scenariuszami i jednocześnie znaczące różnice zmian produkcji roślinnej i zwierzęcej, pomiędzy dwoma pierwszymi i ostatnim scenariuszem, można wytłumaczyć przewidywanym wzrostem importu w wariantcie radykalnej liberalizacji WPR. Unijne przedsiębiorstwa wytwarzałyby wówczas dużą ilość dóbr finalnych przy zwiększonym wykorzystaniu surowców sprowadzanych z zewnątrz, co mogłoby oznaczać przesunięcie presji środowiskowej z UE do innych krajów. Byłoby to szczególnie niekorzystne w sytuacji, gdyby import pochodził z gospodarek o niższych standardach ochrony środowiska. Przewidywany w scenariuszach referencyjnym i konserwatywnym wzrost produkcji nastąpi przez jej intensyfikację, czemu będzie towarzyszyło zmniejszenie liczby gospodarstw (z 11 do 7 mln w scenariuszu referencyjnym). Przewiduje się nierównomierne rozłożenie rezultatów tych zmian pomiędzy stare i nowe kraje członkowskie (liczba gospodarstw ma zmniejszyć się o 25% w UE-15 i o 40% w UE-12 pomiędzy latami 2007 i 2020). Można zauważyć, że w grupie nowych krajów członkowskich oddziaływanie na intensyfikację produkcji będzie silniejsze, co z jednej strony poprawi strukturę agrarną, a z drugiej może wpłynąć na wzrost środowiskowej presji rolnictwa.

Mogą to potwierdzać prognozy dotyczące zmian powierzchni uprawnej. Na poziomie UE-27 nastąpiłby jej spadek (tab. 1.), który szczególnie nasiliłby się w UE-15 – około 3% w scenariuszach referencyjnym i konserwatywnym oraz około 8% w scenariuszu liberalizacji. W UE-12 przewidywane skutki byłyby odmienne – nastąpiłby około 2% wzrost powierzchni UR w scenariuszach referencyjnym i konserwatywnym oraz minimalny spadek w scenariuszu liberalizacji. Sformułowano w związku z tym wniosek, że ograniczenie/likwidacja płatności bezpośrednich oddziałuje ze znacznie mniejszym nasileniem na ograniczenie powierzchni uprawnej w UE-12 niż w UE-15. Wzmocniona intensyfikacja rolnictwa miałaby miejsce w scenariuszu liberalizacji, w którym wystąpią silniejsze bodźce do wzrostu produktywności i podniesienia stopnia specjalizacji (rosnące korzyści skali). Przewidywane przemiany gospodarki rolnej będą również skutkować ograniczeniem zatrudnienia, co ze szczególnym nasileniem dotknie kraje o dużej liczbie mniejszych, mniej efektywnych gospodarstw, które nie są w stanie osiągać korzyści skali.

Jako że dotyczy to w większym stopniu UE-12 (w tym szczególnie Polski), to właśnie w tej grupie krajów przewidziano nasilone migracje wewnętrzne (ze wsi do miast) i zewnętrzne (do UE-15). Zestawiając przewidywany wzrost produkcji, wzrost powierzchni uprawnej i znaczne ograniczenie liczby gospodarstw w UE-12, można stwierdzić, że przewidywane zmiany WPR przyczynią się do szczególnie silnej intensyfikacji i przyspieszonego rozwoju rolnictwa industrialnego w tej grupie krajów. Może to wynikać z dążenia do zmniejszenia luki w poziomie produktywności w stosunku do UE-15. Prawdopodobnie będzie to oznaczać zwiększenie presji rolnictwa na środowisko. Zjawisko to byłoby szczególnie silne w scenariuszu liberalizacji.

Istotną rolę w dalszej ewolucji rolnictwa przypisano dyrektywie 2009/28/WE w sprawie promocji zużycia energii ze źródeł odnawialnych, która ma oddziaływać na podtrzymanie gospodarki rolnej (szczególnie produkcji roślinnej), jednak w zróżnicowany sposób w każdym scenariuszu. W każdym z nich założono jednakowy, zgodny z zapisami dyrektywy 10% udział biopaliw w zużyciu paliw płynnych, z tego 70% ma pochodzić z technologii pierwszej generacji, a 15% z technologii drugiej generacji (produkcja przy ich użyciu jest liczona podwójnie)⁵. W wersji referencyjnej w latach 2005-2020 w UE spodziewany jest wzrost produkcji biopaliw z 3,4 do 12,1 mln ton i jednocześnie wzrost popytu na nie z 3,4 do 30,1 mln ton rocznie. Oznacza to dynamiczny wzrost importu, który w 2020 r. będzie pokrywał 60% zapotrzebowania. W scenariuszu liberalizacji produkcja biopaliw w 2020 r. wyniesie 9,6 mln ton, przy popycie ponad 31 mln ton – nieco wyższym niż w scenariuszu referencyjnym. Niższy wzrost produkcji w scenariuszu liberalizacji ma wynikać ze wzrostu importu na skutek ograniczonego wsparcia rolników i redukcji barier handlowych. Dyrektywa dotycząca odnawialnych źródeł energii, stymulując wzrost popytu na produkcję roślinną, będzie dodatkowo oddziaływać na spowolnienie wzrostu lub spadek produkcji zwierzęcej. Efekt ten będzie wzmocniony poprzez to, że produkcja biopaliw spowoduje wzrost kosztów produkcji pasz i przełoży się na spadek opłacalności produkcji zwierzęcej. Zwiększy się popyt na płody rolne wykorzystywane zarówno do produkcji biopaliw, jak i do produkcji pasz, w wyniku czego ceny tych płodów wzrosną. Można tutaj zauważyć efekt wypierania jednego rodzaju produkcji przez drugi w skutek działań polityki ochrony środowiska. Efekt środowiskowy byłby natomiast bardzo złożony. Po stronie korzyści należy uwzględnić, że produkcja biopaliw przyczynia się do ograniczania zmian klimatycznych i zużycia nieodnawialnych surowców energetycznych. Poza tym może się pośrednio przyczynić do korzyści ekologicznych związanych z utrzymaniem produkcji na danym obszarze. Po stronie potencjalnych kosztów należy uwzględnić zwiększenie presji na środowisko wynikające z intensyfikacji produkcji, a w skali globalnej wylesianie i straty różnorodności biologicznej wskutek zwiększenia obszarów upraw energetycznych.

Oprócz polityki wspierania produkcji biopaliw, czynnikami spowalniającymi ograniczenie roli rolnictwa w gospodarce będą proekologiczne instrumenty II filaru (wsparcie rolników na terenach Natura 2000, na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania i programy rolnośrodowiskowe). Dzięki nim na niektórych terenach utrzymana zostanie produkcja ekstensywna, ale efekt ten zależy od udziału środków na te działania (Oś 2^a) w krajowych planach realizacji instrumentów II filaru. Działania innych osi – szcze-

⁵ Biopaliwa pierwszej generacji są wytwarzane z surowców, które jednocześnie mogą służyć do produkcji żywności, co wywołuje szereg problemów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych [Kociszewski 2009]. Biopaliwa drugiej generacji są wytwarzane z innych surowców, dzięki czemu te problemy są w znacznym stopniu ograniczone.

⁶ Numeracja i nazewnictwo osi według Strategicznych Wytucznych Wspólnoty, a w Polsce według PROW 2007-2013.

gólnie te z nich, które skutkują podniesieniem produktywności (Oś 1) – będą oddziaływać w odwrotnym kierunku⁷.

Analiza *Scenar 2020 II* bezpośrednio odnosząca się do aspektów ekologicznych dotyczy głównie identyfikacji przyrodniczych uwarunkowań rozwoju rolnictwa, a w mniejszym stopniu dokładnych przewidywań zmian jego polutogenności. W raporcie wykazano jednak różnice pomiędzy zmianami wielkości emisji z rolnictwa w latach 2002-2020, według poszczególnych scenariuszy. W scenariuszu konserwatywnym (w porównaniu do scenariusza referencyjnego) nastąpiłoby zwiększenie nadwyżki azotu o 0,8%, nadwyżki fosforu o 1,0%, emisji amoniaku o 0,1% i gazów szklarniowych (metanu i tlenków azotu) o 0,4%. Zupełnie odmienne wyniki uzyskano z porównania scenariusza liberalizacji ze scenariuszem referencyjnym: nadwyżki azotu i fosforu mają się zmniejszyć o 1,3%, emisja amoniaku o 1,6%, emisja metanu (CH₄) ma się zmniejszyć o 3,6%, a wszystkich gazów szklarniowych o 2,8% [Nowicki i in. 2009]. Wykazane różnice wynikają z zachowania w niektórych krajach (według scenariusza konserwatywnego) płatności za krowy mamki i zmniejszenia liczby ekstensywnych przyjaznych ekologicznie gospodarstw, jako rezultatu ograniczenia wzrostu płatności II filaru. Wykazano, że będzie się to wiązało z intensyfikacją rolnictwa i związanymi z tym wzrostem zużycia nawozów oraz koncentracją chowu bydła mlecznego. Redukcja zanieczyszczeń w scenariuszu liberalizacji ma wynikać z większego ograniczenia wolumenu produkcji i powiększenia obszarów łąk oraz terenów odłogowanych.

W większości regionów Polski, w scenariuszu konserwatywnym nastąpiłby wzrost o ponad 0,5% nadwyżki azotu, a w scenariuszu liberalizacji o ponad 0,5% spadek nadwyżki azotu w porównaniu do scenariusza referencyjnego. W aspekcie problemów ekologicznych mogłoby to wskazywać na korzyść scenariusza liberalizacji, jednak przewidywane zmiany nie są jednoznaczne i mogą wywołać zarówno pozytywne, jak i negatywne efekty środowiskowe. Należy tutaj uwzględnić pośrednie konsekwencje strukturalnych zmian zachodzących w rolnictwie wskutek ograniczenia zakresu interwencji publicznej. Z jednej strony, redukcja upraw roślinnych i chowu bydła powinna się przełożyć na zmniejszenie bezwzględnej ilości stosowanych nawozów oraz emisji metanu. Z drugiej strony, należy jednak pamiętać, że – szczególnie w scenariuszu liberalizacji – proces ten będzie powiązany ze wzrostem koncentracji produkcji i prawdopodobnym nasileniem presji na środowisko w skali lokalnej. Podobne wnioski – choć z różnych punktów widzenia – wyciągają polscy ekonomiści rolnictwa. Zdaniem Józefa Zegara [2010] rynek preferuje rolnictwo industrialne o większej intensywności produkcji bez uwzględnienia jej efektów zewnętrznych. Doprowadza ponadto do zjawisk niekorzystnych zarówno w aspektach ekologicznych, jak i w świetle spójności terytorialnej – w jednych regionach UE może nastąpić dynamiczny rozwój produkcji, a w innych rezygnacja z rolnictwa. Bez publicznego wsparcia rolnictwa nastąpiłyby procesy koncentracji obszarowej (tam gdzie panują najlepsze warunki do produkcji roślinnej) i koncentracji skali produkcji (szczególnie w dużych farmach hodowlanych) [Poczta 2010]. W obu przypadkach może dojść do nadmiernej emisji zanieczyszczeń, w tym zwłaszcza związków azotu (zarówno do wód, jak i do powietrza).

Według konkluzji raportu, wymogi dyrektywy azotanowej w dalszym ciągu będą oddziaływać na ograniczenie ogólnego wzrostu nadwyżki w bilansie azotowym, jednak będą jedynie łagodzić wzrost emisji azotanów na skutek koncentracji produkcji zwierzęcej, co może spowodować duży wzrost emisji punktowej. Poza tym, warto zwrócić

⁷ Ogólna konkluzja raportu dotyczącego II filaru potwierdza zamierzony wpływ jego poszczególnych osi (w przypadku osi 2 ma nastąpić korzystna ekologicznie stymulacja ekstensyfikacji produkcji, a w przypadku osi 3 – poprawa infrastruktury wsi).

uwagę na straty związane z rezygnacją z rolniczego wykorzystania części gruntów (w tym ekstensywnych łąk wykorzystywanych do wypasu bydła). Będą one polegać na utracie różnorodności biologicznej oraz degradacji krajobrazu wsi i mogą nastąpić ze szczególnym nasileniem w regionach o dużej obecnie liczbie gospodarstw ekstensywnych. Przewiduje się, że nastąpi redukcja ich liczby wskutek rezygnacji z działalności rolniczej w mniejszych gospodarstwach i wzrostu koncentracji produkcji w większych. Zważywszy, że skutki te będą najsilniej występować w scenariuszu liberalizacji, można uznać, że całkowita likwidacja płatności bezpośrednich może się przyczynić do ogólnego zwiększenia presji rolnictwa na środowisko. Przekłada się to na interpretację ich roli w kontekście równoważenia środowiskowego. Likwidacja płatności bezpośrednich oznacza bowiem brak konieczności spełnienia warunków GAEC, czyli faktyczne znaczne złagodzenie wymogów ekologicznych dla większości rolników, których obejmowałyby tylko powszechnie obowiązujące przepisy ochrony środowiska. Poza tym zmniejszenie wsparcia bezpośredniego przyspieszyłoby likwidację znacznej liczby gospodarstw na obszarach marginalnych, co z kolei spowodowałoby ograniczenie liczby adresatów II filaru. W takiej sytuacji nawet zwiększenie tych płatności okazałoby się mniej skuteczne w sensie stymulowania świadczenia przez rolników usług środowiskowych.

Podsumowując wnioski z ustaleń *Scenar 2020 II*, można uznać, że wśród uwzględnionych kierunków reform WPR, całościowo ujęty wpływ na zmiany oddziaływania rolnictwa na środowisko będzie najbardziej korzystny w przypadku scenariusza referencyjnego. W przypadku liberalizacji polityki rolnej przewidywana jest największa całkowita redukcja zanieczyszczeń, jednak może temu towarzyszyć szczególne nasilenie presji na niektórych obszarach. Ponadto, w tym scenariuszu nastąpi największe ograniczenie liczby gospodarstw, co spowoduje nasilenie dwóch niekorzystnych zjawisk dla różnorodności biologicznej: wycofywania gruntów z rolnictwa i intensyfikacji produkcji. Będzie się to wiązać z obniżeniem skuteczności działań II filaru. W scenariuszu referencyjnym zostałyby one wzmocnione, a narzędzia I filaru tak zmodyfikowane, by ograniczyć negatywne skutki dla środowiska, dlatego byłby to kierunek lepszy od konserwatywnego. Przewidywane zmiany związane z przedstawionymi scenariuszami zmian WPR można zestawiać z dwoma propozycjami reform tej polityki – sformułowanymi przez Komisję Europejską i Parlament Europejski.

PLANY REFORM W KONTEKŚCIE OCHRONY ŚRODOWISKA

Uwarunkowania uwzględnione w średniookresowym przeglądzie *Health Check*, a także potencjalne skutki planowanych zmian (określone w *Scenar 2020 II*) miały istotny wpływ na kształt propozycji reform WPR na lata 2014-2020. W tym kontekście można wyróżnić dwa główne stanowiska przedstawione przez unijnego komisarza ds. rolnictwa Daciana Ciolosa [European Commission 2010a] i reprezentującego Parlament Europejski Alberta Dossa [European Parliament 2011]. Niezależnie od kwestii ekonomicznych i społecznych w obu projektach zawarto różniące się propozycje zmian mających znaczenie dla wpływu rolnictwa na środowisko.

W projekcie D. Ciolosa środowisko i zmiany klimatu umieszczono wśród trzech najważniejszych wyzwań, przed którymi stoi europejskie rolnictwo. Podkreślono przy tym, że choć od 1990 r. emisja gazów szklarniowych z unijnego rolnictwa obniżyła się o 20%, to jednak potrzebne są dalsze działania w celu jej redukcji. Można zauważyć wyraźnie

nawiązanie do unijnego pakietu energetyczno-klimatycznego (w którym przewidziano redukcję gazów szklarniowych o 20% i osiągnięcie 10% udziału biopaliw w wolumenie sprzedawanych paliw transportowych do 2010 r.). Ograniczenie emisji ma nastąpić dzięki poprawie efektywności energetycznej produkcji biomasy i energii odnawialnej, sekwestracji węgla (pochłanianie przez użytki zielone, lasy, zadrzewienia) oraz ochronie węgla organicznego w glebach⁸.

Główne cele przyszłej WPR to: opłacalna produkcja żywności, ochrona klimatu oraz rozwój zrównoważony terytorialnie⁹ i zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi. Dla realizacji ostatniego wymienionego celu potrzebne jest zachowanie zrównoważonych praktyk rolniczych (niezbędnych do dostarczania środowiskowych dóbr publicznych), wdrażania innowacji w rolnictwie (w zakresie adaptowania nowych technologii, zmian procesów produkcyjnych oraz rozwoju nowych produktów w odpowiedzi na zmieniającą się strukturę popytu). Komisarz podkreślił nierozłączność wszystkich celów i konieczność uwzględnienia aspektów ekologicznych na każdym poziomie działań wspólnoty, co wskazuje na wyraźne odniesienie do koncepcji zrównoważonego rozwoju i zasady integracji polityki ekologicznej z politykami sektorowymi. Podkreśla się przy tym priorytetowość działań ochrony środowiska i współpracę z Dyrekcją Generalną Środowiska. W zakresie zmian instrumentów realizacyjnych, największe zmiany zaproponowano w I filarze. Założono, że konieczne jest uczynienie systemu płatności bezpośrednich bardziej zrozumiałym dla podatników w całej UE przez bardziej wyraźne adresowanie płatności za konkretne usługi spełniane przez rolników, przy silnym uwzględnieniu środowiskowych dóbr publicznych. Komisarz podkreślił znaczenie wzmocnienia wymiaru środowiskowego i społecznego dla legitymizacji podtrzymania wydatków na WPR dla opinii publicznej. W tym celu wskazał na potrzebę pełnego oddzielenia dotacji od wartości produkcji (*decoupling*) oraz zaproponował rozwiązanie, w którym diametralnie wzmocniona byłaby (zainicjowana w poprzednich etapach reform) ekologizacja I filaru.

Płatności bezpośrednie składałyby się z dwóch elementów: podstawowego i tzw. premii ekologicznej. Pierwszy komponent opierałby się na zróżnicowanej stawce na hektar, przy ograniczonych różnicach jej poziomu pomiędzy krajami i regionami. Różnice te nie zostałyby jednak zupełnie zredukowane, co uzasadniono specyfiką i zróżnicowaniem sytuacji w poszczególnych krajach (siła nabywcza, zatrudnienie, warunki produkcji i powierzchni). Pomoc byłaby ograniczona do aktywnych rolników tak, aby nie trafiała do właścicieli ziemi w rzeczywistości niezwiązanych z rolnictwem. Warunki otrzymania dotacji miałyby zapewnić dostarczanie dóbr publicznych przez beneficjentów, co nastąpiłoby m.in. za pomocą zaostrzenia GAEC (m.in. przez wprowadzenie wymogów wynikających z zapisów ramowej dyrektywy wodnej 2000/60/WE).

Do stawki bazowej doliczono by tzw. premię ekologiczną przyznawaną rolnikom za podjęcie dodatkowych praktyk przyjaznych dla środowiska (stosowania płodozmienu, utrzymywania użytków zielonych, utrzymania pokrywy roślinnej w okresie zimowym, corocznego odłogowania ze względów ekologicznych, być może również wymogów obecnie stosowanych na obszarach Natura 2000). Premia ta ma na celu m.in. rekompensatę dodat-

⁸ Część gleb, szczególnie na terenach podmokłych, zawiera duże ilości związków węgla, które mogą być uwalniane do atmosfery z pól. Następuje to np. przy zamianie użytków zielonych, w tym łąk na grunty orne.

⁹ W tym dokumencie rozwój zrównoważony terytorialnie rozumiany jest jako zachowanie społecznej żywotności obszarów wiejskich z uwzględnieniem rolnictwa jako podstawowego źródła zatrudnienia, poprawy warunków funkcjonowania drobnych gospodarstw, lokalnych rynków żywności, zróżnicowania systemów produkcji i struktury agrarnej.

kowych kosztów i utraty części dochodów, w wyniku ograniczenia intensywnych metod produkcji. Kraje członkowskie miałyby możliwość wyboru z określonego zestawu tych działań, które byłyby najbardziej adekwatne do ich specyfiki. Również rolnik ubiegający się o płatności bezpośrednie musiałby wybrać jedną z proponowanych opcji. Część tych działań jest obecnie realizowana w niektórych krajach, w ramach GAEC lub programów II filaru, przy czym udział w nich jest dobrowolny (np. w programach rolnośrodowiskowych), a w wyniku reformy byłyby one wprowadzone powszechnie w całej UE jako obowiązkowe dla rolników. W zamierzeniu rozwiązanie to ma być bardziej skuteczne (w skali makro) niż programy rolnośrodowiskowe, oparte na dobrowolności uczestnictwa i dużej dowolności wyboru poszczególnych działań. Ma ono również spowodować uproszczenie procedur, m.in. przez brak konieczności zawierania kilkuletnich umów. W interesie polskich gospodarstw – w sytuacji ich rozdrobnienia – korzystna jest inna rozważana propozycja: minimalnego poziomu kwoty dotacji na gospodarstwo. Byłoby to wskazane również w aspekcie ekologicznym, ponieważ mniejsze gospodarstwa generują relatywnie niższe koszty zewnętrzne i większe korzyści środowiskowe.

Podobnie jak w systemie płatności bezpośrednich ma funkcjonować wsparcie ONW – płatności z tego tytułu w formie uogólnionej będą wypłacane z I filaru jako uzupełniająca płatność bezpośrednia z tytułu naturalnych utrudnień gospodarowania. Dodatkowe dotacje II filaru byłyby przyznawane opcjonalnie w przypadku występowania specyficznych problemów ONW w danym kraju lub regionie. Zaproponowany plan reformy oznacza dalsze przesunięcie części działań proekologicznych do I filaru. Stanowiłoby to kontynuację zainicjowanej w *Health Check* ekologiczacji tego ostatniego, ale nie byłoby zbieżne z filozofią reformy z 2003 roku, w której podkreślano wyraźny podział działań obu filarów. O tym, czy rzeczywiście przyniesie to faktyczny wzrost roli polityki ochrony środowiska w rolnictwie, będzie świadczyć wielkość alokacji na jej instrumenty w finalnych planach budżetu rolnego.

Proekologiczne działania II filaru (przede wszystkim programy rolnośrodowiskowe) stanowiłyby dodatkowe, ściśle ukierunkowane uzupełnienie środowiskowego komponentu płatności bezpośrednich. W tym celu zaplanowano modyfikacje stosowanych instrumentów oraz stworzenie nowych narzędzi, które byłyby w bardziej elastyczny sposób dostosowane do potrzeb krajów członkowskich. Mają być one ściślej dopasowane do uwarunkowań regionalnych i lokalnych – szczególnie obszarów HNV (*High Nature Value*) i Natura 2000. Instrumenty te powinny też wspierać zwiększanie wartości dodanej zasobów lokalnych, rozwój nowych kanałów dystrybucji, rynków lokalnych, sprzedaży bezpośredniej, co zdaniem autora sprzyjałoby rozwojowi rynku żywności ekologicznej i w konsekwencji wzrostowi tego typu produkcji.

Przedstawiciele Parlamentu Europejskiego (szczególnie grupy reprezentujące lobby rolnicze) skrytykowali projekt Komisji. Z negatywną oceną spotkały się m.in. proponowane zmiany związane z ochroną środowiska ze względu na to, że stanowiłyby dodatkowe obciążenia dla rolników i obniżyłyby ich konkurencyjność w skali międzynarodowej. Stanowisko Parlamentu zostało przedstawione w tzw. raporcie Dossa [European Parliament 2011], a następnie zatwierdzone w rezolucji (2011/2051(INI) z 23.06.2011 r. Przyjmując te same priorytety, co w projekcie Komisji, podkreślono potrzebę utrzymania wydatków na WPR (w tym wysokości środków na płatności bezpośrednie) w następnej perspektywie finansowej oraz postulowano całościowe spojrzenie na tę politykę (bez odrębnego traktowania I i II filaru). Utrzymanie tych dwóch filarów jest jednym z głównych postulatów w stosunku do przyszłości WPR. Filar I powinien obejmować działania horyzontalne, a filar II – być ukierunkowany na osiągnięcie ściśle określonych celów w sposób umożliwiający dostosowanie

do specyfiki krajów członkowskich. Dysproporcje w dotacjach dla poszczególnych krajów członkowskich miałyby być pomniejszane, jednak wyrażono sprzeciw wobec wprowadzenia stawki zryczałtowanej. Płatności bezpośrednie byłyby bardziej zróżnicowane niż w propozycji Komisji: miałyby być obliczane na podstawie warunków bazowych, specyficznych w poszczególnych krajach członkowskich i regionach oraz w praktyce byłyby o 35% niższe w UE-12 w stosunku do UE-15. Okres przejściowy do ich zrównania miałyby zostać przesunięty poza perspektywę 2020 r. Parlament proponuje ponadto wprowadzenie dodatkowego wsparcia małych gospodarstw tam, gdzie jest to istotne dla rozwoju obszarów wiejskich. Zgodnie z zasadą subsydiarności, decyzja o tym jaka część płatności bezpośrednich byłaby wykorzystana na ten cel, byłaby podejmowana przez kraje członkowskie. Według tej zasady interwencja instytucji UE powinna następować tylko wówczas i tylko w takim zakresie, gdy cele proponowanych działań nie mogą być skutecznie osiągnięte przez kraje członkowskie, natomiast z uwagi na skalę lub skutki proponowanych działań zostaną lepiej zrealizowane przez wspólnotę. Określenie wielkości i adresatów wsparcia jest jak najbardziej możliwe, a nawet wskazane na poziomie krajowym. Władze państw członkowskich dysponują odpowiednią wiedzą na temat obszarów problemowych.

Główną różnicę wobec propozycji Komisji stanowi sprzeciw dla wprowadzenia skomplikowanego dwupoziomowego systemu płatności bezpośrednich, co według raportu Dessa może spowodować zwiększenie utrudnień biurokratycznych. Wsparcie działań na rzecz środowiska powinno następować w sposób zbliżony do obecnego stanu, przy wzmocnieniu roli programów rolnośrodowiskowych. Ich realizacja miałyby być ułatwiona dzięki bardziej elastycznemu zarządzaniu pięcioletnim okresem zobowiązań podejmowanych przez rolników. Działania te w całości miałyby być pozostawione w II filarze, jednak dzięki zachowaniu modulacji przy zwiększonym (nawet o 20%) poziomie jego finansowania. Poza tym, przewidziano dwa rodzaje programów rolnośrodowiskowych – obowiązkowych i dobrowolnych. W pierwszym przypadku kraje członkowskie musiałyby zobowiązać rolników do uczestnictwa w co najmniej dwóch działaniach określonych na szczeblu unijnym i w 100% finansowanych z budżetu WPR. Dotyczyłyby one: wsparcia na rzecz niskiej emisji dwutlenku węgla, ograniczenia lub wychwytywania emisji gazów cieplarnianych, przeciwdziałania erozji, pasów siedlisk ekologicznych, wieloletnich upraw roślin pastewnych, rolnictwa ekologicznego, trwałych użytków zielonych, ochrony różnorodności biologicznej, przeciwdziałania zmianom klimatu (m.in. wiązanie CO₂), płodozmianu i inwestycji w nowoczesne technologie proekologiczne (w tym w zakresie rolnictwa precyzyjnego), planów dotyczących wydajności paszowej, wsparcia na rzecz niskiego zużycia energii i efektywności energetycznej. Wprowadzenie warunku uczestnictwa w co najmniej dwóch programach na rzecz środowiska jako kryterium otrzymywania pełnej stawki płatności bezpośrednich (zagrożenie ich redukcji do 50% w przypadku nieprzeprowadzenia odpowiednich działań) byłoby rozwiązaniem wiążącym oba filary WPR przez regulacje ekologiczne. Rozwiązanie to miałyby zastąpić wprowadzenie dodatkowych wymogów w ramach zasady wzajemnej zależności. Opisywane rozwiązanie było zawarte we wcześniejszej wersji projektu (wyjściowym raporcie Dessa), natomiast nie zostało ujęte w rezolucji Parlamentu zatwierdzającej jego stanowisko wobec reformy. Czyżby postanowiono złagodzić wymogi środowiskowe wskutek nacisku grupy interesów związanej z lobby producentów rolnych? Podobne przesłanki mogą stać za sprzeciwem wobec propozycji Komisji w zakresie obowiązkowego odlogowania ze względów ekologicznych lub uciążliwych i nieprzejrzystych – według zapisów rezolucji – wymogów pochodzących z ramowej dyrektywy wodnej.

Rolnicy mogliby w dalszym ciągu uczestniczyć w dobrowolnych, dodatkowych programach rolnośrodowiskowych, a kraje członkowskie mogłyby przeznaczać dodatkowo 25% wsparcia na te programy, które są dla nich szczególnie istotne. Zdaniem autorów projektu pozostawienie instrumentów proekologicznych w II filarze nie wiązałoby się z dodatkowymi instrumentami planowania, monitoringu i kontroli, która mogłaby się odbywać w dotychczas funkcjonującym systemie. Ograniczyłyby to procedury biurokratyczne przewidywane w związku z propozycją Komisji, ponieważ nie wymagałoby wdrożenia nowych rozwiązań w zakresie przyznawania płatności i stosowanych sankcji. Ponadto, pozwoliłoby to na bardziej precyzyjne dostosowanie określonych instrumentów do specyficznych uwarunkowań krajowych, regionalnych i lokalnych. Z podobnych przyczyn stanowisko Parlamentu jest przeciwne przeniesieniu części płatności dla ONW do I filaru. Wyrażono opinię, że II filar WPR powinien zostać utrzymany, przy lepszym ukierunkowaniu na ustalone priorytety wspólnotowe (np. zapisy *Strategii Europa 2020*)¹⁰ oraz przy zredukowanej w stosunku do obecnego poziomu stawce współfinansowania instrumentów rozwoju wsi z budżetów krajowych. Pozwoliłoby to na przeniesienie części kosztów ich realizacji do EAFRD i tym samym powinno zachęcić kraje członkowskie do zwiększenia zakresu ich wdrożenia.

W rezolucji Parlamentu dużo miejsca poświęcono powiązaniom rolnictwa z energetyką odnawialną, co potwierdza wnioski zawarte w raporcie *Scenar 2020 II*. Sektor rolnictwa do 2020 r. mógłby pokrywać 40% swojego zapotrzebowania na energię paliwami odnawialnymi, a do 2030 r. mógłby całkowicie zrezygnować z paliw kopalnych. Miałaby temu służyć polityka wsparcia produkcji biomasy w oparciu o technologie drugiej generacji, tak aby ograniczyć negatywne konsekwencje produkcji biopaliw pierwszej generacji. Umożliwiłoby to rozwój rynku biomasy pochodzenia rolniczego.

Zasada wzajemnej zgodności miałaby być uproszczona, przy jednoczesnym usprawnieniu kontroli przestrzegania związanych z nią przepisów, m.in. poprzez ich ograniczenie do norm umożliwiających przeprowadzanie systematycznych, prostych kontroli. Mają być również wprowadzone kryteria efektywności i zachęty dla rolników do osiągania wyznaczonych rezultatów. Kontrola i monitoring I i II filaru byłyby ze sobą powiązane. W kontekście przyszłości WPR istotna jest również wcześniejsza propozycja Parlamentu Europejskiego z 2010 r. Odnosi się ona do pewnych aspektów instytucjonalnych – wzmocnienia i rozszerzenia kompetencji Komisji w niektórych obszarach, znajdujących się w gestii krajów członkowskich. Dotyczy to m.in. realizacji systemu płatności bezpośrednich, co w aspekcie ochrony środowiska wiąże się z kontrolą stosowania zasady wzajemnej zależności i zachowania użytków zielonych w gospodarstwie [Czyżewski, Stępień 2011]. Oznaczałoby to osłabienie możliwości krajowego oddziaływania na politykę rolną (a często jest to istotne z punktu widzenia uwarunkowań i problemów lokalnych). Z drugiej strony, poprawiłoby jednak egzekucję przepisów związanych z ochroną środowiska – szczególnie w krajach, w których przykłada się do nich mniejszą uwagę.

¹⁰ Strategia Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu z 2010 r. Wyznaczono w niej nowe strategiczne kierunki polityki europejskiej w celu sprostania wyzwaniom wynikającym z nowego porządku gospodarki światowej. W dokumencie skoncentrowano się na podniesieniu poziomu innowacyjności gospodarki [European Commission 2010a].

WNIOSKI

Biorąc pod uwagę analizę potencjalnych skutków reform WPR przeprowadzoną w opracowaniu *Scenar 2020 II* i zestawiając ją z propozycjami tych reform, przedstawionymi przez Komisję Europejską i Parlament Europejski, można stwierdzić, że raport Dossa jest bliski scenariuszowi konserwatywnemu, a projekt Ciolosa scenariuszowi referencyjnemu. Należy przy tym zwrócić uwagę, że ten ostatni nieco inaczej niż w scenariuszu referencyjnym kładzie akcenty na wzrost znaczenia instrumentów proekologicznych, ponieważ nie przewiduje wzrostu płatności związanych z ochroną środowiska w II filarze (jak założono w scenariuszu referencyjnym), lecz zawiera on bardziej radykalne propozycje zmian w stronę ekologizacji systemu płatności bezpośrednich. Żadna z propozycji nie zbliża się do scenariusza liberalizacji, co w świetle trzech filarów zrównoważonego rozwoju europejskiego rolnictwa (ekonomicznego, społecznego i środowiskowego) można uznać za posunięcie słuszne. Z punktu widzenia przyszłych zmian oddziaływania rolnictwa na środowisko, (szczególnie w Polsce) bardziej korzystny wydaje się projekt Komisji. Oznaczałby bowiem zwiększenie sumy środków przeznaczanych na ochronę środowiska, a także bardziej powszechne i rozszerzone zastosowanie obowiązkowych standardów środowiskowych wobec rolników. Dzięki temu funkcjonowałyby silniejsze bodźce ku temu, by produkcja rolna w szerszym zakresie odbywała się w sposób zrównoważony. Wątpliwości budzą przy tym trudności związane z ustanowieniem jednolitych standardów środowiskowych dla bardzo zróżnicowanych obszarów wiejskich w UE [Poczta 2010]. Należy jednak pamiętać, że wspólne standardy już obecnie obowiązują według GAEC, a w świetle propozycji reformy dotyczyłyby jedynie zryczałtowanej części stawki. W ramach drugiego, ekologicznego komponentu płatności bezpośrednich kraje członkowskie miałyby możliwość wyboru tych narzędzi, które są najbardziej adekwatne do specyfiki ich obszarów wiejskich. Na korzyść pewnego zakresu ujednoczenia standardów przemawia również to, że możliwość różnicowania wymogów w praktyce mogłaby oznaczać kształtowanie przepisów w sposób arbitralny na poziomie krajów członkowskich i tym samym naruszać warunki konkurencji w sposób niezgodny z założeniami polityki ekologicznej UE i zasadami funkcjonowania Jednolitego Rynku Europejskiego.

Z drugiej strony, należy wziąć pod uwagę fakt, że przesunięcie działań proekologicznych do I filaru oznaczałoby konieczność zmiany (rozbudowy) funkcjonującego już systemu dystrybucji i monitoringu wsparcia, co przysporzyłoby dodatkowych trudności zaangażowanym instytucjom i potencjalnie mogłoby ograniczyć skuteczność absorpcji płatności. Nastąpiłby też wzrost kosztów transakcyjnych. Poza tym środki finansowe na działania proekologiczne byłyby objęte kryteriami dystrybucji płatności bezpośrednich. Jeżeli byłyby one oparte na zasadach różnicujących stawki pomiędzy krajami członkowskimi (tak jak obecnie) oznaczałoby to straty dla polskiego rolnictwa. Ponadto, programy rozwoju wsi pozwalają na bardziej precyzyjną alokację środków w ramach krajowych strategii, co stanowi argument korzystny dla propozycji Parlamentu. Możliwość dokładniejszego ukierunkowania wsparcia w ramach II filaru wynika z tego, że władze i instytucje krajów członkowskich, dysponując pełniejszą wiedzą, mogą tak zaprojektować swoje programy rozwoju obszarów wiejskich, a w ich ramach tak skonstruować pakiety działań (szczególnie w ramach programów rolnośrodowiskowych), aby adresować je do konkretnych obszarów i podmiotów tam gospodarujących. Problemy lub potrzeby działań na rzecz środowiska, które tam występują często mają charakter związany z lokalną specyfiką, a więc wymagają

odpowiednio dobranego zakresu i rodzaju interwencji. Byłaby ona trudniejsza w realizacji w ramach ujednoczonego systemu standardów środowiskowych funkcjonującego w systemie płatności I filaru. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że w wariantcie proponowanym przez Parlament działania ochrony środowiska byłyby (podobnie jak obecnie) skutecznie wdrażane, ale jedynie na części krajowych użytków rolnych (w tym na obszarach przyrodniczo cennych). Duża część pozostałych obszarów wykorzystywanych rolniczo podlegałaby dalszej intensyfikacji, tak więc reforma w wersji Parlamentu byłaby bliższa koncepcji dwukierunkowego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

LITERATURA

- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A. 2004: *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Czyżewski A., Stepień S. 2011: *Wspólna Polityka Rolna UE po 2013 r. a interesy polskiego rolnictwa*, „*Ekonomista*”, nr 1, s. 3-33.
- European Commission 2010a: *Communication from the Commission, Europe 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission COM (2010) 2020, Brussels.
- European Commission 2010b: *Europeans, Agriculture and the Common Agricultural Policy, Special barometer*, European Commission, Brussels.
- European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development 2011: *Draft report, the CAP towards 2020: meeting the food, natural resources, and territorial challenges of the future*, European Parliament, 15.02.2011.
- Kociszewski K. 2009: *Ekonomiczne, społeczne i ekologiczne problemy związane z wykorzystaniem biopaliw*, [w:] *Ekonomiczne problemy wykorzystania odnawialnych zasobów przyrodniczych do produkcji energii*, (red.) A. Graczyk, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 83, Wyd. UE, Wrocław, s. 264-273.
- Kociszewski K. 2007: *Ochrona środowiska w ramach najnowszych etapów reformy Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, [w:] *Zrównoważony rozwój w teorii ekonomii i w praktyce*, (red.) A. Graczyk, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im Oskara Langego we Wrocławiu” nr 1190, Wyd. UE, Wrocław, s. 394-404.
- Nowicki P., Goba V., Knierim A., van Mieijl H., Banse M., Dalbaere B., Helming J., Hunke P., Jansson K., Jansson T., Jones-Walters L., Mikos V., Sattler C., Schlaefke N., Terluin I., Verhoog D. 2009: *Scenar 2020 II – Update of Analysis of Prospects in the Scenar 2020 Study – Contract no 30 – CE – 0200286/00-21*, European Commission, Directorate - General Agriculture and Rural Development, Brussels.
- Poczta W. 2010: *Wspólna Polityka Rolna UE po 2013 roku – uzasadnienie, funkcje, kierunki rozwoju w kontekście interesu polskiego rolnictwa*, „*Więś i rolnictwo*”, nr 3(148), s. 11-26.
- Zegar J. S. 2010: *Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku*, „*Więś i rolnictwo*”, nr 3(148), s. 38-55.

Karol Kociszewski

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF COMMON AGRICULTURAL POLICY
PLANNED REFORM

Summary

The paper's goal is the identification of potential directions of changes in agriculture's influence on the environment. The probable environmental consequences of the planned reform were presented according to different Common Agriculture Policy (CAP) reform scenarios. The scenarios were the base of the analysis referring to the influence of potential CAP changes on European agriculture development in the perspective of 2020. Taking into account the two most important proposed projects of the reform, it was stated that none of them leads to meaningful agricultural policy liberalisation - which is favourable for sustainable development. Comparing the projects presented by European Commission and European Parliament it could be stated that implementation of the first proposal would stimulate agriculture ecologisation in the wider range. The project of European Parliament does not include solutions, which would deeply change key instruments, so in that variant the environment protection would be sufficient but carried out only in a part of the utilised agricultural area. Alongside this process agriculture intensification would take place in a big part of rural areas. Consequently the CAP changes would be favourable for dual agriculture and the development of rural areas.

Adres do korespondencji:

Dr Karol Kociszewski

Katedra Ekonomii Ekologicznej Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ul. Komandorska 118/120

53-345 Wrocław

tel. (71) 368 01 77

e-mail: karol.kociszewski@ue.wroc.pl

ODDZIAŁYWANIE ZMIAN AKTYWNOŚCI GOSPODARCZEJ NA REDYSTRYBUCJĘ DOCHODÓW W SEKTORZE ROLNYM

Andrzej Czyżewski¹, Piotr Kułyk²

¹ Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
Kierownik: prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

² Katedra Zarządzania Potencjałem Społecznym Organizacji Uniwersytetu Zielonogórskiego
Kierownik: prof. dr hab. Janina Stankiewicz

Słowa kluczowe: polityka rolna, wzrost gospodarczy, rynek pracy
Keywords: agricultural policy, economic growth, labor market

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono mechanizm oddziaływania zmian w aktywności gospodarczej na wielkość i strukturę retransferów do sektora rolnego. Zwrócono uwagę na dwa czynniki: przekształcenia w dochodzie narodowym oraz sytuację na rynku pracy, wyrażoną za pośrednictwem stopy bezrobocia. Okres badawczy obejmował lata 1990-2009 a analizie poddano 21 krajów i jedno ugrupowanie integracyjne. Zastosowano metodologię OECD dla oszacowania przepływu nadwyżki ekonomicznej pomiędzy rolnictwem a pozostałymi sektorami gospodarki. Kraje zostały sklasyfikowane w trzech grupach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego. Uzyskane wyniki wskazują, iż w badanym obszarze powiązań pomiędzy czynnikami makroekonomicznymi a strukturą retransferów nie można wyrokować o ich uniwersalnym charakterze dla całej populacji. Specyfika poszczególnych rynków krajowych wymusza stosowanie odmiennej struktury i wielkości retransferów. Procesy globalizacji i liberalizacji nie doprowadziły do ujednoczenia reakcji w polityce rolnej w stosunku do wyróżnionych czynników.

WSTĘP

Przekształcenia zachodzące w polityce rolnej i retransferach nadwyżki ekonomicznej do rolnictwa wskazują na działania dostosowawcze do warunków kształtowanych przez procesy globalizacji i liberalizacji. Poważnym wyzwaniem jest nierównomierność udziału poszczególnych krajów w procesie globalizacji i dysproporcje w polityce wsparcia sektora rolnego. Nie ma przy tym jednoznacznych wyników wskazujących, które kraje najbardziej zyskują, co jeszcze bardziej wskazuje na niestabilność i nieprzewidywalność zachodzących przekształceń, a zatem trudności w ustaleniu właściwej polityki państwa. Mimo wzrostu znaczenia czynników zewnętrznych w stosunku do krajowych systemów gospodarczych, nadal istotnym wyznacznikiem zmian są wskaźniki makroekonomiczne charakteryzujące poszczególne gospodarki. Z kolei ocena zmian w polityce rolnej, uwzględniająca przede wszystkim przekształcenia makroekonomiczne, stanowi jeden z istotnych elementów

prowadzonej debaty nad kształtem interwencjonizmu rolnego. W opracowaniu zwrócono uwagę na dwie grupy zjawisk obejmujących zmiany w aktywności ekonomicznej gospodarki. Przeanalizowano przekształcenia zachodzące w dochodzie narodowym oraz krajowym rynku pracy dla charakterystyki struktury retransferów w krajach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego. W artykule dążono do uzyskania odpowiedzi na pytanie: jak wskaźniki charakteryzujące sytuację na rynku pracy i zmiany w poziomie aktywności gospodarczej oddziałują na strukturę i wielkość retransferów do rolnictwa.

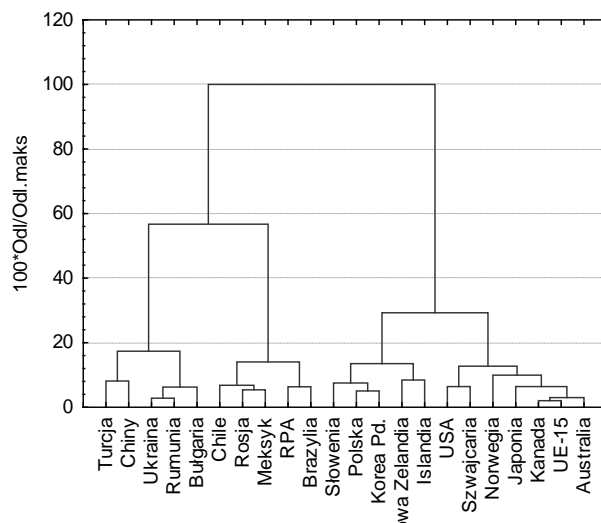
METODYKA BADAŃ

Badaniami objęto 42 kraje o różnym poziomie rozwoju gospodarczego, dla których dostępne były dane makroekonomiczne oraz dane przedstawiające strukturę wsparcia sektora rolnego, standaryzowane przez OECD. Okres badawczy obejmował 20 lat (1990-2009). Pozwoliło to wyróżnić zarówno bieżące wahania wyróżnionych wielkości, jak i długofalowe przekształcenia. W opracowaniu zastosowano wskaźniki stosowane przez OECD charakteryzujące strukturę i wielkość wsparcia sektora rolnego.

Do klasyfikacji krajów uwzględniono: dochód narodowy *per capita*, zróżnicowanie wewnętrznego podziału dochodu mierzone współczynnikiem Giniego oraz udział rolnictwa w bezpośrednim tworzeniu PKB. Dla przedstawionej poniżej klasyfikacji wskaźnik podobieństwa wyniósł 0,56, przekraczając wymagany próg 0,50 $S(i)$.

Przy formułowaniu oceny stopnia rozwoju społeczno-gospodarczego ważna jest nie tylko wielkość dochodu *per capita*, ale także jego wewnętrzny podział. Pozwala to ustalić, w jakim stopniu poszczególne grupy dochodowe korzystają ze wzrostu wartości dochodu narodowego. Obserwowane nierówności są bardziej zdominowane relacjami między krajami niż nierównościami wewnętrznymi [Sala-i-Martin 2002]. Zatem to zróżnicowanie w koncepcji kształtowania wzrostu gospodarczego, realizowanego w poszczególnych krajach przyczynia się do tworzenia obserwowanych dysproporcji. Zjawisko to jest także związane z podziałem sektorowym gospodarki i zachodzącymi w nim zmianami wraz z rozwojem gospodarczym. Często podkreślane jest, że to właśnie dysproporcje wewnętrzne pomiędzy dochodami ludności rolniczej i pozarolniczej stanowią jedną z głównych przyczyn narastania dysproporcji pomiędzy krajami [Hayami 2001]. Dlatego też do oceny włączono znaczenie rolnictwa w systemie gospodarczym. Ponadto, mimo obserwowanego międzysektorowego przesunięcia, będącego efektem rozwoju społeczno-gospodarczego, poszczególne kraje wykazywały pewne zróżnicowanie. Jest ono odzwierciedleniem regionalnych przewag rolnictwa, ujawniających się na arenie międzynarodowej (np. relatywnie wysoki udział rolnictwa występujący w Australii i Nowej Zelandii, zatem w krajach o wysokim poziomie rozwoju).

Kraje zostały podzielone na trzy grupy pod względem rozwoju gospodarczego (rys. 1.). Grupowania dokonano za pośrednictwem analizy skupień metodą Warda. Przyjętą linię podziału oceniono za pomocą, zalecanego przez Eugeniusza Gatnara i Marka Walesiaka [2004], wskaźnika Silhouette $S(i)$. Wskaźnik $S(i)$ dla całego podziału przyjmuje wartość z przedziału $\langle 0,1 \rangle$, a za poziom krytyczny przyjęto wielkość 0,50. Zastosowanie wskazanej metody pozwoliło ustalić, czy uzyskane w wyniku przedstawionej procedury grupy krajów charakteryzują się rozłącznością pod względem wyróżnionych cech. Rozpatrując przekształcenia zachodzące w sektorze rolnym, można zauważyć, iż bezpośrednie oddziaływanie nie musi być kluczowym czynnikiem kształtującym zasoby i dochody rol-

Rysunek 1. Struktura podziału krajów pod względem rozwoju gospodarczego
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych [www.oecd.database.org, pobrano 20.03.2011].

nicze [Schiff, Valdez 1998, Czyżewski, Kułyk 2009]. Przy analizie czynników otoczenia makroekonomicznego przyjęto: standaryzowaną stopę bezrobocia, dochód narodowy, relację pomiędzy aktywnymi zawodowo w rolnictwie a aktywnymi zawodowo w sektorach pozarolniczych. Współzależności pomiędzy wybranymi wskaźnikami dokonano na podstawie macierzy korelacji.

PRZEKSZTAŁCENIA W WARUNKACH MAKROEKONOMICZNYCH

Proces globalizacji wprowadził nowe spojrzenie na znaczenie warunków makroekonomicznych. Pojawiło się oczekiwanie, iż coraz większego znaczenia będą nabierały przekształcenia zachodzące na poziomie całej gospodarki światowej [Stiglitz 2004]. Przyjmując taką tezę, należałoby oczekiwać osłabienia związków pomiędzy krajowymi czynnikami makroekonomicznymi a sytuacją gospodarstw rolnych i rozwiązaniami w polityce rolnej. Zwiększenie współzależności na rynku międzynarodowym [Drezner 2005], defragmentaryzacja łańcuchów żywnościowych [Venables 1999] stanowią ważne przesłanki dla takich wniosków. Z drugiej strony, można zauważyć, iż mimo zachodzących procesów globalizacji i liberalizacji gospodarki światowej nadal kluczową rolę odgrywają rynki i polityki krajowe w kształtowaniu sytuacji podmiotów gospodarczych [Kułyk 2010]. Jest to zgodne z obserwowanym wzrostem znaczenia warunków lokalizacyjnych. Występowanie megatrendów lub zbliżonych uwarunkowań globalnych nie musi doprowadzić do ujednoczenia reakcji podmiotów. W opracowaniach z lat 70. i 80. XX wieku podkreślano, iż mimo wzrostu znaczenia międzynarodowej wymiany handlowej, impulsy krajowe rozstrzygały o zachodzących przekształceniach [Penson, Gardner 1988, Johnson 1988, Rausser i in. 1986, Chambers, Just 1977].

Przekształcenia zachodzące w aktywności ekonomicznej krajowego systemu gospodarczego znajdują swoje przełożenie na wielkość nadwyżki ekonomicznej przepływającej do rolnictwa. Rozpatrując tempo wzrostu gospodarczego, można stwierdzić, że oddziałuje ono zarówno na stronę popytową, jak i podażową przekształceń zachodzących w sektorze rolnym. Można zatem wskazać kilka mechanizmów powodujących retransfer nadwyżki ekonomicznej. Zwiększenie tempa wzrostu dochodu narodowego prowadzi do wzrostu popytu na produkty rolne. Skala oddziaływania zależy od elastyczności dochodowej i cenowej produktów rolnych wytwarzanych w danym kraju. Liberalizacja gospodarek powoduje jednak, iż impuls ten będzie w coraz większym stopniu prowadził do zwiększenia zapotrzebowania na dobra zagraniczne. Nie musi to zatem tak znacząco poprawiać sytuacji na rynku krajowym. Dlatego przyśpieszenie tempa wzrostu gospodarczego w szczególnych warunkach nie oznacza automatycznie poprawy sytuacji ekonomicznej krajowych gospodarstw rolnych, szczególnie w stosunku do sektorów pozarolniczych, których produkty charakteryzują się wyższym poziomem elastyczności dochodowej. Liberalizacja gospodarki światowej nie zmniejsza zatem potrzeby retransferu za wytwarzanie dóbr prywatnych i publicznych w tym sektorze. W konsekwencji polityka pobudzania popytu na produkty rolno-spożywcze w warunkach utrzymywania nadwyżek w produkcji rolnej stanowiła substytut eksportu. Był to równocześnie mechanizm tworzenia bezpieczeństwa żywnościowego kraju. W sytuacji powstawania regionalnych ugrupowań integracyjnych rola ta ulega wyraźnej redukcji. Ponadto, relatywnie wysokie tempo wzrostu gospodarczego bardzo często prowadzi do zwiększenia nierówności w podziale dochodu narodowego [Bigsten, Levin 2004, Kohli 2006]. Szybki wzrost gospodarczy stawał się zatem przyczyną zwiększenia dysproporcji dochodowych pomiędzy rolnictwem a pozarolniczymi sektorami gospodarki. Równocześnie jednak wzrost gospodarczy implikuje zmiany nie tylko w samej wielkości konsumpcji, ale także w strukturze konsumpcji produktów rolnych [von Braun 2007]. Wzrost gospodarczy kreuje dodatkową wartość dochodu do podziału, a tym samym kształtuje nowe możliwości retransferu do sektora rolnego. Bezpośrednio wpływa to na zdolności do tworzenia retransferów kierowanych do sektora rolnego. Zakres podziału zależy od społecznych preferencji co do wielkości przepływu nadwyżki ekonomicznej do rolnictwa, a także dotychczasowego strumienia retransferów. Można bowiem wskazać na utrzymywanie się inercji w stosowanym mechanizmie wsparcia sektora rolnego [Czyżewski, Kułyk 2009].

Zmiany w aktywności gospodarczej wpływają także na stronę popytową przez regulowanie przepływu czynników produkcji. Prowadzą one bowiem do zmian w elastyczności ich przepływu między zróżnicowanymi zastosowaniami. Szczególnie przemiany zachodzące na rynku pracy odgrywają ważną rolę w przekształceniach zachodzących w sektorze rolnym i stosowanym instrumentarium w polityce wsparcia sektora rolnego. Równowaga na rynku pracy wpływa na możliwości przesunięcia międzysektorowego czynnika pracy, a tym samym zdolność do chłonności kapitału jako czynnika substytucyjnego, ale tańszego, w krajach wysoko rozwiniętych. Dysproporcje w poziomie płac i bezrobocia specyficznego dla sektora rolnego, wynikające ze zróżnicowania w produktywności zastosowania czynników produkcji, tworzą impuls do odpływu czynnika pracy [Harris, Todaro 1970]. Niedoskonałości rynków czynników produkcji, w tym w szczególności pracy, prowadzą do zmniejszenia ich mobilności i stanowią istotne bariery dla przemian dokonywanych w sektorze rolnym. Dlatego też uelastycznienie ich przepływu wymagało często, nawet w krajach wysoko rozwiniętych, podejmowania działań po stronie polityki rolnej zwiększających ich mobilność. Chłonność krajowego rynku pracy, ale także jakość i specyfika kapitału ludzkiego związanego z rolnictwem, stanowią ważne czynniki wpływające na stosowaną strukturę

retransferów do rolnictwa. Jest to związek pośredni ze wzrostem gospodarczym, zależy on także od barier bezpośrednio występujących na styku obszarów wiejskich i miejskich. Retransfery do sektora rolnego, powiększając produkcję rolną, podnoszą stawkę płacy w rolnictwie i wielkość konsumpcji w gospodarstwach domowych, a w konsekwencji redukują część bezrobocia [Razack i in. 2009]. Cechą wspólną wielu krajów rozwijających się jest występowanie specyficznego bezrobocia, wynikającego ze sztywności płac i niedoskonałości na sektorowych rynkach pracy [Parai, Beladi 1997]. Wskazuje to, iż problemy mają charakter specyficzny, związany z poziomem rozwoju gospodarczego. Powstaje zatem obszar bezwładności, w którym nie następuje zmiana zastosowania czynnika pracy, bez podjęcia działań za pośrednictwem systemu instytucjonalnego [Dennis, Iscan 2007]. Retransfer nadwyżki ekonomicznej jest zatem czynnikiem zwiększającym elastyczność przepływu czynników produkcji wskutek sztywności krajowych rynków pracy.

Pojawiała się także skłonność do zwiększania relacji pomiędzy cenami krajowych produktów podlegających importowi a cenami międzynarodowymi oraz przewartościowania kursu walutowego. Poszukując odpowiedzi na wyjaśnienie takich zjawisk, należy zwrócić uwagę na elastyczność w przepływie zasobów między rolnictwem a pozostałymi segmentami gospodarki. Koncepcja industrializacji systemu gospodarczego i przyśpieszenie wzrostu powodowały dyskryminację sektora rolnego przez rozwieranie nożyc cenowych i obniżenie dochodów rolników. Niewydolność konkurencyjna poszczególnych krajów, a w szczególności lokalnych rynków, powoduje nie tylko pogorszenie wyników handlowych, ale przede wszystkim niedostateczny popyt w sytuacji braku wyizolowania gospodarki krajowej [Szymański 2004].

Tabela 1. Macierz korelacji pomiędzy strukturą retransferów a wskaźnikami otoczenia makroekonomicznego dla grup krajów o różnym poziomie rozwoju

Wyszczególnienie**	Grupa I		Grupa II		Grupa III	
	PKB	Stopa bezrobocia	PKB	Stopa bezrobocia*	PKB	Stopa bezrobocia*
Aktywni ekonomicznie w rolnictwie	0,224	0,042	0,165	-0,151	0,111	-0,092
Produkcja rolnicza brutto	0,008	0,072	0,127	0,092	-0,011	-0,072
PSE (Producer Support Estimate)	-	0,014	0,045	0,398	0,045	-0,136
MPS (Market Price Support)	-0,232	0,027	0,390	0,397	0,096	-
TSE (Total Support Estimate)	-0,138	-0,059	-0,149	0,201	-	-0,309
CSE (Consumer Support Estimate)	0,226	-	0,470	0,345	0,101	0,042
GSSE (General Services Support Estimate)	-0,112	-0,098	-0,488	0,007	-0,105	-0,291
Transfery od konsumentów	-0,210	0,041	0,313	0,396	0,090	-0,121
Transfery od podatników	-0,036	-0,118	-0,379	-0,100	-0,055	-0,347

* Z rocznym przesunięciem.

** Objaśnienia współczynników [Czyżewski, Poczta-Wajda 2011, s.319]. Szeregi czasowe zostały sprawdzone za pomocą testu Dickeya-Fullera, co pozwoliło ustalić, iż autokorelacja nie wpływa na poziom istotności badanych relacji. Wyeliminowano te wyniki, w których stwierdzono występowanie autokorelacji.

Zródło: opracowanie własne na podstawie [www.oecd.database.org, pobrano 20.03.2011].

Przeprowadzając ocenę zmian zachodzących w wielkości wsparcia od podatnika do konsumenta, pomiędzy analizowanymi krajami można zauważyć wiele zbieżności. Przede wszystkim, w przeliczeniu na wielkość łącznej konsumpcji odnotowano zwiększenie stopnia rozbieżności pomiędzy poszczególnymi krajami. Kluczowym czynnikiem stały się przekształcenia w wielkości retransferów. W większości krajów następował spadek wielkości retransferów, również w ujęciu względnym, przez stopniowy wzrost konsumpcji produktów rolnych. Zatem mimo wzrostu kosztów ponoszonych przez konsumentów, zwłaszcza w krajach o przeciętnym poziomie dochodów, pojawiły się dodatkowe koszty dla konsumentów, wskutek zmniejszenia wsparcia konsumpcji ze strony podatnika. Wyróżniały się również rozbieżności między krajami w wielkości retransferów od podatników do konsumpcji. Choć z drugiej strony trzeba podkreślić, iż odgrywały one coraz bardziej marginalną rolę w łącznych retransferach. Odchodzenie od wsparcia cenowego na rzecz innych instrumentów zmniejszyło tempo wzrostu dochodów na rynku wewnętrznym, zarówno w odniesieniu do towarów eksportowanych, jak i tych niepodlegających wymianie. Przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego w krajach początkowo korzystających z dostępu do otwierających się rynków krajów rozwiniętych również na tych rynkach zwiększyło ceny czynników produkcji i ograniczyło możliwości wzrostu, a także poziom cen na tych rynkach. Należy oczekiwać, iż część z nich przejdzie w wymianie międzynarodowej na pozycję importera netto.

Przeprowadzona analiza współzależności pomiędzy różnymi strumieniami retransferów a wybranymi wskaźnikami makroekonomicznymi wykazała, iż nie można stwierdzić wysokich zależności między nimi (tab. 1.). Istniejące znaczne dysproporcje dostosowawcze, także w obrębie poszczególnych grup krajów, stanowią istotną barierę. Trudno tym samym wnioskować o dominacji przekształceń zachodzących na poziomie gospodarki globalnej. Brak statystycznie istotnych związków występował w grupie krajów o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego. Były to równocześnie kraje o najniższych retransferach do sektora rolnego i ich najwyższej zmienności. Jeżeli dodatkowo uwzględnimy wskazany specyficzny charakter bezrobocia w tych krajach, to będzie to zgodne z wcześniej poczynionymi założeniami. W drugiej grupie krajów można zauważyć wzrost znaczenia zarówno zmian w dochodzie narodowym, jak i zmian na rynku pracy. Większe znaczenie miały relacje związane ze zmianami dochodu narodowego. Dodatnia korelacja była widoczna zwłaszcza dla mierników charakteryzujących przepływ nadwyżki od konsumentów. Większemu tempu PKB towarzyszyło zwiększenie retransferów od konsumentów, natomiast zmniejszeniu – większe od podatników. Przede wszystkim zwiększenie retransferów było związane z przekształceniami zachodzącymi po stronie popytowej i możliwościami akceptacji wyższych cen przez konsumentów. Pogorszenie relacji na rynku pracy (z rocznym opóźnieniem) wykazywało współzależność ze zwiększeniem retransferów do dochodu gospodarstw rolnych (PSE), choć na niskim poziomie. W przypadku grupy krajów o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego, można zauważyć, iż także tutaj zmiany w dochodzie narodowym nie wykazywały zależności z ocenianymi zmiennymi. Słabe zależności występowały w zakresie relacji pomiędzy wybranymi retransferami a sytuacją na rynku pracy. Przy czym pogorszenie sytuacji na rynku pracy zmniejszało wielkość retransferów przede wszystkim od podatników. Element zmienny retransferów nie pełnił zatem funkcji prospołecznej, gdyż ulegały one zmniejszeniu. W dwóch ostatnich grupach większe uzależnienie od zmian dochodu narodowego wykazywały przepływy związane z usługami dla rolnictwa (GSSE – tab. 1).

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone rozważania wskazują, iż zwiększenie współzależności na rynku globalnym i pojawienie się zjawisk wspólnie oddziałujących na wszystkie krajowe systemy gospodarcze, wywoływały niejednakowy przepływ impulsów na krajowych rynkach. Choć krajowe struktury rolnictwa poddane są bardzo zbliżonej presji ze strony zjawisk globalnych na poziomie makroekonomicznym, to nadal istotne znaczenie ma specyfika warunków krajowych, zwłaszcza jeżeli przeanalizuje się impulsy występujące w krajach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego. Także w krajach o podobnym poziomie rozwoju gospodarczego można dostrzec wyraźne rozbieżności (niskie współczynniki determinacji R^2). Znaczne uzależnienie od warunków związanych ze zmianami dochodu narodowego oraz poziomem bezrobocia były charakterystyczne dla krajów o przeciętnym poziomie rozwoju gospodarczego. Kraje o najniższym poziomie rozwoju wykazywały znaczny poziom zmienności zarówno w zakresie warunków makroekonomicznych, jak i retransferów kierowanych od konsumentów i podatników. Dlatego trudno znaleźć uniwersalne zależności na tym obszarze. W krajach wysoko rozwiniętych, na ogół o wysokim poziomie retransferów kierowanych do sektora rolnego, następowało osłabienie oddziaływania zmian dochodu narodowego. Nadal jednak obszarem oddziałującym na przepływ nadwyżki ekonomicznej do rolnictwa pozostawał rynek pracy.

LITERATURA

- Bigsten A., Levin J. 2004: *Growth, income distribution and poverty: A review*, [w:] *Growth, inequality, and poverty*, (red.) A. Shorrocks, R. van der Hoeven, Oxford University Press, Oxford.
- Chambers R.G., Just R.E. 1977: *A Critique of Exchange Rate Treatment in Agriculture Trade Models*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 59, s. 249-257.
- Czyżewski A., Kułyk P. 2009: *Relacje między otoczeniem makroekonomicznym a rolnictwem w warunkach zmiennej koniunktury gospodarczej w UE-15 i Polsce w latach 1990-2008* [w:] *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki żywnościowej*, A. Borowska, A. Daniłowska (red.), Warszawa, Wyd. SGGW, s. 7-19.
- Czyżewski A., Poczta-Wajda A. 2011: *Polityka rolna w warunkach globalizacji*, PWE, s. 319.
- Dennis B. N., Iscan T. B. 2007: *Productivity growth and agricultural out-migration in the United States*, „Structural Change and Economic Dynamics”, vol. 18, s. 52-74.
- Drezner D. 2005: *Globalization, harmonization, and competition: the different pathways to policy convergence*, „Journal of European Public Policy”, vol. 12, issue 5, s. 841-859.
- Gatnar E., Walesiak M. (red.) 2004: *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Harris J. R., Todaro M. P. 1970: *Migration, unemployment and development: a two-sector analysis*, „American Economic Review”, vol. 60, s. 126-142.
- Hayami Y. 2001: *Development Economics*, Oxford University Press, Oxford.
- Johnson S. R. 1986: *Doable General Equilibrium Models: Discussion*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 68, s. 1217-1218.
- Kohli A. 2006: *Politics of Economic Growth in India, 1980-2005, Part II: The 1990s and Beyond*, „Economic and Political Weekly”, vol. 41, no. 14, s. 1361-1370.
- Kułyk P. 2010: *Retransfer nadwyżki ekonomicznej w warunkach regionalizacji polityki wsparcia*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XII, z. 1, s. 93-98.
- Kutan A. M., Zhou S. 2008: *The Enlargement of the European Union and the Behavior of Real Exchange Rates*, „Review of Development Economics”, vol. 12, no. 3, s. 550-561.
- Parai A., Beladi H. 1997: *Imperfect labour mobility and unemployment in LDCs*, „Southern Economic Journal”, vol. 64, s. 180-190.

- Penson J. B., Gardner B. L. 1988: *Implications of the Macroeconomic Outlook for Agriculture*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 70, s. 1013-1024.
- Rausser G.C., Chafland J.A., Love H.A., Stamoulis K.G. 1986: *Macroeconomic Linkages, Taxes, and Subsidies in the U.S. Agricultural Sector*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 68, s. 399-412.
- Razack A., Devadoss S., Holland D. 2009: *A general equilibrium analysis of production subsidy in a Harris-Todaro developing economy: an application to India*, „Applied Economics”, vol. 41, s. 2767-2777.
- Sala-i-Martin X. 2002: *The Disturbing „Rise” of Global Income Inequality*, „National Bureau of Economic Research Working Paper”, nr 8904.
- Schiff M., Valdes A. 1998: *Agriculture and the Macroeconomy*, Policy Research Working Paper, The World Bank, Washington.
- Stiglitz J. 2002: *Globalization and its Discontents*, W. W. Norton & Company, New York.
- Stiglitz J. E. 2004: *Globalizacja*, PWN, Warszawa.
- Szymański W. 2004: *Interesy i sprzeczności globalizacji. Wprowadzenie do ekonomii ery globalizacji*, Difin, Warszawa.
- Venables A. J. 1999: *Fragmentation and multinational production*, „European Economic Review”, vol. 43, s. 935-945.
- von Braun J. 2007: *The World Food Situation. New Driving Forces and Required Actions*, International Food Policy Research Institute, Washington.
- www.oecd.database.org
- www.stats.oecd.org/wbes

Andrzej Czyżewski, Piotr Kułyk

THE IMPACT OF CHANGES IN ECONOMIC ACTIVITY BASED
ON THE REDISTRIBUTION OF INCOME IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Summary

In the article the mechanism of the influence of changes in economic activity as a consequence of the size and the structure of retransfers to the agricultural sector, was presented. We paid attention to two factors: economic growth and situation of the labor market expressed in terms of the unemployment rate. The analytical period included years 1990-2009, and the analysis was based on 21 states and one integrative formation. OECD methodology was applied for the estimation of the flow of the economic surplus among agriculture sectors remaining and of the economy. States were classified into three groups with different levels of the economic development. The obtained results indicate, that in investigated area of connections between macroeconomic factors and the structure of retransfers one cannot indicate a universal tendency for the entire population. The specificity of individual internal markets extorts the application of the different structure and size of retransfers. Globalization processes and liberalization did not lead to a unified reaction in the agricultural policy in relation to favored macroeconomic a factors.

Adres do korespondencji:
Prof. zw. dr hab. Andrzej Czyżewski
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
kmigz.@ue.poznan.pl
Dr inż. Piotr Kułyk
Uniwersytet Zielonogórski
piotrkulyk@wp.pl

ZNACZENIE POLITYKI ROLNEJ PAŃSTWA W ROZWOJU RYNKU ZIEMI ROLNICZEJ W POLSCE

Jacek Maśniak

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Alina Daniłowska

Słowa kluczowe: gospodarka ziemią, rynek ziemi rolniczej, prywatyzacja, nacjonalizacja
Key words: land management, agricultural land market, privatization, nationalization

S y n o p s i s. Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia polityki państwa w funkcjonowaniu rynku ziemi rolniczej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem takich działań, jak nacjonalizacja i prywatyzacja ziemi. Działania te zostały przedstawione na tle rynku ziemi rolniczej w Polsce. W ramach polityki kształtowania ustroju rolnego państwo wpływa na rozdysponowanie ziemi pomiędzy sektor prywatny i publiczny. Wspierany jest przepływ ziemi do przedsiębiorstw mających status gospodarstwa rodzinnego, co ogranicza rozwój innych jednostek gospodarczych. Jest to sprzeczne z racjonalnością ekonomiczną, gdyż w efekcie takiego modelowania rolnictwa blokowany jest przepływ ziemi do tych przedsiębiorstw, które wykazują największą zdolność do zaspakajania potrzeb konsumentów.

WSTĘP

Polskie rolnictwo na tle innych krajów Unii Europejskiej (UE) charakteryzuje się znacznym potencjałem ziemi oraz dużym jego rozdrobnieniem. Jednocześnie wartość dodana brutto rolnictwa w przeliczeniu na jednego zatrudnionego jest jedną z najniższych w Europie. Wydaje się to o tyle istotne, że efektywność czynników produkcji zaangażowanych w rolnictwie rzutuje na koszty wytwarzania żywności i przesądza o konkurencyjności sektora rolnego w skali międzynarodowej.

Zważywszy na znaczne rozdrobnienie gospodarstw rolnych w Polsce można sądzić, że zmiany w użytkowaniu ziemi rolniczej powinny być związane z powiększaniem obszaru użytków rolnych w gospodarstwach. Koncentracja ziemi w gospodarstwach optymalizuje proporcje między stosowanymi czynnikami produkcji i prowadzi do wzrostu wydajności pracy [Maśniak 2008]. Pozwala to osiągnąć wyższą wydajność pracy osób zatrudnionych w rolnictwie i zapewnia im wyższe dochody z działalności rolniczej.

Przepływ ziemi pomiędzy gospodarstwami rolnymi, pozwalający na poprawę relacji ziemi w stosunku do pozostałych czynników produkcji – kapitału i pracy – zależy od sprawności funkcjonowania rynku ziemi. Rynkowa alokacja ziemi często jest jednak ograniczana i modyfikowana przez interwencję państwa. W latach 1990-2003 obowiązywały liberalne zasady w obrocie nieruchomościami rolnymi. Zmiany w kodeksie cywilnym, obowiązujące od 1 października 1990 r., zniosły ograniczenia dotyczące norm obszar-

wych, zasad podziału i dziedziczenia gospodarstw oraz kwalifikacji rolniczych [Lipińska 1999]. Swoboda w obrocie gruntami rolnymi uniemożliwiła państwu sprawowanie kontroli nad prywatnym obrotem ziemią rolniczą. Dopiero wprowadzona w życie 15 lipca 2003 r. Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. *o kształtowaniu ustroju rolnego* wprowadziła ograniczenia mające na celu ukierunkowanie przepływu ziemi zgodnie z założeniami ustrojowymi polskiego rolnictwa.

Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia polityki państwa w funkcjonowaniu rynku ziemi rolniczej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem takich działań, jak nacjonalizacja i prywatyzacja ziemi. Zakres analizy obejmuje działania interwencyjne prowadzone przez Agencję Nieruchomości Rolnych (ANR), polegające na wykonywaniu prawa pierwokupu nieruchomości rolnych oraz sprzedaży gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP). Działania te zostały przedstawione na tle rynku ziemi rolniczej w Polsce.

W pierwszym etapie badań na podstawie przeglądu literatury zostały omówione zasady gospodarki ziemią. Wyjaśnione zostały przyczyny i skutki interwencjonizmu państwowego na rynku ziemi. W dalszej części opracowania omówiono stan rozwoju rynku ziemi rolniczej w Polsce, z uwzględnieniem poszczególnych form transakcji, takich jak: sprzedaż wolnorynkowa, sprzedaż na drodze przetargów i bez nich. Następnie zostały przedstawione założenia ustrojowe polskiego rolnictwa i związana z nimi polityka państwa w zakresie gospodarki ziemią. Podstawowe instrumenty wykorzystywane przez ANR, tj. nacjonalizacja i prywatyzacja ziemi, zostały przedstawione na tle obrotów na rynku ziemi, co pozwoliło ocenić skalę tych działań.

W opracowaniu, oprócz literatury przedmiotu, wykorzystane zostały materiały statystyczne opracowane przez GUS oraz sprawozdania ANR.

GOSPODARKA ZIEMIĄ I INTERWENCJONIZM PAŃSTWOWY

W wyniku rozwoju cywilizacyjnego i wzrostu produkcji materialnej ziemia utraciła charakter dobra wolnego. Stała się dobrem ekonomicznym, gdyż ze względu na jej ograniczoność musi być przedmiotem gospodarowania. Pod pojęciem gospodarki ziemią (gruntami, przestrzenią) kryje się szeroki zakres działań, zmierzających do efektywnego użytkowania wszystkich walorów przestrzeni, w tym głównie rolniczej przestrzeni produkcyjnej [Leopold 1995].

Efektywne wykorzystanie czynników produkcji oznacza, że ograniczone zasoby czynników produkcji zostaną wykorzystane tam, gdzie są najbardziej potrzebne, to znaczy tam, gdzie w najwyższym stopniu przyczyniają się do tworzenia użytecznej produkcji. Ceny dóbr finalnych odzwierciedlają preferencje konsumentów, dlatego produkcja dostarczana przez czynniki rozdysponowane za pomocą kryteriów rynkowych w maksymalny sposób zaspokajają potrzeby społeczeństwa. Wówczas zostaje osiągnięta maksymalna efektywność społeczna w sensie Pareto, określana również dobrobytem społecznym [Blaug 2000]. Można więc przyjąć, że ogólnym celem gospodarki ziemią jest maksymalizacja dobrobytu społecznego.

Sposób, w jaki przedsiębiorstwo gospodaruje zasobem ziemi, polega na wroście wartości produkcji lub minimalizacji kosztów, co jest zasadniczo zgodne z interesem całego społeczeństwa. W miarę wzrostu konsumpcji materialnej zaczynają jednak ujawniać się niekorzyści związane z degradacją środowiska naturalnego, pogarszające warunki bytowania człowieka. Można założyć, że wraz ze wzrostem intensywności wykorzystania ziemi pogarsza się jakość środowiska naturalnego, zatem rosną koszty społeczne.

W tej sytuacji rodzi się potrzeba włączenia się państwa w sferę gospodarki tymi zasobami, ponieważ rynek jest zawodny, w szczególności ze względu na pomijanie efektów zewnętrznych [Przygodzka 2006]. Wykorzystywanie ziemi do produkcji często powoduje powstawanie skutków uciążliwych dla lokalnej społeczności lub całego społeczeństwa. Pojawiają się liczne uciążliwości w postaci emisji zanieczyszczeń do gleby, powietrza i wody, których neutralizacja finansowana jest ze środków publicznych. W wyniku tego korzyści odnoszą jednostki, a koszty z nimi związane są częściowo ponoszone przez całe społeczeństwo. Oznacza to, że w rachunku ekonomicznym nie zostały uwzględnione pełne koszty produkcji. W tych warunkach sygnały rynkowe dostarczają błędnych informacji. Wówczas państwo, będące reprezentantem interesów ogólnych, powinno interweniować, aby korygować i osłabiać negatywne skutki prywatnych decyzji.

Wśród wymienianych metod, stosowanych przez władzę publiczną do eliminowania skutków efektów zewnętrznych, wyróżnia się działania kolektywne, takie jak podatki i normy zanieczyszczeń. Według przeciwników bezpośredniej interwencji państwa w ograniczanie efektów zewnętrznych problem podobny do tego, jaki istnieje w rolnictwie, gdzie użytkowanie ziemi wpływa na jakość innych zasobów naturalnych, spowodowany jest brakiem prywatnej własności. Zasady odpowiedzialności zawarte w systemie prawa pozwalają na korygowanie nieefektywności powstałej wskutek efektów zewnętrznych, gdyż reguły te dają możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców za wyrządzone szkody. Zmuszałoby ich to do uwzględniania strat społecznych w rachunku ekonomicznym. Tak więc warunkiem osiągnięcia społecznie optymalnego poziomu wykorzystania ziemi, bez bezpośredniej interwencji państwa, są dobrze określone prawa własności [Bromley 1997]. Dzięki waloryzacji zasobów naturalnych takie elementy środowiska naturalnego, jak ziemia, woda, las, krajobraz i inne mogą być włączone do rachunku ekonomicznego, a ich ceny będą wówczas kształtować decyzje alokacyjne w taki sam sposób, jak ceny wszystkich innych czynników, które są przedmiotem obrotu rynkowego [Winpenny 1995]. Decyzje alokacyjne odnośnie zasobów naturalnych, które mają wartość rynkową, bardziej respektują kryteria dobrobytu społecznego. Przyjmując w uproszczeniu, że rolnictwo wytwarza żywność, a środowisko naturalne oferuje dobra i usługi ekologiczne, to konsumenci dokonują wyboru co do ilości zakupywanych tych dóbr, a w ten sposób kształtują ich ceny i rozstrzygają o tym, jaki sposób wykorzystania zasobów przyczyni się do maksymalizacji zaspokojenia potrzeb społeczeństwa.

Nieskuteczność interwencji państwa w zakresie eliminowania negatywnych efektów zewnętrznych wynika również z faktu, że w większości krajów rozwiniętych stosowana jest zarówno polityka ochrony środowiska, jak i wspierania rolnictwa. Wieloletnie doświadczenia krajów UE dowiodły, że polityka podtrzymywania dochodów farmerów za pomocą wysokich cen rolnych doprowadziła do nadmiernej eksploatacji ziemi rolniczej i bardzo poważnej deformacji alokacji tego zasobu [Winter 2000]. Protekcjonizm wywołuje zatem krótkookresowe pozytywne skutki produkcyjne i dochodowe w rolnictwie, ale nie jest obojętny w stosunku do racjonalnego gospodarowania ziemią jako zasobem naturalnym.

Interwencjonizm państwowy na rynku ziemi związany jest również z kształtowaniem pożądanej struktury agrarnej. Podstawą ustroju rolnego większości krajów europejskich jest gospodarstwo rodzinne. Wspieranie tej formy gospodarowania w rolnictwie wiąże się z występowaniem wielu ograniczeń w obrocie ziemią. Ingerencja państwa najczęściej obejmuje kontrolę kwalifikacji i kontrole w zakresie kształtowania struktury obszarowej gospodarstw rolnych [Czechowski i in. 2002]. Kontrola obrotu gruntami ma na celu zapobieganie nieracjonalnym podziałom gospodarstw oraz nadmiernej koncentracji gruntów.

Rozwiązania prawne zapobiegające podziałom wykorzystują takie instrumenty, jak minimalna jednostka uprawna, minimalna powierzchnia gospodarstwa lub pojęcie gospodarstwa zdolnego zapewnić utrzymanie rodzinie rolniczej. Zapobieganie nadmiernej koncentracji wynika z obawy o zdominowanie gospodarstw rodzinnych przez wielkich producentów. W tym celu stosuje się normy obszarowe, których przekroczenie nie jest możliwe bez zgody administracji. Inne sposoby to zakaz posiadania więcej niż jednego gospodarstwa, którego potencjał pozwala na utrzymanie rodziny rolniczej oraz odmowa wydania zgody na przechodzenie gruntów z gospodarstw rodzinnych do wielkoobszarowych.

Jednak tego typu działania państwa nie znajdują uzasadnienia w teorii ekonomii. Wnikliwą analizę skutków ingerencji rządowej w gospodarkę przedstawił Ludwig von Mises [2000, s. 123]. Interwencjonizm definiuje on jako zbiór procedur utrudniających funkcjonowanie gospodarki rynkowej, a w rezultacie niszczących ją. Jego zdaniem ingerencja państwa przeszkadza w produkcji i ogranicza możliwości zaspokajania potrzeb, gdyż zmusza producentów i właścicieli środków produkcji do ich użycia w sposób inny niż ten, jaki zastosowaliby oni pod presją rynku. Interwencjonizm burzy racjonalność ekonomiczną, nie czyni ludzi bogatszymi, lecz biedniejszymi.

Podsumowując można stwierdzić, że optymalna alokacja ziemi, polegająca na wyborze kierunku i intensywności jej użytkowania, powinna spełniać następujące warunki:

- ziemia powinna być zastosowana tam, gdzie – przy innych czynnikach stałych – przynosi jednostce gospodarującej maksymalną korzyść bieżącą, np. zysk,
- poziom intensywności wykorzystania ziemi powinien być na tyle wysoki, aby łączny efekt uzyskany z danego nakładu był maksymalny. Oznacza to, że uzyskuje się optymalne połączenie ziemi z innymi czynnikami produkcji, zapewniające pełne wykorzystanie również zasobów pracy i kapitału,
- poziom intensywności wykorzystania ziemi powinien być na tyle niski, aby nie naruszać jej zdolności do samoodnowy. Korzyść z ziemi musi być maksymalna nie tylko w okresie bieżącym, ale we wszystkich kolejno następujących po sobie okresach,
- korzyści, jakie z danej alokacji ziemi uzyskuje jednostka, nie mogą naruszać interesów innych jednostek i całego społeczeństwa. Użytkowanie ziemi nie może naruszać innych zasobów i powodować powstawania kosztów (niekorzyści), które pokrywać musi całe społeczeństwo [Woś 1995].

OBROTY NA RYNKU ZIEMI

Obrót nieruchomościami rolnymi (w szerokim znaczeniu) oznacza wszelkie sytuacje, które prowadzą do zmiany podmiotów gospodarczych w gospodarstwie rolnym. Polega on więc na zmianie właściciela lub użytkownika gruntu. Ze względu na rodzaj praw podlegających przeniesieniu można zatem wyróżnić:

- obrót (użytkowania wieczystego) nieruchomości,
- obrót dzierżawny, którego skutkiem jest nabycie tytułu posiadania zależnego, wynikającego z umowy zobowiązaniowej.

W ramach obrotu prawami własności uwzględnia się dwie podstawowe jego formy, wyróżnione ze względu na ekwiwalentność wymiany, a mianowicie:

- obrót rynkowy, obejmujący transakcje kupna-sprzedaży gruntów rolnych, z którymi związana jest cena jako równowartość prawa własności (użytkowania wieczystego),

- obrót nierynkowy, czyli przenoszenie praw do nieruchomości w wyniku spadków, darowizn czy działów rodzinnych, jest to obrót nieekwiwalentny [Kałkowski 2006].

Transakcje kupna-sprzedaży gruntów rolnych analizowane były również pod względem rodzaju własności, czyli:

- rynek prywatny,
- rynek z udziałem Skarbu Państwa lub gmin.

Za wyodrębnieniem takich segmentów runku przemawia odmiennosc uwarunkowań kształtujących obrót ziemią. Obrót wolnorynkowy dotyczył transakcji gruntami pomiędzy osobami fizycznymi i osobami prawnymi (spółkami prawa handlowego). Obrót ziemią z udziałem sektora publicznego to przede wszystkim sprzedaż gruntów Skarbu Państwa prowadzona przez ANR, realizowana w formie przetargów i sprzedaży bezprzetargowej.

W Polsce w latach 2000-2004 sprzedaż użytków rolnych¹ kształtowała się w granicach 75-104 tys. rocznie (tab. 1.). Zaliczały się do nich transakcje wolnorynkowe oraz realizowane w formie przetargowej i bezprzetargowej. Powierzchnia gruntów objęta sprzedażą wynosiła od 109 tys. do 240 tys. ha. Średnia powierzchnia gruntów przypadająca na jedną transakcję systematycznie zmniejszała się i wynosiła od 2,87 ha w 2003 r. do 1,7 ha w 2009 r.

Na podstawie danych w tabeli 2. można stwierdzić, że w roku 2009 sprzedaż wolnorynkowa była dominującą formą obrotu. Obejmowała ona 86% wszystkich umów i 72% powierzchni gruntów. Sprzedaż bezprzetargowa dotyczyła 5% transakcji i 13% powierzchni gruntów, natomiast w drodze przetargu sprzedano 15% gruntów, a umowy te stanowiły 9% wszystkich transakcji. Sprzedaż w drodze przetargu i bez przetargu dotyczy obrotu ziemią z udziałem sektora publicznego, głównie sprzedaży gruntów Skarbu Państwa prowadzonej

Tabela 1. Transakcje użytkami rolnymi w latach 2003-2009

Wyszczególnienie	Wielkości w roku						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Liczba transakcji	83 767	87 493	80 858	84 939	104 289	84 763	75 160
Powierzchnia [ha]	240 224	209 696	182 486	215 589	109 111	147 292	127 935
Wartość [mln zł]	2394	2557	2937	3895	7234	6860	4796
Powierzchnia na jedną transakcję [ha]	2,87	2,40	2,26	2,54	1,63	1,74	1,70
Wartość 1 ha [tys. zł]	9,97	12,19	16,09	18,07	66,30	46,57	37,49

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Transakcje ... 2010, Obrót ... 2010].

Tabela 2. Transakcje użytkami rolnymi według formy sprzedaży w 2009 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Wolny rynek	Sprzedaż bez przetargu	Sprzedaż w drodze przetargu
Liczba transakcji	75 160	64 693	3584	6883
Powierzchnia [ha]	127 935	92 432	16 392	19 111
Wartość [mln zł]	4796	4088	270	438
Powierzchnia na jedną transakcję [ha]	1,70	1,43	4,57	2,78
Wartość 1 ha [tys. zł]	37,49	44,22	16,48	22,93

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Obrót ... 2010].

¹ Do użytków rolnych zalicza się grunty orne, ogrody przydomowe, uprawy trwałe, w tym sady, łąki i pastwiska oraz pozostałe użytki [Obrót... 2010].

przez ANR. W latach 1990 i 1991 instrumentem polityki rolnej w zakresie gospodarowania zasobami ziemi był Państwowy Fundusz Ziemi (PFZ). W tym okresie sprzedaż gruntów z PFZ była stopniowo ograniczana, co związane było ze zmianami organizacyjno-prawnymi w gospodarce gruntami Skarbu Państwa i powołaniem ANR (do 15 lipca 2003 r. Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa). W następnych latach liczba przeprowadzonych przez ANR transakcji sprzedaży nieruchomości rolnych wzrastała i utrzymywała się na wysokim poziomie aż do roku 1995. W okresie od 1996 r. skala prywatyzacji była nieco mniejsza.

NACJONALIZACJA I PRYWATYZACJA ZIEMI

Działania państwa wykorzystujące takie instrumenty jak nacjonalizacja i prywatyzacja ziemi uzasadniane są kształtowaniem ustroju rolnego. Ustrój rolny to układ form organizacyjno-prawnych produkcji rolnej, a także form więzi ekonomicznej między rolnictwem a innymi działami gospodarki narodowej [Wierzbowski 2003]. Art. 23 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. stwierdza, że podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Najważniejszymi regulacjami kształtującymi ustrój rolny w Polsce są Ustawa z dnia 19 października 1991 r. *o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* oraz Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. *o kształtowaniu ustroju rolnego*. Zgodnie z tymi regulacjami za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo rolne:

- prowadzone przez rolnika indywidualnego,
- w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha.

Za rolnika indywidualnego uważa się osobę fizyczną, będącą właścicielem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych o łącznej powierzchni użytków rolnych nieprzekraczającej 300 ha, prowadzącą osobiście gospodarstwo rolne, posiadającą kwalifikacje rolnicze, zamieszkałą w gminie, na której obszarze położona jest jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład tego gospodarstwa.

Celem interwencji państwa w ramach kształtowania ustroju rolnego jest:

- poprawa struktury obszarowej gospodarstw rolnych,
- przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych,
- zapewnienie prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach.

Kontrolę nad rynkiem ziemi sprawuje w imieniu państwa ANR. Instytucja ta została wyposażona w uprawnienia, takie jak prawo pierwokupu i wykupu. Prawo pierwokupu polega na tym, że w określonych w ustawie sytuacjach ANR przysługuje prawo wejścia w miejsce nabywcy i nabycia nieruchomości rolnej za cenę i na warunkach określonych wcześniej przez sprzedającego i nabywcę. Prawo wykupu to uprawnienie podobne (co do skutku w wypadku jego wykonania) do prawa pierwokupu. Umożliwia ono ANR nabycie nieruchomości rolnej w wypadku umów przenoszących własność innych niż umowa sprzedaży, takich jak np. darowizna, wniesienie nieruchomości rolnych aportem do spółki prawa handlowego, umowy działowe, zamiana nieruchomości. Wykonując prawo pierwokupu i wykupu, ANR może zapobiec nabywaniu nieruchomości rolnych przez osoby fizyczne niebędące rolnikami indywidualnymi i osoby prawne.

ANR nie przysługuje prawo pierwokupu (wykupu), m.in. jeżeli:

- nabywcą nieruchomości rolnej jest spółdzielnia produkcji rolnej w razie sprzedaży przez jej członka nieruchomości rolnej, stanowiącej wkład gruntowy w tej spółdzielni,

- nabywcą nieruchomości rolnej jest osoba bliska zbywcy w rozumieniu ustawy o gospodarce nieruchomościami (zstępni, wstępni, rodzeństwo, dzieci rodzeństwa, osoby przysposabiające i przysposobione, małżonek, który nie pozostaje we wspólności ustawowej ze sprzedającym nieruchomość oraz osoba, która pozostaje ze sprzedającym faktycznie we wspólnym pożyciu),
- w wyniku nabycia nieruchomości rolnej następuje powiększenie gospodarstwa rodzinnego do obszaru nieprzekraczającego 300 ha użytków rolnych, a nabywana nieruchomość rolna położona jest w gminie, w której ma miejsce zamieszkania nabywca lub w gminie sąsiedniej (warunek miejsca położenia nieruchomości dotyczy tylko umów sprzedaży).

Do końca 2009 r., działając na mocy Ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, ANR skorzystała z prawa pierwokupu (wykupu) w 572 przypadkach, w tym w roku 2009 interweniowała w 18 przypadkach. Nabyła nieruchomości rolne o łącznej powierzchni 13,8 tys. ha (tab. 3.). W roku 2009 powierzchnia ta wyniosła 683 ha. Niewielka skala interwencji spowodowana była tym, że tylko 20% umów przekazanych do ANR dotyczyło nieruchomości o powierzchni większej niż 1 ha. Umowy dotyczące powierzchni powyżej 5 ha stanowiły tylko 2% wszystkich umów. Agencja przejmowała na własność tylko większe działki gruntów, nadające się do powiększania gospodarstw indywidualnych. Średnia powierzchnia przejętych przez ANR nieruchomości rolnych wyniosła 24 ha.

W wyniku nowelizacji Ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego w dniu 6 maja 2010 r. ANR przysługuje prawo pierwokupu (wykupu) nieruchomości tylko o powierzchni nie mniejszej niż 5 ha. Grunty nabyte przez tę instytucję w wyniku wykonywania prawa pierwokupu, a także przejęte po byłych państwowych gospodarstwach rolnych i z PFZ są zagospodarowywane zgodnie z ustawowymi i statutowymi celami ANR.

Od początku działania ANR do końca 2009 r. do ZWRSP przejęto ponad 4,7 mln ha gruntów (tab. 3.). Najwięcej gruntów agencja przejęła po PGR. Pozostała część ZWRSP pochodziła z PFZ oraz innych źródeł m.in. z państwowych jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, z państwowych osób prawnych, ponadto były to grunty pozostające w użytkowaniu wieczystym. Do końca 2009 r. sprzedano prawie 2 mln ha gruntów. W ramach prywatyzacji państwowej ziemi rolniczej prowadzonej od 1992 do 2003 r. nie były stosowane ograniczenia dotyczące powierzchni nabywanych gruntów ani też ze względu na osobę nabywcy (poza ograniczeniami wobec cudzoziemców). Wprowadzona w życie w lipcu 2003 r. Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego zmieniła zasady sprzedaży ziemi rolniczej Skarbu Państwa. W celu przeciwdziałania nadmiernej koncentracji ziemi ANR nie może sprzedać ziemi, jeżeli po zawarciu transakcji powierzchnia użytków rolnych,

Tabela 3. Powierzchnia gruntów przejętych i sprzedanych przez ANR

Powierzchnia gruntów	Wielkości [ha]	
	w 2009 r.	łącznie do końca 2009 r.
Przejętych razem	1 297	4 740 234
– w tym na podstawie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego	683	13 800
Sprzedanych razem	100 865	1 980 249
– w tym osoby fizyczne	83 350	–
– osoby prawne	17 515	–

Źródło: [Rynek ziemi ... 2010, Realizacja ustawy ... 2011].

będących własnością nabywcy przekroczy 500 ha. Natomiast przy sprzedaży ziemi mogą być stosowane preferencje dla osób fizycznych zamierzających utworzyć lub powiększyć gospodarstwo rodzinne.

Większość rozdysponowanych gruntów w formie sprzedaży przeszło w użytkowanie osób fizycznych. Na przykładzie roku 2009 widać, że 83% sprzedanych gruntów nabyły osoby fizyczne, a 17% – osoby prawne.

O skali interwencji państwa na rynku ziemi może świadczyć fakt, że w 2009 r. powierzchnia gruntów rolnych przejętych przez państwo w ramach pierwokupu była dość niewielka w porównaniu z łączną powierzchnią gruntów sprzedanych w obrocie wolnorynkowym, gdyż stanowiła około 0,7%. W tym samym czasie ANR sprzedała grunty o powierzchni niewiele mniejszej od tej sprzedanej na wolnym rynku. Powierzchnia ta w odniesieniu do obrotu wolnorynkowego wynosiła 90%.

Sądząc po skali i kierunkach rozdysponowania gruntów państwowych należy uznać, że ZWRSP stanowił ważne źródło zasilania w ziemię dla indywidualnych gospodarstw rolnych. Sprzedawane grunty pochodziły jednak głównie z majątków przejętych przez ANR na początku lat 90. XX wieku, a tylko w niewielkim stopniu z nieruchomości nacionalizowanych w ramach pierwokupu.

PODSUMOWANIE

Jak głosi teoria ekonomii, produkcja dostarczana przez czynniki rozdysponowane za pomocą kryteriów rynkowych w maksymalny sposób zaspokaja potrzeby społeczeństwa. Zatem w warunkach wolnego rynku ograniczone zasoby czynników produkcji, w tym również ziemi, zostaną wykorzystane tam, gdzie w największym stopniu przyczyniają się do tworzenia użytecznej produkcji. Stąd każda interwencja państwa, która stwarza przywileje dla jednych i represjonuje inne podmioty gospodarcze, zniekształca alokację rynkową i prowadzi do ograniczenia użytecznej produkcji i wzrostu jej cen.

W ramach polityki kształtowania ustroju rolnego państwo wpływa na rozdysponowanie ziemi pomiędzy sektor prywatny i publiczny. Stymulowany jest przepływ ziemi do przedsiębiorstw mających status gospodarstw rodzinnych przez uprzywilejowanie tej grupy gospodarstw rolnych w stosunku do pozostałych uczestników rynku ziemi. Polega to na tym, że ANR nie ma możliwości zastosowania restrykcji w postaci pierwokupu i wykupu wobec nabywców mających status rolnika indywidualnego. Rolnicy indywidualni często mają również wyłączność na nabywanie gruntów sprzedawanych przez ANR w drodze przetargów ograniczonych.

Taka interwencja państwa na rynku ziemi ma więc na celu ukierunkowanie przepływu tego czynnika produkcji niezależnie od racjonalności ekonomicznej i formowanie z góry założonego modelu rolnictwa. O dostępie do zasobów decyduje bowiem status prawny jednostki gospodarczej, a nie jej efektywność ekonomiczna i zdolność do zapłaty. W efekcie takiego modelowania rolnictwa ograniczany jest przepływ ziemi do tych przedsiębiorstw, które odznaczają się wyższą wydajnością ekonomiczną, a tym samym wykazują największą zdolność do zaspokajania potrzeb konsumentów.

Zakres interwencji państwa w prywatny rynek ziemi jest jednak niewielki. W 2009 r. grunty rolne nacionalizowane stanowiły mniej niż 1% łącznej powierzchni gruntów sprzedanych w obrocie wolnorynkowym. Prywatyzacja gruntów rolnych w dalszym ciągu stanowi ważne źródło zasilania w ziemię dla indywidualnych gospodarstw rolnych.

W tym samym roku powierzchnia ta w odniesieniu do obrotu wolnorynkowego wynosiła 90%. Sprzedawane grunty pochodzą jednak głównie z majątków przejętych przez ANR po byłych PGR.

LITERATURA

- Blaug M., 2000: *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, PWN, Warszawa, s. 590-594.
- Bromley D. W., 1997: *Constitutional political economy: property claims in a dynamic world*, „Contemporary Economic Policy”, Vol. 15, No. 4, s. 203-215.
- Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A., 2002: *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, Lexis Nexis, Warszawa.
- Gerowitt B., Isselstein J., Marggraf R., 2003: *Rewards for ecological goods - requirements and perspectives for agricultural land use*, „Agriculture, Ecosystems and Environment”, nr 98, s. 541-547.
- Kalkowski L., 2006: *Polski rynek nieruchomości w latach 1990-2005. Bilans otwarcia po wejściu polski do Unii Europejskiej*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U.1997.87.483).
- Leopold A., 1995: *Polityka w stosunku do wsi i w okresie transformacji ustrojowej*, *Wies i rolnictwo w okresie transformacji ustrojowej*. IRWiR, Warszawa.
- Lipińska I., 1999: *Cywilnoprawne determinanty zmian struktury agrarnej w Polsce*, „Roczniki AR w Poznaniu. Rolnictwo” nr 53, cz. I, s. 179-192.
- Maśniak J., 2008: *Koncentracja ziemi rolniczej jako czynnik poprawy konkurencyjności polskiego rolnictwa*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. X, z. 1, s. 254-258.
- Mises L. von, 2000: *Interwencjonizm*, Arcana, Kraków, s. 123.
- Obrót nieruchomościami w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010.
- Przygodzka R., 2006: *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, s. 32-47.
- Realizacja ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego – wybrane zagadnienia*, ANR, <http://www.anr.gov.pl>, dostęp: 27.06.2011.
- Rynek ziemi rolniczej, stan i perspektywy*, Analizy rynkowe, nr 13, IERiGŻ, Warszawa 2010.
- Transakcje kupna/sprzedaży nieruchomości w latach 2003-2008*, GUS, Warszawa 2010.
- Ustawa z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* (Dz.U. 1995. 57. 299).
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego* (Dz.U. 2003.64. 592).
- Ustawa z dnia 6 maja 2010 r. o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego* (Dz. U. 2010.110.725)
- Wiebe K., Meinzen-Dick R., 1998: *Property rights as policy tools for sustainable development*, „Land Use Policy”, Vol. 15, No. 3, s. 203-215.
- Wierzbowski B., 2003: *Obrót ziemią po 15 lipca tego roku*, *Vademecum Rzeczypospolitej*, „Rzeczpospolita”, nr 56.
- Winpenny J. T., 1995: *Wartość środowiska, Metody wyceny ekonomicznej*, PWE, Warszawa.
- Winter M., 2000: *Strong policy or weak policy? The environmental impact of the 1992 reforms to the CAP arable regime in Great Britain*, „Journal of Rural Studiem”, nr 16, s. 47-59.
- Woś A., 1995: *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych*, PWN, Warszawa.

Jacek Maśniak

THE IMPORTANCE OF AGRICULTURAL POLICY IN THE DEVELOPMENT
OF FARMLAND MARKET IN POLAND

Summary

This article presents the importance of state policy in the agricultural land market in Poland, with particular emphasis on measures such as nationalization and privatization of land. These activities are presented against the background of the agricultural land market in Poland.

The policy on the agricultural system of the state affects the disposal of land between the private and public sectors. The flow of land to the farms with the status of family farms is supported, which limits the development of other economic units. This is contrary to economic rationality, as a result of such modeling is blocking the flow of agricultural land to those farms which show the greatest ability to satisfy consumer needs.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Jacek Maśniak
SGGW w Warszawie
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 59-34-033
e-mail: jacek_masniak@sggw.pl

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE WYKORZYSTANIA ŚRODKÓW POMOCOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ

Magdalena Kozera

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw Agrobiznesu Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik: prof. nadzw. dr hab. Zbigniew Gołaś

Słowa kluczowe: polityka rozwoju obszarów wiejskich, WPR, regionalne zróżnicowanie wykorzystania środków pomocowych

Key words: rural development politic, CAP, regional diversity of use of support resources

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono znaczenie polityki rozwoju obszarów wiejskich dla przekształceń jakościowych polskiej wsi i rolnictwa. Wskazano efekty wdrażania programów unijnych w Polsce. Zarysowano także czynniki stanowiące bariery w absorpcji środków oraz te, które ją przyspieszają. Zaprezentowano przykłady aktywności lokalnej w zakresie pozyskiwania środków pomocowych.

WPROWADZENIE

Arystoteles określał politykę sztuką rządzenia państwem dla dobra wspólnego [Kunzmann 1999]. Współczesne definicje zakładają, że polityka to uzgadnianie zachowań współzależnych społeczeństw o sprzecznych interesach, a także działalność polegająca na przewyżnianiu sprzeczności interesów i uzgadnianiu zachowań współzależnych grup społecznych za pomocą perswazji, manipulacji, negocjacji i kompromisów, która służyć ma kształtowaniu i ochronie ładu społecznego korzystnego dla tych grup, stosownie do siły ich ekonomicznej pozycji i politycznych wpływów [Gulczyński 2007]. Jednocześnie stwierdza się, iż realia dziejów ludzkości i współczesności są dowodem na to, że nie ma polityki korzystnej jednakowo dla wszystkich. Charakterystyki te trafnie opisują realia i warunki, w jakich funkcjonuje wspólna polityka rolna (WPR) Unii Europejskiej (UE) oraz przybliżają cechy jej beneficjentów, tj. krajów członkowskich o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego i niewspółmiernych w stosunku do niego oczekiwaniach, a nawet roszczeniach. Niemniej jednak WPR określa się jako fenomen, który stosując rozstrzygnięcia polityczne, ma na uwadze aspekty ekonomiczne i społeczne [Poczta 2010]. Znajduje to odzwierciedlenie w zmianach, które nastąpiły i nadal następują w polskim sektorze rolnym, zarówno w sferze produkcji rolniczej, jak i w szerokiej gamie działalności pozarolniczych oraz rozwoju obszarów wiejskich. Procesy te mają swój wymiar globalny oraz lokalny, przy tym z jednej strony stanowią wyraz aktywności władz centralnych, z drugiej zaś aktywności władz lokalnych i samorządowych. Aktywność, zwłaszcza tych ostatnich, przyczynia się do stopniowej transformacji oblicza polskiej wsi we wszystkich aspektach

Tabela 1. Saldo przepływów finansowych pomiędzy Polską a UE w okresie 1 maja 2004 – 31 marca 2011 r.

Przepływy	Wartość w tys. euro w roku									
	Od 1 maja 2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Do 31 marzec 2011	Razem	
Środki uzyskane	2 477 631	4 018 055	5 268 849	7 406 849	7 396 372	9 258 441	11 229 304	3 353 378	50 408 256	
Zwroty do UE	0	-22 969	-4 046	-45 064	-7 826	-12 787	-1 758	-1 178	-95 629	
Składka do UE	1 318 980	2 379 385	2 552 452	2 779 298	3 402 108	3 233 747	3 489 952	1 347 256	20 503 176	
Saldo	1 158 651	1 615 701	2 712 353	4 581 863	3 986 438	6 011 907	7 737 594	2 004 944	29 809 451	
% PKB PL	-	0,7%	0,9%	1,5%	1,1%	1,7%	2%	-	-	

Źródło: opracowanie na podstawie: [Spoleczno-gospodarcze ... 2010].

życia społeczno-ekonomicznego. Celem artykułu jest próba oceny efektów WPR, a zwłaszcza wybranych jej narzędzi w skali regionalnej w Polsce.

POLITYKA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Mimo licznych kontrowersji, które budziła i budzi WPR, w trakcie jej obowiązywania nikt nie umniejsza jej roli jako czynnika przemian rolnictwa i obszarów wiejskich. W stosunku do niemal 50 lat funkcjonowania WPR, a tym samym wywierania wpływu na europejskie rolnictwo, niespełna 8 lat jej obowiązywania w Polsce (tj. od maja 2004 r. do marca 2011 r.), wydaje się niewspółmierne do osiągniętych już efektów przyspieszonego rozwoju sektora rolnictwo. W okresie tym transfery finansowe z budżetu UE wyniosły niemal 50 mld euro, zaś w tym samym okresie polskie wpłaty do budżetu UE wyniosły 20 mld euro [Spoleczno-gospodarcze ... 2010]. O skali transferu środków świadczy zwłaszcza rekordowy rok 2010, w którym po odliczeniu składki do budżetu unijnego, do Polski trafiło niemal 8 mld euro, co stanowiło równowartość 2% polskiego PKB w 2010 r. (wobec wydatków na oświatę w Polsce nieprzekraczających w okresie 2004-2008 0,3% PKB, a w latach późniejszych zbliżających się do 0,8%). Łącznie w okresie członkostwa Polska otrzymała: 29,4 mld euro w wyniku transferów związanych z polityką spójności, 16,4 mld euro w ramach WPR oraz ponad 4 mld euro środków z innych transz [Poczta 2010]. Ostateczny bilans członkostwa w UE okazuje się dla Polski więcej niż korzystny (szczegółowe przepływy środków przedstawiono w tabeli 1.).

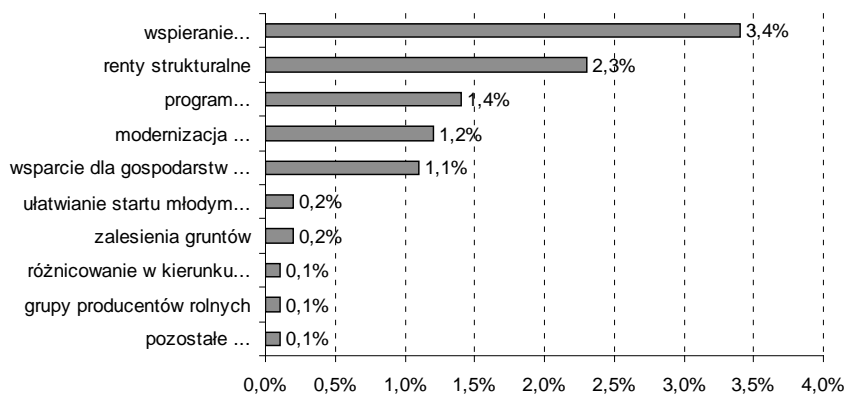
Znaczna część środków z UE w tym okresie była lokowana na obszarach wiejskich. Podstawowym narzędziem stabilizowania dochodów rolników okazały się płatności bezpośrednie, obszarowe, związane z dopłatami proporcjonalnie do powierzchni poszczególnych gospodarstw rolnych, niezależnie od rodzaju i rozmiarów prowadzonej działalności rolniczej. System ten stał się w Polsce głównym gwarantem dochodów rolniczych, stanowił bowiem udział aż 42,5% ogółu dochodów rolników. W porównaniu z całą UE nie był to jednak wysoki poziom – w 2007 r. udział dopłat bezpośrednich w kreowaniu dochodów rolników UE-27 wyniósł bowiem 60,9%, a w wielu krajach w całości je zastąpił, przekraczając nawet 100%. Kraje te, to m.in.: Dania, Słowacja, Finlandia i Czechy, w których bez

dopłat dochód rolników w ogóle nie zostałby uzyskany, a rolnictwo przynosiłoby straty [Goraj 2006, Zawojcka 2006, Babuchowska, Marks-Bielska 2011]. Fakt ten stanowi jeden z istotnych argumentów w dyskusji nad rolą WPR w rolnictwie krajów UE.

System dopłat z perspektywy kilku lat obowiązywania uważa się jednak za nieefektywny z punktu widzenia kreowania zmian strukturalnych w rolnictwie [Czyżewski, Stępień 2010, Poczta 2011 i inni]. Spostrzeżenia te w skali całego europejskiego rolnictwa przyczyniły się do podjęcia dyskusji na zmianami kształtu WPR w okresie po 2013 r.

Obok elementarnego narzędzia WPR, którym są dopłaty, dla polskich rolników istotną pomocą w modernizacji wsi stał się też Program Rozwoju Obszarów Wiejskich PROW. Wprawdzie wiele z jego elementów przyczyniało się do spowolnienia procesu przemian strukturalnych (jak np. wsparcie dla gospodarstw niskotowarowych, mające na celu zwiększenie możliwości inwestowania, czy dotacje wyrównawcze dla gospodarstw położonych na terenach niekorzystnych dla gospodarki rolnej oraz dopłaty bezpośrednie), inne jednak je stymulowały (renty strukturalne dla rolników w wieku przedemerytalnym, którzy zrezygnują z prowadzenia gospodarki, czy wsparcie na dostosowanie do standardów UE w dziedzinie higieny, bezpieczeństwa żywności itp.).

Dzięki PROW możliwe były inwestycje w gospodarstwach, wsparcie młodych rolników obejmujących gospodarstwa, szkolenia, rozwój niektórych dziedzin przetwórstwa rolnego i handlu artykułami rolnymi, a także działania związane z gospodarką leśną (poza zalesianiem) i rozwój obszarów wiejskich. Ponadto program ten umożliwił modernizację infrastruktury polskiej wsi oraz wiele działań, których celem było zmniejszenie dystansu w standardach cywilizacyjnych pomiędzy wsią a miastem (m.in. poprawa dostępu do usług telekomunikacyjnych i internetu, finansowanie przedsięwzięć na cele edukacyjne, kulturowe) oraz rozwijanie pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi (szkolenia przekwalifikujące rolników, wsparcie rozwoju usług, agroturystyki itp.). Wiele z elementów PROW z założenia miało się przyczyniać do poprawy jakości zasobów ludzkich na wsi. Temu celowi miały służyć zwłaszcza środki na tworzenie i rozwój grup producentów rolnych, ułatwianie startu młodym rolnikom lub szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie oraz korzystanie z usług doradczych, a także renty strukturalne. Tymczasem, chociaż ich założenia programowe oceniane są jako właściwe [Ocena średniookresowa ... 2010], to stan ich wdrażania i praktycznej realizacji pozostawia wiele do

Rysunek 1. Wydatkowanie środków PROW 2007-2013 w podziale na działania (stan na grudzień 2009 r.)

Źródło: [Ocena średniookresowa 2010].

życzenia. Wynika to między innymi z późnego uruchomienia środków na realizację tych narzędzi, ich niedoszacowania lub po prostu braku zainteresowania (czego przykładem jest działanie związane z korzystaniem z usług doradczych). Stan wydatkowania środków PROW w skali kraju przedstawiono na rysunku 1.

Po pierwszych dwóch latach obowiązywania PROW (tj. 2007-2009) beneficjentom wypłacono środki publiczne (UE i krajowe) w wysokości ponad 11,3 mld zł, tj. około 16,9% łącznego budżetu programu. Zdynamizowanie wypłat nastąpiło w roku 2010 i przewiduje się, że większość środków programu zostanie wykorzystana, tym bardziej że płatności mogą być dokonywane do końca 2015 r.

Oprócz środków z PROW, na polską wieś trafiły również środki z Sektorowych Programów Operacyjnych (SPO), w tym SPO-Rolnictwo oraz SPO-Ryby. Pewna część transferu środków finansowych została przeznaczona na wspólną organizację rynków. Działania z tego zakresu miały między innymi stabilizować ceny produktów rolnych przez subsydiowanie produkcji bądź skup interwencyjny nadwyżek, a decyzje w tym zakresie podejmowane są na szczeblu unijnym (ogranicza to możliwość wywierania presji krajowych producentów na działania interwencyjne rządu). Szczegółowo strukturę wsparcia sektora rolnego ze środków unijnych przedstawiono w tabeli 2. Łączne wsparcie rolnictwa w okresie 2004-2010 wyniosło ponad 100 mld złotych. Zespół badawczy pod kierownictwem prof. Walentego Poczty z Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu szacuje, że z tej kwoty do gospodarstw rolnych trafiło bezpośrednio około 95 mld zł, w tym [Poczta 2011]:

- prawie 70% zostało przeznaczonych przez rolników na cele produkcyjne i modernizacyjne,
- około 20% posłużyło realizacji celów socjalnych rodzin rolników,
- nieco ponad 10% zostało skierowanych na cele związane z ochroną i kształtowaniem środowiska naturalnego.

Badacze wskazują również, że ponad 90% kwot uzyskanych z płatności obszarowych zostało przeznaczonych na cele produkcyjne.

Tabela 2. Wsparcie sektora rolnego ze środków unijnych w latach 2004-2010 (stan na styczeń-luty 2011 roku)

Wyszczególnienie	Wartość [mld zł]
Płatności bezpośrednie 2004-2010	59,0
PROW 2004-2006	13,0
SPO-Rolnictwo 2004-2006	6,5
SPO-Ryby 2004-2006	1,0
PROW 2007-2013	21,0
PO-Ryby 2007-2013	0,5
Wspólnotowa Organizacja Rynków	1,0
Razem wsparcie unijne 2004-2010	102,0

Źródło: opracowanie na podstawie [Społeczno-gospodarcze ... 2011].

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIA ABSORPCJI ŚRODKÓW

Z perspektywy Polski można stwierdzić, że polityka rozwoju obszarów wiejskich przyczyniła się w znaczący sposób do rozwoju wsi i rolnictwa oraz obszarów wiejskich, zwłaszcza widzianych w skali makro. Pozytywny jej obraz ulega jednak pewnej modyfikacji, jeśli analizować regionalne zróżnicowanie wykorzystania (absorpcji) środków unijnych (rys. 2.). Największa liczba oraz wartość projektów współfinansowanych przez środki UE występuje w województwach najsilniejszych gospodarczo ze stolicami w dużych aglomeracjach miejskich: mazowieckie z Warszawą, wielkopolskie z Poznaniem [Chur-

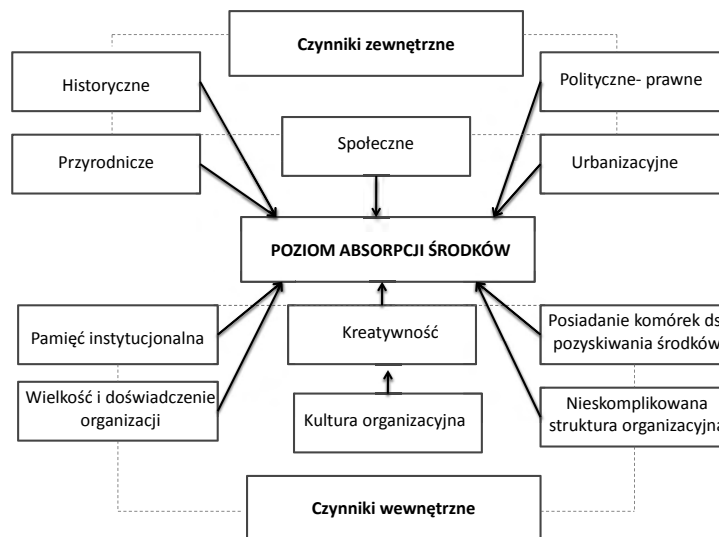
Rysunek 2. Alokacja środków w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych według województw (mln euro)

Źródło: opracowanie na podstawie informacji MRiRW oraz MRR.

ski 2007, *Spoleczno-gospodarcze ... 2011*]. Niestety w wielu regionach, np. o wysokim bezrobociu i rozdrobnionym rolnictwie (np. podlaskie, świętokrzyskie), aktywność w dziedzinie pozyskiwania środków ocenia się jako niewystarczająca.

Kwestie czynników warunkujących absorpcję tych środków dyskutowano wielokrotnie [Bielecka 2006, Churski 2007 i inni]. Podkreślano rolę uwarunkowań zewnętrznych, określając je jako czynniki pośrednie, oraz czynników wewnętrznych, którym nadano rangę bezpośredniego oddziaływania. Pierwsza grupa jest zdecydowanie niezależna od beneficjenta, występuje poza nim, wpływa w sposób pośredni na poziom absorpcji środków. W grupie tej wymienia się uwarunkowania przyrodnicze, historyczne i urbanistyczne, ale również społeczne, w tym rozwój instytucjonalny regionu. Druga grupa, tj. czynniki wewnętrzne, zależą od beneficjenta, a ich poziom i struktura wynikają z jego indywidualnych decyzji (rys. 3.). Takie ujęcie czynników kształtujących absorpcję środków zdaje się potwierdzać aktualny stan ich przestrzennego zróżnicowania.

Liczne badania przeprowadzone wśród beneficjentów z różnych regionów potwierdzają ten pogląd. Dominika Bielecka [2006] postawiła uogólniającą tezę, że zaangażowanie beneficjentów w pozyskiwanie środków zależy od położenia geograficznego jego gminy/powiatu, ale także wskazała na utrzymywanie się nieformalnego podziału kraju opartego na historycznych granicach zaborowych. Paweł Kościelecki [*Analiza zdolności ... 2009*] przedstawił analizę na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego, w której podkreślił, że podmioty działające na obszarach wiejskich deklarują aktywność na poziomie lokalnym, chociaż w praktyce nie zawsze przekłada się to na tworzenie obszarów intensywnej współpracy na rzecz integracji lokalnej. Ponadto, autor ten wskazał na często pojawiający się problem

Rysunek 3. Czynniki wpływające na absorpcję środków unijnych
Źródło: opracowanie własne.

braku zainteresowania planowaniem i realizacją programów u ich ostatecznych odbiorców. Kościelecki jednocześnie podkreślał, że brak zainteresowania lokalnej społeczności nie stanowi bariery w przypadku aktywnych wnioskodawców, jednak przekonanie o niechęci mieszkańców do angażowania się w lokalne inicjatywy powoduje ich zniechęcenie. Inni autorzy wskazują na problemy natury formalnej związane z aplikowaniem o środki, w tym na częste zmiany w dokumentacji konkursowej i zasadach konkursów, co znacznie ogranicza skuteczność aplikowania. Jako obiektywną barierę wymienia się także brak dostępu do internetu i skuteczność działania programów, za których pośrednictwem składane są wnioski.

Sformułowane wnioski odnieść można do rzeczywistości niemal każdego podmiotu samorządowego. Znakomitą ilustracją obserwowanych w skali kraju i makroregionów prawidłowości może być aktywność w zakresie pozyskiwania środków unijnych średniej wielkości powiatu, w większości rolniczego, niezbyt zamożnego, jakim jest powiat czarnkowsko-trzcianecki położony w północnej części Wielkopolski. W jego przypadku znajdują bowiem zastosowanie wnioski związane zarówno z uwarunkowaniami historycznymi (historyczny zabór pruski, później pogranicze polsko-niemieckie), urbanistycznymi (zwłaszcza w kontekście oddalenia od większych miast i położenia na skraju sieci komunikacyjnych), jak i przyrodniczym (duża lesistość i niska jakość gleb, a także fakt, że znacząca część powiatu to tereny objęte programem Natura 2000).

Ponadto, powiat ten jest ilustracją oddziaływania czynników określonych jako wewnętrzne, ponieważ gminy z tego powiatu, które aplikowały wcześniej o środki programów PHARE, SAPARD, ISPA, wykazały zdwojoną aktywność w zakresie pozyskiwania aktualnie dostępnych środków. Szczególnie dużym zainteresowaniem z ich strony cieszyły się osie PROW, w tym oś IV Lider, dzięki której zainicjowano powstanie Lokalnych Grup Działania o zasięgu powiatowym (Czarnkowsko-Trzcianeckiej Lokalnej Grupy Działania) i ponadpowiatowym (np. Lokalna Grupa Rybacka Warta-Noteć). Dzięki aktywności

lokalnych aktywistów i przy wsparciu samorządów zmodernizowano drogi, rozbudowano infrastrukturę komunikacyjną, wodociągową i tele-informacyjną. Wsparto wiele lokalnych inicjatyw promujących lokalną kulturę i rękodzieło. Pozyskano i uruchomiono znaczne środki z Europejskiego Funduszu Społecznego, które skierowane zostały w przeważającej większości na aktywizację osób bezrobotnych, szkolenia przekwalifikujące oraz doszkalanie w kierunku powstawania nowych miejsc pracy i rozwijania przedsiębiorczości pozarolniczej. Działania podejmowane w tym zakresie spotykały się z biernością podmiotów, do których były bezpośrednio skierowane, ale analizowane w szerszej, kilkuletniej perspektywie efekty zaangażowania środków w tym kierunku są zauważalne. Łącznie liczący 88,3 tys. mieszkańców powiat pozyskał 148 788 242 tys. zł dotacji unijnych, czyli ponad 1,7 tys. zł na mieszkańca. Bez polityki wsparcia wsi, rolnictwa i obszarów wiejskich sytuacja społeczno-gospodarcza i ekonomiczna tego powiatu byłaby bez porównania gorsza, a jego rozwój w oparciu o środki własne byłby praktycznie niemożliwy.

PODSUMOWANIE

Bez wątpienia środki, które Polska pozyskała na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, przyczyniły się w dużym stopniu do poprawy jakości życia mieszkańców tych terenów, zmodernizowania sektora rolnictwo jako ważnej gałęzi gospodarki narodowej, a także do przewartościowania spojrzenia znacznej części społeczeństwa na kwestie związane z dbałością o dziedzictwo kulturowe narodu oraz zachowania środowiska naturalnego pojmowanego nie tylko jako miejsce pracy, ale przede wszystkim jako miejsce życia obecnych i przyszłych pokoleń. Spojrzenie z perspektywy kraju pokazuje generalne, bardzo pozytywne tendencje zachodzących zmian. Jednak z punktu widzenia wojewódzkich i powiatowych jednostek administracyjnych kwestie unijnego wsparcia i jego wykorzystania dla zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich pozostawiają wiele do życzenia. Wynika to z wielu czynników, które warunkują zdolność absorpcji środków unijnych. Wśród tych czynników wymienia się liczne uwarunkowania zewnętrzne, łącznie z zaszcłóściami historyczno-politycznymi, ale także złożoność procesu aplikacyjnego, dużą zmienność jego strony formalno-prawnej oraz brak wyspecjalizowanych kadr doradczych w tym zakresie. Elementy te są sukcesywnie niwelowane dzięki licznym działaniom edukacyjnym i informacyjnym o charakterze zstępującym (inicjowanych np. na poziomie ministerialnym i schodzącym na poziom samorządowy). Bariery pozyskiwania środków upatrywać należy raczej w czynnikach wewnętrznych związanych z samymi podmiotami aplikującymi. Bardzo często bowiem podmiotom tym brakuje kreatywności, pomysłu na działanie, a często praktycznej umiejętności złożenia wniosku. Ponadto, hamujący okazuje się często czynnik bierności lokalnej społeczności jako ostatecznego odbiorcy efektów projektu. Ta bierność okazuje się w wielu wypadkach czynnikiem podcinającym skrzydła nawet najbardziej twórczego innowatora.

Niemniej jednak, mimo regionalnego zróżnicowania, rosnąca liczba aplikacji o środki unijne wskazuje na zrozumienie ich znaczenia dla rozwoju lokalnych społeczności, a zatem potwierdza skuteczność założonego przez UE celu ustanowienia puli środków na rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa i objęcia nimi nie tylko starych członków, ale również nowych.

LITERATURA

- Analiza zdolności podmiotów działających na obszarach wiejskich do absorpcji funduszy unijnych w zakresie oddolnych inicjatyw lokalnych w ramach PO KL. Raport końcowy*, 2009, Zespół Grupa Doradcza Wspierania Rozwoju Regionalnego TROJDEN, (red.) Kościelski P., Warszawa.
- Babuchowska K., Marks-Bielska R. 2011: *Platności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników*. „Problemy Rolnictwa Światowego, ZN SGGW w Warszawie”, t. 11 (XXVI), z. 1, s. 7-15.
- Bielecka D. 2006: *Ocena organizacji systemu wdrażania funduszy pomocowych Unii Europejskiej. Czynniki wpływające na wykorzystanie funduszy pomocowych Unii Europejskiej przez gminy*. „Samorząd terytorialny” Nr 6, <http://finanse-publiczne.pl/artukul.php?view=230&part=2>, pobrano 20-06-2011 r.
- Churski P. 2007: *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej w Polsce*, „Przegląd Zachodni. Czasopismo Instytutu Zachodniego w Poznaniu” 2(323), Poznań. s. 137-166.
- Czyżewski A., Stepień S. 2010: *Wspólna polityka rolna racją stanu Polski*, „Biuletyn Informacyjny ARR” 9-10 (231-232), s. 48-64.
- Goraj L. 2006: *Udział płatności w tworzeniu dochodów gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej*, UKIE, Departament Analiz i Strategii, Warszawa.
- Gulczyński M. 2007: *Nauka o polityce*, Wydawnictwo Druktur, Warszawa.
- Kunzmann P. 1999: *Atlas filozofii*, PWN, Warszawa, s.49
- Poczta W. 2010: *Wspólna Polityka Rolna UE po 2013 roku – uzasadnienie, funkcje, kierunki rozwoju w kontekście interesu polskiego rolnictwa*, http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow/pl/pliki/IRWIR/Poczta.pdf, pobrano 9-06-2011.
- Poczta W. 2011: *Przemiany w rolnictwie*, [w:] *Polska wieś 2010: raport o stanie wsi*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny” nr 03-04(42), www.cbr.edu.pl.
- Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, Broszura informacyjna MRiRW, <http://www.bip.minrol.gov.pl/DesktopModules/Announcement/ViewAnnouncement.aspx?ModuleID=1564&TabOrgID=1683&LangId=0&AnnouncementId=11430&ModulePositionId=2199>, pobrano 12-06-2011.
- Spoleczno-gospodarcze efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Główne wnioski w związku z siódmą rocznicą przystąpienia Polski do UE*. Materiały MRiRW, http://polskawue.gov.pl/files/2011/Ocena_7lat28.04.2011.pdf, pobrano 28-04-2011.
- Zawojńska A. 2006: *Spoleczno-ekonomiczne aspekty dopłat bezpośrednich w UE*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. VII, z. 4, str. 400-404.

Magdalena Kozera

REGIONAL DIVERSITY OF USAGE OF EU FINANCIAL SUPPORT

Summary

In this article the importance of rural development policy for quality changes of the Polish rural area was presented. The results of EU support implementation in Poland were shown. The barriers of absorption, and factors of this support increasing were also outlined. The examples of local activity in this area were quoted.

Adres do korespondencji:

Dr Magdalena Kozera

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw Agrobiznesu

Uniwersytet Przyrodniczy

ul. Wojska Polskiego 28

60-637 Poznań

tel. (61) 848 71 20

e-mail: mkozera@up.poznan.pl

FUNDUSZE UNIJNE JAKO ŹRÓDŁO FINANSOWANIA INWESTYCJI NA OBSZARACH WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE GMIN POWIATU TOMASZOWSKIEGO W LATACH 2005-2009

Aleksandra Perek, Aldona Zawajska***

*Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw SGGW w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Henryk Runowski

**Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW w Warszawie
Kierownik: dr hab. Alina Daniłowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: fundusze unijne, polityka regionalna, obszary wiejskie, samorządy

Key words: European Union funds, regional policy, rural areas, self-governments

S y n o p s i s. Fundusze unijne stały się jednym z najważniejszych źródeł finansowania działalności inwestycyjnej polskich gmin, zwłaszcza wiejskich. Zbadano aktywność samorządów gminnych powiatu tomaszowskiego w pozyskiwaniu środków unijnych w latach 2005-2009. Powiat ten tworzy jedna gmina miejska oraz dziesięć gmin wiejskich. W celu oceny absorpcji środków unijnych wartość pozyskanego wsparcia z funduszy europejskich każdej gminy została odniesiona do jej dochodów oraz liczby mieszkańców, a liczba zrealizowanych projektów przeliczona na 1000 mieszkańców. Źródło badań stanowiły bazy danych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego i GUS oraz informacje ARiMR. Do opracowania danych empirycznych posłużyły metody: opisowa, porównawcza oraz proste metody statystyczne (wskaźniki struktury, miary rozproszenia). Gminy wiejskie powiatu tomaszowskiego zrealizowały łącznie 68 projektów o wartości przekraczającej 35 mln zł unijnego wsparcia, ale istnieje znaczne zróżnicowanie pomiędzy nimi w zakresie absorpcji środków Unii Europejskiej. Inowódz oraz Rzeczyca wydają się liderami w tym zakresie, podczas gdy Tomaszów Mazowiecki-wieś oraz Będkowo powinny określić przyczyny nieosiągnięcia podobnego sukcesu.

Ci z nas, którzy zajmują się odkrywaniem potencjałów ludzkich powinni uznać znaczenie uprawnienia obywateli do stanowienia własnych lokalnych jurysdykcji i związków przy wykorzystaniu posiadanej przez nich wiedzy i doświadczenia w zakresie problemów publicznych. Mamy wiele do zrobienia, aby umożliwić obywatelom na całym świecie aktywny udział w lokalnych gospodarkach publicznych.

Ostrom 2005, s. 6

WSTĘP

Możliwość korzystania z funduszy unijnych jest jednym z najważniejszych aspektów integracji Polski z Unią Europejską (UE). Polska stała się członkiem europejskich struktur 1 maja 2004 r., ale już wcześniej mogła korzystać ze środków pomocy przedakcesyjnej przewidzianej dla krajów kandydujących. Od początku maja 2004 r. Polska ma prawo korzystać

z wszystkich funduszy pomocowych przewidzianych dla krajów członkowskich. Szczególne znaczenie dla rozwoju kraju mają środki finansowe udostępniane jednostkom samorządowym, które są w stanie realizować inwestycje znacznie przekraczające ich możliwości finansowe ograniczone poziomem osiąganych dochodów. Dotyczy to zwłaszcza gmin wiejskich.

W Polsce obszary wiejskie (gminy wiejskie i część wiejska gmin miejsko-wiejskich) stanowią 93,2% powierzchni kraju, zamieszkaanej przez 39% ogółu ludności (dane z 2009 r.) [GUS 2011, s. 93]. Władze lokalne na tych obszarach odgrywają decydującą rolę w promowaniu rozwoju ekonomicznego i społecznego nie tylko na szczeblu lokalnym i ogólnokrajowym, ale też unijnym. Polityka rozwoju obszarów wiejskich jest polityką horyzontalną, mającą powiązania z wieloma politykami sektorowymi: transportową, edukacyjną, mieszkaniową, opieki zdrowotnej, opieki społecznej, planowania przestrzennego itp. Kluczowa w rozwoju obszarów wiejskich UE staje się polityka holistyczna oraz dostosowana do cech funkcjonalnych danego terytorium, a nie wyłącznie jego granic administracyjnych (tzw. polityka przestrzennie zorientowana ang. *place-based policy*), która integruje specyficzne walory lokalne oraz pozwala na agregowanie i ujawnianie preferencji oraz wiedzy lokalnych aktorów, jak również ich mobilizowanie [Barca 2009].

Lokalne władze są kluczowymi partnerami ułatwiającymi proces docierania europejskich funduszy do ludzi i miejsc, które najbardziej ich potrzebują [Jouen i in. 2010]. Wydaje się więc, że rozwój obszarów wiejskich byłby bardziej skuteczny w sytuacji większych możliwości jego kształtowania, implementacji i monitorowania przez samorządy lokalne. Lokalne podejście (decentralizacja) oznacza nie tylko wzrost efektywności alokacyjnej wydatków publicznych¹ [Oates 1972], zmniejszenie biurokracji i skuteczne dotarcie na miejsce z interwencją, ale również skrócenie dystansu do obywateli², wzmocnienie demokratycznej legitymacji wydatków publicznych oraz maksymalizację wspólnotowej wartości dodanej [CEMR 2010]. Z drugiej jednak strony należy przyznać, że podejście lokalne może wiązać się z ignorowaniem przez samorządy dóbr publicznych o znaczeniu ogólnokrajowym, problemem internalizacji efektów zewnętrznych (ubocznych) oraz konfliktem z władzami wyższego szczebla (zwłaszcza władzami centralnymi) w zakresie stabilizowania gospodarki oraz promowania solidarności (sprawiedliwości) społecznej.

METODY I ŹRÓDŁA BADAŃ

Celem artykułu jest przedstawienie i ocena wykorzystania przez władze lokalne funduszy unijnych na finansowanie i realizację inwestycji na przykładzie gmin powiatu tomaszowskiego (położonego w województwie łódzkim) w latach 2005-2009.

Badania zostały przeprowadzone na podstawie projektów zrealizowanych przez samorządy ze środków dostępnych w perspektywie finansowej lat 2004-2006 oraz projektów zakończonych do 31.12.2009 r., których źródłem finansowania były środki z programów przewidzianych na lata 2007-2013. Oceny stopnia absorpcji funduszy dokonano przede wszystkim na podstawie przeglądu dostępnych zestawień informacji na temat zrealizo-

¹ Według słynnego teorematu decentralizacji Oatesa, zdecentralizowane świadczenie konsumowanych lokalnie dóbr publicznych jest lepsze (bardziej efektywne) niż scentralizowane podejmowanie decyzji w tym zakresie, ponieważ dostarczanie zunifikowanych dóbr przez centrum nie odzwierciedla różnorodności lokalnych preferencji.

² Zasada subsydiarności (pomocniczości) Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego (EKST) stanowi, że odpowiedzialność za sprawy publiczne powinny ponosić przede wszystkim te organy władzy, które znajdują się najbliżej obywateli (art. 4 ust. 3 EKST).

wanych przez gminy powiatu inwestycji sfinansowanych ze środków unijnych. Głównym źródłem badań empirycznych były bazy danych udostępnione przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR) i Główny Urząd Statystyczny (GUS) oraz informacje Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Do opracowania danych empirycznych posłużyły metody: opisowa, porównawcza oraz proste metody statystyczne (wskaźniki struktury, miary rozproszenia, współczynnik korelacji Pearsona). Podstawę badań w wymiarze teoretycznym stanowiła ekonomia sektora publicznego (finanse publiczne oraz teoria wyboru publicznego).

WYNIKI BADAŃ

FUNDUSZE UE PRZEZNACZONE DLA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Przedmiotem zainteresowania jednostek samorządu terytorialnego są przede wszystkim fundusze strukturalne UE³, stanowiące finansowe instrumenty polityki regionalnej (określanej również jako polityka strukturalna lub polityka spójności). Są to środki przekazywane ze wspólnotowego budżetu dla zapewniania wsparcia oraz zmniejszania dysproporcji gospodarczych, społecznych i przestrzennych pomiędzy poszczególnymi regionami krajów członkowskich [*European...* 2011]. Wykorzystuje się je głównie na finansowanie inwestycji w zakresie edukacji, zdrowia, innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw, transportu, energetyki i rolnictwa. Jednym z podstawowych założeń UE jest wzmocnienie gospodarczej spójności (temu celowi służy także Fundusz Spójności), zatem kraje członkowskie uczestniczą w europejskiej polityce regionalnej, która opiera się na wspólnotowej solidarności [Florescu, Brezeanu 2010]. Polityka rozwoju obszarów wiejskich dodatkowo podlega wspólnej polityce rolnej (WPR) (tzw. II filar WPR).

Od początku akcesji do UE Polska realizowała projekty w ramach perspektywy finansowej 2004-2006. Obecnie Polska ma prawo ubiegać się o środki dostępne z programów przygotowanych na lata 2007-2013. Programowanie funduszy strukturalnych jest procesem niezbędnym do zapewnienia efektywnego wdrażania programów unijnych. W tym celu Polska przygotowała i przyjęła 14 stycznia 2003 r. Narodowy Plan Rozwoju (NPR) na lata 2004-2006. Określał on najważniejsze działania, które kraj zamierzał uruchomić w trzech podstawowych dziedzinach: na rozwój przedsiębiorstw, zasobów ludzkich oraz infrastruktury. NPR wskazywał kierunki rozwoju gospodarczego państwa sprzyjające wzrostowi gospodarczemu w długim okresie, a także podniesieniu poziomu życia wszystkich mieszkańców. Istotne jest, iż dokument ten był spójny z wszystkimi politykami sektorowymi, uwzględniał potrzeby poszczególnych regionów oraz współgrał z politykami wspólnotowymi [Calak 2004].

³ W latach 2007-2013 liczbę funduszy strukturalnych UE ograniczono z czterech do dwóch: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Społecznego. W miejsce Sekcji Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej wprowadzono Europejski Fundusz Rolniczy Rozwoju Obszarów Wiejskich (fundusz WPR). Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa przekształcono w Europejski Fundusz Rybacki (instrument WPR).

Jednostki samorządu terytorialnego w latach 2004-2006⁴ mogły być beneficjentami środków UE z poniższych programów:

- Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich (Sekcja Orientacji Europejskiego Funduszu Gwarancji i Orientacji Rolnej – EFOiGR),
- Sektorowy Program Operacyjny Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw (Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego – EFRR),
- Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich (Europejski Fundusz Społeczny),
- Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (EFRR i Europejski Fundusz Społeczny).

Po okresie 2004-2006 pojawiła się kolejna szansa na pozyskanie środków ze wspólnego budżetu. Jednak, aby możliwe było korzystanie przez Polskę z unijnych pieniędzy konieczne stały się zmiany nie tylko w prawodawstwie UE, ale również w krajowych regulacjach. Istotne zmiany w procedurach pozyskiwania, a następnie wdrażania oraz rozliczania środków pochodzących z budżetu UE doprowadziły do uchwalenia Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Następnie na podstawie Strategii Rozwoju Kraju 2007-2015 zostały określone Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. Dokument ten, zatwierdzony przez Komisję Europejską, nazywany jest Narodową Strategią Spójności (NSS) [Famulska 2009]. Z NSS wynika, że jednostki samorządu terytorialnego w latach 2007-2013⁵ mogą być beneficjentami środków UE z następujących programów:

- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich – EFRROW),
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (Fundusz Spójności oraz Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego – EFRR),
- Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka (EFRR),
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki (Europejski Fundusz Społeczny),
- Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej (EFRR),
- Program Operacyjny Europejska Współpraca Terytorialna (EFRR),
- Regionalne Programy Operacyjne (EFRR).

Spójność i solidarność jako zasady i cele polityki regionalnej UE były przez polski rząd (podobnie jak rządy innych nowych krajów członkowskich) dość często podkreślane w trakcie negocjacji politycznych [np. *Republic...* 2004]. Jednocześnie w rozmowach na temat podziału środków unijnych między kraje i regiony zauważalne było silne dążenie polskiej strony do maksymalizacji finansowania przeznaczonego dla własnego kraju (słynne „wyciskanie brukselki”). Polska w poprzedniej perspektywie finansowej, podobnie jak obecnie, była beneficjentem netto finansowania z budżetu UE, ale nie otrzymała wtedy dużego wsparcia na politykę regionalną. W perspektywie finansowej 2007-2013 stała się największym w UE odbiorcą środków w ramach tej polityki (ponad 19% całości finansowania), plasując się przed dwoma starymi krajami członkowskimi: Hiszpanią (10,24%) i Włochami (8,33%), które należały do głównych beneficjentów funduszy na politykę regionalną w latach 1988-2006.

⁴ Zgodnie z tzw. zasadą n+2, środki, które zostały przyznane na lata 2004-2006 należało na ogół wykorzystać do końca 2008 r., czyli można było nimi dysponować dwa lata dłużej niż trwał okres, na który zostały przeznaczone.

⁵ W okresie 2007-2013 dla pierwszych trzech lat wdrażania programów operacyjnych wprowadzono zasadę n+3. Oznacza to, że środki, które przyznano na 2007 r. można było wydatkować do 2010 r. itd. W kolejnych latach (czyli 2011-2013) ponownie obowiązywać będzie zasada n+2.

Kierując się założeniami nowego instytucjonalizmu racjonalnego wyboru, można postawić tezę, że kształt polityki regionalnej w ostatniej perspektywie finansowej został zdeterminowany „logiką konsekwencji” [March, Olsen⁶ 2005], czyli „racjonalnymi kalkulacjami” politycznych aktorów, jak powiększyć własną użyteczność z tej polityki. Innymi słowy, maksymalizacja preferencji państw członkowskich stanowiła decydujący czynnik instytucjonalny w procesach decyzyjnych na szczeblu unijnym. Interesujące wydaje się pytanie, czy również samorządy lokalne kierują się taką logiką działania, tzn. czy starają się maksymalizować korzyści z integracji europejskiej, a konkretnie absorpcję wspólnotowych pieniędzy.

CHARAKTERYSTYKA POWIATU TOMASZOWSKIEGO

Powiat tomaszowski leży we wschodniej części województwa łódzkiego – regionu o wysokim stopniu urbanizacji (udział ludności miejskiej 64,4%). Powiat zajmuje powierzchnię 1026 km², zaludnioną przez 120,7 tys. osób (stan na 31.12.2009 r.) [GUS 2010]. Ważną rolę odgrywa w nim sektor rolniczy (około 40% ogółu zatrudnionych).

Oprócz powiatu tomaszowskiego w skład województwa wchodzi 23 powiaty, w tym 3 miasta na prawach powiatu. Powiat tomaszowski tworzy jedenaście gmin – dziesięć wiejskich i jedna miejska (rys. 1.).

Rysunek 1. Mapa administracyjna powiatu tomaszowskiego
Źródło: <http://www.archiwum.lodzkie.pl/lodzkie/województwo/mapa/tomaszowskig.html>.

Lata 2000-2007 były dla województwa łódzkiego czasem dynamicznego rozwoju gospodarczego. Pomimo napływu środków unijnych, w okresie tym nie stwierdzono jednak tendencji do zmniejszania się wewnętrznej dyspersji; dystans rozwojowy pomiędzy lepiej rozwiniętymi częściami województwa (przede wszystkim ośrodkami miejskimi) a obszarami peryferyjnymi (głównie terenami wiejskimi) utrzymywał się lub wręcz zwiększał [Gąska i in. 2009, s. 3]. Natomiast w całym regionie znacznie polepszyła się dostępność infrastruktury transportowej i komunalnej, zwłaszcza na terenach wiejskich.

⁶ James G. March i Johan P. Olsen rozróżniają dwie logiki zachowania w politycznym procesie decyzyjnym: logikę konsekwencji i logikę stosowności. Pierwsza opisuje zachowanie jednostek jako produkt kalkulacji własnego interesu (wyrachowania) oraz oczekiwanych konsekwencji tego zachowania. Logika stosowności oznacza, że jednostki kierują się w działaniu zbiorem zasad, powinnością, czyli zachowują się stosownie do danej sytuacji (tzn. zgodnie z oczekiwaniami innych).

Powiat tomaszowski należy do tych powiatów województwa, które charakteryzowały się najbardziej niekorzystną sytuacją na rynku pracy (najwyższą stopą bezrobocia), najwolniejszym wzrostem przedsiębiorczości, najwyższymi wydatkami z budżetów gmin na świadczenia dla osób fizycznych, spadkiem rozwoju infrastruktury edukacyjnej, najniższą dostępnością infrastruktury kulturalnej oraz sieci wodociągowej.

W wymiarze spójności (ekonomicznej, społecznej i przestrzennej) powiat tomaszowski należy do grupy powiatów województwa łódzkiego stanowiących potencjalny lokalny ośrodek wzrostu. Niestety, pod względem redystrybucji pomocy rozwojowej ze środków UE pomiędzy powiaty uplasował się na końcu (obok powiatu wieluńskiego i piotrkowskiego), ze wsparciem na jednego mieszkańca wielokrotnie niższym niż średnia w całym województwie [Gąska i in. 2009].

AKTYWNOŚĆ GMIN POWIATU TOMASZOWSKIEGO W POZYSKANIU FUNDUSZY UNIJNYCH W LATACH 2005-2009

Wszystkie gminy powiatu tomaszowskiego w okresie 2005-2009 realizowały projekty współfinansowane ze środków europejskich, przeznaczonych zarówno na lata 2004-2006, jak i 2007-2013. Porównanie liczby i wartości tych projektów oraz wkładu z budżetu UE przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba i całkowita wartość zrealizowanych projektów oraz stopień ich finansowania ze środków UE w gminach powiatu tomaszowskiego w latach 2005-2009

Gmina	Wartość środków pozyskanych z UE		Wartość zrealizowanych projektów		Liczba projektów
	zł	udział [%]	zł	udział [%]	
Będków	544 118	0,9	640 138	0,8	2
Budziszewice	571 274	0,9	866 372	1,0	6
Czerniewice	1 212 730	2,0	2 312 858	2,7	5
Inowódz	6 476 483	10,6	8 569 578	10,1	5
Lubochnia	5 142 877	8,5	6 608 429	7,7	10
Rokiciny	6 904 610	11,4	10 971 689	12,9	6
Rzeczyca	6 061 379	10,0	8 385 797	9,8	11
Tomaszów Mazowiecki -wieś	444 622	0,7	604 979	0,7	2
Ujazd	4 809 392	7,9	6 685 892	7,8	13
Żelechlinek	3 691 971	6,1	5 264 589	6,2	8
Gminy wiejskie ogółem	35 859 456	59,0	50 910 321	59,7	68
Tomaszów Mazowiecki -miasto	24 959 096	41,0	34 397 134	40,3	8
RAZEM	60 818 552	100,0	85 307 455	100,0	76

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych wygenerowanych z Systemu Informatycznego Monitoringu i Kontroli Finansowej Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności (SIMIK 04-06) oraz Krajowego Systemu Informatycznego (KSI SIMIK 07-13) Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

W latach 2005-2009 łączna wartość zrealizowanych przez badane gminy projektów z udziałem funduszy UE przekroczyła 85 mln zł, z tego około 60% przypada na gminy wiejskie. Miasto Tomaszów Mazowiecki w badanym okresie pozyskało najwięcej (41%) środków unijnych spośród wszystkich gmin powiatu. Ze względu na typ gminy oraz poziom jej dochodów i wydatków miasto nie powinno być jednak porównywane z pozostałymi jednostkami samorządowymi. Spośród gmin wiejskich najwięcej środków unijnych na inwestycje przyciągnęły: Rokiciny – 6,9 mln zł (11,4%) oraz Inowłódz – 6,48 mln zł (10,6%). Najgorzej pod tym względem wypadły gminy Będków (0,9%), Budziszewice (0,9%) oraz wieś Tomaszów Mazowiecki (0,7%). Rozpiętość pomiędzy najwyższym a najniższym poziomem napływu funduszy z UE na inwestycje w gminach wiejskich wynosiła jak 15,5 do 1. Stopień współfinansowania (udział środków unijnych w wartości zrealizowanych projektów) wahał się w przedziale od 52% (gmina Czerniewice) do 85% (gmina Będków), dla porównania w mieście Tomaszów Mazowiecki wynosił on 73%.

Gminy powiatu tomaszowskiego prowadziły w analizowanym okresie zarówno przedsięwzięcia modernizacyjno-budowlane, jak i inwestycje określane mianem miękkich, a polegające na organizacji szkoleń i kursów. W sumie w latach 2005-2009 w całym powiecie tomaszowskim zostało przy współudziale środków z UE przeprowadzonych 76 projektów (średnio 1,4 rocznie na gminę), w tym 68 w gminach wiejskich. Wśród tych ostatnich pozytywnie wyróżniają się gminy: Ujazd, Rzeczyca oraz Lubochnia, natomiast negatywnie Tomaszów Mazowiecki-wieś oraz Będków.

Tabela 2. Ludność, powierzchnia oraz dochody gmin (średnie roczne wartości z lat 2005-2009)

Gmina	Ludność		Powierzchnia		Dochody gminy ogółem		
	osoby	udział [%]	ha	udział [%]	zł	udział [%]	na osobę [zł]
Będków	3 541	2,9	5 777	5,6	7 145 786	3,0	2 018
Budziszewice	2 200	1,8	3 016	2,9	3 905 411	1,6	1 775
Czerniewice	5 217	4,3	12 800	12,5	11 148 991	4,7	2 137
Inowłódz	3 870	3,2	9 787	9,6	9 353 381	3,9	2 417
Lubochnia	7 628	6,3	13 141	12,8	15 070 702	6,3	1 976
Rokiciny	5 938	4,9	9 057	8,8	12 356 661	5,2	2 081
Rzeczyca	5 009	4,1	10 855	10,6	12 094 431	5,0	2 415
Tomaszów Mazowiecki-wieś	10 068	8,3	15 011	14,7	123 858 987	51,7	12 302
Ujazd	7 830	6,5	9 695	9,5	17 890 576	7,5	2 285
Żelechlinek	3 477	2,9	9 228	9,0	8 654 899	3,6	2 489
Gminy wiejskie ogółem	54 778	45,2	98 367	96,0	221 479 825	92,5	4 043
Tomaszów Mazowiecki-miasto	66 532	54,8	4 130	4,0	17 946 262	7,5	270
RAZEM	121 310	100,0	102 497	100,0	239 426 087	100,0	1 974

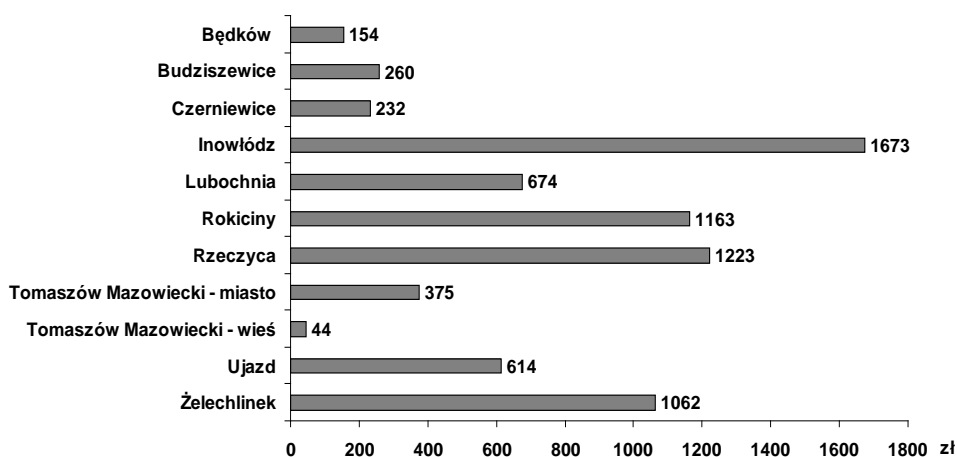
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych [GUS 2010].

Badając aktywność gmin w absorpcji funduszy UE, nie należy opierać się wyłącznie na wartości projektów oraz ich liczebności ze względu na fakt, iż każda z jednostek samorządowych charakteryzuje się innymi cechami wpływającymi na możliwości pozyskiwania środków. Takimi cechami są m.in. liczba ludności i poziom osiąganych dochodów przez samorząd, które są znacznie zróżnicowane wewnątrz powiatu (tab. 2).

Największe pod względem każdej cechy, poza dochodem gminy na mieszkańca, jest miasto Tomaszów Mazowiecki. Spośród gmin wiejskich najbardziej zaludnione są Tomaszów Mazowiecki-wieś (ponad 10 tys. mieszkańców), Lubochnia i Ujazd (odpowiednio 7,6 tys. i 7,8 tys.), a najmniej – Budziszewice (2,2 tys. osób). Rozpiętość pomiędzy stanem ludności w gminach wiejskich wynosi więc jak 4,58 do 1. Tomaszów Mazowiecki-wieś ma prawie pięciokrotnie większą powierzchnię niż najmniejsza z gmin wiejskich – Budziszewice (zaledwie 2,9% powierzchni powiatu). Średnie roczne dochody ogółem budżetów gmin wiejskich w analizowanym okresie były ściśle związane z liczbą ludności – największe gminy pod względem zaludnienia osiągały na ogół najwyższe wpływy do kasy jednostki samorządowej (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,74$). Skala rozpiętości tego dochodu wśród gmin wiejskich jest jednak zdecydowanie wyższa niż w przypadku pozostałych cech i przekracza 31 do 1.

Na podstawie danych z tabeli 1. i 2., obliczono odpowiednie wskaźniki dla każdej z gmin, umożliwiające ich bardziej obiektywne porównanie pod kątem efektywności pozyskiwania środków z UE. Na rysunku 1. przedstawiono wartość pozyskanych środków unijnych przypadającą na jednego mieszkańca danej gminy.

Dane na rysunku 1. wskazują, że między gminami występują ogromne dysproporcje oraz nie ma wyraźnego związku pomiędzy typem gminy (wiejska, miejska) a jej aktywnością (lub skutecznością) w pozyskiwaniu funduszy z UE.

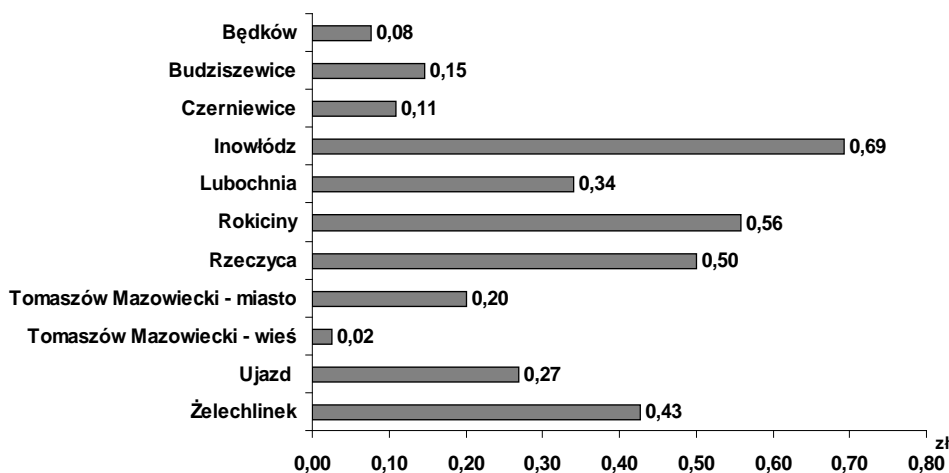

Rysunek 1. Wartość pozyskanych środków z programów unijnych w latach 2005-2009 na jednego mieszkańca poszczególnych gmin powiatu tomaszowskiego (liczba mieszkańców została uśredniona dla lat 2005-2009)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych [GUS 2010] oraz danych wygenerowanych z Systemu Informatycznego Monitoringu i Kontroli Finansowej Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności (SIMIK 04-06) oraz Krajowego Systemu Informatycznego (KSI SIMIK 07-13) Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

Wiodący Inowódz zdobył 38 razy więcej środków unijnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca niż Tomaszów Mazowiecki-wieś, i prawie jedenastokrotnie więcej niż druga najsłabsza w powiecie pod tym względem gmina wiejska (Będków). Również w raporcie Grupy Gomułka [2009, s. 178] Będków wymieniony jest w grupie polskich gmin nieaktywnych w sięganiu po wspólnotowe środki. Podobnie Czerniewice i Budziszewice podejmowały starania o te środki w analizowanym okresie z wielką ostrożnością, angażując się w niewiele przedsięwzięć z ich wykorzystaniem.

Porównując aktywność gmin powiatu w pozyskiwaniu funduszy z UE, należy wziąć pod uwagę zróżnicowanie osiąganych przez nie dochodów. Spośród badanych gmin największy dochód osiągnęło miasto Tomaszów Mazowiecki (średnio rocznie 123 mln zł), natomiast wśród gmin wiejskich: Lubochnia, Tomaszów Mazowiecki-wieś oraz Ujazd (każda po około 17 mln zł rocznie). Wartość pozyskanych środków unijnych przypadających na 1 zł dochodu ogółem gminy przedstawiono na rysunku 2.

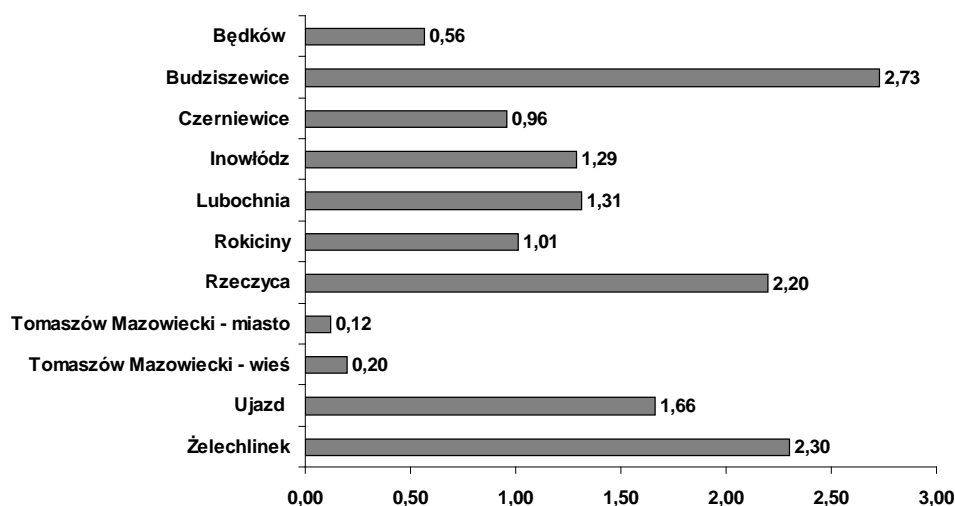

Rysunek 2. Wartość pozyskanych środków unijnych w przeliczeniu na 1 zł dochodu ogółem gminy w latach 2005-2009 (wartość średnia dochodów ogółem z lat 2005-2009)

Źródło: jak na rys. 1.

Współfinansowanie środkami unijnymi w przeliczeniu na 1 zł dochodu ogółem gminy wahało się w przedziale od 0,02 do 0,69 zł. Najkorzystniejszy wynik osiągnęła gmina Inowódz. Wysoki wskaźnik osiągnęła również gmina Rokiciny – 0,56 zł na 1 zł dochodu jednostki. W przypadku Rzeczyca w 1 zł jej dochodu zawierało się 0,50 zł ze środków europejskich. Najsłabsze pod tym względem gminy to Tomaszów Mazowiecki-wieś (jedynie 2 grosze przypadające na 1 zł dochodu) oraz Będków (8 groszy).

Porównanie liczby projektów w poszczególnych gminach nie dostarcza obiektywnych informacji, gdyż są one odmienne pod względem wielu czynników, np. poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego oraz liczby ludności. Dlatego wyliczono liczbę projektów przypadającą na 1000 mieszkańców danej gminy (rys. 3). Wyniki jednoznacznie wskazują, że liczba zrealizowanych projektów przypadająca na 1000 mieszkańców danej gminy jest największa w Budziszewicach, następnie w Żelechlinku i w Rzeczyca. Najmniejsza relacja występuje w mieście Tomaszów Mazowiecki, co wynika z dużej liczby mieszkańców.

Rysunek 3. Liczba projektów przypadająca na 1000 mieszkańców w gminach powiatu tomaszowskiego w latach 2005-2009

Źródło: jak na rys. 1.

Wyznaczone współczynniki zmienności V dla cech podanych na rysunkach 1.-3., potwierdzają dość znaczne zróżnicowanie gmin powiatu, szczególnie pod względem wartości pozyskanych środków unijnych w przeliczeniu na 1 zł dochodu ogółem ($V = 166\%$). Nieco mniejsze dysproporcje dotyczą poziomu uzyskanych funduszy UE w przeliczeniu na jednego mieszkańca ($V = 88\%$) oraz liczby projektów przypadających na 1000 mieszkańców ($V = 83\%$).

W celu dokonania rankingu gmin pod względem ich aktywności w pozyskiwaniu współfinansowania ze środków unijnych, przyjęto kolejno: kwotę pozyskanych środków, w tym przypadającą na jednego mieszkańca, wartość wkładu UE na 1 zł dochodu ogółem gminy oraz liczbę projektów na 1000 mieszkańców gminy. Przypisano gminom miary od 1 do 11 według malejącej wartości cech (1 – odpowiada najwyższej wartości, a 11 – najniższej). Wyniki badań przedstawiono tabeli 3.

Na podstawie liczb z kolumn 1.-4. w tabeli 3. trudno jednoznacznie określić, która gmina powiatu tomaszowskiego wykazywała najwyższą aktywność bądź skuteczność w pozyskiwaniu środków z funduszy unijnych. Inowódz jest gminą, w której zarówno wartość pozyskanych środków na 1 zł dochodu, jak i na 1 mieszkańca jest najwyższa. Gmina wykazuje dużą aktywność w prowadzeniu inwestycji, co przyczyniło się do jej rozwoju zarówno w obszarze infrastrukturalnym, jak i turystycznym oraz społecznym. Gmina Rokiciny również odnosi sukcesy w działaniach inwestycyjnych wspartych unijnymi pieniędzmi. Udało się jej zrealizować 6 projektów o wysokiej wartości całkowitej. Najgorzej na tym tle wypada Tomaszów Mazowiecki-wieś, co wynika z jednej strony z dużej liczby sołectw wchodzących w skład tej gminy, a z drugiej – z niskich dochodów gminy. Do miasta Tomaszów Mazowiecki napłynęło najwięcej środków z UE, ale ze względu na wysoki dochód i duże zaludnienie w pozostałych kategoriach uplasował się on na dalszych miejscach.

Tabela 3. Ranking gmin powiatu tomaszowskiego według ich aktywności w pozyskiwaniu środków z UE w latach 2005-2009

Gmina	Ranking gmin pod względem:				Σ kolumn 2-4
	wartości pozyskanych środków UE			liczby projektów na 1000 mieszkańców	
	ogółem	na 1 zł dochodu gminy	na 1 mieszkańca		
	1	2	3	4	5
Będków	10	10	10	9	29
Budziszewice	9	8	8	1	17
Czerniewice	8	9	9	8	26
Inowłódz	3	1	1	6	8
Lubochnia	5	5	5	5	15
Rokiciny	2	2	3	7	12
Rzeczycza	4	3	2	3	8
Tomaszów Mazowiecki-miasto	1	7	7	11	25
Tomaszów Mazowiecki-wieś	11	11	11	10	31
Ujazd	6	6	6	4	16
Żelechlinek	7	4	4	2	10

Źródło: opracowanie własne.

Po zsumowaniu wartości z kolumn 2.-4. (kolumna 5. tabeli 3.) najniższą skumulowaną miarę dla wielkości relatywnych (na osobę i 1 zł dochodu) uzyskały gminy Inowłódz oraz Rzeczycza, natomiast najwyższą odpowiednio Tomaszów Mazowiecki-wieś oraz Będków. Można więc wyciągnąć wniosek, że dwa pierwsze samorządy gminne powiatu tomaszowskiego odniosły lokalny sukces na płaszczyźnie pozyskiwania środków unijnych, które przez różne projekty inwestycyjne przyczyniły się do poprawy warunków życia lokalnej społeczności.

Samorządy gmin znajdujących się na przeciwnym biegunie powinny zaktywizować się, a przede wszystkim zastanowić się na przyczynami braku sukcesu w analizowanym obszarze. Zdaniem Charlesa M. Tiebouta [1956, s. 418, 424], w sytuacji niezaspokojenia preferencji danej społeczności lokalnej przez jej władze publiczne ludzie mogą być skłonni do przejścia do tej społeczności, której samorząd najlepiej zaspakaja ich zbiór preferencji (np. wzorzec wydatków i dochodów publicznych), czyli mogą poszukiwać optymalnej wspólnoty terytorialnej (w warunkach polskich są to często miasta). Takie „głosowanie nogami” jest groźbą wyludniania się wsi.

AKTYWNOŚĆ GMIN WIEJSKICH POWIATU TOMASZOWSKIEGO W UBIEGANIU SIĘ O ŚRODKI UE W RAMACH PROW NA LATA 2007-2013

Samorządy wiejskie mają możliwość ubiegania się o pomoc finansową w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007-2013, który jest realizowany ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz środków krajowych. Jednostki samorządu terytorialnego mogą zostać beneficjentami środków w ramach osi 3 (*Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki*

wiejskiej), a konkretnie działania obejmującego wprowadzanie podstawowych usług dla ludności obszarów wiejskich (Działanie 321.) oraz działania skierowanego na rozwój i odnowę wsi (Działanie 313.).

W zakresie Działania 321. gminy uzyskują wsparcie na realizację projektów dotyczących gospodarki wodno-ściekowej, tworzenia systemu zbioru, segregacji, wywozu odpadów komunalnych, a także wytwarzania lub dystrybucji energii ze źródeł odnawialnych. Dofinansowanie z Działania 313. jest udzielane m.in.: na budowę i remont obiektów pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe, budowę, remont lub przebudowę infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno-kulturalnych oraz kultywowanie tradycji społeczności lokalnej i tradycyjnych zawodów. W danym naborze każdy wnioskodawca, w tym jednostka samorządu, może złożyć wyłącznie jeden wniosek na projekt odnowy i rozwoju wsi.

Gminy wiejskie województwa łódzkiego podczas pierwszego naboru, trwającego do końca 2009 r., podpisały łącznie 236 umów dotyczących wymienionych działań (tab. 4.).

Spośród wszystkich powiatów województwa łódzkiego powiat tomaszowski zawarł najwięcej umów w ramach Działania 321. (11 umów), natomiast w ramach Działania 313. – 9 umów. Niestety, szczegółowe dane dotyczące poszczególnych gmin nie są jeszcze dostępne. Miasto Tomaszów Mazowiecki zostało wykluczone z możliwości ubiegania się o dofinansowanie z PROW. Spośród gmin wiejskich wyłącznie Rokiciny nie zawarły żadnej umowy w ramach działania *Odnowa i rozwój wsi*, natomiast w przypadku działania *Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej* wszystkie gminy powiatu tomaszowskiego takie umowy podpisały.

Tabela 4. Dane dotyczące naboru wniosków w ramach PROW 2007-2013 dla województwa łódzkiego (narastająco do 31.12.2009 r.)¹

Działanie	Złożone wnioski			Zawarte umowy		
	liczba	kwota ogółem	środki z EFRROW	liczba	kwota ogółem	środki z EFRROW
Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej (Działanie 321.)	125 (6,4%)	317573,3 (5,0%)	191832,8 (4,80%)	118 (14,4%)	292054,4 (11,4%)	177691,3 (11,1%)
Odnowa i rozwój wsi (Działanie 313.)	241 (8,1%)	172726,4 (8,7%)	95393,9 (8,3%)	118 (4,6%)	77073,4 (5,5%)	45749,3 (5,1%)

¹ W nawiasach podano udział województwa łódzkiego w badanym działaniu w kraju. Źródło: opracowanie własne na podstawie ARiMR [2010, s. 170-171].

PODSUMOWANIE

Wyniki badań wskazują, że gminy powiatu tomaszowskiego cechuje znaczne zróżnicowanie poziomu absorpcji środków z funduszy unijnych. Trudno jednoznacznie wskazać samorząd, który jest liderem pod tym względem.

Aktywność gmin w sięganiu po fundusze unijne zależy od wielu czynników [np. Grupa-Gomułka 2009, Cetner, Żok 2011]. Istotne znaczenie mają uzyskiwane przez jednostkę dochody oraz jej poziom zadłużenia. Niewielkie gminy o środkach budżetowych niewystarczających w stosunku do potrzeb współfinansowania muszą poszukiwać alternatywnych

źródeł finansowania. Dotyczy to głównie gmin wiejskich, które do sfinansowania wkładu własnego, wymaganego przy realizacji projektów, muszą sięgać po kredyty i pożyczki. Zadłużone samorządy mają natomiast ograniczoną zdolność kredytową. Aktywność może zależeć również od chęci i umiejętności władz gminnych do podejmowania działań inwestycyjnych wiążących się z pewnym stopniem ryzyka, a także od ich siły przetargowej w procesie politycznym. Mimo wszystko należy stwierdzić, że dzięki środkom przekazywanym na rozwój i wsparcie obszarów wiejskich mogą one realizować projekty znacznie przekraczające ich możliwości finansowe, a przez to mają szansę rozbudowywać infrastrukturę, tworzyć miejsca pracy i inwestować w kapitał ludzki.

LITERATURA

- ARiMR 2010: *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2009 rok*, Warszawa.
- Barca F. 2009: *An agenda for a reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy*, Bruksela. <http://www.estrategiadelisboa.pt/Document/cohesion_policy.pdf>.
- Calak R. 2004: *Programowanie i wykorzystanie funduszy wspólnotowych i Funduszu Spójności w Polsce w pierwszych latach członkostwa*, [w:] *Rola projektów europejskich w rozwoju lokalnym i regionalnym*, (red.) M. Adamowicz, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 99.
- CEMR - Council of European Municipalities and Regions 2010: *CEMR Policy Position on the Future of EU Rural Development Policy*, Paryż, Bruksela. <http://www.ccre.org/docs/Future_of_EU_rural_development_policy_EN.pdf>.
- Cetner G., Żok K. 2011: *Odnowa wsi w opinii jednostek samorządu terytorialnego*, "Zagadnienia Doradztwa Rolniczego", nr 2(64), s. 24-47.
- European Commission Regional Policy 2011. *The Funds*. <http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/index_en.cfm>.
- Famulska T. 2009: *Gospodarka finansowa jednostek samorządu terytorialnego w warunkach integracji europejskiej*, Wyd. AE w Katowicach, Katowice, s. 146-148.
- Florescu D., Brezeanu P. 2010: *Co-financing one of the many problems in the process of accessing European funds*, "Annals of the University of Petrosani: Economics", nr 10(3), s. 143-150.
- Gąska J., Lis M., Reguński A., Skrok Ł. 2009: *Ocena wpływu wykorzystania środków zewnętrznych w latach 2000-2008 na zwiększenie spójności wewnątrzregionalnej województwa łódzkiego w kontekście realizacji RPO WŁ*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa.
- Grupa Gomułka 2009: *Raport końcowy z badania ewaluacyjnego „Analiza przyczyn braku aktywności lub niskiej aktywności niektórych samorządów gminnych w sięganiu po wsparcie z Funduszy Unijnych”*, Katowice.
- GUS 2010: *Bank Danych Lokalnych*. <http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks>
- GUS 2011: *Obszary wiejskie w Polsce*, Warszawa, Olsztyn.
- Jouen M., Kolosy K., Pellegrin J.P., Ramsden P., Szegvari P., Chambon N. 2010: *Cohesion Policy Support for Local Development: Best Practice and Future Policy Options*, European Union.
- March J.G., Olsen J.P. 2005: *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Narodowy Plan Rozwoju 2004–2006*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2003.
- Oates W. 1972: *Fiscal Federalism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Ostrom E. 2005: *Unlocking Public Entrepreneurship and Public Economies*, "UNU-WIDER Discussion Paper", nr 2005/01, s. 1-8.
- Republic of Poland. 2004: *Memorandum – Future of the Cohesion Policy of the European Union*, April 2004.

System Informatyczny Monitoringu i Kontroli Finansowej Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności (SIMIK 04-06) oraz Krajowy System Informatyczny (KSI SIMIK 07-13). Zestawienie wartości umów/decyzji o dofinansowanie – w podziale na województwa, powiaty i gminy oraz Zestawienie wartości wniosków o płatność – w podziale na województwa, powiaty i gminy, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. <http://www.mrr.gov.pl/fundusze/fundusze_europejskie/strony/funduszeuropejskie.aspx>.

Tiebout C. 1956: *A pure theory of local expenditures*, "Journal of Political Economy", nr 64(5), s. 416-424.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U. 2006.227.1658.

Aleksandra Perek, Aldona Zawojska

EUROPEAN UNION FUNDS AS A SOURCE OF INVESTMENT FINANCING
IN RURAL AREAS: THE CASE OF TOMASZÓW DISTRICT'S COMMUNES
IN THE YEARS 2005-2009

Summary

Recently, European Union funds have occurred to be one of the major sources of funding for investment activities of Polish communities. Mainly, rural local governments have been enforced to use external support because of their insufficient budgetary income.

In the article, the effectiveness of attracting EU funds by communes of the Tomaszów district over the years 2005-2009 was examined. The district under consideration consists of one urban commune and ten rural communes. To examine and assess the absorption of the EU funds by those communes, the overall amount of EU support was related to the level of local government budgetary income and the size of population. Additionally, the number of implemented investment projects per 1000 habitants was taken into consideration. Combining all those measures allowed for identifying the best and the worst performing local governments in terms of the EU funds absorption.

Adres do korespondencji:

Mgr Aleksandra Perek

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw

Ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

e-mail: aleksandra_perek@sggw.pl

Dr Aldona Zawojska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej

Ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

tel. (22) 5934036

e-mail: aldona_zawojska@sggw.pl

ZALEŻNOŚĆ POMIĘDZY WYDATKAMI KONSUMPCYJNYMI GOSPODARSTW DOMOWYCH ROLNIKÓW A STOPĄ PROCENTOWĄ NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO

Monika Utzig

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW SGGW w Warszawie
Kierownik: dr hab. Alina Daniłowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: gospodarstwa domowe rolników, wydatki konsumpcyjne, polityka pieniężna, stopy procentowe

Key words: households of farmers, consumption expenditures, monetary policy, interest rates

S y n o p s i s. Artykuł przedstawia badanie zależności pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych rolników i stopą procentową Narodowego Banku Polskiego. Założono ujemną korelację pomiędzy badanymi zmiennymi. Badania przeprowadzone na podstawie danych z okresu 2000-2009 pokazały, że występuje ujemna zależność pomiędzy konsumpcją gospodarstw domowych w Polsce i stopą procentową banku centralnego. Zależność ta jest minimalnie silniejsza w przypadku gospodarstw domowych ogółem niż w przypadku gospodarstw domowych rolników. Nie wystąpiła interpretowalna zależność pomiędzy przeciętną skłonnością do konsumpcji a stopą procentową.

WSTĘP

Gospodarstwa domowe dokonują wyboru o przeznaczeniu własnych środków finansowych na konsumpcję bieżącą lub zaoszczędzenie ich i odłożenie konsumpcji w czasie. Decyzje dotyczące wyboru międzyokresowego konsumentów mających dostęp do rynku depozytowo-kredytowego zależą *ceteris paribus* od wysokości stopy procentowej. Dla oszczędzających wyższe stopy procentowe zwiększają motywację do odkładania konsumpcji w czasie, co powoduje wzrost oszczędności i ograniczenie konsumpcji. Dla osób zadłużających się wzrost stóp procentowych powoduje pogorszenie sytuacji materialnej i mniejszą skłonność do zadłużania się, co także przekłada się na ograniczenie konsumpcji.

Celem opracowania jest zbadanie, czy istnieje zależność pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych rolników a wysokością stopy procentowej. Postawiono hipotezę, że taka zależność jest ujemna, przy czym jest ona słabsza w przypadku gospodarstw domowych rolników niż gospodarstw domowych ogółem. Wynika to z faktu, że rolnicy mają dostęp do specyficznego rynku kredytowego, tj. kredytów preferencyjnych, których oprocentowanie jest niższe od rynkowego.

Badania zostały przeprowadzone w oparciu o opublikowane dane *Budżetów gospodarstw domowych* za lata 2000-2009. Wykorzystano również informacje GUS dotyczące

wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych, który posłużył do wyrażenia badanych wielkości w cenach stałych. Informacje dotyczące kształtowania się stóp procentowych zaczerpnięto ze strony internetowej Narodowego Banku Polskiego.

TEORETYCZNE ASPEKTY KONSUMPCJI I STÓP PROCENTOWYCH

Polityka pieniężna jest definiowana najczęściej jako zespół działań banku centralnego, mających na celu regulowanie siły nabywczej pieniądza. Cele polityki pieniężnej realizowane są najczęściej poprzez zgodne z jej założeniami kształtowanie ceny pieniądza, czyli ustalanie odpowiedniej stopy procentowej [Polański 2008, s. 132]. Wśród instrumentów polityki pieniężnej można wyróżnić: instrumenty kontroli ogólnej, instrumenty kontroli selektywnej (oddziałujące na poszczególne instytucje finansowe) oraz oddziaływanie przez perswazję [Dębski 2010, s. 67].

Największe znaczenie spośród wykorzystywanych obecnie instrumentów polityki pieniężnej ma polityka kształtowania stóp procentowych. Stopy procentowe banku centralnego kształtują cenę pieniądza na rynku międzybankowym i wpływają na oprocentowanie kredytów i depozytów w bankach komercyjnych. W Polsce występują obecnie następujące stopy procentowe banku centralnego:

- stopa referencyjna – minimalna stopa po której bank centralny sprzedaje bony pieniężne bankom komercyjnym; obecnie najważniejsza spośród stóp procentowych NBP;
- stopa lombardowa – stopa po której bank centralny pożycza bankom komercyjnym środki pod zastaw papierów wartościowych;
- stopa redyskontowa – stopa po której bank centralny udziela bankom komercyjnym pożyczek odkupując od nich weksle;
- stopa depozytowa – stopa po której bank centralny przyjmuje krótkookresowe depozyty od banków komercyjnych.

Stopa depozytowa ogranicza z dołu wysokość rynkowych stóp procentowych, gdyż depozyty w banku centralnym składane są tylko wtedy, gdy nie można korzystniej ulokować środków na rynku międzybankowym. Podobnie działa ograniczenie z góry rynkowej stopy procentowej przez stopę lombardową: banki komercyjne pozyskują środki z NBP tylko wtedy, gdy nie mogą ich pozyskać taniej na rynku międzybankowym.

Konsumpcja często jest ujmowana jako [Bywalec 2007, s. 14]:

- akt społeczny,
- proces społeczny,
- sfera reprodukcji społecznej.

Konsumpcja rozpatrywana jako akt społeczny oznacza bezpośredni akt zaspokojenia konkretnej potrzeby człowieka przez zużycie określonego dobra materialnego lub usługi. Ponieważ taki akt zaspokajania określonej potrzeby jest krótkotrwały, raz zaspokojona potrzeba po pewnym czasie się odnawia. Konsumpcja jako proces społeczny to zespół zachowań obejmujących uświadomienie i ocenę potrzeb, decyzje ich zaspokojenia oraz zachowania zmierzające do pozyskania środków ich zaspokojenia. Ujęcie konsumpcji jako sfery reprodukcji społecznej związane jest z podejściem makroekonomicznym. Faza konsumpcji w tym ujęciu kończy proces gospodarowania, gdyż wytworzone dobro znalazło użytkownika, którego potrzeby należało zaspokoić. W opracowaniu przyjęto makroekonomiczne podejście do konsumpcji.

John Maynard Keynes uzależnił poziom konsumpcji gospodarstw domowych od wysokości dochodu rozporządzalnego, gdyż ten czynnik wpływający na konsumpcję uznał za najważniejszy. Wyróżnił on jednak szereg innych czynników, do których należą [Doszyń 2004, s. 52]:

- zmiany jednostki płac,
- zmiany różnicy między dochodem a dochodem netto,
- niespodziewane zmiany w wartościach kapitałowych,
- zmiany stopy procentowej będącej podstawą do wyznaczania wartości pieniądza w czasie,
- zmiany polityki fiskalnej,
- zmiany w przewidywaniach co do relacji obecnego i przyszłego dochodu,
- kategorie subiektywne, takie jak: ostrożność, przezorność, wyrachowanie, poprawa stopy życiowej, niezależność gospodarcza, przedsiębiorczość, duma i skąpstwo].

Funkcje konsumpcji, badające zależność poziomu konsumpcji realizowanej przez gospodarstwa domowe od różnych czynników wielokrotnie były przedmiotem badań makroekonomicznych. Keynes przyjął, że wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych składają się z konsumpcji autonomicznej oraz tej zależnej od dochodu rozporządzalnego. Przyjęta przez niego funkcja konsumpcji była później wielokrotnie krytykowana, gdyż krańcowa skłonność do konsumpcji zmienia się w czasie wraz z dostosowywaniem bieżących decyzji konsumpcyjnych do zmian dochodu przez racjonalnie postępujące podmioty.

Rozszerzeniem modelu konsumpcji Keynesa o oczekiwania dotyczące przyszłego dochodu są teorie konsumpcji ukierunkowanej na przyszłość, spośród których najszerzej znane są powstałe w latach 50. XX w. teoria cyklu życia Franco Modiglianiego i teoria permanentnego dochodu Milтона Friedmana [Hall, Taylor 2005, s. 260-261].

Zaproponowana przez Modiglianiego teoria cyklu życia zakłada, że ludzie dążą do utrzymania poziomu konsumpcji na względnie stałym poziomie podczas trwania całego życia. W szczególności oszczędzają w okresie aktywności zawodowej po to, by móc sfinansować konsumpcję w okresie emerytalnym. W teorii Modiglianiego indywidualna konsumpcja zależy od bieżącego dochodu oraz zgromadzonego wcześniej majątku, zależność ta występuje również po zagregowaniu konsumpcji dla całej gospodarki [Modigliani 1986, s. 300].

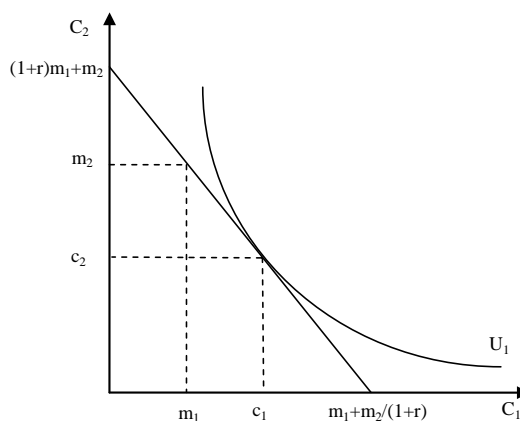
W teorii permanentnego dochodu Friedmana poziom konsumpcji pozostaje względnie stały nawet wtedy, gdy dochód rozporządzalny w krótkim okresie ulega wahaniom. Wzrost dochodu, który nie zostanie uznany za trwały, nie przełoży się na zwiększenie konsumpcji. Zgodnie z teorią Friedmana przejściowy wzrost dochodu w całości zostanie zaoszczędzony. Dopiero wzrost dochodu, który zostanie uznany za permanentny przełoży się na zwiększenie poziomu konsumpcji [Hall, Taylor 2005, s. 266-268].

Gospodarstwo domowe jest jednostką gospodarującą, której celem jest zaspokojenie wspólnych i osobistych potrzeb jego członków. Możliwości zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych są zdeterminowane przez środki finansowe, którymi dysponuje gospodarstwo domowe. Ponieważ jednak istnieje rynek finansowy, na którym można lokować nadwyżki finansowe, jak i zaciągać pożyczki, konsumpcja gospodarstw domowych różni się od ich dochodów. Gospodarstwa domowe dokonują wyboru pomiędzy konsumpcją obecną a przyszłą zgodnie ze swymi preferencjami, co umożliwia im rynek depozytowo-kredytowy.

Punktem wyjścia do rozważań wiążących wysokość stopy procentowej z zadłużaniem się jest najczęściej teoria wyboru międzyokresowego (rys. 1.). Konsument dysponuje pewnym poziomem dochodów w okresie pierwszym i drugim (m_1 i m_2), jego konsumpcja

(odpowiednio c_1 i c_2) różni się jednak od zasobów, którymi dysponuje. Konsument ma dostęp do rynku finansowego i może zaciągać kredyty oraz lokować nadwyżki finansowe po stopie procentowej r , dlatego jego wybór sprowadza się do odnalezienia takiego koszyka konsumpcji bieżącej i przyszłej, który pozwala mu osiągnąć najwyższą użyteczność i jednocześnie pozostaje w zbiorze ograniczenia budżetowego.

W przedstawionej na rysunku 1. sytuacji konsument jest kredytobiorcą, gdyż jego konsumpcja przewyższa dochody w pierwszym okresie. Zwiększenie stopy procentowej powoduje, że linia ograniczenia bu-

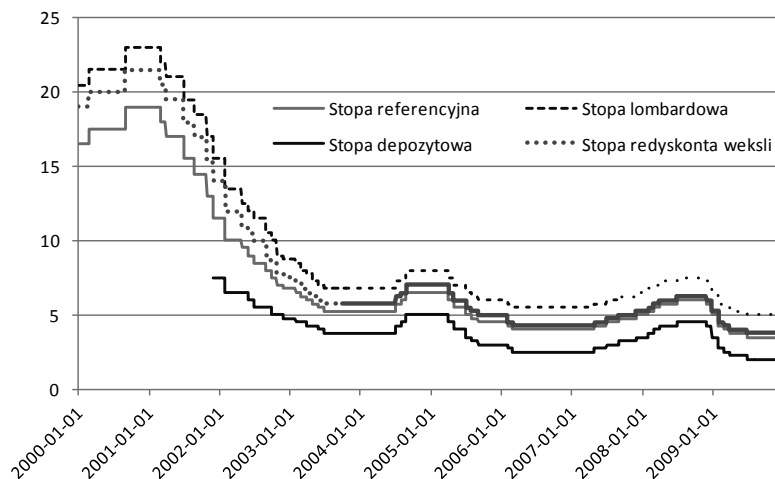
Rysunek 1. Wybór międzyokresowy
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Varian 2006, s. 209].

dyżetowego, której nachylenie jest równe $-(1+r)$, staje się bardziej stroma, w związku z tym *ceteris paribus* zmniejsza się użyteczność konsumenta, o ile pozostanie on pożyczkobiorcą. Podobną analizę można przeprowadzić dla sytuacji, w której konsument gromadzi oszczędności, a więc jego konsumpcja jest niższa od dochodów w pierwszym okresie. Wzrost stopy procentowej spowoduje wówczas zarówno zwiększenie użyteczności konsumenta, jak i zwiększenie jego oszczędności, których gromadzenie staje się wówczas bardziej opłacalne [Varian 2006, s. 209-211]. Zwiększenie stopy procentowej można również rozpatrywać jako wzrost relacji ceny konsumpcji bieżącej do przyszłej, co w większości przypadków będzie przekładać się na ograniczanie droższej konsumpcji bieżącej.

WYDATKI KONSUMPCYJNE GOSPODARSTW DOMOWYCH ROLNIKÓW A STOPY PROCENTOWE NBP

Podstawowym celem stosowania przez NBP narzędzi polityki pieniężnej, tj. operacji otwartego rynku, operacji depozytowo-kredytowych oraz rezerwy obowiązkowej, jest realizacja przyjętych założeń polityki pieniężnej, przy czym podstawowym zadaniem polityki pieniężnej jest utrzymywanie stabilnego poziomu cen.

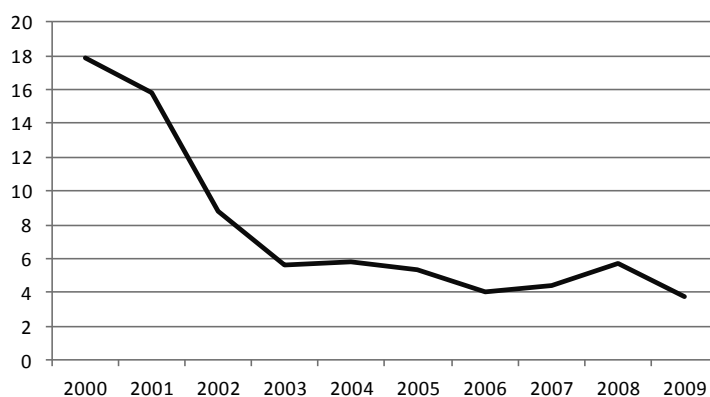
Na rysunku 2. przedstawiono wysokość stóp procentowych banku centralnego w Polsce w latach 2000-2009. Od momentu wprowadzenia stopy depozytowej w grudniu 2001 r. stopy procentowe NBP mieszczą się w korytarzu ograniczonym z dołu przez wysokość stopy depozytowej, a z góry przez wysokość stopy lombardowej. W środku wyznaczonego w ten sposób zakresu znajduje się stopa referencyjna, czyli rentowność siedmiodniowych bonów pieniężnych. Analizując kształtowanie się stóp procentowych NBP, można zauważyć, że podwyższanie stóp procentowych miało miejsce: od początku badanego okresu do sierpnia 2000 r., od lipca do sierpnia 2004 r., od kwietnia 2007 r. do czerwca 2008 r. Polityka taniego pieniądza prowadzona przez obniżanie stóp procentowych miała miejsce od marca 2001 r. do czerwca 2003 r., od kwietnia 2005 r. do marca 2006 r. oraz od listopada 2008 r. do czerwca 2009 r.

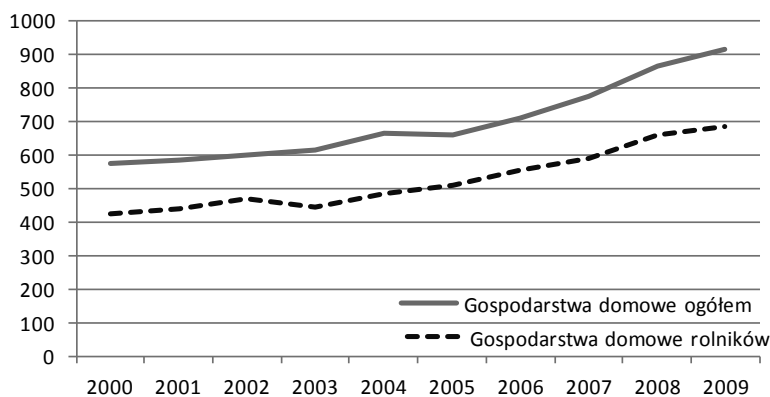
Rysunek 2. Kształtowanie się stóp procentowych Narodowego Banku Polskiego [%]
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBP [*Podstawowe stopy...* 1998-2011].

Dane dotyczące wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych pochodzące z budżetów gospodarstw domowych przedstawione są w ujęciu rocznym, dlatego wyznaczono średnią roczną stopę procentową z uwzględnieniem liczby dni jej obowiązywania. Ze względu na to, że stopy procentowe: referencyjna, depozytowa oraz lombardowa były zmieniane równolegle, a stopa redyskontowa weksli ma marginalne znaczenie dla gospodarki, w dalszych analizach ograniczono się do uwzględniania stopy referencyjnej. Średnią roczną stopę referencyjną w badanym okresie przedstawiono na rysunku 3.

Rozpatrując kształtowanie się średniej rocznej stopy referencyjnej NBP, można wyróżnić dwa okresy: lata 2000-2003, kiedy stopa procentowa była sukcesywnie obniżana, oraz lata 2004-2009, kiedy stopa referencyjna charakteryzowała się dużo mniejszą zmiennością (mieściła się w przedziale 3,5-6%).

Rysunek 3. Średnia roczna stopa referencyjna NBP [%]
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBP [*Podstawowe stopy...* 1998-2011].

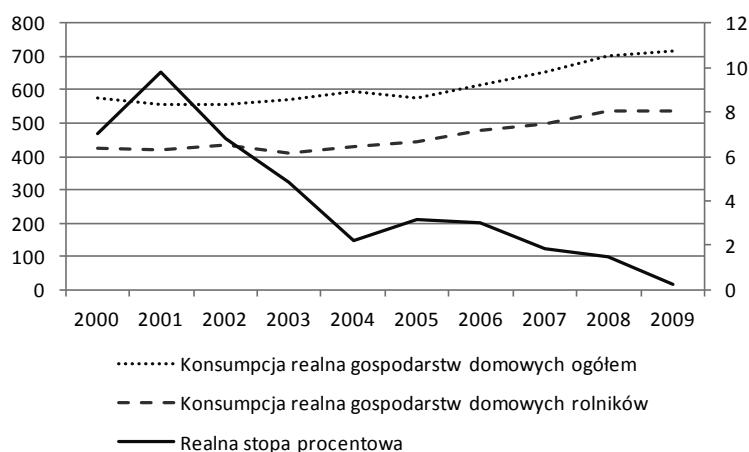

Rysunek 4. Średnie miesięczne wydatki konsumpcyjne na jedną osobę w gospodarstwach domowych ogółem i w gospodarstwach domowych rolników w Polsce [zł]
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Budżety ... 2001-2010].

Na rysunku 4. przedstawiono średnie miesięczne wydatki konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych ogółem oraz w gospodarstwach domowych rolników.

W latach 2000-2009 konsumpcja na osobę wynosiła od 427 do 685 zł w gospodarstwach domowych rolników i od 578 do 914 zł w gospodarstwach domowych ogółem. Konsumpcja gospodarstw domowych rolników najbardziej odbiegała od przeciętnej w 2003 r., kiedy to wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych rolników nie przekraczały 72% wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych ogółem.

Do zbadania zależności pomiędzy wysokością stopy referencyjnej NBP a wielkością wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych ogółem i gospodarstw domowych rolników w Polsce wykorzystano wielkości w ujęciu realnym. W tym celu konsumpcję wy-

Rysunek 5. Średnie miesięczne wydatki konsumpcyjne na jedną osobę w gospodarstwach domowych ogółem i w gospodarstwach domowych rolników w Polsce w ujęciu realnym w zł (lewa oś) oraz realna stopa referencyjna NBP w % (prawa oś)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBP [Podstawowe stopy... 1998-2011] i [Budżety ...2001-2010].

rażono w cenach stałych z 2000 r. i wyznaczono wielkość realnej rocznej stopy procentowej z wykorzystaniem wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych GUS. Wielkość realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych rolników i gospodarstw domowych ogółem oraz realną stopę procentową w badanym okresie przedstawiono na rysunku 5.

Analizując realne wydatki konsumpcyjne, można podzielić badany okres na dwa podokresy. W latach 2000-2005 konsumpcja wyrażona w cenach stałych kształtowała się na podobnym poziomie, od 555 do 593 zł na osobę miesięcznie w gospodarstwach domowych ogółem i od 409 do 443 zł na osobę miesięcznie w gospodarstwach domowych rolników. Od 2006 r. realne wydatki konsumpcyjne zauważalnie wzrosły do poziomu 715 zł na osobę miesięcznie w gospodarstwach domowych ogółem i do 536 zł w gospodarstwach domowych rolników. Również w odniesieniu do kształtowania się realnej stopy procentowej można wyróżnić dwa podokresy: pierwszy to lata 2000-2003 o wysokim poziomie realnej stopy procentowej i drugi (2004-2009), w którym realna stopa procentowa znajdowała się na zdecydowanie niższym poziomie.

W celu sprawdzenia, czy realna konsumpcja gospodarstw domowych rolników zależy od wysokości realnej stopy procentowej obliczono współczynnik korelacji liniowej

Pearsona jako iloraz kowariancji i iloczynu odchyłeń standardowych: $r_{XY} = \frac{\text{cov}(X,Y)}{\sigma_X \sigma_Y}$.

Następnie zbadano istotność korelacji, porównując wartość empiryczną

$t_0 = r_{XY} \frac{\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_{XY}^2}}$ z wartością statystyki t dla przyjętego poziomu istotności oraz $n-2$

stopni swobody.

W tabeli 1. przedstawiono wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona pomiędzy realnymi wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych a wysokością średniej realnej rocznej stopy referencyjnej NBP. Gwiazdką oznaczono wartości współczynnika korelacji istotne dla $\alpha=0,05$, a dwiema gwiazdkami dla $\alpha=0,01$.

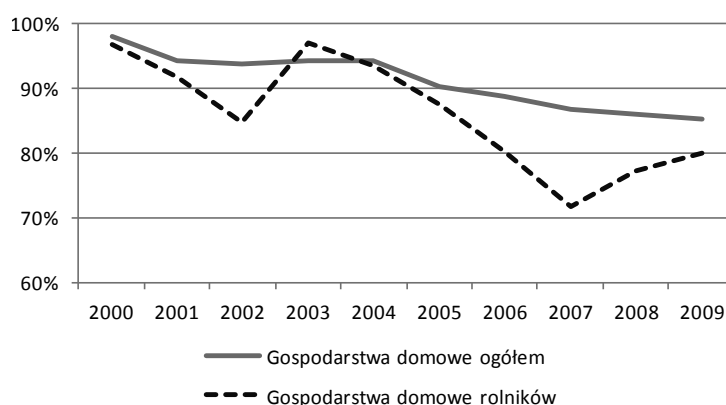
Zarówno w odniesieniu do gospodarstw domowych ogółem, jak i do gospodarstw domowych rolników uzyskano ujemną wartość współczynnika korelacji, co świadczy o występowaniu ujemnej zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi. Wraz ze spadkiem stopy procentowej rośnie konsumpcja gospodarstw domowych ogółem i gospodarstw domowych rolników. W warunkach rosnących stóp procentowych rośnie skłonność do odkładania konsumpcji w czasie, co jest zgodne z oczekiwaniami. Zaś zależność pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi a wysokością stopy referencyjnej jest minimalnie silniejsza w przypadku gospodarstw domowych ogółem niż w przypadku gospodarstw domowych rolników. W obu przypadkach współczynniki korelacji okazały się istotne na poziomie 5%, a w przypadku gospodarstw domowych ogółem również na poziomie 1%.

Tabela 1. Współczynniki korelacji Pearsona

Współczynnik korelacji liniowej Pearsona	Gospodarstwa domowe	
	ogółem	rolników
Między realnymi wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych a realną stopą referencyjną NBP	-0,796**	-0,735*
Między udziałem konsumpcji w dochodzie do dyspozycji gospodarstw domowych a realną stopą referencyjną NBP	0,777**	0,589

Źródło: obliczenia własne.

Uzyskane rezultaty powinny być jednak interpretowane z pewną ostrożnością, gdyż stopa procentowa jest czynnikiem w niewielkim tylko stopniu wpływającym na wysokość wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Najważniejszym z nich jest dochód do dyspozycji. Ponieważ stopa procentowa może wpływać na to, ile ze swojego dochodu gospodarstwa przeznaczają na konsumpcję, a ile na oszczędności, w kolejnym kroku obliczono współczynnik korelacji liniowej Pearsona pomiędzy wysokością stopy referencyjnej NBP a udziałem wydatków konsumpcyjnych w dochodach do dyspozycji gospodarstw domowych. Udział wydatków konsumpcyjnych w dochodach do dyspozycji gospodarstw domowych jest określany w literaturze przedmiotu jako przeciętna skłonność do konsumpcji i pokazuje, jaką część dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowe przeznaczają na konsumpcję. Przeciętną skłonność do konsumpcji w gospodarstwach domowych ogółem i w gospodarstwach domowych rolników przedstawiono na rysunku 6.

Rysunek 6. Udział wydatków konsumpcyjnych w dochodzie do dyspozycji gospodarstw domowych ogółem i gospodarstw domowych rolników w Polsce
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Budżety ... 2001-2010].

W latach 2000-2009 przeciętna skłonność do konsumpcji w gospodarstwach domowych ogółem charakteryzowała się mniejszą zmiennością niż w gospodarstwach domowych rolników. Udział wydatków konsumpcyjnych w dochodach do dyspozycji gospodarstw domowych ogółem spadał w badanym okresie z 98% do 85%, a w gospodarstwach domowych rolników wahał się w przedziale od 72% w 2007 r. do 97% w latach 2000 i 2003. Istotne zmiany przeciętnej skłonności do konsumpcji wynikają w dużym stopniu ze zmian dochodów do dyspozycji w tej grupie gospodarstw domowych.

W tabeli 1. przedstawiono wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona pomiędzy udziałem konsumpcji w dochodach do dyspozycji gospodarstw domowych a wysokością średniej realnej rocznej stopy referencyjnej NBP. Gwiazdką oznaczono wartości współczynnika korelacji istotne dla $\alpha=0,05$, a dwiema gwiazdkami dla $\alpha=0,01$.

Zarówno w odniesieniu do gospodarstw domowych ogółem, jak i do gospodarstw domowych rolników uzyskano dodatni współczynnik korelacji liniowej pomiędzy przeciętną skłonnością do konsumpcji a realną stopą procentową. Wskazywałoby to na fakt, że w warunkach niższej stopy procentowej gospodarstwa domowe mniejszą część dochodu przeznaczają na konsumpcję a większą na oszczędności, co jest niezgodne z teoretycznym ujęciem wyboru konsumpcji w czasie. Należy jednak zauważyć, że do badania przyjęty

został okres zmniejszających się stóp procentowych od poziomu ponad 17% rocznie w 2000 r. do niespełna 4% rocznie w 2009 r. w ujęciu nominalnym i od niespełna 10% w 2001 r. do poniżej 0,5% w 2009 r. w ujęciu realnym. Dodatnią zależność między przeciętną skłonnością do konsumpcji a wysokością realnych stóp procentowych można zinterpretować przez pryzmat zmian dochodów realnych w badanym okresie. W latach 2000-2009 realne dochody do dyspozycji wzrosły o 42% w gospodarstwach domowych ogółem i o 52% w gospodarstwach domowych rolników. W tym samym okresie konsumpcja w ujęciu realnym wzrosła o 24% w gospodarstwach domowych ogółem i o 25% w gospodarstwach domowych rolników. Bogacenie się zarówno gospodarstw domowych rolników jak i gospodarstw domowych ogółem przełożyło się na zmniejszenie udziału wydatków konsumpcyjnych w dochodach do dyspozycji na rzecz oszczędności.

PODSUMOWANIE

Przeciętna konsumpcja na osobę w gospodarstwach domowych rolników w latach 2000-2009 była niższa od przeciętnej dla wszystkich gospodarstw domowych w Polsce. W roku 2003, kiedy nierówności były największe gospodarstwa domowe rolników konsumowały w przeliczeniu na jedną osobę 72% tego, co gospodarstwa domowe ogółem.

O ile w ujęciu nominalnym wydatki konsumpcyjne w dwóch grupach gospodarstw rosły w badanym okresie, o tyle po uwzględnieniu inflacji okazało się, że konsumpcja zaczęła rosnąć dopiero od 2006 r. Badanie związku pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych a stopą referencyjną NBP wskazało na istnienie istotnej statystycznie ujemnej korelacji pomiędzy konsumpcją a stopą procentową w ujęciu realnym. Zależność ta okazała się minimalnie silniejsza w przypadku gospodarstw domowych ogółem, co może być wyjaśnione faktem, że rolnicy mają dostęp do kredytów preferencyjnych, o oprocentowaniu niższym od rynkowego.

Badanie zależności pomiędzy realną stopą procentową a udziałem wydatków konsumpcyjnych w dochodzie do dyspozycji wskazało na istnienie dodatniej zależności między tymi zmiennymi. Zatem wzrost stopy procentowej powoduje zmniejszanie części dochodów przeznaczonych na oszczędności, co nie jest interpretowane ekonomicznie. Jeśli przeanalizować otrzymane rezultaty przez pryzmat zmian dochodów do dyspozycji w badanym okresie, można stwierdzić, że zwiększanie się udziału dochodów do dyspozycji przeznaczanych na oszczędności wynika z bogacenia się społeczeństwa, a nie ze zmian stóp procentowych.

LITERATURA

- Budżety gospodarstw domowych* (za lata 2000-2009), 2001-2010: GUS, Warszawa.
Bywalec Cz. 2007: *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, PWN, Warszawa.
Dębski W. 2010: *Rynek finansowy i jego mechanizmy. Podstawy teorii i praktyki*, PWN, Warszawa.
Doszyń M. 2004: *Analiza skłonności do konsumpcji dla poszczególnych rodzajów gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2002*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 394, Prace Katedry Ekonometrii i Statystyki, Nr 15, Szczecin, s. 51-64.
Hall R. E., Taylor J. B. 2005: *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
Modigliani F. 1986: *Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations*, „American Economic Review”, vol. 76, No. 3, s. 297-313.

Podstawowe stopy procentowe NBP w latach 1998-2011, NBP, http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/dzienne/stopy_archiwum.htm, dostęp dnia 01-09-2011.

Polański Z. 2008: *System finansowy w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Varian H. R. 2006: *Mikroekonomia. Kurs średni – ujęcie nowoczesne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Monika Utzig

THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMPTION EXPENDITURES OF HOUSEHOLDS
OF FARMERS AND NATIONAL BANK OF POLAND'S INTEREST RATE

Summary

The article presents a research of dependence between consumption expenditures of households of farmers and interest rate of the National Bank of Poland. The negative correlation between examined variables was supposed.

The research based on statistical data from the period 2000-2009 showed that there is a negative relationship between households of farmers consumption in Poland and the interest rate of central bank. The relationship is slightly stronger in case of households as a whole than in case of households of farmers. There wasn't an interpretable dependence between average propensity to consumer and interest rate.

Adres do korespondencji
Dr Monika Utzig
e-mail: monika_utzig@sggw.pl

INWESTOWANIE NA RYNKU GRUNTÓW ROLNYCH W POLSCE

Elwira Laskowska

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Henryk Manteuffel

Słowa kluczowe: rynek nieruchomości, grunty rolne, popyt, podaż, opłacalność inwestycji
Key words: market of estate, rural lands, demand, supply, profitability of investment

S y n o p s i s. Celem badań jest określenie specyfiki rynku gruntów rolnych oraz charakterystyka głównych determinantów podejmowania decyzji inwestycyjnych na tym rynku. Wyniki badań wykazały, że na rynku gruntów rolnych, w porównaniu z innymi segmentami rynku nieruchomości, niższy jest poziom stopy zwrotu mierzonej ilorazem rocznych dochodów z czynszów z tytułu dzierżawy do ceny gruntu. Pomimo tego, w ostatnich latach utrzymywał się popyt na grunty rolne oraz tendencja wzrostowa ich cen, czego nie notowano na rynkach innego rodzaju nieruchomości. Dowodzi to istnienia innych czynników niż uzyskiwanie dochodów z nieruchomości z tytułu dzierżawy, wpływających na podejmowanie decyzji inwestycyjnych na tym rynku.

WSTĘP

Nieruchomości rolne są szczególnym rodzajem nieruchomości, których definicja prawna zawiera, w stosunku do ogólnej definicji nieruchomości, dodatkowe kryterium przeznaczenia do produkcji rolnej: *Nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej* [Ustawa Kodeks cywilny, Dz.U. 1964.16.93 art. 46¹]. W porównaniu do gruntów o innym przeznaczeniu, grunty rolne, oprócz funkcji obszaru, stanowią środek produkcji i mają tzw. siłę wytwórczą. Dlatego o atrakcyjności gruntów rolnych na rynku nieruchomości może decydować szereg czynników, które nie mają znaczenia w przypadku innego rodzaju nieruchomości. Popyt na tym rynku jest determinowany dodatkowo instrumentami polityki państwa w zakresie wspierania rozwoju produkcji rolnej.

Celem badań jest określenie specyfiki rynku gruntów rolnych oraz charakterystyka głównych determinantów podejmowania decyzji inwestycyjnych na tym rynku. Przyjęto następujące hipotezy:

- na rynku gruntów rolnych, w porównaniu z innymi segmentami rynku nieruchomości, akceptowana jest przez inwestorów niższa stopa zwrotu, co dowodzi istnienia innych czynników, niż uzyskiwanie dochodów z nieruchomości z tytułu dzierżawy, wpływających na opłacalność inwestowania na tym rynku,

- tendencja wzrostowa cen gruntów rolnych jest jednym z głównych, ale nie jedynym czynnikiem inwestowania na rynku takich nieruchomości.

W badaniach wykorzystano: dane statystyczne GUS charakteryzujące skalę obrotu na rynku użytków rolnych w latach 2003-2009, ceny gruntów ornych w latach 1992-2010, poziom czynszów dzierżawnych w latach 2005-2010 oraz dane z raportów Agencji Nieruchomości Rolnych dotyczące cen gruntów rolnych i poziomu czynszów dzierżawnych w latach 1992-2010. Zastosowano następujące metody badań: proste metody statystyczne, analiza opisowa i przyczynowo-skutkowa.

PRZESŁANKI WZROSTU POPYTU

Prowadząc badania rynku nieruchomości rolnych, należy szczególną uwagę zwrócić na czynniki, które kształtują popyt. Jednym z nich jest otoczenie ekonomiczne rynku nieruchomości rolnych, które uległo znacznym zmianom związanym z wejściem Polski do Unii Europejskiej (UE). Wprowadzono nowe regulacje prawne oraz zwiększono skalę transferów na rzecz rolnictwa, czego efektem są zmiany cen gruntów rolnych oraz wzrastający na nie popyt [Foryś, Putek-Szeląg 2008].

Zwiększenie popytu na nieruchomości rolne może być wynikiem:

- motywów produkcyjnych – zwiększanie powierzchni gospodarstw w celu zwiększenia potencjału wytwórczego i opłacalności produkcji rolniczej;
- korzyści płynących z dopłat unijnych i innych form wsparcia rolnictwa. Stawka jednolitej płatności obszarowej za 2010 r. wyniosła 562,09 zł za 1 ha gruntów rolnych [Rozporządzenie MRiRW w sprawie stawki... 2010], w 2009 r. – 506,98 zł, a w 2008 r. – 339,31 zł. Do tej płatności dochodzą płatności uzupełniające, np. do powierzchni upraw podstawowych, upraw chmielu, przeznaczonych na paszę uprawianych na trwałych użytkach zielonych i inne. Ponadto nastąpił wzrost płatności w zł od 2009 roku z uwagi na znaczną deprecjację waluty krajowej względem euro. Wśród innych form wsparcia rolnictwa, mających wpływ na popyt na rynku gruntów rolnych, należy wymienić kredyty preferencyjne na zakup gruntu rolnego;
- uzyskiwania dochodów z tytułu dzierżawy gruntów rolnych. Zakup nieruchomości należy do inwestycji kapitałochłonnych [Kucharska-Stasiak 1999]. Dzierżawa gruntów umożliwia zwiększenie skali produkcji rolnej bez konieczności ponoszenia wysokich kosztów zakupu (zwłaszcza w sytuacji wzrostu cen gruntów rolnych). Dzierżawy w Polsce mają długą tradycję, ale dotychczas ich skala nigdy nie była wysoka i do niedawna nie wykraczała często poza nieformalne umowy zawierane na ogół ustnie. Na zwiększenie zainteresowania dzierżawą gruntów rolnych wpłynęły przede wszystkim uwarunkowania ekonomiczne, takie jak: zaprzestanie działalności przez słabe technologicznie jednostki oraz rosnące ceny gruntów, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do UE. Należy przypuszczać, że w miarę wzrostu cen gruntów w Polsce znaczenie dzierżawy będzie rosło [Jarka 2008]. Popyt na dzierżawę gruntów rolnych jest dodatkowo stymulowany możliwością korzystania przez dzierżawcę z dopłat unijnych;
- traktowania gruntów rolnych jako działalność inwestycyjna powiązana z oczekiwanym wzrostem cen. Wpływ tego elementu zależy od sytuacji na rynku kapitałowym oraz w innych sektorach rynku nieruchomości. Można też spotkać się z opiniami, że zakup ziemi może być bardziej opłacalny niż lokata w banku czy inwestowanie w

obligacje. Coraz więcej osób traktuje zakup gruntu rolnego jako dobrą lokatę kapitału. Nieruchomości w dłuższym okresie nie tracą na wartości, w krótszym zaś – zyskują na wartości np. wskutek działań spekulacyjnych [Foryś, Putek-Szeląg 2008], m.in. dzięki możliwości wykorzystania terenów rolniczych na inne cele niż rolnicze, co szczególnie jest zauważalne, jeśli dana nieruchomość usytuowana jest w pobliżu większego miasta, szlaku komunikacyjnego lub interesującego pod względem ekonomicznym miejsca. Wiąże się to z uzyskaniem większych zysków w sytuacji przekwalifikowania takiej nieruchomości na budowlaną.

Do innych motywów nabywania gruntów rolnych można zaliczyć motyw wynikający z istniejącego systemu fiskalnego związanego z relatywnie niskim podatkiem od nieruchomości rolnych oraz taniego ubezpieczenia społecznego w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Motyw ten stymuluje popyt i jednocześnie wpływa na ograniczenie podaży.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP) mogą także nabywać cudzoziemcy, po uzyskaniu stosownych zezwoleń. Od początku działalności do końca 2010 r. cudzoziemcy zakupili z ZWRSP 1 640 ha (tj. 0,08% wszystkich sprzedanych gruntów), na podstawie 220 zawartych umów [Raport ... 2011]. Od 2016 r. w wyniku zniesienia ograniczeń w zakresie nabywania przez cudzoziemców nieruchomości w Polsce prognozuje się zwiększenie popytu także na rynku gruntów rolnych.

CZYNNIKI OGRANICZAJĄCE PODAŻ

Oprócz rynku wtórnego, w Polsce podaż gruntów rolnych tworzona jest w dużym stopniu przez rynek pierwotny, tj. sprzedaż gruntów przez ANR. Po stronie podaży gruntów państwowych należy wspomnieć o kwestii roszczeń reprivatyzacyjnych, która do niedawna blokowała ANR możliwość sprzedaży około 600 tys. ha. W niektórych województwach (wielkopolskie, kujawsko-pomorskie) roszczenia byłych właścicieli obejmowały w 2009 r. 80-90% powierzchni ZWRSP [Raport ... 2010]. Złagodzenie zakazu sprzedaży nieruchomości objętych roszczeniami nastąpiło w lipcu 2010 r. Nieruchomości takie ANR będzie proponować byłym właścicielom lub ich spadkobiercom na zasadach prawa pierwszeństwa w zakupie. W przypadku nieskorzystania przez te osoby z prawa pierwszeństwa (w tym braku udokumentowania zastrzeżeń), nieruchomość taka może być oferowana kolejnej osobie uprawnionej do pierwszeństwa lub wystawiona na publiczny przetarg. W dalszym ciągu obowiązuje zasada, która nie zezwala na sprzedaż nieruchomości ZWRSP w przypadkach, gdy toczy się postępowanie w związku z zarzutem o sprzeczne z prawem przejęcie nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa [Raport... 2011].

Kolejnym istotnym ograniczeniem jest brak lub niejednoznaczność zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego. Taka sytuacja utrudnia określenie wartości nieruchomości, co często skutkuje wykluczeniem ze sprzedaży (w ANR ponad 100 tys. ha gruntów) [Raport ... 2010].

Należy też nadmienić, że zgodnie z art. 28 Ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa sprzedaż nieruchomości rolnej przez ANR może nastąpić, jeżeli w wyniku tej sprzedaży łączna powierzchnia użytków rolnych, będących własnością nabywcy nie przekroczy 500 ha. W związku z tym od lipca 2003 r. ANR nie może sprzedawać nieruchomości, których łączna powierzchnia przekracza ten limit. Według szacunków, wprowadzenie tego uregulowania powoduje, że w dzierżawie pozostają nieruchomości

o powierzchni około 200 tys. ha, której dzierżawcy nie mogą nabyć na podstawie pierwszeństwa w nabyciu [*Raport ... 2011*].

Czynnikiem determinującym podaż gruntów rolnych, zarówno na rynku prywatnym (wtórnym), jak i pierwotnym, jest ograniczoność powierzchni tych gruntów. Stąd w sytuacji zmniejszenia się podaży gruntów rolnych o wyższych walorach atrakcyjności, tzn. I, II i III klasy bonitacyjnej, można się spodziewać wzrostu roli gruntów o niższej klasie bonitacyjnej na rynku (podaży, cen).

SKALA OBROTU

W Polsce obrót nieruchomościami rolnymi w dużym stopniu jest kontrolowany przez ANR. Oprócz wspomnianych regulacji prawnych dotyczących zasad zbywania nieruchomości rolnych Skarbu Państwa czy ograniczeń nabywania nieruchomości przez obcokrajowców, ingerencja państwa na tym rynku przejawia się w prawie pierwokupu ANR, wynikającym z ustawy *o kształtowaniu ustroju rolnego*.

Użytki rolne stanowią znaczącą grupę wśród transakcji nieruchomościami gruntowymi, na co wskazują dane GUS zestawione w tabeli 1. Udział gruntów rolnych w liczbie transakcji gruntami ogółem¹ w latach 2003-2009 wykazywał tendencję wzrostową i wynosił od 58% w 2003 r. do 74% w 2009 r. Podobną tendencją w badanym okresie charakteryzował

Tabela 1. Udział rynku użytków rolnych w rynku gruntów w Polsce w latach 2003-2009 według liczby transakcji oraz wartości gruntów w obrocie

Lata	Grunty ogółem	Użytki rolne ogółem	Udział użytków rolnych w gruntach ogółem [%]	Użytki rolne poza granicami miast	Udział użytków rolnych poza granicami miast w gruntach ogółem [%]
Liczba transakcji					
2003	143 591	83 767	58	75 339	52
2004	148 702	87 493	59	79 068	53
2005	134 653	80 858	60	70 833	53
2006	141 206	84 906	60	72 026	51
2007	169 058	104 289	62	88 539	52
2008	138 782	84 763	61	73 215	53
2009	101 426	75 160	74	65 408	64
Wartość gruntów stanowiących przedmiot obrotu rynkowego [zł]					
2003	9 959 214	2 394 429	24	1 998 006	20
2004	8 441 383	2 556 819	30	2 237 934	27
2005	7 809 002	2 936 917	38	2 406 006	31
2006	11 227 012	3 915 150	35	2 884 530	26
2007	17 888 894	7 234 139	40	5 233 099	29
2008	15 678 586	6 859 822	44	4 773 626	30
2009	8 369 723	4 796 048	57	3 741 553	45

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS [*Obrót ... 2010*, *Transakcje ... 2007, 2008, 2009*].

¹ Kategoria „grunty ogółem” obejmuje oprócz użytków rolnych, grunty zabudowane i zurbanizowane [*Obrót ... 2010*].

się udział użytków rolnych w wartości gruntów stanowiących przedmiot obrotu na rynku i wynosił odpowiednio: od 24% w 2003 r. do 57% w 2009 r.

Kategoria „użytki rolne ogółem” obejmuje m.in. grunty położone w granicach miast, których motywem zakupu gruntu najczęściej jest perspektywa zmiany ich przeznaczenia (odrolnienie), a nie prowadzenie produkcji rolnej. Wyniki badań dotyczących udziału użytków rolnych położonych poza granicami miast wskazują na podobną tendencję wzrostową w kształtowaniu się ich udziału w liczbie transakcji i w powierzchni gruntów ogółem.

Niewielki spadek badanych udziałów w rynku w roku 2006 mógł być spowodowany dużą koncentracją popytu na rynku nieruchomości mieszkaniowych², wzrost zaś liczby transakcji potwierdza notowaną wówczas wysoką koniunkturę na rynku nieruchomości. W roku 2009 nastąpił stosunkowo duży wzrost udziału rynku użytków rolnych w rynku gruntów (według liczby transakcji i powierzchni gruntu), przy jednoczesnym spadku liczby transakcji. Od 2008 r. zanotowano spadek aktywności inwestorów na rynku nieruchomości, jednak skala tego zjawiska na rynku użytków rolnych jest znacznie mniejsza i może wynikać z ograniczonej podaży.

Powyższe wnioski można potwierdzić także danymi Agencji Nieruchomości Rolnych, która od początku działania do końca 2010 r. sprzedała 2077,7 tys. ha gruntów rolnych, tj. 43,8% powierzchni przejętej do ZWRSP. W 2008 r. powierzchnia sprzedanych gruntów rolnych wyniosła 75% w stosunku do powierzchni gruntów sprzedanych w poprzednim roku. Natomiast w roku 2009 dynamika sprzedaży wzrosła do 131% w stosunku do poprzedniego roku. Wynik sprzedaży zrealizowany w 2010 r. był nieznacznie niższy niż w 2009 roku i wyniósł 96,5 tys. ha (94% w stosunku do poprzedniego roku) [*Raport...* 2011].

Jedną z przyczyn wzrostu udziału użytków rolnych w liczbie transakcji na rynku gruntów oraz w powierzchni gruntów będących w obrocie w 2009 roku była obawa utraty możliwości finansowania zakupu gruntu kredytem preferencyjnym od 2010 r. Tym samym część nabywców chciała jeszcze w 2009 r. sfinalizować transakcje. Obecnie presja ta wygasła z uwagi na fakt przedłużenia pomocy państwa w zakupie nieruchomości rolnych. Rada Europy zaakceptowała system pomocy państwa w zakresie kredytowania zakupu gruntów rolnych przez rolników z przeznaczeniem na założenie lub rozszerzenie gospodarstw rolnych do końca 2013 r. Wygasanie wpływu tego czynnika może przynieść spadek popytu [Dybczak 2009].

Obok transakcji kupna-sprzedaży, dzierżawa stanowi ważny segment na rynku gruntów rolnych. Często staje się alternatywą wykorzystywaną przez rolników, dla których konieczność poniesienia znacznych nakładów kapitałowych staje się barierą dla zakupu gruntu. Oprócz wzrostu cen gruntów, rozwojowi rynku dzierżaw sprzyja ograniczenie podaży gruntów przeznaczonych na sprzedaż oraz związek zwiększania skali produkcji rolnej z maksymalizacją dochodu.

Dzierżawa gruntu w niektórych krajach (np. Holandii) stanowi podstawę do prowadzenia działalności związanej z rolnictwem. Wyłączając Polskę i Łotwę, ponad połowa gruntów rolnych w pozostałych krajach UE-12 jest dzierżawiona [Dybczak 2009]. Szacuje się, że w Polsce w 2000 r. średnio co ósme gospodarstwo indywidualne dzierżawiło ziemię, zaś w 2007 r. już co piąte [Sikorska 2010].

Do zwiększenia popularności dzierżawy gruntów rolnych przyczyniła się także działalność ANR [Sikorska 2010], w której była ona główną formą prywatyzacji gruntów w pierwszych latach jej funkcjonowania. W latach 1993-1995 oddano w dzierżawę około 3 mln ha z 4,7 mln ha przejętych przez ANR gruntów. Na koniec 2010 roku w dzierżawie

² Rok 2006 jest zaliczany do rekordowych pod względem popytu i tempa wzrostu cen na rynku mieszkaniowym [*Sytuacja ...* 2007].

Tabela 2. Średnie ceny transakcyjne gruntów ornym w obrocie między rolnikami i gruntów rolnych sprzedanych przez ANR w latach 2000-2010

Wyszczególnienie	Wielkości w roku										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Średnia cena gruntów ornym w obrocie między rolnikami	4 786	5 197	5 042	5 753	6 634	8 244	9 290	12 134	15 388	17 042	18 036
rok poprzedni =100	100	109	97	114	115	124	113	131	127	111	106
Średnia cena gruntów rolnych* uzyskana przez ANR	3 554	3 414	3 438	3 736	4 682	5 607	7 374	9 773	12 540	14 932	15 281
rok poprzedni =100	100	96	101	109	125	120	132	133	128	119	102

* Bez transakcji obejmujących grunty pod budynkami, również mieszkalnymi, wyodrębnionymi obiektami, grunty o specyficznym charakterze (np. ze złożami kopalni, pod wodami, itd.).
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS i ANR.

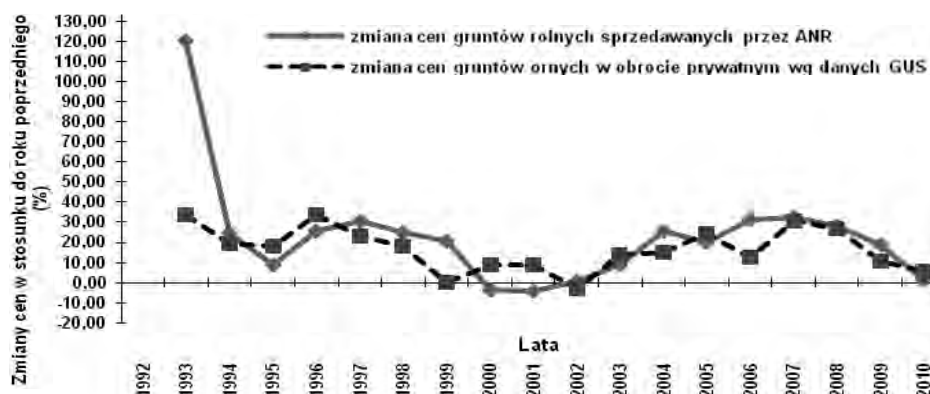
pozostawało 1,58 mln ha, przy czym nowe umowy dzierżawy gruntów rolnych zawarte w tym roku obejmowały jedynie 16,7 tys. ha [Raport ... 2011]. Ograniczenie dzierżawy gruntów jest konsekwencją przyjętej przez ANR polityki prywatyzacji, która została głównie nastawiona na sprzedaż ziemi [Ciodyk, Zagórski 2010].

POZIOM CEN TRANSAKCYJNYCH I CZYNSZÓW DZIERŻAWNYCH

Od 2003 r. notuje się wzrost cen gruntów rolnych, zarówno na rynku prywatnym, jak i na rynku gruntów państwowych (tab. 2.). Wpływ integracji z UE wpłynął na wzrost aktywności na rynku nieruchomości w Polsce, przy czym w sektorze nieruchomości rolnych dodatkowym czynnikiem stymulującym jego rozwój było objęcie polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną.

Wyraźny wzrost popytu na grunty rolne oraz ich cen obserwowano na rynku prywatnym w 2005 r., zaś na rynku gruntów państwowych rok wcześniej. Wysokie tempo wzrostu cen na rynku gruntów rolnych do 2007 r. było odzwierciedleniem koniunktury notowanej także w innych sektorach rynku nieruchomości. Jednak w roku 2008, kiedy nastąpiło wyraźne załamanie się rynku np. nieruchomości mieszkaniowych (duża podaż, spadek popytu, spadek cen), wysoki wzrost cen na rynku gruntów rolnych nadal się utrzymał. Stabilny popyt na tym rynku przy ograniczonej podaży, skutkowało dalszym wzrostem cen także w 2009 r. Ponadto, ograniczeniem podaży na rynku gruntów może być w dalszym ciągu mało stabilna sytuacja na rynku kapitałowym. Posiadanie ziemi traktowane jest jako obciążona mniejszym ryzykiem inwestycja średnio lub długoterminowa, dlatego też w okresie kryzysu spada zainteresowanie sprzedażą rentowych aktywów, zwłaszcza w sytuacji otrzymywania dodatkowych środków z jednolitych płatności obszarowych [Dybczak 2009].

Zahamowanie tempa wzrostu cen nastąpiło dopiero w roku 2010. Zjawisko to może świadczyć o rosnącym braku akceptowalności przez rolników zbyt wysokich kosztów nabycia gruntu, a także o wroście koniunktury w innych sektorach rynku nieruchomości.

Wykres 1. Zmiany cen transakcyjnych gruntów orných w obrocie między rolnikami i gruntów rolnych sprzedanych przez ANR w latach 1992-2010

Zródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS i ANR.

Podobnie jak ceny gruntów rolnych, roczne stawki czynszu dzierżawnego w obrocie prywatnym od 2005 r. wykazywały tendencję wzrostową, z wyjątkiem roku 2009 (tab. 3.). Zmniejszenie podaży gruntów przeznaczonych do sprzedaży, spowodowało wzrost zainteresowania dzierżawą. Na podstawie porównania wielkości stawek czynszu ze stawkami jednolitej płatności obszarowej (JPO) w latach 2008 i 2009 (udział czynszu w kwocie JPO na 1 ha wyniósł odpowiednio 84% i 77%) można wnioskować, że dzierżawa gruntów rolnych w Polsce należy do stosunkowo tanich form użytkowania gruntu [Sikorska 2010].

Tabela 3. Średnie roczne stawki czynszów dzierżawnych 1 ha gruntów rolnych prywatnych w latach 2005-2010 i państwowych w latach 2000-2009

Wyszczególnienie	Wielkości w roku											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Średni czynsz w obrocie między rolnikami według GUS	zł/ha/rok	248	304	368	453	427	435	
	rok poprzedni =100	100	123	121	123	94	102	
	dt pszenicy /ha/rok	2,3	1,8	2,1	2,5	3,5	3,8	4,0	6,7	6,9	5,8	7,7
Średni czynsz uzyskany przez ANR	rok poprzedni =100	100	78	117	119	140	109	105	168	103	84	133
	zł/ha/rok	117	91	92	114	165	139	179	474	443	280	461
	rok poprzedni =100	100	78	101	124	145	84	128	264	94	63	165

Zródło: obliczenia na podstawie danych GUS i ANR.

Zróznicowanie poziomu średniego rocznego czynszu z tytułu dzierżawy 1 ha gruntów państwowych w badanym okresie wynika z jego zależności od ceny pszenicy³. Przykładowo, w okresie największego wzrostu cen na rynku gruntów rolnych (lata 2007-2008) nastąpił wzrost stawek rocznego czynszu wyrażonego w pszenicy do 6,7 dt/ha w 2007 r. i 6,9 dt/ha w 2008 r. (przy stawce 4 dt/ha w 2006 r.). Jednoczesny wzrost ceny pszenicy w 2007 r. o 58% w stosunku do roku poprzedniego spowodował wzrost czynszu dzierżawnego w ujęciu wartościowym (zł) o 164% w stosunku do poprzedniego roku. Korekta stawki czynszu wyrażonego w pszenicy nastąpiła dopiero w 2009 r., przy jednoczesnym spadku ceny pszenicy (o 25% w stosunku do poprzedniego roku). Dane ANR dotyczące 2010 r. wskazują na ponowny wzrost zarówno średniej stawki czynszu dzierżawnego (o 33%), jak i ceny skupu pszenicy (o 24%), co spowodowało zbliżenie się tego czynszu wyrażonego w zł do poziomu czynszu na prywatnym rynku dzierżaw gruntów rolnych.

STOPA KAPITALIZACJI Z INWESTYCJI NA RYNKU GRUNTÓW ROLNYCH

Oceniając inwestycje w nieruchomości z uwagi na korzyści uzyskane z zainwestowanego kapitału, można przyjąć prostą stopę kapitalizacji jako relację średniego rocznego czynszu dzierżawnego gruntów rolnych do ceny 1 ha takich gruntów. Wyniki przedstawiono w tabeli 4. Poziom obliczonej stopy zwrotu na podstawie danych o poziomie cen gruntów rolnych i rocznej stawki czynszu dzierżawnego jest zbliżony do notowanego w innych krajach europejskich. W 2008 roku stopa zwrotu wynosiła w: Szwecji – 2,7%, Finlandii – 2,8%, Holandii – 1,2%, Hiszpanii – 1,7%, na Węgrzech – 3,7% [Dybciaak 2009].

Na podstawie rynku prywatnych gruntów rolnych określono efektywną stopę kapitalizacji dla inwestycji trwającej 5 lat (od 2006 do 2010 r.) na poziomie 25%, przy uwzględnieniu dodatkowych korzyści wynikających z aprecjacji wartości gruntu (oprócz dochodu z czynszów). Wynik wskazuje na możliwość uzyskania stosunkowo wysokiej stopy zwrotu z inwestowania na rynku gruntów rolnych, przy traktowaniu takiej inwestycji jako długoterminowej oraz na to, że jedną z przesłanek inwestowania na rynku nieruchomości są korzyści wynikające ze wzrostu ich wartości.

Tabela 4. Stopa kapitalizacji z inwestycji na rynku gruntów rolnych prywatnych i państwowych w latach 2005-2010, obliczona jako relacja średniego rocznego czynszu dzierżawnego do ceny 1 ha gruntów

Wyszczególnienie	Wielkości w roku [%]					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Stopa kapitalizacji na rynku prywatnym	3,01	3,27	3,03	2,95	2,50	2,41
Stopa kapitalizacji na rynku gruntów państwowych	2,49	2,43	4,85	3,53	1,87	3,02

Źródło: obliczenia własne.

³ Czynsz za wydzierżawione grunty rolne należące do Skarbu Państwa ustalany jest najczęściej w mierniku naturalnym, jakim są decytony pszenicy. Kwota pieniężna przypadająca do zapłaty przez dzierżawcę obliczana jest przy użyciu przeciętnej ceny skupu pszenicy z półroczną poprzedzającego termin płatności, ogłaszanej przez GUS.

WNIOSKI

Wyniki przeprowadzonych analiz pozwalają na stwierdzenie istnienia przesłanek pozwalających na pozytywną weryfikację przyjętych hipotez.

Na rynku gruntów rolnych, w porównaniu z innymi segmentami rynku nieruchomości, niższy jest poziom stopy zwrotu (mierzonej ilorazem rocznych dochodów z czynszów z tytułu dzierżawy do ceny gruntu). Pomimo tego, w ostatnich latach utrzymywał się popyt na grunty rolne oraz tendencja wzrostowa ich cen, czego nie notowano na rynkach innego rodzaju nieruchomości. Dowodzi to istnienia innych czynników, niż uzyskiwanie dochodów z nieruchomości z tytułu dzierżawy, wpływających na podejmowanie decyzji inwestycyjnych na tym rynku. Do czynników tych należy zaliczyć korzyści wynikające z aprecjacji wartości gruntu rolnego w dłuższym czasie. Przy wysokiej koniunkturze na rynku tym można uzyskać szczególnie wysoką stopę zwrotu w krótkim okresie, ale takie działania można uznać za spekulacyjne. Ponadto, w przypadku rynku nieruchomości rolnych istnieją jeszcze dodatkowe, specyficzne dla tego rynku przesłanki z jednej strony stymulujące popyt, z drugiej zaś ograniczające podaż. Można do nich zaliczyć m.in. korzyści płynące z dopłat unijnych i innych form wsparcia rolnictwa, uprawnienie do ubezpieczenia w KRUS, powiększanie powierzchni gospodarstw w celu zwiększenia opłacalności produkcji rolniczej czy inne, np. wykorzystywanie rekreacyjne nieruchomości rolnych o szczególnych walorach przyrodniczych, krajobrazowych.

LITERATURA

- Ciodyk T., Zagórski T. 2010: *Dzierżawa gruntów Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa*, [w:] *Rynek ziemi rolniczej, stan i perspektywy. Analizy rynkowe*, IERiGŻ, Warszawa.
- Dybciaak M. 2009: *Raport: Stan i perspektywy rozwoju rynku nieruchomości i użytków rolnych w Polsce w 2010 r.*, Departament Analiz Makroekonomicznych i Sektorowych BGŻ, Warszawa.
- Foryś I., Putek-Szeląg E. 2008: *Przesłanki inwestowania w nieruchomości rolne na przykładzie zasobów AWRSP i ANR w Zachodniopomorskiem*, „Studia i Materiały Towarzystwa Naukowego Nieruchomości” vol. 16 nr 4, s. 37-46.
- Jarka S. 2008: *Szanse i ograniczenia dzierżawy gruntów rolnych w Polsce*. „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G” T. 95, z. 1, s. 134-141.
- Kucharska-Stasiak E. 1999: *Nieruchomość a rynek*. PWN, Warszawa.
- Obrót nieruchomościami w 2009 roku*, 2010. GUS, Warszawa.
- Raport z działalności Agencji Nieruchomości Rolnych na Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa w 2009 roku*, 2010, ANR, Warszawa.
- Raport z działalności Agencji Nieruchomości Rolnych na Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa w 2010 roku*, 2011, ANR, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009, 2010*, GUS, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie stawki jednolitej płatności obszarowej za 2010 r. Dz.U. z 2010.213.1402.
- Sikorska A. 2010: *Czynsze dzierżawne w obrocie międzysąsiedzkim*, [w:] *Rynek ziemi rolniczej, stan i perspektywy. Analizy rynkowe*, IERiGŻ, Warszawa.
- Sytuacja na rynku mieszkań w Polsce 2007 – stan obecny i perspektywy*, 2007. Raport CEE Property Group, <http://www.ceeproperty.pl>, dostęp 06.09.2007 r.
- Transakcje kupna/sprzedaży nieruchomości*, 2007, 2008. GUS Warszawa.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*. Dz.U. 1964.16.93 z późn. zmianami.

Elwira Laskowska

INVESTING IN AGRICULTURAL LAND MARKET IN POLAND

Summary

The aim of this study was an attempt to determine the specificity of the agricultural land market and the characteristics of the major determinants of investment decisions in this market. The obtained results showed that the agricultural land market is characterized by lower level of return on investment compared to other segments of the real estate market. Nevertheless, in recent years high demand for agricultural land and the upward trend in their prices have been continued, which was not recorded in the other real estate markets. This proves the existence of other factors, apart from getting income from real property under a lease, which affect investment decisions in this market.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Elwira Laskowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wydział Nauk Ekonomicznych

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych

budynek V, p.29

ul. Nowoursynowska 166

02-796 Warszawa

e-mail: elwira_laskowska@sggw.pl

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ŚWIATOWEGO RYNKU MIODU W LATACH 1961-2010

Agnieszka Borowska

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: dr hab. Alina Daniłowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: miód, produkcja, konsumpcja, handel zagraniczny
Key words: honey, production, consumption, international trade

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono podstawowe informacje na temat stanu i perspektyw rozwoju rynku miodu na świecie z uwzględnieniem sytuacji krajów UE, w tym Polski, w latach 1961-2010. Omówiono specyfikę oraz problematykę produkcji i konsumpcji, a także międzynarodowego handlu miodów w skali globalnej.

WSTĘP

Miód od wielu tysięcy lat służył człowiekowi do różnych celów. Gospodarka pasieczna nie sprowadza się tylko do produkcji miodu, cenne są m.in.: dla przemysłu rolno-spożywczego, chemicznego, farmaceutycznego czy kosmetycznego także inne produkty pszczelarstwa takie, jak: mleczko pszczele, wosk, kit pszczeli (propolis), jad pszczeli i pyłek kwiatowy oraz pierzga. Pszczelarstwo jest ważne nie tylko z ekonomicznego punktu widzenia, lecz także ma duże znaczenie w produkcji rolnej z uwagi na funkcję, jaką spełniają pszczoły: zapylają one kwiaty upraw entomofilnych, zapewniając odpowiednie ich plony, oraz wpływają na bioróżnorodność środowiska naturalnego. Na świecie, podobnie jak i w Polsce, głównym źródłem dochodu dla pszczelarzy jest jednak miód, natomiast inne produkty pszczele pozyskiwane są przeważnie w niewielkich ilościach [Cichoń, Wilde 1996]. Produkcja pszczelarstwa charakteryzuje się sezonowością [Mruk 1987].

Analizując literaturę przedmiotu w zakresie gospodarki pasiecznej, zidentyfikować można wiele czynników warunkujących stan i rozwój pszczelarstwa na poszczególnych kontynentach. Wśród nich można wymienić takie przesłanki jak: warunki klimatyczne, tradycje, nawyki, zamiłowanie do pszczelarstwa, a także stopień jego rozwoju i samej specjalizacji. Ponadto, wyróżnia się inne czynniki o charakterze społeczno-ekonomicznym, wynikające np.: z poziomu i struktury konsumpcji oraz określające opłacalność produkcji. Niewątpliwie silne związki istnieją między poziomem produkcji w danym roku a warunkami atmosferycznymi panującymi podczas wegetacji roślin i zbioru nektarów lub pyłków. Istotne są także: skala monokultury, degradacja środowiska naturalnego (skażenie metalami ciężkimi, pestycydami, opadającymi pyłami przemysłowymi itp.) i dominacja roślin

obcopolnych lub roślin o niewystarczającym stopniu zapylenia itp. W niektórych krajach wychodzi się naprzeciw niepokojącym zjawiskom, przejawiającym się w zależności od kontynentu skalą ginięcia rodzin pszczelich, a przez to obawą przed niezapyleniem roślin, brakiem plonu lub uzyskaniem jego niewielkiej ilości o słabej jakości. W tym celu podejmuje się działania, które mają za zadanie wspieranie produkcji pszczelarskiej. Przykładem takich działań skierowanych na rozwój branży pszczelarskiej w krajach Unii Europejskiej (UE) są programy oraz wsparcie finansowe, w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR), ukierunkowane na kształtowanie rozwoju rynku, także rynku miodu. Osiągnięcie tego celu jest możliwe przez działania skupione na poprawie warunków produkcji, jakości i zbytu produktów pszczelich. Wspieranie rynku miodu w krajach członkowskich jest podjętowane m.in. potrzebą rozwoju obszarów wiejskich, na których głównie prowadzona jest gospodarka pasieczna. Do innych przesłanek zalicza się utrzymanie bioróżnorodności produkcji, wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój sprzyjający m.in.: ekologicznej produkcji miodu na terenie UE. Niestety pszczelarstwo charakteryzuje się na tych terenach dużym rozdrobnieniem produkcji i zbytu miodu. Wyróżnia je także brak równowagi między podażą a popytem na miód oraz inne produkty pszczele. Rozprzestrzenianie się w krajach członkowskich warrozy i chorób pokrewnych oraz problemy związane z ich zwalczaniem są niepokojące. Warto chociażby z tych kilku względów dokonać analizy zmian zachodzących na światowym rynku miodu, ze szczególnym uwzględnieniem krajów UE.

CEL PRACY, MATERIAŁ ŹRÓDŁOWY, METODY BADAWCZE

Celem artykułu jest próba przedstawienia zmian zachodzących na rynku miodu na świecie, z uwzględnieniem sytuacji krajów UE, w tym Polski, w latach 1961-2010. W opracowaniu wykorzystano podstawową literaturę przedmiotu badań. Materiał stanowiły wtórne źródła informacji, w tym dane z bazy FAOSTAT, raporty i ekspertyzy European Food Safety Authority (EFSA), Komisji Europejskiej (KE), CBI Market Survey, roczniki statystyczne GUS, opracowania Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarnictwa im. S. Pieniążka w Skierniewicach, Oddział Pszczelnictwa w Puławach. Warto nadmienić, iż dane dotyczące produkcji miodu, jego importu i eksportu, a także cen pochodzą ze statystyki międzynarodowej FAO, są one według przyjętej metodologii badawczej szacunkowymi informacjami, wymagającymi pewnego doszacowania z uwzględnieniem krajowych statystyk – zwłaszcza na podstawie danych ze związków branżowych. Z uwagi na brak ujednoliconych pod względem metodologii badawczej danych obejmujących przyjęty do analizy okres 1961-2010 oraz wszystkie kraje świata, w opracowaniu korzystano ze źródła informacji FAO. W analizie problemu badawczego wykorzystano metodę porównawczą, metody statystyki opisowej i heurystyczne. Materiał powstał w ramach projektu badawczego nr N N112 374540, który został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki Nr 3745/B/H03/2011/40.

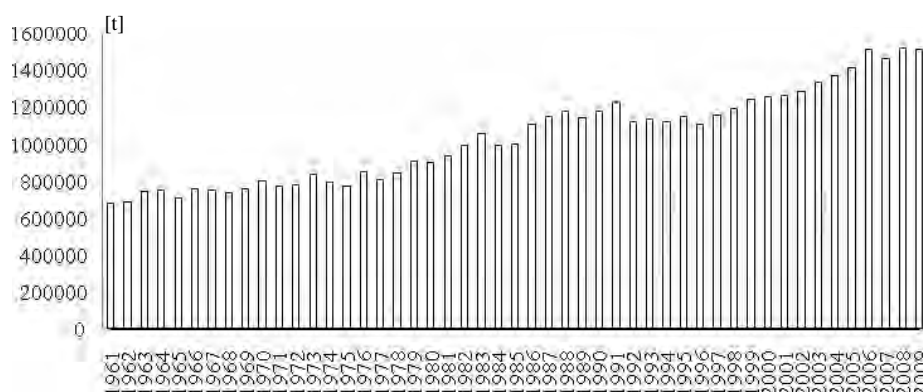
PRODUKCJA MIODU NA ŚWIECIE

Produkcja miodu na świecie od 1961 r. aż do końca pierwszej dekady XXI w. wzrosła z poziomu 678 758 do 1 535 194 ton, czyli o 126%, a zatem ponad 856 tys. ton (rys. 1.). W światowej strukturze produkcji miodu w latach 60., 70. i 80. XX wieku dominowała Europa, dostarczając przeciętnie na rynek odpowiednio: 42, 39 i 35% światowej produkcji, w pierwszej

dekadzie XXI w. już tylko 23%. Począwszy od lat 90. XX w. wzrastała rola produkcji miodu pochodzącego z Azji. W 2009 r. azjatycki miód stanowił już 42% globalnej jego produkcji, czyli wzrósł o 26 p.p. w porównaniu z początkiem lat 60. XX wieku. Nastąpiło również zmniejszenie w światowej produkcji udziału miodu pochodzącego z obu Ameryk z 30 do 21%.

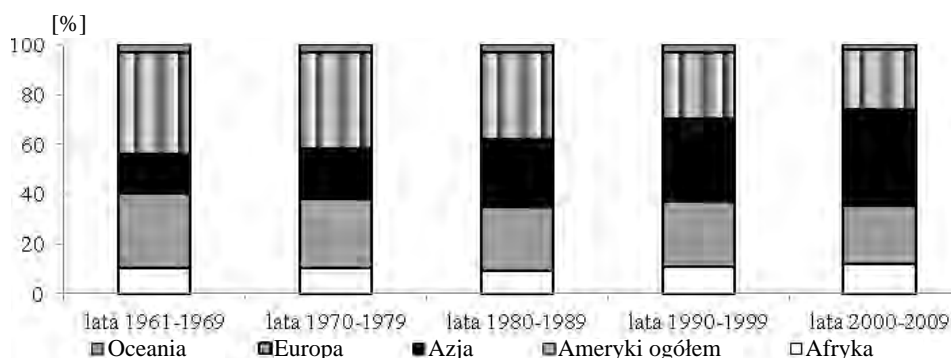
W latach 60. XX w. produkcja miodu skupiona była przede wszystkim w Europie – stanowiła ona ponad 42% w światowej strukturze produkcji. Na drugim miejscu z udziałem 30% plasowały się obie Ameryki, przy czym produkcja na poziomie ponad 124 tys. ton pochodziła z Ameryki Północnej – głównie USA. Kolejnym ważnym producentem miodu była Azja (16%), zaś Afryka wytwarzała 10%, podczas gdy Australia i Oceania 3%. Natomiast w pierwszej dekadzie XXI wieku w światowej strukturze produkcji miodu dominowała Azja (39%), obie Ameryki oraz Europa po 24%. Dla porównania produkcja miodu pochodzącego z Afryki w okresie analizowanych pięćdziesięciu lat stanowiła od 9% do 13% (rys. 2.).

Azja wyróżnia się (zwłaszcza w ostatnich dwóch dekadach) najwyższym przyrostem produkcji miodu, bo wynoszącym aż 92%, czyli o 310 tys. ton, do poziomu 645,9 tys. ton. Głównym producentem na tym obszarze, a także wiodącym prym na świecie są Chiny, których produkcja w analizowanym okresie wzrosła o 106%, czyli o 209 870 ton do poziomu 407,3 tys. ton. Produkcja miodu w tym kraju wynosiła około 197,5 tys. ton

Rysunek 1. Światowa produkcja miodu w latach 1961-2009

Źródło: opracowanie własne na podstawie [FAOSTAT 2011].

Rysunek 2. Struktura produkcji miodu na świecie w latach 1961-2009 (według kontynentów)

Źródło: opracowanie własne na podstawie [FAOSTAT 2011].

Tabela 1. Produkcja miodu wg kontynentów w latach 1961-2009

Kontynent	Wielkość produkcji w roku [tys. t]																		
	1961-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009					
Afryka	70,3	82,2	98,3	132,1	144,0	151,9	161,9	152,5	155,4	161,3	172,4	168,4	183,1	178,6					
Ameryki Południowa, Środkowa i Północna	115,4	161,4	273,9	378,3	340,8	320,4	320,7	322,5	331,8	344,0	361,2	320,8	341,1	329,7					
Azja	115,4	161,4	273,9	378,3	448,6	456,8	487,4	511,7	511,0	528,6	586,3	597,9	657,4	646,0					
Europa	70,7	91,5	173,2	211,5	289,8	310,2	294,2	317,2	335,2	343,3	358,3	338,6	353,5	355,2					
Australia i Oceanania	31,0	46,4	59,1	75,9	31,7	28,8	23,3	28,9	24,2	25,7	28,6	28,7	30,6	25,7					

Źródło: JFAOSTAT 2011].

w 1990 r., co stanowiło ponad 1/5 światowej podaży, natomiast 407,4 tys. ton w 2009 r., co stanowiło już 26,5% (tab. 1). Według ekspertów Chin w najbliższej przyszłości będą nadal odnotowywały największe przyrosty produkcji miodu na świecie. Potencjał i perspektywy rozwojowe Chin wynikają z olbrzymich możliwości branży pszczelarskiej, sprzyjających warunków klimatycznych i przyrodniczych do prowadzenia gospodarki pasiecznej, a także niskich kosztów jednostkowych pozyskanego miodu wynikających pośrednio z taniej siły roboczej. Do istotnych czynników warunkujących dalszy rozwój pszczelarstwa na tym obszarze, pozwalających na zwiększenie skali produkcji, zaliczyć należy także mechanizację produkcji oraz możliwą do osiągnięcia nowoczesną gospodarkę pasieczną. Jednak ta branża wymaga istotnego wsparcia edukacyjnego, zwłaszcza producentów – wzrostu ich świadomości, co do bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowotnego oferowanego w obrocie produktu.

Poza Chinami światowy prym w produkcji miodu w latach 2000-2009 wiodła Argentyna zamiennie z USA (tab. 2.). Oba kraje odnotowały w analizowanej dekadzie spadek produkcji odpowiednio o 9,8 tys. ton, czyli o 10,6%, oraz 34,5 tys. ton, czyli spadek o 35%. W Argentynie produkcja obniżyła się z poziomu 93 tys. do 83 tys. ton, podczas gdy w USA z prawie 100 tys. do 65,3 tys. ton. Trzecie miejsce pod względem produkcji miodu zajmuje Turcja, w której notuje się corocznie kilkuprocentowy wzrost produkcji, wynoszący łącznie 34% w latach 2000-2009, a zatem o ponad 20 tys. ton do poziomu 82 tys. ton. Tuż za nią w klasyfikacji plasuje się Ukraina z około 74 tys. ton miodu, mniejsze ilości notuje Meksyk z produkcją 50-59 tys. ton. W ostatnich latach podobne poziomy produkcji miodu (około 50 tys. ton) występują w Rosji i Indiach, z niewielką naprzemienną przewagą raz jednego, raz drugiego kraju. Systematycznie od 2000 r. zwiększa się produkcja miodu w Etiopii, Brazylii, Tanzanii i Iranie, w których zwiększono produkcję odpowiednio o 40% (czyli o 11,7 tys. ton), ponad 77% (czyli o 16,9 tys. ton), 28% (7,4 tys. ton) oraz 26% (o ponad 6,5 tys. ton), przy produkcji

miodu w zależności od kraju od 21 do 44 tys. ton. Wśród krajów o najwyższej produkcji miodu na świecie w latach 2000-2009 zanotowano jej znaczący wzrost zwłaszcza w Urugwaju o 321%, czyli o 16 tys. ton, oraz w Wietnamie o 104%, czyli o prawie 5,9 tys. ton.

Pomimo że Europa od lat 90. ubiegłego stulecia nie należy już do liderów w produkcji miodu naturalnego na świecie, to nadal produkt ten pozyskuje się głównie (około 62%) przez gospodarkę pasieczną wschodniej części kontynentu (np. na Ukrainie, w Rosji). Około 21% wytwarza się w krajach południowej Europy (np. Włochy), w około 12% na zachodzie (np.: Hiszpania, Portugalia), a 5% w krajach północnej Europy takich, jak: Dania, Szwecja, Finlandia. Najwięcej miodu w UE-27 w latach 2000-2009 produkowali pszczelarze w Hiszpanii (28,8-35,7 tys. ton). Na drugiej pozycji plasowali się Węgrzy, którzy w analizowanym okresie odnotowali wzrost wolumenu produkcji o 45%, czyli o 6835 ton do poziomu aż 22 tys. t. Trzecim producentem miodu w Europie w 2009 r. była Rumunia z prawie 20 tys. ton, czyli o 70% więcej niż w 2000 r. W dalszej kolejności należy wymienić Niemcy, w których w przeciwieństwie do wyżej wymienionych krajów produkcja spadła o ponad 11%, czyli o 2258 ton. Podobną tendencję zanotowano w Austrii oraz Irlandii (spadek o około 36%), zaś w Słowenii i na Cyprze o 30%. W pozostałych krajach UE zanotowano

Tabela 2. Produkcja miodu w wybranych krajach świata w latach 2000-2009

Kraj	Produkcja miodu w roku [tys. t]									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Chiny	251,8	254,4	267,8	294,7	298,0	299,5	337,6	357,2	407,2	407,4
Argentyna	93,0	80,0	83,0	75,0	80,0	110,0	105,0	81,0	90,2	83,1
Turcja	61,1	60,2	74,6	69,5	73,9	82,3	83,8	73,9	81,4	82,0
Ukraina	52,4	60,0	51,1	53,6	57,9	71,5	75,6	67,7	74,9	74,0
USA	99,9	84,3	77,9	82,4	83,3	72,9	70,2	67,3	74,3	65,4
Meksyk	58,9	59,1	58,9	57,0	56,9	50,6	56,0	55,5	55,3	56,1
Rosja	53,9	52,7	49,4	48,0	52,7	52,1	55,7	53,7	57,4	53,6
Indie	52,0	51,7	50,1	52,5	40,7	39,6	53,0	51,0	55,0	43,9
Etiopia	29,0	33,8	39,6	37,8	40,9	36,0	44,0	35,4	42,0	40,7
Brazylia	21,9	22,2	24,0	30,0	32,3	33,8	36,2	34,7	37,8	38,8
Tanzania	26,0	26,5	32,2	27,0	26,2	34,6	31,9	33,1	35,5	33,4
Iran	25,3	26,6	28,0	28,0	36,0	33,3	36,0	30,1	33,2	31,9
Kanada	31,9	35,4	37,1	34,6	34,2	36,1	48,4	31,5	28,1	29,4
Korea Południowa	17,7	22,0	20,0	18,0	15,7	23,8	22,9	26,5	26,0	26,0
Angola	21,6	24,0	25,3	23,0	21,6	24,0	23,0	25,6	26,6	25,6
Kenia	24,9	23,4	22,0	20,0	21,5	22,0	25,0	25,2	27,2	25,1
Urugwaj	5,0	10,0	10,2	10,0	13,2	10,0	13,2	15,5	20,7	21,1
Australia	21,4	19,0	18,0	16,0	14,6	15,3	17,5	18,0	17,1	16,6
Republika Środkowo-afrykańska	13,0	13,9	14,7	16,1	15,9	13,5	14,0	14,2	15,5	16,3
Wietnam	5,7	7,3	11,4	12,8	10,7	13,6	16,7	15,7	10,0	11,5
Chile	9,5	9,0	9,2	10,0	9,0	9,0	7,7	9,1	9,4	9,6
Świat ogółem	1255,2	1264,7	1284,3	1335,2	1368,1	1410,4	1511,7	1463,8	1517,7	1511,3

Źródło: [FAOSTAT 2011].

wzrost produkcji miodu. Najwięcej, bo o 186% w Wielkiej Brytanii, o 97% na Litwie, a o 89,5% na Łotwie, podczas gdy w Polsce wyniósł on 62% (tab. 3.). Produkcja samego miodu, a także innych produktów pszczelich jest w UE zróżnicowana terytorialnie, zależy przede wszystkim od klimatu oraz gospodarki pasiecznej. Największe pasieki znajdują się w Hiszpanii, typowe pasieki amatorskie stanowią dominujący udział w produkcji w Anglii, Irlandii i Holandii, natomiast najczęściej pasiek towarowych prowadzonych przez pszczelarzy zawodowych jest w Grecji oraz Hiszpanii. Najwięcej miodu od jednej rodziny pszczelej uzyskuje się w Finlandii (42 kg), na Węgrzech (40 kg), w Austrii (27 kg), w Rumunii (25 kg), a we Francji, Niemczech, Polsce i na Malcie (20-24 kg). Kraje takie jak Portugalia, Belgia, Łotwa, Cypr, Słowenia i Litwa uzyskują wyniki w granicach 15-19 kg. Pomimo że najbardziej rozwinięte pszczelarstwo występuje w krajach południowej Europy, to najczęściej miodu spożywają mieszkańcy północnej jej części, czyli Niemcy, Anglicy, Holendrzy oraz Skandynawowie.

Tabela 3. Produkcja miodu w wybranych krajach UE w latach 2000-2009

Kraj	Produkcja miodu w roku [t]									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Hiszpania	28860	31617	35722	35279	34211	27230	30661	31840	30361	32000
Węgry	15165	15337	15200	21000	19504	19714	17319	15996	22394	22000
Rumunia	11746	12598	13434	17409	19150	19200	18195	16767	19833	19937
Niemcy	20409	25951	14620	23691	25575	21232	25199	18266	15727	18151
Francja	15691	15383	16200	15000	16186	15965	13383	16000	16480	16640
Grecja	14356	17632	15700	15700	15911	16297	16218	14945	15682	15000
Polska	8623	9528	9644	11620	11957	9955	13546	14954	14007	14007
Włochy	10000	10000	8000	7000	10000	13000	10000	12000	10248	10224
Bułgaria	5337	4931	5400	8500	8000	11221	10199	6139	11377	9529
W. Brytania	2870	3000	5000	7000	5000	4824	7000	7200	7408	8216
Portugalia	4461	4538	7861	7310	6737	5686	5978	6907	6654	6919
Czechy	7553	6231	5883	6303	7738	8371	9081	8467	6079	6892
Austria	8700	8000	7700	7100	6400	6100	6000	6500	5300	5600
Słowacja	3493	3253	3091	3202	3434	4258	4360	4628	4243	4491
Szwecja	2600	3000	3300	3400	3038	3301	3500	3400	3500	3000
Belgia	1460	1400	1500	1600	2156	2150	1842	2169	1693	2185
Litwa	816	1078	1256	1156	1128	1333	1388	1599	1907	1608
Słowenia	2300	2550	2450	1850	2350	1650	2250	1480	1541	1598
Dania	bd	bd	bd	bd	1500	1500	1500	1500	1500	1500
Finlandia	1100	1800	1700	1700	1400	2300	3041	1400	1500	1500
Łotwa	333	575	760	552	746	916	1383	900	688	631
Estonia	334	291	771	535	555	638	1033	756	501	575
Cypr	750	950	1002	780	562	562	610	720	630	530
Irlandia	240	260	197	200	193	181	213	200	202	153
Luxemburg	122	137	105	147	152	148	129	162	112	130

Źródło: [FAOSTAT 2011].

Wśród trzydziestu krajów charakteryzujących się najwyższym poziomem produkcji miodu na świecie dziewięć jest członkami UE. Również w przypadku tych krajów eksperci przewidują w najbliższych latach systematyczny przyrost produkcji miodu, który będzie powodowany m.in. zmianą w strukturze pasiek (przyrostem liczby pasiek zawodowych, towarowych kosztem tych amatorskich), prawdopodobnie wzrostem liczby rodzin pszczoł (które podlegają zróżnicowaniu regionalnemu oraz sezonowemu), wzrostem zapotrzebowania na miody, zwłaszcza te o wysokiej jakości, certyfikowane, np.: ekologiczne, regionalne, tradycyjne. Tego rodzaju preferencje nabywcze są podyktowane m.in. niechlubnymi doświadczeniami wynikającymi z importu na teren UE miodów z Azji, które miały w swoim składzie antybiotyki (np. w 2002 r. chloramfenikol) [Semkiw 2007b], mieszaniami miodów (bowiem na rynku sprzedawca uzyskuje wyższą cenę aniżeli za importowany miód niższej jakości), a także zmianami społeczno-ekonomicznymi mieszkańców, ich rosnącą świadomością co do jakości konsumowanej żywności itp. W UE dużą uwagę przywiązuje się do jakości, czystości i bezpieczeństwa produktów pszczelich. Podlegają one systemowi nadzoru, a sami producenci starają się sprostać wymaganiom powszechnie propagowanym przy realizacji Dobrej Praktyki Produkcyjnej i Dobrej Praktyki Higienicznej.

Produkcja miodu jest silnie skorelowana z warunkami atmosferycznymi i dostępnymi pożytkami. W okresach o niewielkiej produkcji wskazane jest uzupełnienie podaży surowca importem [Semkiw 2007b].

EKSPORT I IMPORT MIODU NA ŚWIECIE

Z prowadzonych badań rynku miodu na świecie wynika, że produkt ten nie należy do codziennych artykułów spożywczych, a obrót tym produktem uwidacznia kierunek handlu pomiędzy poszczególnymi krajami. W handlu zagranicznym obserwowany jest przepływ miodu z krajów o niższym poziomie rozwoju gospodarczego do krajów o wyższym poziomie życia mieszkańców i możliwościach sprzedaży produktu po relatywnie wyższej cenie niż na rynku krajowym.

W latach 1961-2008 wolumen importu we wszystkich analizowanych obszarach geograficznych wzrósł (tab. 4.). Światowy handel miodem od strony importu w kolejnych pięciu dekadach zwiększył się przeciętnie o 94%, czyli o 197 240 ton. Największy względny przyrost importu odnotowano w Australii i Oceanii (wolumen wzrósł średnio o 2748,3 ton), w przypadku Europy wzrósł o 61%, czyli o 83 924,7 ton, a w Ameryce Północnej o 184% (o 66 109 ton).

Miód w obrocie międzynarodowym trafia przede wszystkim na rynek europejski (w ponad 53%), głównie krajów UE-27. Jeszcze w latach 60. i 70. XX wieku stanowił on dla tego regionu około 63-65% struktury światowego importu miodu, jednak w kolejnych latach ulegał on stopniowemu zmniejszeniu, podczas gdy zwiększał się udział krajów Ameryki Północnej oraz Australii i Oceanii (tab. 4.).

Największym importerem miodu na świecie w latach 2000-2008 były USA, zaś w latach 1961-1999 Niemcy, na trzeciej pozycji uplasowała się Japonia, na czwartym Wielka Brytania (tab. 5.). Wśród 30 państw o największym wolumenie importu miodu aż 16 należy do UE. Łączny import miodu wszystkich 30 państw w ogólnym imporcie wynosił 91-96%, natomiast całej UE w stosunku do importu światowego kształtował się w granicach 50-57%. UE w latach 2000-2008 zwiększyła o 19% poziom importu miodu z 200 tys. do 238 tys. ton. Po 2000 r. najwięcej miodu zaimportowały firmy niemieckie

Tabela 4. Import miodu według kontynentów w latach 1961-2008

Kontynent	Wielkości w roku [t]													
	1961-69	1970-79	1980-89	1990-99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Afryka	1 618	583,5	2 089	2 528	2 083	2 382	2 080	2 930	3 849	3 580	4 527	6 003	5 329	
Ameryki ogółem, w tym:	36 789	47 752	83 782	60 015	94 807	74 312	102 414	102 524	91 263	115 272	132 466	111 166	110 079	
– Ameryka Pn	35 884	45 638	80 738	58 903	92 714	70 959	100 167	100 991	89 945	113 766	131 038	109 750	108 606	
– Ameryka Śr.	336,8	419,4	926,9	331,7	824	2 049	1 559	748	613	582	466	520	587	
– Karaiby	83,3	105,6	204,8	171,6	254	181	112	351	339	374	338	396	304	
– Ameryka Pd	485,3	1 589,5	1 911,9	608,8	1 015	1 123	576	434	366	550	624	500	582	
Azja	34 237	54 921	68 339	44 807	66 291	68 446	74 520	77 963	83 659	75 583	75 873	75 415	84 080	
Europa	137 614	177 855	201 585	147 052	208 786	211 073	221 313	210 598	210 837	228 918	227 149	226 908	248 265	
Australia i Oceania	162,1	195,1	1 781,9	965,5	232	831	4 545	8 850	2 660	1 257	844	1 633	5 342	
Świat ogółem	210 420	281 307	357 576	255 368	372 199	357 044	404 872	402 865	392 268	424 610	440 859	421 125	453 095	

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

(aż 98 tys. ton), natomiast w 2004 r. wolumen nie przekraczał 89 tys. ton. Drugim importerem miodu pod względem wielkości jest Wielka Brytania. Na rynek ten trafia w zależności od roku od około 22 do ponad 30 tys. ton miodu. Około 27,9 tys. ton miodu sprowadziła w 2008 r. Francja, natomiast ponad 16 tys. ton – Belgia i Hiszpania, ponad 13 tys. ton – Włochy, 8,5 tys. ton Holandia, zaś zbliżone ilości (około 4,5 tys. ton) Austria, Dania i Polska.

Polska eksportuje głównie miód naturalny do Niemiec (34% eksportu tego produktu), jednak w latach 2000-2009 uległa zmianie struktura eksportu, bowiem drugim miejscem zbytu była Dania (27%), a kolejnym Austria (19%). Natomiast Hiszpania oraz USA, które jeszcze pod koniec lat 90. XX wieku stanowiły poza Niemcami główny kierunek naszego eksportu krajowego miodu, znalazły się dopiero odpowiednio na 7. i 8. miejscu.

Piotr Semkiw [2007b] zauważa, że z jednej strony UE jako wymagający i znaczący partner stale podnosi wymagania co do jakości kupowanego miodu oraz przywiązuje dużą wagę do przestrzegania zasad światowego handlu, ale z drugiej strony to Chiny dyktują warunki cenowe – oferują relatywnie niskie ceny hurtowe produktu na rynku.

Poziom importu miodu w skali świata w latach 2000-2008 był zmienny, aczkolwiek wykazywał tendencję rosnącą z poziomu 372,2 do 453 tys. ton. W tym samym czasie eksport wzrósł o 20,8%, z 373,6 do 451, 2 tys. ton. Do największych eksporterów miodu od lat zalicza się Azję, której udział w strukturze eksportu miodu wynosi ponad 30-36%. Chiny oraz Wietnam zaopatrują w miód rynek światowy, w

Tabela 5. 30 największych importerów miodu na świecie w latach 1961-2008

Kraje	Wielkości w roku [tys. t]													
	1961- 1969	1970- 1979	1980- 1989	1990- 1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
USA	4,78	17,61	41,07	57,29	89,89	65,75	92,01	92,15	81,03	105,54	126,07	105,44	104,96	
Niemcy	46,65	55,46	77,62	86,45	95,02	92,20	98,91	93,53	88,96	95,45	87,50	94,08	91,92	
Japonia	6,47	21,08	33,61	39,65	40,08	40,19	45,04	43,79	47,03	43,16	40,07	37,89	41,68	
Wielka Brytania	12,99	16,47	20,68	20,64	22,75	26,15	29,90	21,87	25,89	27,98	29,18	30,11	30,30	
Francja	4,81	5,52	8,32	10,18	15,72	15,55	16,84	15,17	17,08	19,26	22,11	23,49	27,96	
Belgia	bd	bd	bd	bd	10,14	10,48	8,56	6,65	6,86	8,25	9,76	8,58	16,34	
Hiszpania	0,00	0,46	5,68	9,57	13,63	14,76	10,91	11,12	13,76	15,02	17,78	11,56	16,29	
Włochy	1,33	2,55	10,22	11,90	12,49	11,96	14,07	14,45	15,39	14,03	13,86	10,69	13,39	
Arabia Saudyjska	0,03	0,34	1,50	3,46	6,40	7,73	4,92	8,99	11,36	11,26	13,36	9,14	8,82	
Holandia	2,88	4,17	8,62	7,43	8,23	4,55	5,50	9,58	7,28	11,52	10,32	8,44	8,58	
Szwajcaria	3,32	4,27	5,65	6,01	6,78	6,92	6,75	6,79	6,13	6,29	6,42	7,05	7,24	
Malezja	0,07	0,23	0,55	1,40	2,29	1,96	2,49	4,90	2,52	2,19	2,48	4,93	6,75	
Austria	3,19	3,68	5,97	5,37	4,43	4,61	5,47	4,30	4,49	5,02	5,28	5,12	5,47	
Australia	0,01	0,06	0,13	0,06	0,18	0,77	4,49	8,78	2,58	1,21	0,74	1,54	5,24	
Dania	1,30	1,41	2,83	4,21	5,60	6,56	4,41	5,49	4,66	5,57	4,97	4,33	4,80	
Polska	1,52	0,60	0,92	1,00	1,13	3,18	4,55	4,49	4,09	4,95	5,09	3,37	4,48	
Chiny	0,0	0,0	0,65	2,52	3,55	1,60	2,49	1,93	2,47	3,41	2,78	4,04	3,99	
Kanada	1,11	0,53	0,34	3,05	2,82	5,21	8,14	8,83	8,89	8,20	4,95	4,31	3,64	
Emiraty Arabskie	0,01	0,20	0,73	1,57	2,95	2,87	2,51	2,82	2,71	2,36	2,24	3,23	2,98	
Węgry	1,48	1,81	2,65	0,71	0,86	0,69	0,96	1,71	1,88	1,51	1,50	1,02	2,82	
Indie	0,00	0,01	0,01	0,05	1,16	1,10	3,39	0,16	2,61	0,50	1,01	2,53	2,80	
Szwecja	0,41	1,26	2,59	2,72	2,35	2,44	2,65	2,62	2,55	2,57	2,53	2,73	2,80	
Grecja	bd	0,03	0,94	2,35	2,08	2,43	2,76	1,61	2,66	2,68	2,41	2,77	2,69	
Hong Kong	0,31	0,82	1,26	1,97	2,52	2,21	2,32	4,19	5,54	3,13	2,50	2,35	2,44	
Słowacja	bd	bd	bd	0,22	0,21	0,62	0,64	0,87	0,62	0,96	1,18	4,17	2,30	
Maroko	0,18	0,02	0,02	0,36	1,04	1,17	0,88	1,23	1,22	1,29	1,16	1,80	2,26	
Singapur	0,13	0,44	0,99	2,04	1,39	1,54	1,89	2,09	1,72	1,71	2,64	1,55	2,05	
Czechy	bd	bd	bd	0,41	0,66	1,07	1,04	1,76	1,17	1,58	2,39	1,72	1,94	
Izrael	0,01	0,01	0,04	0,26	0,40	0,76	0,04	0,01	0,51	0,65	0,39	0,94	1,83	
Wietnam	bd	bd	bd	0,01	0,01	0,01	0,61	1,22	0,17	0,03	0,08	1,42	1,53	

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

Tabela 6. 30 największych eksporterów miodu na świecie w latach 2000-2008

Kraj	Wielkości w roku [t]								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Chiny	103042	106868	76678	84328	82492	91285	82001	65288	89277
Argentyna	88468	73032	79986	70499	62536	107670	103998	79861	69228
Meksyk	31115	22923	34457	25018	23374	19026	25473	30912	29646
Niemcy	22307	20273	22222	21161	22374	23311	20958	23771	27598
Węgry	12806	12725	15023	15807	14962	18808	19443	23872	24179
Kanada	15513	12862	22921	15041	14021	12376	13594	16763	22640
Wietnam	3400	7600	15876	10548	15563	16210	14647	16730	19807
Brazylia	269	2489	12640	19273	21029	14442	14600	12907	18271
Hiszpania	8892	7968	14834	11633	9914	9605	11061	13883	16338
Indie	1534	3210	6647	6964	10354	16769	8136	12231	15588
Chile	4616	6506	6228	12810	5393	7159	7482	7316	10270
Belgia	5652	6017	3732	2498	3402	5105	4928	4213	10177
Urugwaj	2899	9646	9471	9177	13357	8876	12083	14215	8978
Australia	9077	8486	8504	5160	6610	7201	8856	5638	7324
Rumunia	7512	6869	5793	9643	8758	6634	9606	6254	7087
Nowa Zelandia	2763	3410	2555	3192	2767	3631	4134	4871	5793
USA	4746	3409	3546	5032	4068	3911	3176	3998	5726
Francja	3021	2997	3117	2362	2585	3031	3985	4620	5704
Kuba	5697	6022	4767	6244	5863	3126	3503	4504	5473
Malezja	109	20	388	3888	335	83	239	2182	4970
Włochy	3295	3710	3802	2537	2694	3899	3594	3883	3954
Bułgaria	5277	3381	4071	6453	5620	3626	4681	3814	3362
Ukraina	155	1412	3374	3188	4642	3814	6561	4058	3264
Tajlandia	2711	4361	4441	2522	2552	4326	3808	7703	3202
Słowacja	1630	1661	1639	2059	1576	595	798	5293	2687
Dania	2236	2175	2474	3268	2980	2652	2472	2710	2586
Czechy	2271	1793	1867	2023	2994	2831	3339	4326	2430
Holandia	1566	324	222	552	712	486	1106	1424	2307
Indonezja	32	47	13	208	1270	1479	1180	665	2000
Pakistan	711	406	535	1111	2165	2362	2851	1835	1515

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

zależności od roku, łącznie na poziomie 92-114 tys. ton (tab. 6.), poza 2007 r., kiedy to w Chinach produkcja spadła w stosunku do poprzedniego roku o prawie 20% (o 16,7 tys. ton), czyli tyle co roczna produkcja miodu w Wietnamie. Z danych FAO wynika, że od 38-43% eksportowanego miodu trafia na rynek z obu Ameryk, zwłaszcza (ponad 58%) z Ameryki Południowej, głównie Argentyny (w zależności od roku od 62,5 tys. do prawie 104 tys. ton) oraz Urugwaju (2,8 tys. – 14,2 tys. ton). [FAOSTAT 2011]. Pierwszy z wymienionych krajów niemal $\frac{3}{4}$ wolumenu eksportu wysyła na rynki UE, zaś $\frac{1}{5}$ do USA, a około 5% do Japonii. Kolejnym krajem stanowiącym istotne ogniwo w handlu zagranicznym jest Meksyk – bowiem eksportuje 19-34,4 tys. ton miodu. Wśród pozostałych państw należących do światowej czołówki jego eksporterów są kraje Europy, zwłaszcza należące do UE-27.

Okolo 21-26% miodu pozyskanego na starym kontynencie trafia na światowe rynki. Jednak notowany jest także reeksport. Co ważne, największymi dostawcami miodu na terytorium UE są Argentyna, Meksyk, Brazylia oraz Chiny.

W 2008 r. wartość nominalna światowego eksportu miodu szacowana była na 1 290 940 tys. USD. W latach 2000-2008 jej poziom wzrósł o 194%, czyli o 852 820 tys. USD. Pomimo że łączna produkcja miodu wzrosła w ramach UE po przyłączeniu do niej nowych członków, to nadal obserwujemy *per saldo* większy import produktu aniżeli jego eksport. Największymi odbiorcami miodu pozyskanego w gospodarce pasiecznej na terytorium UE są Szwajcarzy oraz firmy z USA. Miód dociera także do krajów na Półwyspie Arabskim – Arabii Saudyjskiej, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Izraela, a także w inne strony świata – do Kanady czy Japonii. Na wewnętrznym rynku UE zachodzi także bardzo dynamiczny handel miodem. Większe ilości są sprzedawane w ramach UE niż poza jej obszar. Dlatego też deficyt produktu uzupełniany jest importem z innych kontynentów (tab. 7.).

Według GUS miód trafiający do Polski w 2009 r. został zaimportowany głównie z Ukrainy (2819,72 ton), Chin (1944,7 ton) oraz Niemiec (1022,5 ton), co stanowiło łącznie 78,8% w strukturze importu miodu. Wartość sprowadzonego do kraju miodu (7342,1 ton) szacowana była na 62,8 mln zł. Eksport miodu w analogicznym okresie wynosił 1 303 105 kg o łącznej wartości 13,1 mln zł.

Tabela 7. Wolumen eksportu i importu miodu w UE w latach 2000-2008

Wyszczególnienie	Wielkości w roku [t]								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Import UE	200443	203197	213490	200656	203080	221536	219724	218513	238818
Eksport UE	81606	73947	84869	85066	83529	84504	91519	104001	113750
Saldo	-118837	-129250	-128621	-115590	-119551	-137032	-128205	-114512	-125068

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

KSZTAŁTOWANIE SIĘ CEN MIODU NA ŚWIECIE

Oplacalność produkcji pasiecznej weryfikują koszty ponoszone w pszczelarstwie, przekładające się na cenę produktu oferowanego w sprzedaży na rynku. Pszczelarz, ustalając cenę produktu (przede wszystkim w sprzedaży bezpośredniej), kieruje się nie tylko poziomem kosztów produkcji, ale i zyskiem, który stanowić będzie wynagrodzenie jego nakładu pracy. Zróżnicowanie sezonowe oplacalności produkcji pasiecznej warunkuje wiele czynników, zarówno tych o charakterze ekonomicznym, jak i pozaekonomicznych. W pszczelarstwie do ważnych kosztów stałych (niewynikających z rozmiarów produkcji) należy m.in. amortyzacja uli, sprzętu wykorzystywanego w gospodarce pasiecznej, budynków, koszty dzierżawy itp. [Semkiw, Ochał 2010]. Do kosztów zmiennych, które zależą od wolumenu produkcji, zalicza się wydatki na zakup cukru, leków, węży, energii elektrycznej, koszty transportu, konfekcjonowania miodu itp. Okazuje się, że od lat 70. XX wieku cena hurtowa miodu na rynkach światowych kształtuje się na zbliżonym poziomie. Ceny miodu w sprzedaży detalicznej są wielokrotnie wyższe niż chociażby ceny skupu i hurtowe. Jednak pomiędzy pszczelarzami sprzedającymi miód a podmiotami go skupującymi dochodzi do negocjacji w zakresie ustalenia ceny, aczkolwiek to ci drudzy zazwyczaj narzucają jej poziom.

W latach 2000-2008 przeciętna cena miodu naturalnego uzyskiwana na rynku po stronie importu wzrosła w skali świata o 131% z poziomu 1,2 do 2,7 tys. USD/t. W analogicznym okresie w Europie ceny wzrosły o około 157% z poziomu 1,2 do 3,1 tys. USD/t. Cena uległa podwojeniu w Afryce, czyli o 1,3 tys. USD/t, gdzie miód cechował się relatywnie niższym poziomem ceny w porównaniu do innych kontynentów. Podobny wzrost cen był zauważalny w Ameryce Północnej (o 1,1 tys. USD/t). Najdroższy miód na rynku światowym importowany jest z Australii i Oceanii, gdzie już w 2000 r. był wart 3,8 tys. USD/t, w 2006 r. osiągnął pułap 6,1 tys. USD/t. Trend wzrostu ceny importowanego miodu na rynkach odnotowano także w Azji oraz Ameryce Południowej – odpowiednio o 93 i 92% (tab. 8.).

Tabela 8. Przeciętne ceny miodu w imporcie według kontynentów

Wyszczególnienie	Wartość w roku [tys. USD/t]								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Świat ogółem	1,2	1,3	1,7	2,4	2,4	1,7	1,9	2,2	2,7
Afryka	1,2	1,3	1,3	1,4	1,8	1,4	1,6	2,3	2,6
Ameryki Płn, Płd i Śrd.	1,1	1,2	1,8	2,3	1,9	1,3	1,4	1,6	2,2
Ameryka Północna	1,1	1,2	1,8	2,4	1,9	1,2	1,4	1,6	2,2
Ameryka Środkowa	1,3	1,2	1,4	1,5	1,7	1,7	1,8	2,2	2,4
Karaiby	2,0	2,4	3,2	2,9	2,9	3,2	3,5	3,3	3,6
Ameryka Południowa	1,6	1,4	1,5	2,5	2,5	1,8	1,9	2,2	3,0
Azja	1,3	1,5	1,6	1,8	1,8	1,7	2,0	2,1	2,5
Europa	1,2	1,3	1,8	2,7	2,8	2,0	2,1	2,4	3,1
Australia i Oceania	3,8	2,5	1,8	2,9	3,6	4,1	6,1	5,3	3,5

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

Australia należy do krajów, które zwykle importują niewielkie ilości miodu, ale w roku 2001/2002 krajowa produkcja miodu uległa zmniejszeniu z powodu panującej od dłuższego czasu suszy, przede wszystkim na wschodnich obszarach kraju. We wskazanym okresie import do tego kraju zdecydowanie wzrósł, a był on podyktowany potrzebą wywiązania się z wcześniej zawartych umów eksportowych. Dlatego ceny miodu na rynku światowym były zdecydowanie wyższe niż gdzie indziej. Australijski miód jest produktem cenionym za wysoką jakość na rynku międzynarodowym, bowiem uznaje się go za produkt niemal ekologiczny. Ekspert wskazywali, że Australijczycy skupowali wówczas miód z Singapuru, ale należy sądzić, iż większa jego część była pochodzenia chińskiego. Przepuszczenie odnośnie pochodzenia surowca wynikało z tego, że Singapur to zurbanizowane miasto prawie niemające na swoim terytorium pasiek, co ważne nie produkuje się tam miodu na eksport [Pidek, Brzozowski 2004]. Ponadto, import miodu chińskiego nie był wówczas zabroniony ani w Australii, ani np. w Polsce, podczas gdy zakaz jego wwozu obowiązywał we Francji, Włoszech, Kanadzie czy Anglii.

W analogicznym okresie ceny miodu uzyskiwane przez producentów w sprzedaży na rynku europejskim były zróżnicowane regionalnie. Najwięcej za miód żądali producenci z Wielkiej Brytanii, Luksemburga i Niemiec. W 2008 r. była to kwota odpowiednio: 13,5, 13,1 oraz 10 tys. USD/t. W latach 2000-2008 przeciętne ceny miodu uzyskiwane w sprzedaży przez producentów we wszystkich krajach wzrosły (tab. 9.).

Ów wzrost był najwyższy na Węgrzech, bo o 200% (o 2003,2 USD za tonę), oraz na Słowacji (wzrost o 194%), Luksemburgu (o 191%) i w Rumunii (185%). W Chinach w latach 2000-2004 odnotowano znaczący spadek cen z 731,4 USD/t miodu do 511 USD/t,

Tabela 9. Przeciętne ceny miodu uzyskiwane przez producentów w latach 2000-2008

Kraj	Cena w roku [USD/t]								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Wielka Brytania	5366,2	5783,9	6594,5	7621,2	9185,7	9233,3	9245,2	11153	13350
Luksemburg	4521,2	4666,4	7529,0	9029,0	11190,0	11212,0	11301,0	12336	13183
Niemcy	5327,6	5738,7	6841,1	8239	7714,7	6833,2	8475,6	9251,8	10042
Austria	5105,3	4682,2	5006,8	6105,9	6900,3	7113,3	7433,4	8196,4	9009
Grecja	4422,4	4494,8	4045,1	5127,5	5831,3	6160,1	6353,6	7274,6	8269
Estonia	3385,8	2806,3	2963,6	4653,7	4352,6	4394,1	4693,7	7887,0	8139
Szwecja	4961,1	4320,6	4549,4	5524,2	5856,7	5803,0	5977,7	7150,0	7561
Cypr	4338	4276,1	3569,9	4638,2	5127,9	5541,5	5462,9	5897,8	6307
Łotwa	3624,1	3761,6	3676,9	3872,4	4315,9	5170,1	5720,4	3707,1	6017
Rumunia	1840,4	1923,4	2521,5	3734,8	4036,5	4252,4	4150,2	4924,8	5256
Hiszpania	1896,3	1984,8	2417,8	3275,3	3384,3	3126,8	3162	3257,5	3879
Słowacja	1284,9	1233,5	1365,3	1688,9	2458,7	2644,3	2714,1	3248,3	3777
Bułgaria	1420,0	1173,6	1361,6	1841,1	2012,7	1896,7	1880,1	2323,1	3095
Węgry	997,6	1205,0	1957,1	2761,3	2467,0	1621,1	2089,6	2413,5	3001
Polska	1569,2	1773,4	1919,1	1943,9	3053,2	2391,8	2387,0	2483,7	2959
Słowenia	1820,6	1657,7	1916,5	2530,4	2937,0	2735,0	2774,3	2440,4	2899
Litwa	2511,8	1750,8	1810,5	2134,4	2818,0	2076,4	1641,9	1836,4	2549
Portugalia	1317,9	1342,9	1783,6	3135,3	2956,5	3096,1	2383,0	2574,1	2487
Czechy	1591,4	1673,8	1967,9	2377,2	2611,0	1769,2	1840,3	1961,4	1994
Włochy	1623,7	1617,3	2023,4	2624,1	2924,3	2742,5	2867,3	3036,0	bd
China	731,4	602,6	539,1	520,6	511,2	515,7	552,6	620,9	757,9

Źródło: opracowanie na podstawie [FAOSTAT 2011].

w kolejnych latach nastąpił ponowny wzrost ceny produktu do około 758 USD/t. Cena miodu uzyskiwana w sprzedaży na wewnętrznym rynku UE była niższa od jego ceny w eksporcie poza obszar UE. Według Semkiwa [2007a,b] ta różnica wskazuje na to, iż miód podlegający wewnętrznemu eksportowi UE pochodzi z importu spoza UE, natomiast miód wyeksportowany poza UE został wyprodukowany w krajach zjednoczonej Europy.

KONSUMPCJA MIODU W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Mieszkańcy UE konsumują około 20-25% światowego spożycia miodu. W 2007 r. spożycie kształtowało się na poziomie 310 tys. ton produktu. Zwłaszcza w latach 2003-2007 odnotowano znaczne fluktuacje w poziomie konsumpcji i ceny miodu. W poszczególnych krajach UE-27 samowystarczalność żywnościowa w zakresie miodu kształtuje się od 10 do 60%. Wartość importowanego miodu na teren UE w 2007 r. wynosiła 375 mln euro, a produkt pochodził m.in. z Argentyny.

Średni poziom konsumpcji miodu w przeliczeniu na jednego mieszkańca w skali roku na świecie wynosi około 0,3 kg, podczas gdy w krajach UE jest relatywnie dwukrotnie wyższy. Najwięcej miodu spożywają Grecy, bo ponad 1,6 kg/osobę (w 2004 r. około 1,7 kg) (tab. 10.). Nieco mniej miodu konsumują Niemcy i Austriacy – szacuje się, że jest to 1,2-1,3 kg

Tabela 10. Poziom konsumpcji miodu w krajach UE w latach 2003-2007

Kraj	Konsumpcja ogółem [tys. t]			Konsumpcja [kg/osobę/rok]		
	2003	2005	2007	2003	2005	2007
Wielka Brytania	27,91	32,383	36,069	0,47	0,54	0,59
Luksemburg	283	243	250	0,63	0,53	0,53
Niemcy	96,05	90,741	95,506	1,16	1,1	1,16
Austria	10,74	9,825	9,876	1,33	1,2	1,19
Grecja	16,64	18,318	18,151	1,51	1,65	1,62
Francja	28,46	31,462	34,869	0,46	0,5	0,55
Holandia	7,876	6,272	7,89	0,49	0,38	0,48
Belgia	5,769	5,311	bd	0,56	0,51	bd
Finlandia	2,792	3,214	3,933	0,52	0,61	0,75
Dania	3	3,892	3,043	0,56	0,72	0,56
Estonia	672	780	817	0,5	0,58	0,61
Irlandia	1,314	1,822	1,906	0,33	0,44	0,44
Szwecja	6,017	6,015	6,067	0,67	0,67	0,67
Cypr	804	837	bd	1,12	1,12	bd
Łotwa	696	1,258	928	0,3	0,55	0,41
Rumunia	8,007	12,589	9,061	0,37	0,58	0,42
Hiszpania	34,03	31,867	28,927	0,82	0,74	0,65
Słowacja	2,012	4,349	3,709	0,37	0,81	0,69
Bułgaria	2,497	7,614	5,027	0,32	0,98	0,65
Węgry	4	4,3	1,8	0,39	0,43	0,18
Polska	15,73	14,847	16,192	0,41	0,39	0,42
Słowenia	1,703	2,088	2,35	0,85	1,05	1,17
Litwa	1,132	1,534	1,253	0,33	0,45	0,37
Portugalia	7,513	6,319	6,234	0,72	0,6	0,59
Czechy	6,037	7,124	bd	0,59	0,7	bd
Włochy	18,88	23,21	18,803	0,33	0,4	0,32
Malta	4	36	39	0,01	0,09	0,09

Źródło: opracowanie własne na podstawie [*Bee Mortality ...* 2008].

na 1 mieszkańca. We Francji, Belgii, Hiszpanii, Holandii i Portugalii poziom spożycia jest zbliżony lub identyczny, czyli 0,6 kg rocznie. W Polsce miód nie należy do produktów codziennie goszczących na stole. Szacuje się, że jego konsumpcja jest niewielka, bo wynosi około 0,3 kg, choć w literaturze podawane są dane około 0,5 kg na osobę rocznie¹. W opracowaniu Pidek [2003, s. 6] szacował, że mniej więcej 25% spożywanego w kraju miodu pochodzi z importu. Zainteresowanie miodem, a także innymi produktami z pasiek jest zróżnicowane regionalnie [Mruk, Mruk 2009]. Polska należy do tych krajów na świecie, w których konsumenci zwracają coraz większą uwagę na jakość żywności. Obserwowany jest w kraju etnocentryzm konsumencki, przejawiający się m.in. poszukiwaniem produktów o wysokich parametrach jakościowych, zwłaszcza pochodzenia naturalnego, np.: ekologicz-

¹ ...w co czwartym domu spożywa się miód co najmniej raz w tygodniu, a 7% Polaków je miód codziennie lub prawie każdego dnia. Najchętniej spożywa się go na śniadanie oraz w okresach obniżonej odporności [Kampania „Życie miodem słodzone” 2009].

nych, o tradycyjnym, regionalnym sposobie produkcji. Do nich zaliczają się także miody regionalne. W kraju poza dostępnymi w handlu miodami nektarowymi (wielokwiatowymi), odmianowymi (rzepakowym, akacjowym, lipowym, gryczanym, wrzosowym), regionalnymi (mniszkowym, malinowym, ogórecznikowym, nawłociowym, faceliowym), są także nektarowo-spadziowe i spadziowe (ze spadzi liściastej lub iglastej). Większość z nich trafia do rąk nabywców bezpośrednio od pszczelarza. Na uwagę zasługują miody zarejestrowane na krajowej liście produktów tradycyjnych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (38 miodów) oraz 5 chronionych na obszarze UE jako oryginalny produkt regionalny, w tym jako chronione oznaczenie geograficzne – miód wrzosowy z Borów Dolnośląskich, miód drahimski, miód kurpiowski, jako chroniona nazwa pochodzenia – podkarpacki miód spadziowy i miód z Sejneńszczyzny/Łódzkiej. Nadal uznaje się, że poziom konsumpcji miodu w Polsce jest relatywnie niski. Przykładowo w Szwajcarii roczne zapotrzebowanie na miód przez statystycznego mieszkańca wynosi około 1,4 kg, na Ukrainie prawie 1 kg, w Turcji niecałe 0,9 kg, podczas gdy w USA tylko 0,5 kg, zaś w Kanadzie 0,85 kg. W krajach, gdzie notowana jest najwyższa na świecie produkcja miodu, jej mieszkańcy jedzą go najmniej. Sytuacja ta dotyczy zwłaszcza obywateli Chin, Brazylii i Indii, którzy konsumują zaledwie 0,1 kg miodu rocznie [Semkiw 2007a,b].

PODSUMOWANIE

Współczesne pszczelarstwo musi często sprostać narzuconym z zewnątrz czynnikom przyrodniczym, środowiskowym i ekonomicznym. W ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat zaszły dynamiczne zmiany w produkcji miodu, w podaży i popycie na ten produkt oraz w światowym handlu tym produktem. W latach 1961-2009 produkcja miodu na globie wzrosła z poziomu około 1,3 do 15,1 mln ton. Począwszy od lat 90. XX wieku wzrasta rola i znaczenie produkcji miodu pochodzącego z Azji, zwłaszcza z Chin, Wietnamu oraz Indii. Pomimo że w produkcji Europa ustąpiła miejsca Azji, to nadal jest znaczącym producentem, a także konsumentem miodu. Z uwagi na deficyt miodu na rynku wewnętrznym Europa pozyskuje go od producentów z innych kontynentów, w tym z Argentyny, USA, Australii, Chin. Zmiany demograficzne, społeczne, cywilizacyjne, a także ekonomiczne na świecie wywierają istotny wpływ na kształtowanie się rynku miodu, który z dekady na dekadę zwiększa swoją skalę. Odzwierciedleniem tych zmian jest dynamicznie zmieniający się wolumen handlu miodem zarówno jego import, jak i eksport. Ważne aspekty rozwoju pszczelarstwa w skali globalnej, a także na poszczególnych kontynentach to, po pierwsze, inwestowanie w edukację i naukę pszczelarzy, bo dzięki temu działaniu możliwa jest integracja środowiska, podniesienie świadomości producentów i ugruntowanie ich korzystnej współzależności z przyrodą. Po drugie, ważne jest wsparcie finansowe gospodarki pasiecznej, skoordynowanie działań dla przetrwania pszczół i pszczelarzy. Zwiększenie inwestycji w badania i rozwój sektora pszczelarskiego, aby opracować nowe i skuteczne leki dla pszczół. Należy eliminować z rynku nieetyczne działania przekładające się na krótkookresowe korzyści, a pociągające za sobą długofalowe straty i brak zaufania do produktu, np. falsyfikację, mieszanie produktów, złe etykietowanie i sprzedaż skażonych produktów. Należy także wyłączać niekontrolowane kanały zbytu, które mogą być groźne dla zdrowia i życia człowieka.

LITERATURA

- Analiza sektora pszczelarskiego w Polsce dla opracowania Krajowego Programu Wsparcia Pszczelarstwa w latach 2010-13*, Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa im. S. Pieniązka w Skierniewicach, Oddział Pszczelarstwa w Puławach.
- Bee Mortality and Bee Surveillance in Europe*, European Food Safety Authority, „The EFSA Journal 2008”, 154, 1-28.
- Cichoń J., Wilde J. 1996: *Competitiveness of the Polish beekeeping industry in the European market*. „Zeszyty Naukowe Pszczelnictwa” Nr 40 (2), s.7-15.
- FAOSTAT 2011: www.fao.org.
- Kampania „Życie miodem słodzone”*, „Sad Nowoczesny”, Nr 11/2009, s. 27.
- Mruk H. 1987: *Rynek miodu w Polsce*. „Monografie i Syntezy. Instytut Rynku Wewnętrznego i Usług”, Warszawa, s.131-133.
- Mruk H., Mruk J. 2009: *Pszczelarstwo*, Nr 1, Wyd. PTN, s. 20.
- Pidek A. Brzozowski P. 2004: *Niekontrolowane kanały eksportu chińskiego miodu*, „Pszczelarstwo” Nr1/2004, s. 6-7.
- Pidek A. *Ekonomika polskiego pszczelarstwa w 2002 r.* „Pszczelarstwo”, Nr 1/2003, s. 6-7.
- Prabucki J. (red. nauk) 1998: *Pszczelnictwo*. Wydawnictwo Promocyjne ”Albatros” Szczecin.
- Semkiw P. 2007a: *Pszczelarstwo w Unii Europejskiej*. „Pszczelarstwo”, Nr 8, s.10.
- Semkiw P. 2007b: *Rynek miodu na świecie*, „Pszczelarstwo”, Nr 2, s. 11-13.
- Semkiw P., Ochał J. 2010: *Sektor pszczelarski w Polsce – dane aktualne (część I)*, „Pszczelarstwo”, nr 5, s.12.
- The honey and other bee products market in the EU*, „CBI Market Survey”, 2009, CBI Market Information Database, <http://www.fepat.org.ar>.

Agnieszka Borowska

THE WORLD HONEY MARKET IN THE PERIOD 1961-2010

Summary

The article attempts to present basic information about the state and perspective of the development of honey production, consumption and international trade in the world within the scope of the EU especially in Poland. It describes past and future potential dangers resulting from the changes in the honey market in the globe.

Adres do korespondencji:

Dr Agnieszka Borowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
agnieszka_borowska@sggw.pl

POWIĄZANIA MIĘDZY CENAMI ROPY A CENAMI PSZENICY W POLSCE

*Mariusz Hamulczuk**, *Cezary Klimkowski***

*Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Henryk Manteuffel

**Samodzielna Pracownia Zastosowań Matematyki w Ekonomice Rolnictwa
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
Kierownik: prof. dr hab. Włodzimierz Rembisz

Słowa kluczowe: ceny pszenicy, ceny ropy, analiza szeregów czasowych, biopaliwa
Key words: wheat prices, crude oil prices, time series analysis, biofuels

S y n o p s i s. Ceny surowców rolnych stanowią najważniejszy parametr podejmowania decyzji gospodarczych przez producentów rolnych, ponieważ bezpośrednio wpływają na dochody przez nich uzyskiwane. Stąd ważne jest poznawanie uwarunkowań ich zmienności. Wśród czynników, które wpływają na ceny zbóż coraz częściej wskazuje się na ceny ropy naftowej. Celem opracowania jest ocena powiązań między cenami ropy na rynkach światowych a cenami pszenicy w Polsce. Uzyskane wyniki potwierdziły opinie, że istnieje znaczny wpływ cen ropy na ceny pszenicy, przy tym charakter i siła tych związków ulega zmianom w czasie.

WSTĘP

Ekonomia, podobnie jak większość pozostałych nauk społecznych, podlega pewnym trendom – nie inaczej jest w przypadku ekonomiki rolnictwa. Owe trendy badań kreowane są przez zdarzenia zachodzące w gospodarce i wynikają z potrzeby wytłumaczenia mechanizmu zjawisk tam zachodzących. Na początku poprzedniej dekady w polskiej literaturze zauważyć się dało wyraźny wzrost zainteresowania integracją gospodarczą w ramach Unii Europejskiej. W ostatnich latach popularność zdobyły badania nad rozwojem zrównoważonym. W literaturze światowej publikuje się zaś obecnie coraz więcej prac poświęconych zagadnieniu ruchów cen na rynku surowców rolnych i energetycznych, w tym przede wszystkim ropy naftowej. Jest to wynik niespotykanych w poprzednich latach wahań cen na tych rynkach oraz ich znaczenia dla gospodarki. Ponieważ problem wysokich cen artykułów rolnych i ropy dotyczy również Polski, w artykule podjęto zagadnienie zmienności cen pszenicy i ropy oraz mechanizmów ich powiązań w warunkach Polski. Celem opracowania jest przedstawienie teoretycznych i ekonomicznych uwarunkowań powiązania cen na tych rynkach oraz empiryczna ocena wpływu zmian cen ropy na rynkach światowych na ceny pszenicy w Polsce.

CENY SUROWCÓW JAKO PROBLEM EKONOMICZNY

Opracowanie obejmuje dwa niezwykle istotne i powiązane ze sobą problemy ekonomiczne. Pierwszy z nich dotyczy długookresowego trendu cen artykułów rolnych, drugi zaś obejmuje zagadnienie zależności pomiędzy cenami surowców rolnych a cenami surowców energetycznych.

Problem długookresowego trendu cen artykułów rolnych, jak również surowców naturalnych, nurtuje ekonomistów od bardzo dawna. Jak stwierdza Marian Radetzki [2010], w historii ekonomii zauważyć można dwa przeciwstawne poglądy teoretyczne. Pierwszy, wywodzący się z klasycznej ekonomii Adama Smitha, Davida Ricardo i Stuarta Milla głosi, że ograniczona podaż ziemi i surowców energetycznych przy stale rozwijającej się gospodarce, a więc rosnącym popycie na surowce, musi doprowadzić w długim okresie do wzrostu cen. Drugi, bazujący na racjonalizowaniu obserwacji empirycznych, zawarty najpełniej w tezie Prebisha-Singera, wskazuje na odwrotny proces. Dochodowa elastyczność popytu na dobra przetworzone jest wyższa niż na surowce, co przy wzroście gospodarczym stawia rolników w niekorzystnej sytuacji. Istotny jest również inny czynnik. Zapoczątkowany w połowie XIX wieku spadek kosztów transportu stanowiących wyższy odsetek ceny surowców niż dóbr przetworzonych sprawił, że ceny surowców w XX wieku malały szybko [Radetzki 2010]¹.

Obecny wzrost cen surowców nie przeczy drugiemu z przedstawionych poglądów. Bowiem rynek surowców zawsze był narażony na wyższe wahania cen, co jest konsekwencją uzależnienia od warunków naturalnych, katastrof (szoki podażowe), a dodatkowo elastyczność cenowa surowców jest znacząco niższa niż elastyczność cenowa dóbr przetworzonych [Radetzki 2010]. Stosunkowo rzadko w literaturze stawiana jest teza o wyjątkowości ostatnich wahań cen na rynkach rolnych, tak jak twierdzą Scott Irwin i Darrel Good [2009]. Przeciwnie, zauważa się, że wzrost cen w latach 2006-2008 wyrażony w wartościach realnych był niższy od tego obserwowanego po roku 1973 [FAO 2008].

Jedynym czynnikiem, który należy uznać za nowy w stosunku do wahań cen surowców dotychczas obserwowanych, jest wpływ rynku finansowego. W wyniku zapoczątkowanej w latach 80. XX wieku liberalizacji handlu oraz spadku kosztów transportu doszło do globalizacji rynku surowców rolnych. W konsekwencji wzrosło zainteresowanie działaniem rynków terminowych oferujących kontrakty na surowce rolne. Dotyczy to w szczególności kapitału spekulacyjnego, gdyż kontrakty terminowe na żywność przynoszą szczególnie duże zyski w okresach recesji [Gorton, Rouwenhorst 2005]. Badania przeprowadzone przez Bryce'a Cooke'a i Miguela Roblesa [2009] na szeregach czasowych cen światowych kukurydzy, pszenicy, ryżu i soi wskazały, że spośród różnych ewentualnych czynników wzrostów cen² pomiędzy 2006 a 2008 rokiem, to właśnie wzmożona działalność spekulacyjna na rynkach finansowych była jedyną istotną przyczyną (w sensie Grangera) obserwowanego wzrostu cen. Nie można jednak stwierdzić jednoznaczności tych wyników,

¹ Koszt transportu tony pszenicy z Nowego Jorku do Liverpoolu w cenach stałych w USD z 1910 r. wynosił w kolejnych latach: 1825 – 55,1, 1857 – 15,7, 1880 – 8,6, 1910 – 3,5. Druga faza obniżania kosztów transportu nastąpiła po kryzysie sueskim w latach 50. XX wieku, gdy dokonano inwestycji infrastrukturalnych w portach, przystosowujących je do obsługi największych masowców, które do tej pory były używane względnie rzadko. W 1960 r. nie istniały masowce o nośności ponad 100 000 DWT, podczas gdy w 1988 r. transportowano takimi lub większymi statkami 70% rud żelaza i 40% węgla [Radetzki 2010].

² Do czynników tych zaliczono wzrost popytu światowego, wzrost zużycia na biodiesel i etanol, zwiększoną aktywność na rynkach finansowych, czynniki strony podażowej (wzrost kosztów czynników produkcji), niski poziom inwestycji w B+R w rolnictwie, bariery w handlu i dewaluację dolara.

gdyż aktualizacja szeregów czasowych o spadek cen artykułów rolnych z lat 2008-2009 sprawia, że tezę o spekulacyjnych przyczynach wzrostu cen należy odrzucić.

Problem powiązań cen surowców rolnych z cenami surowców energetycznych lub – po zawężeniu zagadnienia – z cenami ropy jest jeszcze bardziej niejednoznaczny. Tradycyjnie ceny artykułów rolnych i energii uważało się za nisko lub nawet negatywnie skorelowane [Hertel, Beckman 2011]. Według badań Wallace'a Tynera [2009] korelacja cen kukurydzy i ropy w latach 1988-2005 w USA wyniosła -0,26. Obserwowano jedynie wyraźne powiązania cen surowców energetycznych ze stroną kosztową produkcji rolnej. Sytuacja uległa jednak zmianie wraz z rozwojem rynku biopaliw. Przeznaczenie części upraw rolnych na potrzeby rynku energetycznego spowodowało powiązanie cen wybranych artykułów rolnych z cenami ropy, choć siła i natura tego powiązania wciąż nie jest jasna.

Krajem, który jako pierwszy rozwinął produkcję surowców rolnych z przeznaczeniem na energię, jest Brazylia. Rozwój rynku etanolu w Brazylii rozpoczął się w okresie kryzysu paliwowego w 1973 roku, gdy wzrostowi cen ropy towarzyszyły niskie ceny trzciny cukrowej. Rząd silnie wspierał podaż i popyt na paliwo wytwarzane w Brazylii. Z pomocą przyszła technologia, w tym wprowadzenie w 2003 r. silnika technologii FFV, który mógł korzystać z paliwa BIO85, zawierającego od 70 do 85% etanolu. Do końca 2005 r. 70% nowych samochodów sprzedawanych w Brazylii korzystało z tej technologii. Powstała tam duża liczba fabryk produkujących etanol z trzciny cukrowej, które dodatkowo bez problemów mogą przestawić produkcję na cukier w zależności od warunków cenowych na rynku. Nie powinno więc dziwić, że na podstawie danych z Brazylii dowiedziono istnienia łańcucha zależności, idącego od cen ropy poprzez ceny etanolu do cen cukru. Poziom cen ropy wpływa w Brazylii na ceny i zmienność cen etanolu. Wzrost zmienności cen ropy wpływa na wzrost zmienności cen etanolu. Ceny etanolu wpływają na średnie ceny cukru i pośrednio na ich zmienność [Serra, Zilberman 2009].

Obecnie rynek biopaliw rozwinął się także w USA (etanol produkowany najczęściej z kukurydzy), krajach Unii Europejskiej (biodiesel przede wszystkim z rzepaku), Kanadzie, Japonii i wielu innych krajach wysoko rozwiniętych. W konsekwencji, ceny artykułów rolnych pozostają powiązane z cenami ropy naftowej, a ocena siły tych powiązań i wynikające z tego implikacje stanowią przedmiot wielu badań. Poniżej przedstawiono skróty przeglądu wyników badań dla danych z amerykańskiego rynku.

Dowiedziano, że wpływ zmienności cen ropy na rynki rolne w latach 1998-2006 pozostał praktycznie niezauważony, jednak sytuacja zmieniła się istotnie dla danych po roku 2006 [Du i in. 2009]. Sayed Saghaian [2010] wykazał, że istnieje silna korelacja pomiędzy cenami surowców rolnych a ceną ropy, ale natura tych powiązań jest niejednoznaczna. Test przyczynowości Grangera potwierdził, że ceny ropy wpływają na ceny kukurydzy, pszenicy i soi. W innym badaniu zauważono również, że rosnący rynek etanolu sprawia, że ceny ropy i zbóż są ze sobą powiązane i niestabilność z rynku ropy przenoszona jest na rynek zbóż [Muhammad, Kebede 2009]. Potwierdzają to również badania Dennisa Conleya i Adama George'a [2008], według których rotacyjna natura produkcji roślinnej sprawia, że rozwój rynku etanolu wpływa nie tylko na ceny kukurydzy, lecz także soi, pszenicy, a nawet bawełny. Warto jednak zaznaczyć, że powiązania między cenami ropy a cenami surowców rolnych są odmienne w zależności od wysokości cen ropy. Stopień korelacji jest dalece niższy przy niskich cenach ropy (od stycznia 2001 r. do sierpnia 2007 r.), gdy wynosił w USA 0,32, inny dla wysokich cen (od września 2007 r. do października 2008 r.) – równy 0,92, a jeszcze inny dla średnich – ok. 0,5 [Hertel, Beckmann 2011]. Jednak wyniki pozostają niejednoznaczne nie tylko ze względu na dobrany okres badań. Badania przepro-

wadzone przez Adriana Harriego, Laniera Nalleya i Darrena Hudsona [2009] wykazały, że ceny kukurydzy, bawełny i soi były powiązane ze zmianami cen ropy, natomiast nie zauważono takiego związku dla cen pszenicy. Maria Mutuc [2010] wymieniła listę prac, których rezultaty wspierały bądź nie tezę o kointegracji cen ropy i surowców rolnych.

Jakkolwiek w środowisku ekonomistów panuje zgoda co do przyszłego wzrostu powiązań cen artykułów rolnych z cenami ropy, wynikającego z rozwoju rynku biopaliw, to wyniki dotyczące poszczególnych artykułów rolnych, cech dobieranych danych (tygodniowe, miesięczne czy roczne), horyzontu czasowego i zmienności powiązań w czasie stanowią przedmiot burzliwej dyskusji. Tym bardziej warto przywrócić się temu zagadnieniu z perspektywy cen kształtujących się na polskim rynku.

Analizując powiązania pomiędzy cenami pszenicy na polskim rynku a cenami ropy naftowej, warto zauważyć, że w odróżnieniu od wspomnianych przypadków w Brazylii i USA, w Polsce wykorzystanie zbóż na produkcję etanolu jest dość niskie. Szacowana produkcja bioetanolu w Polsce w latach 2008, 2009 i 2010 wyniosła odpowiednio: 88, 132 i 166 tys. ton, co stanowiło około 0,3% produkcji światowej. Nie ma dokładnych danych dotyczących rodzajów surowców rolnych zużywanych przy produkcji bioetanolu, niemniej szacuje się, że najważniejszym jest kukurydza. Gdyby jednak założyć, że w 2009 r. całość produkcji biopaliw została wytworzona z pszenicy, to na ten cel przeznaczono by około 440 tys. ton pszenicy. Mimo, że stanowiłoby to zaledwie 4,5% ogółu produkcji pszenicy, to zdecydowałoby o ponad 30% przemysłowego wykorzystania tego zboża. W rzeczywistości, z racji przewagi wykorzystywania kukurydzy, odsetek ten jest znacząco niższy. Produkcja i wykorzystanie biopaliw jest warunkowane regulacjami unijnymi. W dyrektywie 2009/28/WE w sprawie stosowania promowania energii ze źródeł odnawialnych określono, że do 2020 roku minimalny udział biopaliw i innych paliw ze źródeł odnawialnych w ogóle paliw wykorzystywanych w transporcie publicznym ma w UE wynosić 10%. W 2009 r. wartość tego udziału w Polsce wynosiła 4,63% [Chmielewski, Rodkiewicz 2010].

Od krajowego rynku biopaliw dużo ważniejsze znaczenie ma wpływ cen światowych. Nawet przy braku produkcji etanolu w Polsce uzależnienie cen krajowych od koniunktury na rynkach światowych, gdzie znaczenie biopaliw jest znacząco wyższe niż w Polsce, pozwala domniemywać istnienia badanej w tej pracy zależności zmian cen pszenicy i ropy. Istotne są relacje między artykułami rolnymi a ropą występujące na amerykańskim rynku, który z racji rozwiniętych giełd terminowych, w dużym stopniu wpływa na relacje cen w innych krajach.

Jednak nawet gdyby znaczenie wspomnianych mechanizmów powiązań cenowych nie odgrywało w rzeczywistości żadnej roli, powiązania cen ropy z rynkiem pszenicy pozostałyby niezwykle istotne dla producentów zbóż ze względu na kosztotwórcze znaczenie ropy. Ewentualne dodatnie skorelowanie tych cen sprawiałoby, że ryzyko dochodowe gospodarstw zbożowych pozostaje znacząco niższe od ryzyka wahań cen na rynku zbóż.

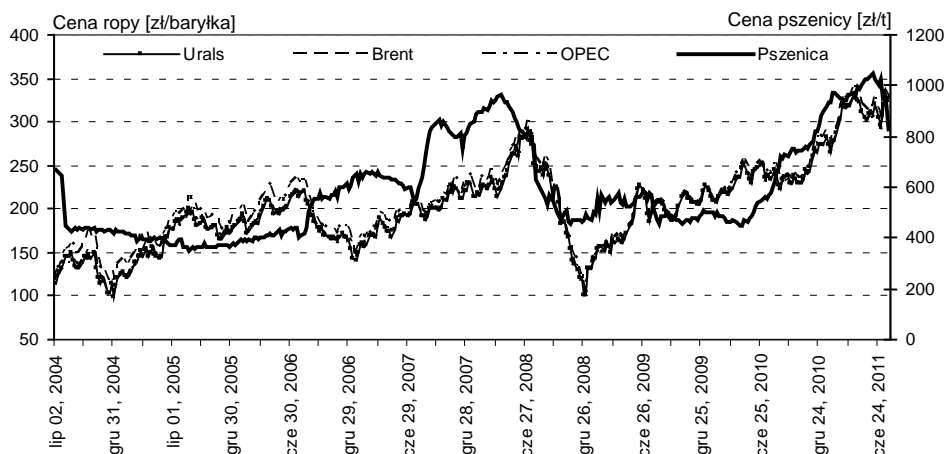
DANE I METODYKA

Ocenę powiązań między rynkiem ropy a rynkiem pszenicy przeprowadzono, wykorzystując dane o cenach ropy naftowej o interwale tygodniowym gromadzone przez U.S. Energy Information Administration (EIA), amerykańską agencję analityczno-statystyczną działającą przy Departamencie Energii Stanów Zjednoczonych. Spośród wielu szeregów czasowych wybrano średnie ceny ropy eksportowanej z państw OPEC (oznacza-

na w dalszej części pracy jako OPEC), ceny ropy rosyjskiej z przeznaczeniem do portów śródziemnomorskich (oznaczenie Urals) i brytyjską ropę Brent Blend (oznaczenie Brent). Analizowane wartości dotyczą ceny fob w portach krajów eksporterów z 30-dniowym odroczeniem płatności. Cena średnia państw OPEC jest średnią ważoną wielkością eksportu. Lista krajów członkowskich OPEC była aktualizowana na bieżąco³. Ceny ropy wyrażono w zł za baryłkę⁴, wykorzystując do ich przeliczenia średniotygodniowe kursy EUROSTAT.

Tygodniowe ceny pszenicy (zł/tona) gromadzone są w ramach Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej (ZSRIR) prowadzonego przez Departament Rynków Rolnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Badany okres obejmuje 370 tygodni od tygodnia rozpoczynającego się 28 maja 2004 r. do ostatniego tygodnia lipca 2011 r. rozpoczynającego się 25 lipca 2011 r. W dalszej części badano ceny również w dwóch podokresach: od początku do sierpnia 2007 r. (nazwano je w skrócie 2004-2007) oraz od grudnia 2007 r. do końca (oznaczono je jako 2007-2011).

Kształtowanie się poszczególnych zmiennych przedstawiono na rysunku 1. Średnia cena pszenicy w badanym okresie wyniosła 591 zł (mediana – 540 zł), a współczynnik zmienności 32,2%. Na rynku pszenicy zaobserwować można stabilizację cen pomiędzy sierpniem 2004 a sierpniem 2006 r., następnie wyraźne wzrosty cen rozpoczęte we wrześniu 2006 r., sierpniu 2007 r. i na przełomie lat 2007 i 2008. Po szczycie cenowym w kwietniu 2008 r. nastąpiło obniżenie cen do poziomu około 500 zł/t. Od sierpnia 2010 r. do czerwca 2011 r. ceny ponownie zaczęły rosnąć. Wnioski wynikające z analizy graficznej zostały potwierdzone przez analizę spektralną, z której wynika, że dominujący udział w zmianach wokół trendu miały wahania cykliczne o długości 185 tygodni (około 3,5 roku). Kolejne wahania mające istotne znaczenie trwały 74 tygodni i one również przeważały nad wahaniami sezonowymi.

Rysunek 1. Ceny pszenicy (skala prawa – zł/tonę) i ropy (skala lewa – zł/baryłkę) w okresie od czerwca 2004 do lipca 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EIA i ZSRIR.

³ W badanym okresie niektóre państwa zrezygnowały z członkostwa (np. Indonezja), inne zaś dołączyły do organizacji (np. Angola).

⁴ Baryłka ropy naftowej – równa 42 galonom amerykańskim – odpowiada około 159 litrom.

Średnie ceny ropy Urals, Brent i OPEC wyniosły odpowiednio: 201, 210 i 202 zł (mediana – 198, 208 i 200 zł), a współczynnik zmienności odpowiednio: 24,6, 22,9 i 24,2%. Kolejne wzrosty cen przedzielane były okresami spadków cen. Z analizy spektralnej wynika, że dominujący charakter miały zmiany periodyczne o długości 123 tygodni (około 2 lat), a następnie 53 tygodni. Zmiany cen ropy ze wszystkich trzech analizowanych źródeł były ze sobą w całym okresie silnie skorelowane (wsp. korelacji > 0,99).

Z uwagi na to, że sezonowość może zakłócać wyniki badań, analizowane dane poddane zostały procesowi desezonalizacji. Do wyliczenia efektu sezonowego na danych logarytmowanych wykorzystano model zmiennych dychotomicznych postaci:

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^{26} \gamma_j D_j + \varepsilon_t \quad (1)$$

gdzie:

y_t – zmienne wykorzystane w badaniu (pszenica, ropa),

α_0, γ_j – parametry modelu,

D_j – sezonowe zmienne zero-jedynkowe,

ε_t – składnik losowy modelu.

Badania rozpoczęto od obliczenia współczynników korelacji pomiędzy parami zmiennych x, y . Z uwagi na zmieniające się relacje między zmiennymi posłużono się rekursywnym współczynnikiem korelacji z ruchomym oknem. Szerokość okna ustalono arbitralnie na 53 tygodnie, zaś obliczoną wartość przyporządkowano środkowej obserwacji. Wartości takiego współczynnika korelacji obliczono według następującego wzoru:

$$r_t = \frac{\sum_{t-26}^{t+26} (x_t - \bar{x})(y_t - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{t-26}^{t+26} (x_t - \bar{x})^2 \sum_{t-26}^{t+26} (y_t - \bar{y})^2}} \quad (2)$$

Do badania stacjonarności zmiennych wykorzystano test Kwiatkowskiego, Philipisa, Schmidta i Shina (KPSS). Zerowej hipotezie o stacjonarności zmiennej przeciwstawiono hipotezę alternatywną, według której szereg czasowy jest zintegrowany w stopniu 1. Zakładając brak komponentu liniowego trendu, zmienną y_t można zapisać w postaci [Lütkepohl, Krätzig 2007]:

$$y_t = x_t + z_t \quad (3)$$

gdzie: x_t to proces błędzenia przypadkowego $x_t = x_{t-1} + v_t$, w którym v_t jest stacjonarnym procesem $v_t \sim IID(0, \sigma_v^2)$, natomiast z_t to również stacjonarny proces postaci $z_t \sim IID(0, \sigma_z^2)$. Testem stacjonarności jest para hipotez: $H_0: \sigma_v^2 = 0$ wobec $H_1: \sigma_v^2 > 0$. Statystyka testowa dana jest wzorem:

$$KPSS = 1/T^2 \sum_1^T S_t^2 / \hat{\sigma}_\infty^2 \quad (4)$$

gdzie: $S_t^2 = \sum_{j=1}^t (y_j - \bar{y})$, natomiast $\hat{\sigma}_\infty^2$ to estymator długookresowej wariancji.

Szerszy opis testu znaleźć można np. w [Lütkepohl, Krätzig 2007, s. 63].

W ocenie powiązań między cenami pszenicy a cenami ropy wspierano się koncepcją przyczynowości w sensie Grangera. Zmienna x jest przyczyną dla zmiennej y jeżeli potrafimy dokładniej przewidywać przyszłość zmiennej y , wykorzystując opóźnione wartości zmiennej x niż bez nich [Lütkepohl, Krätzig 2007]. Przyczynowość badano za pomocą testu Grangera o konstrukcji:

$$y_t = A_0 D_t + \sum_{j=1}^k \alpha_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

gdzie:

A_0, α_j, β_j , parametry modelu,

D_t – zmienne deterministyczne, y i x to zmienne modelu podlegające badaniu,

k – opóźnienia.

Hipoteza zerowa mówiąca o braku przyczynowości zakłada, że $\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0$. Hipoteza alternatywna zakłada istotne znaczenie opóźnionych wartości zmiennej x . Decydując o liczbie analizowanych opóźnień k , wykorzystano model VAR.

Model wektorowej autoregresji (VAR) składa się z regresji każdej ze zmiennej nieopóźnionej względem wszystkich zmiennych opóźnionych o pewną liczbę okresów. Zapisujemy go następująco [Kusideł 2000]:

$$Y_t = \psi D + \sum_{j=1}^k \alpha_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

gdzie:

Y_t – wektor procesów stochastycznych o wymiarach $K \times I$,

D – wektor zmiennych deterministycznych,

Ψ – macierz parametrów stojących przy zmiennych deterministycznych,

α – macierz parametrów stojących przy zmiennych stochastycznych $K \times k$, gdzie k oznacza rząd modelu VAR.

Dodatkowo w badaniu wykorzystano model o rozłożonych opóźnieniach ADL (*Autoregressive Distributed Lags*). Zakłada się w nim, że bieżący poziom zjawiska (stacjonarnego) y_t jest funkcją opóźnionych o k okresów przeszłych obserwacji zmiennej objaśnianej y oraz bieżących i przeszłych (do k) obserwacji zmiennej objaśniającej x . Dla poziomów zjawiska zapisujemy go następująco [Gruszczyński i in. 2009]:

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^k \alpha_j y_{t-j} + \sum_{j=0}^k \beta_j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Przyjmując, że zmienne w modelu danym wzorem (7) w poszczególnych okresach kształtują się na swoim długookresowym poziomie, zaś wartość składnika losowego jest równa zero, możemy obliczyć efekty długookresowe. Mnożnik długookresowy określający wpływ wzrostu średniego x o jednostkę na średnie wartości y obliczono ze wzoru [Gruszczyński i in. 2009]:

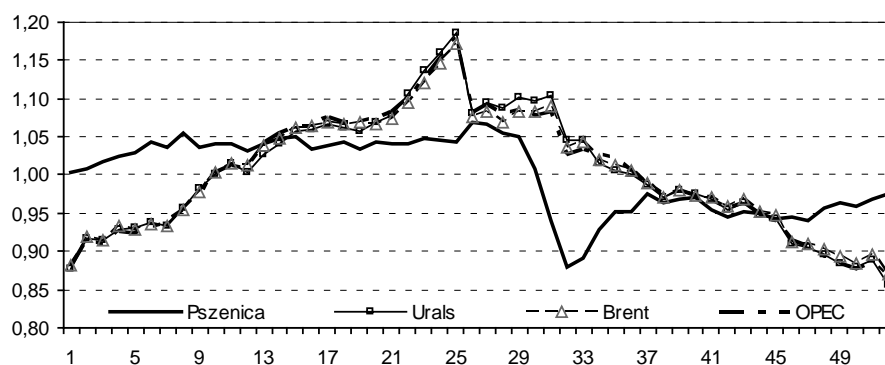
$$\beta = \sum_{j=0}^k \beta_j / (1 - \sum_{j=0}^k \alpha_j) \quad (8)$$

SEZONOWOŚĆ I KORELACJA

Po analizie graficznej cen dokonano wyliczenia efektu sezonowego (wzór (1), uwzględniono dane zlogarytmowane). Wartości składnika sezonowego dla poszczególnych tygodni przedstawiono na rysunku 2. Amplitudy wahań sezonowych dla cen pszenicy wynoszą około 0,14, zaś cen ropy są jeszcze większe (około 0,30). Zaobserwować można powolny wzrost cen pszenicy do okresu przednówku, a następnie nagły spadek tych cen w okresie zbiorów. Również w przypadku cen ropy istnieje wyraźnie zarysowana sezonowość ze szczytem cen w okresie letnim.

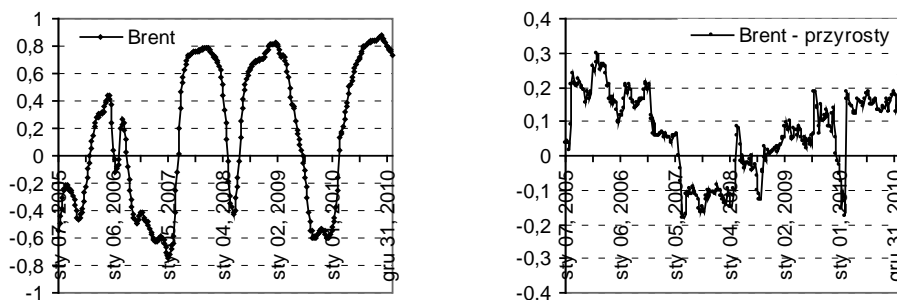
Ocena kształtu składnika sezonowego wskazuje, że bez przeprowadzenia dekompozycji szeregów, wpływ sezonowości mógłby poważnie zaburzać wyniki analizy korelacji między szeregami czasowymi cen ropy i cen pszenicy. Dlatego współczynniki korelacji według formuły (2) przedstawione na rysunku 3. obliczono dla danych skorygowanych sezonowo.

Na rysunku 3. po lewej stronie przedstawiono wielkość współczynnika korelacji pomiędzy poziomami cen pszenicy a ceną ropy Brent (ułożenie pozostałych współczynników nie odbiegało od prezentowanego na wykresie). Współczynniki korelacji ulegały zmianom w czasie, co może wskazywać na brak długookresowych zależności (kointegracji) pomiędzy

Rysunek 2. Wskaźniki wahań sezonowych cen pszenicy i ropy dla kolejnych tygodni roku kalendarzowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EIA i ZSRIR.

Rysunek 3. Wartości rekursywnych współczynników korelacji (według wzoru (2)) pomiędzy poziomami cen pszenicy a cenami ropy (lewy) oraz przyrostami tych cen (prawy)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EIA i ZSRIR.

szeregami czasowymi cen ropy i cen pszenicy. Wahania wartości współczynnika korelacji wynikają z różnic w długości cykli cenowych dominujących na obu rynkach (185 tygodni – pszenica; 123 tygodnie – ropa).

Po prawej stronie przedstawiono wartości współczynnika korelacji rekursywnej dla przyrostów cen (skorygowanych sezonowo). Wartości współczynników korelacji przybierały mniejsze wartości, aczkolwiek dalej pozostawały w większości przypadków dodatnie. Brak stabilności otrzymanych współczynników wskazuje, że również krótkookresowe zależności między cenami pszenicy a cenami ropy ewoluowały w czasie. Ujemne współczynniki korelacji zanotowano w 2007 r. i pierwszej połowie 2008 r. w pierwszej fazie kryzysu.

STACJONARNOŚĆ I PRZYCZYNOWOŚĆ

Chcąc ocenić, czy ceny pszenicy w Polsce determinowane były cenami ropy, przeprowadzono testy przyczynowości w sensie Grangera. Z uwagi na to, że sezonowość może determinować otrzymywane wyniki, operowano wciąż na danych skorygowanych sezonowo. Innym rozwiązaniem byłoby włączenie zmiennych sezonowych do modelu, co jednak obniżyłoby znacząco liczbę stopni swobody.

Ponieważ test można wykorzystywać jedynie wówczas, gdy zmienne są stacjonarne, przeprowadzono analizę stacjonarności zmiennych przy użyciu testu KPSS (wzór (3) i (4)). Hipoteza zerowa (H_0) zakłada stacjonarność badanego szeregu, alternatywą jest hipoteza (H_1) głosząca brak stacjonarności. Obliczeń dokonano w programie GRETL, a wyniki przedstawiono w tabeli 1. Wynika z nich, że zarówno zlogarytowane poziomy cen, jak i te same szeregi wzbogacone o zmienną czasową nie są stacjonarne. Natomiast za stacjonarne należy uznać pierwsze różnice wszystkich szeregów czasowych.

Brak stacjonarności wszystkich zmiennych oraz multiplikatywny charakter struktury szeregów czasowych spowodował, że przy testowaniu przyczynowości wykorzystywano tzw. logarytmiczne stopy zwrotu (różnice logarytmów) szeregów czasowych skorygowanych z wahań sezonowych.

Istotny wpływ na otrzymywane wyniki ma liczba opóźnień wykorzystanych w testowaniu hipotezy. Wedle ogólnej zasady [Kusideł 2000, s. 23] liczba opóźnień powinna być możliwie niska, jednak wystarczająca do tego, aby wykluczyć autokorelację składnika losowego. W praktyce do wyznaczania opóźnień stosuje się kryteria informacyjne, np. Akaike'a (AIC) lub Schwarza (CBC), wyznaczane na podstawie modeli VAR o różnych opóźnieniach. W opracowaniu rząd opóźnień określono, minimalizując kryterium informacyjne Akaike'a. W przypadku badania zależności cen pszenicy w Polsce oraz cen ropy optymalna wartość opóźnienia wynosi 4 tygodnie dla wszystkich par zmiennych. Dotyczy to całej próby.

Tabela 1. Wartość statystyki KPSS dla szeregów czasowych skorygowanych sezonowo

Wyszczególnienie	Pszenica	Urals	Brent	OPEC
Logarytmowany poziom cen	1,97511	2,68631	2,24104	2,65432
Logarytmowany poziom cen z trendem	0,39955	0,252707	0,266151	0,248936
Przyrosty logarytmiczne	0,195903*	0,054688*	0,057225*	0,05305*

* – wartość statystyki mniejsza niż wartość krytyczna przy poziomie 0,10 – brak podstaw do odrzucenia H_0

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki testu przyczynowości dla całego okresu zawarto w tabeli 2. Dane dotyczące całego okresu wskazują, że pomiędzy cenami ropy a cenami pszenicy zachodziły zależności o charakterze przyczynowym (w sensie Grangera). Zmiany cen ropy rosyjskiej (Urals) oraz ropy brytyjskiej (Brent) były przyczyną kształtowania się cen pszenicy w Polsce. Odwrotnej zależności na poziomie istotności 0,05 nie potwierdzono. W przypadku relacji między przeciętnymi cenami ropy eksportowanej z krajów OPEC, zależności dwustronne występują na poziomie istotności 0,1. Natomiast na poziomie istotności 0,05 należy odrzucić hipotezy o istotnym związku przyczynowym między tymi zmiennymi.

Tabela 2. Wyniki testu przyczynowości Grangera

Przyczyna	Skutek	Wyniki testu przyczynowości Grangera w latach					
		2004-2011		2004-2007		2007-2011	
		statystyka F (4, 356)	wartość p	statystyka F (2, 157)	wartość p	statystyka F (5, 179)	wartość p
Urals	Pszenica	2,707	0,030	5,281	0,006	3,483	0,005
Brent	Pszenica	2,591	0,036	5,153	0,007	3,986	0,002
OPEC	Pszenica	2,182	0,071	5,319	0,006	3,802	0,003
Pszenica	Urals	0,763	0,550	1,643	0,197	1,677	0,142
Pszenica	Brent	1,396	0,235	1,959	0,144	1,805	0,114
Pszenica	OPEC	2,293	0,059	2,593	0,078	2,228	0,053

Źródło: opracowanie własne.

Jedną z przyczyn, dla których analiza przyczynowości (i nie tylko) może dawać błędne rezultaty, jest występowanie zmian strukturalnych (*structural breaks*). Zmiana strukturalna oznacza, że w analizowanym procesie występują okresy charakteryzujące się różnymi właściwościami (parametrami). W różnych podokresach mogą zachodzić całkiem inne zależności zarówno w dynamice pojedynczego szeregu czasowego, jak i zależności z innymi zmiennymi. Może być to sygnał, że parametryzacja modeli opisujących te zależności może ulegać zmianom w czasie. Warto zatem szukać odpowiedzi na pytanie o moment (okres), w którym takie zmiany nastąpiły.

Na brak stabilności parametrów wskazywać może analiza wykresów korelacji rekursywnej (rys. 3). Brak stabilności parametrów w okresie od września do początku grudnia 2007 roku sugerowały również wyniki zaimplementowanego w GRETL-u testu QLR (*Quandt Likelihood Ratio*) oraz towarzyszącej mu statystyki F-Chowa. Stąd w kolejnym kroku próbę podzielono na dwa podokresy. Pierwszy objął obserwacje od czerwca 2004 do sierpnia 2007 r. (166 pierwszych obserwacji), a drugi od grudnia 2007 do lipca 2011 r. (od 181. obserwacji do ostatniej). Z badań wyeliminowano 14 obserwacji charakteryzujących się wysokimi wartościami statystyki F testu QLR, przy czym opóźnienia dla testu Grangera ustalone z wykorzystaniem kryterium Akaike'a dla obydwu podprób były odmienne. W pierwszym podokresie opóźnienia wynosiły 2 tygodnie, zaś w drugim 5 tygodni.

Wyniki testowania przyczynowości dla poszczególnych podokresów przedstawiono w tabeli 2. Porównując statystyki F oraz wartości p można na uznać, że podział danych na dwie mniejsze próby uwidocznił silniejsze związki między cenami ropy i cenami pszenicy niż to wynikałoby z analizy przeprowadzonej dla całego okresu. Zatem można uznać (na poziomie istotności 0,05), że to ceny ropy wpływały na ceny pszenicy w obydwu podokresach a nie odwrotnie. Dotyczy to również zależności między cenami ropy dla krajów OPEC a cenami pszenicy w Polsce.

WYNIKI MODELOWANIA VAR I ADL

Przedstawione testy przyczynowości nie wskazują kierunku oraz siły oddziaływania zmiennych. Częściowo sugerują to wskaźniki korelacji zawarte na rysunku 3. Bardziej precyzyjnymi metodami badawczymi są modele VAR oraz ADL⁵. Model VAR należy do ateoretycznego podejścia do modelowania wynikającego z krytyki Simsa. Podejście to opiera się na braku rozróżnienia między zmiennymi endogenicznymi i egzogenicznymi, braku uzasadnionych ograniczeń co do wartości parametrów, jak również na braku ścisłej i pierwotnej dla modelowania teorii ekonomicznej [Kusideł 2000]. Model ADL z kolei stanowi uproszczoną wersję modelu VAR, która nie zakłada sprzężeń zwrotnych między zmiennymi (równaniami).

Modele te zbudowano dla danych pozbawionych sezonowości, logarytmowanych oraz zróżnicowanych z krokiem pierwszym. Innymi słowy wykorzystywano tzw. logarytmiczne stopy zwrotu szeregów czasowych skorygowanych o wahania sezonowe. Oszacowano w sumie po 9 modeli każdego rodzaju. Kryterium podziału modeli był zakres czasowy (pełen okres, dane do roku 2007 i po roku 2007) oraz pary zmiennych. Opóźnienia zmiennych w tych modelach są zawsze sprawą dyskusyjną. W omawianym przypadku również dla różnych podokresów i różnych zmiennych wartości optymalne opóźnień były dosyć zróżnicowane, jeśli wziąć pod uwagę różne kryteria (informacyjne czy statystyczną istotność parametrów). Aby zachować porównywalność wyników w różnych przedziałach czasowych, opóźnienia przyjęte w modelach wynoszą 5 tygodni, ponieważ w wielu przypadkach zmienne z takimi opóźnieniami okazywały się statystycznie istotne.

Badania rozpoczęto od modeli VAR. Podstawowym narzędziem wykorzystanym w analizie VAR jest funkcja odpowiedzi na impuls (*impulse response function* – IRF). Pozwala ona ocenić związki czasowe między dwiema zmiennymi wchodzącymi w skład wielowymiarowego systemu zmiennych. Analiza odpowiedzi na impuls jest rodzajem analizy mnożnikowej umożliwiającej ocenę reakcji pojedynczej zmiennej na jednostkową zmianę innej zmiennej. Jedna realizacja Y_{t+n} zakłada, że w chwili t system został poddany szokowi zewnętrznemu δ i aż do chwili $t + n$ nie pojawił się żaden inny impuls zewnętrzny.

W analizie przepływu impulsów cenowych istotne jest określenie dominującego ich kierunku. W przypadku prowadzonych badań chodzi o określenie przepływu impulsów pomiędzy dwoma zmiennymi – cenami pszenicy w Polsce i cenami ropy (w różnych lokalizacjach). W tym zakresie teoretyczne przypuszczenia zostały potwierdzone przez wyniki przyczynowości Grangera oraz wyniki dekompozycji wariancji błędów prognoz. Zatem założono, że najbardziej zewnętrzną zmienną jest cena ropy, a zmienną najbardziej wewnętrzną – krajowa cena pszenicy.

Wyniki reakcji na impuls dla dwóch podokresów przedstawiono na rysunku 4. Zawarto tam reakcje cen pszenicy w Polsce na 1% zmiany poszczególnych cen ropy. Zauważyć można pewne (ale niewielkie) różnice między reakcją cen pszenicy na zmiany cen ropy w obydwu podokresach. W obydwu przypadkach przeważają pozytywne reakcje nad negatywnymi, przy tym większe pozytywne oddziaływanie odnotowano dla lat 2004-2007 w stosunku do okresu 2007-2011.

Wykres reakcji na impuls (sinusoidalny charakter) sugeruje, że zasadniczo może nie istnieć większe uzasadnienie stosowania modelu VAR, gdyż reakcje te mogą być jednostronne. Na gruncie logicznym należy oczekiwać, że to ceny ropy na rynkach światowych

⁵ Podczas badań nie stwierdzono istnienia zależności długookresowych (kointegracji) między cenami pszenicy a cenami ropy, stąd nie wykorzystano w analizie modeli wektorowej korekty błędem VECM.

wpływają na ceny pszenicy w Polsce, a nie odwrotnie, stąd wystarczającym sposobem podejścia byłby model ADL zbudowany dla cen pszenicy w Polsce (tab. 3). Takie przypuszczenie potwierdziły wyniki macierzy wariancji i kowariancji dla reszt poszczególnych równań modeli VAR. Uzyskane na ich podstawie współczynniki korelacji były bardzo niskie (od 0,01 od 0,11 – niższe w drugim podokresie), co wskazuje na brak większych sprzężeń zwrotnych pomiędzy cenami pszenicy w Polsce a cenami ropy na świecie.

Tabela 3. Przykładowe oszacowanie modelu ADL dla cen pszenicy w Polsce w zależności od cen ropy OPEC (lata 2007-2011)

Zmienna	Współczynnik	Błąd standardowy	Statystyka t-Studenta	Wartość <i>p</i>
Stała	0,0000	0,0021	-0,0108	0,9914
ld_SA_OPEC	0,0085	0,0556	0,1532	0,8785
ld_SA_OPEC__1	-0,0264	0,0557	-0,4746	0,6357
ld_SA_OPEC__2	0,0588	0,0554	1,0610	0,2903
ld_SA_OPEC__3	-0,0429	0,0551	-0,7794	0,4368
ld_SA_OPEC__4	0,2076	0,0547	3,7950	0,0002
ld_SA_OPEC__5	-0,1281	0,0563	-2,2730	0,0242
ld_SA_Pszzenica_1	-0,0641	0,0730	-0,8784	0,3809
ld_SA_Pszzenica_2	0,2122	0,0717	2,9600	0,0035
ld_SA_Pszzenica_3	0,1013	0,0740	1,3690	0,1728
ld_SA_Pszzenica_4	0,0675	0,0731	0,9225	0,3575
ld_SA_Pszzenica_5	0,1774	0,0733	2,4190	0,0166
Wybrane statystyki opisowe modelu				
Błąd standardowy reszt		0,0294		
R-kwadrat		0,1974		
Statystyka F (11, 178)		3,9809 (p<0,001)		
Test chi kwadrat na normalność reszt		39,3646 (p<0,001)		
Test Ljung-Box (opóźnienie 10)		4,8810 (p=0,899)		
LM testu ARCH (opóźnienie 10)		21,6333 (p=0,017)		

Przykładowe oznaczenie: ld_SA_OPEC_1 – pierwsze różnice szeregów skorygowanych sezonowo cen ropy OPEC opóźnione o jeden okres.

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku oszacowano modele ADL. Przykład oszacowania takiego modelu wraz z wybranymi statystykami opisowymi znajduje się w tabeli 3. Interpretacja pozostałych modeli jest podobna. Model w niskim stopniu wyjaśnia zachowanie zmiennych (tak jak to ma miejsce w przypadku danych różnicowanych), niemniej zmienne jako zestaw są statystycznie istotne (statystyka F). Specyfikacja opóźnień nie wymaga ich zwiększenia, na co wskazuje statystyka testu na autokorelację. Problemem może być brak normalności rozkładu oraz pojawiający się dla niskich opóźnień efekt ARCH. Reszty mają rozkład wysmukły, istnieje też większe niż w rozkładzie normalnym prawdopodobieństwo pojawienia się dużych reszt. Zatem w przyszłości należałoby się skupić na łącznym modelowaniu wartości średniej i wariancji.

Na podstawie modeli ADL oszacowano natychmiastowe i długookresowe efekty ze strony poszczególnych zmiennych wyrażających ceny ropy (tab. 4.). Należy zauważyć, że proces dostosowań cen pszenicy do zmian cen ropy jest rozłożony w czasie. Natychmiastowe efekty stanowiły przeciętnie dla całego okresu około jednej czwartej efektu

Tabela 4. Mnożniki krótko- i długookresowe otrzymane na podstawie modelu ADL

Wskaźniki	Mnożniki krótkookresowe/długookresowe		
	Urals	Brent	OPEC
2004-2011	0,05 / 0,21	0,06 / 0,22	0,07 / 0,24
2004-2007	0,07 / 0,28	0,09 / 0,25	0,13 / 0,36
2007-2011	0,01 / 0,15	0,03 / 0,19	0,01 / 0,15

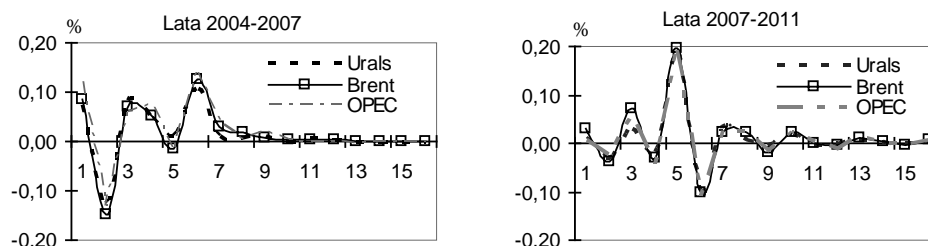
Źródło: opracowanie własne.

długookresowego. W latach 2004-2007 ceny pszenicy w Polsce reagowały w tym samym tygodniu na jednoprocetową zmianę cen ropy wzrostem o 0,07-0,13%. W drugim podokresie natychmiastowe oddziaływanie było praktycznie zerowe.

Większe efekty obserwowano w długim okresie, na co wskazują wielkości mnożnika długookresowego. W latach 2004-2011 ceny pszenicy w Polsce na jednoprocetową zmianę cen ropy reagowały wzrostem cen o 0,21-0,24%. Mnożniki te dla pierwszego okresu (2004-2007) były znacznie wyższe niż dla okresu drugiego (2007-2011).

Należy podkreślić, że istnieje powiązanie między mnożnikami długookresowymi zawartymi w tabeli 4., a wartościami funkcji odpowiedzi na impuls (IRF) umieszczonymi na rysunku 4. Ze względu na to, że brakuje dwustronnych powiązań między zmiennymi, skumulowane wartości IRF dla danych z rysunku 4. dla dalszych opóźnień są bliskie odpowiednim mnożnikom długookresowym.

Ogólnie można stwierdzić, że wyniki zastosowania modeli VAR i ADF potwierdzają silne powiązanie cen ropy z cenami pszenicy. Nie są do końca jasne przyczyny zróżnicowania siły tych związków w poszczególnych podokresach, bo wykorzystanie zbóż na biopaliwa ciągle wzrasta. Częściowym uzasadnieniem słabszego związku po roku 2007 może być obniżenie ceny ropy, przez co zmalało ekonomiczne uzasadnienie dla wykorzystania pszenicy dla celów energetycznych. Dodatkowo spadek cen ropy uwidocznił ryzyko inwestycyjne producentów biokomponentów.

Rysunek 4. Funkcje odpowiedzi cen pszenicy w Polsce na 1% impuls ze strony cen ropy [%]

Źródło: opracowanie własne.

WNIOSKI

Szeregi czasowe ceny pszenicy i ceny ropy cechują się złożoną strukturą. W latach 2004-2011 zaobserwowano wzrostową tendencję cen, na którą nałożyły się wahania cykliczne i sezonowe. Długość dominujących cykli była odmienna w przypadku cen pszenicy (3,5 roku) i cen ropy (ponad 2 lata). Wykazano, że ani cen pszenicy, ani cen ropy nie należy traktować w badanym okresie jako szeregów stacjonarnych. Niemniej za stacjonarne można uznać szeregi przyrostów logarytmicznych badanych cen.

W badanym okresie zaobserwowano dodatnie skorelowanie cen pszenicy i cen ropy, przy tym wartość rekursywnego współczynnika korelacji z ruchomym oknem ulegała zmianom, co było spowodowane różnicą długości wahań cyklicznych oraz stopniem powiązania rynków.

Dowiedziano, że pomiędzy cenami ropy a cenami pszenicy zachodzą związki o charakterze przyczynowym. Ceny ropy powodują (w sensie Grangera) zmiany krajowej ceny pszenicy. Odwrotnej zależności – zgodnie z przewidywaniami – nie wykryto. Dodatkowo wykazano, że pod koniec 2007 r. miała miejsce zmiana struktury zależności między badanymi szeregami czasowymi. Podział próby na dwa okresy (pierwszy kończący się w sierpniu 2007 r., drugi rozpoczynający się w grudniu 2007 r.) uwidocznił silniejsze związki między cenami ropy i pszenicy niż to wynikało z analizy przeprowadzonej dla całego okresu.

Na podstawie modeli ADL wykazano, że długookresowym efektem zmian cen ropy o 1% jest zmiana ceny pszenicy o 0,21-0,24% (silniejsze oddziaływanie odnotowano w okresie do sierpnia 2007 r.). Natychmiastowe efekty, czyli zauważalne w ciągu jednego tygodnia, stanowiły około ¼ efektu długookresowego, przy czym w pierwszym badanym okresie tego rodzaju efekt jest wyraźnie silniejszy.

Wyniki badań dowiodły, że istnieje wpływ zmian cen ropy na zmianę cen pszenicy. Wpływ ten był szczególnie silny do połowy roku 2007 r., czyli w okresie prawie 10-letniego trendu wzrostowego cen ropy, poprzedzającym wzrost cen zbóż. Wydaje się, że w tym okresie popyt na biopaliwa był szczególnie duży. W kolejnym okresie, rozpoczętym w grudniu 2007 r. siła wpływu cen ropy uległa niewielkiemu obniżeniu. Dla polskiego rolnictwa, w nikłym stopniu uzależnionego od popytu na biopaliwa, ważnym wnioskiem z niniejszej pracy pozostaje dodatnie skorelowanie kosztotwórczych cen ropy z cenami wytwarzanych artykułów rolnych – wpływa to na obniżenie ryzyka dochodowego producentów rolnych.

Przeprowadzone badania, choć dały odpowiedź na najważniejsze pytania, wciąż wymagają poszerzenia. Niezwykle istotną, wartą rozpatrzenia kwestią pozostaje wpływ zmienności cen ropy na zmienność cen surowców rolnych i poziom ryzyka cenowego, na którego działanie narażeni są producenci rolni.

LITERATURA

- Conley D. M., George A., 2008: *Spatial Marketing Patterns for Corn under the Condition of Increasing Ethanol Production in the U.S.*, International Food and Agribusiness Management Review, Vol. 13, No 3.
- Cooke B., Robles M., 2009: *Recent Food Prices Movements. A Time Series Analysis*, IFPRI Discussion Paper No. 00942.
- Chmielewski Ł., Rodkiewicz W., 2010: *Międzynarodowy rynek biopaliw. Stan rozwoju i perspektywy*, FAPA, Warszawa.
- Du X., Yu C., Hayes D., 2009: *Speculation and Volatility Spillover in the Crude Oil and Agricultural Commodity Markets: A Bayesian Analysis*, Paper presented at the Agricultural and Applied Economics Association, Milwaukee, Wisconsin.
- FAO, 2008: *High Prices or Food Crisis?* dokument przygotowany na konferencję High-level conference on food security; the challenges of climate change and bioenergy. Rzym 3-5 czerwca.
- Gorton G., Rouwenhorst K.G., 2005: *Facts and Fantasies about Commodity Futures*, "Financial Analyst Journal" Vol. 62, No 2.
- Gruszczyński M., Kuszewski T., Podgórska M., 2009: *Ekonometria i badania operacyjne*, PWN, Warszawa.
- Harri A., Nalley L., Hudson D., 2009: *The Relationship between Oil, Exchange Rates, and Commodity Prices*, "Journal of Agricultural and Applied Economics", volume 41 (2).

- Hertel T.W., Beckman J., 2011: *Commodity Price Volatility In the Biofuels Era: An Examination of the Linkage between Energy and Agricultural Markets*, Working Paper, NBER.
- Irwin S.H., Good D.L., 2009: *Market Instability in a New Era of Corn, Soybean, and Wheat Prices*, "Choices" Vol. 24, No 1.
- Kusideł E., 2000: *Modelowanie wektorowo-autoregresyjne VAR. Metodologia i zastosowanie w badaniach ekonomicznych*, Absolwent, Łódź.
- Lütkepohl H., Krätzig M., 2007: *Applied Time Series Econometrics*, Cambridge University Press, New York.
- Muhammad A., Kebede E., 2009: *The Emergence of an Agro-Energy Sector: Is Agriculture Importing Instability from the Oil Sector?* "Choices", Volume 24 (1).
- Mutuc M. M., 2010: *What Drives Commodity Prices More: Oil Demand or Supply Shocks?* Poster presented for presentation at the Agricultural & Applied Economics Association, Denver, 25-27 czerwca.
- Radetzki M., 2010: *Primary Commodities: Historical Perspectives and Prospects*, <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2010/afrfin/pdf/Radetzki2.pdf>.
- Saghian S. H., 2010: *The Impact of the Oil Sector on Commodity Prices: Correlation or Causation?* "Journal of Agricultural and Applied Economics", Vol. 42, No 3.
- Serra T., Zilberman D., 2009: *Price volatility in ethanol markets*, Contributed Paper for International Association of Agricultural Economists Conference, Pekin.
- Tyner W., 2009: *The Integration of Energy and Agricultural Markets*, Paper Presented at the International Association of Agricultural Economists, Pekin, Chiny.
http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_pri_wco_k_w.htm
<http://www.minrol.gov.pl>.

Mariusz Hamulczuk, Cezary Klimkowski

THE CONNECTION BETWEEN CRUDE OIL PRICES AND POLISH WHEAT PRICES

Summary

Agricultural commodities' prices play a crucial role in the process of farmers' decision making. It is due to their direct impact on farmers' income. It is important to explain the causes of changes of those prices. Among factors influencing wheat prices, crude oil prices are considered as one of the most important. The aim of this paper was an assessment of the connection between world crude oil prices and Polish wheat prices. The results of research confirm an existence of cause-effect of crude oil prices on wheat prices, although the nature and the strength of this relationship changes in time.

Adres do korespondencji:

Dr Mariusz Hamulczuk
Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW w Warszawie
Ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
mariusz_hamulczuk@sggw.pl

Mgr Cezary Klimkowski
Samodzielna Pracownia Zastosowań Matematyki w Ekonomice Rolnictwa
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB
ul. Świętokrzyska 20
00-002 Warszawa
klimkowski@ierigz.waw.pl

ATRAKCYJNOŚĆ INWESTYCYJNA GMIN I ZNACZENIE W JEJ KSZTAŁTOWANIU PREFERENCJI SPECJALNEJ STREFY EKONOMICZNEJ

Wiesława Lizińska, Renata Marks-Bielska, Roman Kisiel

Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Kierownik: prof. dr hab. Roman Kisiel, prof. zw.

Słowa kluczowe: atrakcyjność inwestycyjna, rozwój lokalny, specjalna strefa ekonomiczna
Key words: investments attractiveness, local development, special economic zone

S y n o p s i s. W opracowaniu dokonano oceny czynników determinujących poziom atrakcyjności inwestycyjnej gmin objętych Warmińsko-Mazurską Specjalną Strefą Ekonomiczną oraz identyfikacji skutków włączenia działek inwestycyjnych do tej strefy. Badania ankietowe przeprowadzono w I półroczu 2010 r. wśród 13 z 20 gmin objętych strefą. Czynnikiem determinującym atrakcyjność inwestycyjną w opinii badanych było położenie geograficzne. W badanych gminach najczęściej wykorzystywanym instrumentem w celu podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej była poprawa infrastruktury technicznej. Obecność w strefie nie jest traktowana jako czynnik w podstawowym stopniu determinujący atrakcyjność inwestycyjną. Główną korzyścią z posiadania terenów w strefie było pozyskanie inwestorów, których działalność prowadzi do zmniejszenia stopy bezrobocia (76,90%), a także poprawa pozycji konkurencyjnej gminy. Większość ankietowanych deklarowała zamiar dalszego stosowania zwolnień i ulg podatkowych dla inwestorów nawet po 2020 r.

WSTĘP

Lokalizację inwestycji można rozpatrywać zarówno z punktu widzenia poszczególnego przedsiębiorstwa czy inwestora, jak i miasta lub regionu. Atrakcyjność inwestycyjna danej lokalizacji często jest rozważana w kontekście decyzji przedsiębiorstw. Spowodowane jest to coraz częstszymi działaniami władz lokalnych (miasta, gminy, powiaty, województwa) w celu pozyskania inwestorów zewnętrznych [Godlewska 2001, Dziemianowicz 2008].

Ewa Bojar [2001, s. 23], powołując się na Maxa Webera, wskazuje, iż specyficzne cechy poszczególnych miejsc (czynniki lokalizacji), które mają bezpośredni wpływ na kształtowanie się nakładów inwestycyjnych, skłaniają do inwestowania. O atrakcyjności inwestycyjnej danego obszaru najczęściej decyduje kombinacja czynników. Za atrakcyjne inwestycyjnie uznaje się te lokalizacje, które charakteryzują się optymalną ich kombinacją z punktu widzenia inwestora [Domański 2005, Kalinowski 2005]. Każde przedsiębiorstwo bądź podmiot gospodarczy poszukuje miejsca do prowadzenia swej działalności, które w najlepszy sposób będzie zaspokajało jego potrzeby. Miejsce to musi odznaczać się naj-

wyższymi walorami użytkowymi lokalizacji dla prowadzonej działalności [Budner 2004, Lizińska i in. 2010].

W przypadku bezpośrednich inwestycji zagranicznych decyzja taka nigdy nie jest przypadkowa. Poprzedzają ją liczne badania marketingowe, analiza sytuacji politycznej, a także staranna ocena perspektyw rozwoju gospodarczego kraju, w którym są planowane inwestycje [Ancyparowicz 2009]. Przedsiębiorstwo zainteresowane jest lokowaniem kapitału w innym kraju, jeżeli skutkować to będzie osiągnięciem większych korzyści niż działalność w macierzystym kraju. Skłonność do inwestycji wprost proporcjonalnie zależy od wielkości różnicy między osiąganymi korzyściami z ulokowanego kapitału w różnych krajach. Ze względu na to, że istnieje związek pomiędzy lokalizacją firmy a kosztami produkcji [Lizińska, Nazarczuk 2007], wybór lokalizacji inwestycji jest kluczowy z punktu widzenia przedsiębiorcy.

Potencjalni zagraniczni inwestorzy, badając atrakcyjność inwestycyjną krajów czy regionów pod względem możliwości lokowania ich kapitału, biorą pod uwagę następujące czynniki: sytuację ekonomiczną, sytuację polityczną i społeczną, regulacje prawne, przestrzenny system organizacyjny. Można zatem stwierdzić, że o międzynarodowej atrakcyjności inwestycyjnej decydują w głównej mierze dwie grupy czynników: gospodarcze (stan gospodarki i perspektywy jej rozwoju) oraz prawne dotyczące podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej [Lizińska, Kisiel 2005].

Mnogość czynników lokalizacji zmusza do przeprowadzenia ich klasyfikacji. Jednym jest podział na czynniki tradycyjne i nowe. Prezentowany szerzej podział przywołał Wojciech Dziemianowicz [1997], a został dokonany przez Busso Grabowa, Dietricha Henckela i Beate Hollbach-Groming. Autorzy ci podzielili czynniki lokalizacyjne na „twarde” i „miękkie” według zasady, czy dany czynnik wpływa w bezpośredni sposób na działalność firmy, jak duże jest jego znaczenie oraz czy i w jaki sposób można go zmierzyć.

Realizacja przez gminę powierzonych jej zadań i prowadzona przez nią polityka powinny przyczyniać się do rozwoju lokalnego, który – jak podkreśla Tadeusz Markowski [2008, s. 13] – nie jest definiowany jednoznacznie. Rozwój lokalny może być rozumiany np. jako kompleks przeobrażeń jakościowych terytorialnej struktury lokalnej w zakresie poziomu życia jej użytkowników oraz warunków funkcjonowania związanych z nią podmiotów gospodarczych. Z drugiej zaś strony, według Jerzego Regulskiego [2009, s. 12] polityka jest świadomym, ciągłym i suwerennym oddziaływaniem na procesy, jednak są to procesy, które ze swej natury nie dają się w pełni sterować.

Timothy J. Bartik [2004, s. 358] w definicji lokalnego rozwoju gospodarczego podkreśla zdolność gospodarki lokalnej do tworzenia bogactwa dla mieszkańców, przy efektywnym wykorzystaniu lokalnych zasobów (takich jak praca, ziemia) lub też przeniesieniu zasobów do bardziej efektywnych zastosowań. Lokalny rozwój gospodarczy jest procesem działań jednostek samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych. Działalność tych jednostek jest ukierunkowana na wykorzystanie pozostających w dyspozycji zasobów do tworzenia prywatnego sektora przedsiębiorczości, generowania nowych miejsc pracy itp. [Blakely 1990].

Polityka rozwoju lokalnego silnie zależy od struktury podziału państwa oraz sposobu podziału zadań publicznych między administrację rządową i samorządową, a przez to może opierać się na odmiennych zasadach i przesłankach w różnych krajach. W warunkach polskiego ustroju prawno-państwowego polityka rozwoju lokalnego bazuje na zasadach subsydiarności, partnerstwa społecznego i programowania, z którymi łączy się zagadnienie monitorowania i oceny jej przebiegu [Pająk 2006, Miszczuk i in. 2007]. W literaturze

przedmiotu wskazuje się jednak wciąż na brak spójności w stosowaniu narzędzi, charakterze i jakości prowadzonej polityki rozwoju, co wynika z braku pewnego kanonu wypracowanych standardów, a także w pewnym stopniu z braku poczucia odpowiedzialności za stan i strukturę gospodarki na danym obszarze [Szkica 2008].

Politykę rozwoju lokalnego kształtują zarówno czynniki endo-, jak i egzogeniczne. Klasyfikując je według różnych aspektów rozwoju, dostrzec można, że są to czynniki: ekonomiczne, społeczne, techniczne, technologiczne oraz ekologiczne, stymulujące procesy rozwojowe i przyczyniające się do eliminowania m.in. barier rozwoju lokalnego [Pająk 2011].

W tradycyjnym ujęciu, administracja zajmowała się świadczeniem usług na płaszczyźnie społeczno-kulturalnej, a dodanie do zadań samorządu pozostałych typów aktywności jest wyrazem zmian w podejściu metodologicznym, które wciąż się dokonują. Płaszczyzna gospodarcza tej aktywności to właśnie proces powiększania dobrobytu mieszkańców i stymulowania czynników wpływających na rozwój gospodarki lokalnej, czyli zbioru współzależnych podmiotów gospodarczych na terenie lokalnego układu terytorialnego [Brol 2008].

W literaturze przedmiotu często podkreśla się, iż to właśnie samorządy powinny przejmować na siebie większość odpowiedzialności za wspomaganie rozwoju nowoczesnej gospodarki, przez konkurowanie o kapitał i innowacje oraz tworzenie korzystnych z punktu widzenia przedsiębiorczości rozwiązań na poziomie lokalnym [Gorzela 2001, Dziemianowicz 2008]. Gmina może funkcjonować także w charakterze właściciela majątku, posiada bowiem majątek w postaci terenów i budynków, inwestora dysponującego relatywnie dużymi środkami finansowymi, zlecającego np. dostawę towarów, usług. Gmina jest także ośrodkiem planistycznym w długofalowej perspektywie decydującym o kierunkach rozwoju lokalnej gospodarki [Pająk 2006] oraz prawodawcą stanowiącym prawo lokalne, mające zastosowanie do podmiotów wewnętrznych i zewnętrznych [Wojciechowski 2003].

Jednym z istotnych aspektów funkcjonowania układów lokalnych są zadania stojące przed władzami lokalnymi zmierzające do wprowadzania instrumentów i stosowania takich narzędzi polityki rozwoju lokalnego, które spowodują podniesienie poziomu atrakcyjności inwestycyjnej regionu, a w skali mikro – gminy. Poziom atrakcyjności inwestycyjnej gminy ma bowiem bezpośrednie przełożenie na jej możliwości konkurencyjne w procesie pozyskiwania inwestorów. Z tego też względu istnieje potrzeba efektywnego posługiwania się różnorodnymi narzędziami kreowania wyżej wspomnianej atrakcyjności przez władze samorządowe. Dodatkowym warunkiem jest konieczność kompleksowego, a nie wybiórczego stosowania tych narzędzi [Adamowicz 2003], ponieważ potencjalni inwestorzy mogą mieć różne oczekiwania w zakresie warunków oferowanych w danej lokalizacji. Identyfikacja determinant i barier rozwoju lokalnego jest istotna z punktu widzenia podejmowania właściwych decyzji w procesie stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Nie bez znaczenia pozostaje także odpowiednie wypromowanie walorów gminy wśród inwestorów, stąd coraz większy nacisk władze lokalne kładą w ostatnich latach na działania w tej sferze.

Działania gminy, jej wysiłek mający na celu poprawę warunków gospodarowania, nie mogą być skierowane tylko i wyłącznie na firmy zewnętrzne. Preferencyjne warunki działania przedsiębiorstwa powinny być dostępne także dla lokalnych firm. Gminy zabiegające o rozwój lokalny to takie, które przyciągając inwestycje na swój teren, pamiętają o przedsiębiorcach działających na tym obszarze [Słomińska 2007].

Konkurencyjność gminy zwiększać można również przez wprowadzanie rozwiązań krajowych w postaci wyznaczonych obszarów uprzywilejowanych gospodarczo – np. specjalnych stref ekonomicznych, wewnątrz których zapewnia się preferencyjne warunki prowadzenia działalności w stosunku do tych warunków, które występują poza nią.

Strefy takie, poprzez funkcjonujące w nich rozwiązania prawno-podatkowe, są narzędziem umożliwiającym kreowanie rozwoju szczególnie obszarów problemowych [Lizińska, Żróbek-Róžańska 2009b]. Jednak aby strefa objęła preferencyjnymi przepisami prawnymi nowe działki przeznaczone pod inwestycje, konieczne jest spełnienie wielu wymogów przez kandydującą gminę – poczynając od zaistnienia wśród władz lokalnych świadomości korzyści wynikających z przystąpienia do strefy, a kończąc na obowiązku pełnego przygotowania danego terenu do prowadzenia działalności przez potencjalnych inwestorów.

Jednym ze sposobów zwiększania atrakcyjności inwestycyjnej określonych terenów jest tworzenie specjalnych obszarów gospodarczych, w tym specjalnych stref ekonomicznych. Zasadniczy cel wprowadzania stref, czyli przyciąganie inwestycji, jest realizowany przez zapewnienie wewnątrz strefy lepszych warunków prowadzenia działalności niż na zewnątrz [Ambroziak 2010, Lizińska, Kisiel 2008, Sajdłowska-Martini, Calak 2002]. Ten warunek pozwala postrzegać strefy jako istotny element służący poprawie konkurencyjności gospodarki w skali lokalnej, regionalnej i krajowej [Jarczewski 2006]. Poprawa konkurencyjności odbywa się przez rozwój określonych dziedzin działalności gospodarczej bądź rozwój innowacyjnych technologii, promowanie działalności eksportowej, zagospodarowanie niewykorzystywanych zasobów naturalnych oraz tworzenie nowych miejsc pracy [Lizińska, Kisiel 2008, *Specjalne strefy ...* 2011]. Niektórzy autorzy kwestionują jednak tworzenie nowych miejsc pracy jako ważny cel funkcjonowania stref, większą wagę nadają zaś funkcji pozyskiwania nowych technologii i przekształcania struktury wytwórczości w skali regionu [Szymaniak 2002].

Strefy ulokowane są w regionach potrzebujących przekształceń strukturalnych lokalnej gospodarki i jako takie spełniają swoje zadanie, przyciągając inwestycje kapitałowe i kreując nowe miejsca pracy, jednak zachęty inwestycyjne w postaci zwolnień podatkowych bywają poddawane krytyce jako dyskryminujące i drogie narzędzia przyciągania bezpośrednich inwestycji zagranicznych. W tej sprawie istnieją także różnice zdań. Niektórzy autorzy przychylają się do opinii, że specjalne strefy ekonomiczne w krótkiej i długiej perspektywie przyczyniają się do wzmacniania ekonomicznych fundamentów, na których opierają się regiony [Ambroziak 2010, Chidlow i in. 2009, Lizińska, Żróbek-Róžańska 2009a].

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że posiadanie na terenie gminy obszarów włączonych w specjalną strefę ekonomiczną (SSE) jest bardzo ważnym instrumentem kształtowania własnej atrakcyjności inwestycyjnej, toteż działania samorządu terytorialnego powinny prowadzić do osiągnięcia takiego stanu rzeczy. Nowe tereny mogą zostać włączone do strefy przez zmianę granic istniejących stref (poszerzenie starej strefy) lub utworzenie nowej strefy. Zmiana granic strefy umożliwia dynamiczne reagowanie na potrzeby inwestorów przez dostosowywanie się do ich oczekiwań lokalizacyjnych. Ustawodawca przewidział możliwość wyłączania z obszaru strefy terenów nienadających się pod inwestycje (np. lasów) i niemal całkowitą dowolność włączania w ich miejsce wybranej działki na terenie kraju. Spośród ponad 2400 gmin w Polsce niewiele ponad 150 ma obszary objęte specjalną strefą ekonomiczną, co stanowi zaledwie około 6% całości. Istnieje kilka przyczyn takiego stanu rzeczy – niska aktywność proinwestycyjną gmin w Polsce, niechęć części władz do instytucji kontrolnej jaką jest zarząd strefy oraz wysokie wymagania stawiane przed gminami chcącymi włączyć swoje tereny w skład SSE. Gmina musi, oprócz dysponowania atrakcyjną inwestycyjnie działką, pozyskać inwestora gotowego do podjęcia działalności gospodarczej na danym terenie. Ponadto, gmina powinna na własny koszt uzbroić działkę oraz stworzyć odpowiednią infrastrukturę w jej otoczeniu [Jarczewski 2006]. Okazuje się, że bariery te mogą stanowić istotną przeszkodę w procesie kształtowania atrakcyjności inwestycyjnej gminy.

CEL I ZAKRES BADAŃ

Każda jednostka samorządowa dąży do uzyskania przewagi konkurencyjnej pod względem atrakcyjności inwestycyjnej, ponieważ pozyskiwanie przedsiębiorców i powstawanie nowych inwestycji bezpośrednio przekłada się na zwiększanie dochodów budżetowych gminy, a zwłaszcza dochodów własnych, z których później można finansować zadania służące rozwojowi lokalnej społeczności. Jest to szczególnie istotne w warunkach ciągłej presji podnoszenia jakości i ilości usług świadczonych przez samorządy [Nargiełło 2006].

Głównym celem przeprowadzonych badań jest próba oceny czynników determinujących poziom atrakcyjności inwestycyjnej gmin objętych Warmińsko-Mazurską Specjalną Strefą Ekonomiczną (WMSSE) oraz identyfikacja skutków, które wywołało w przestrzeni ekonomicznej gmin włączenie działek przeznaczonych pod inwestycję w WMSSE.

Do realizacji głównego celu pracy wykorzystano metodę ankietową, a narzędziem w przeprowadzonych badaniach był kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz został wysłany w I półroczu 2010 r. do wszystkich 20 gmin objętych. Wypełnione ankiety otrzymano z 65% gmin. W niektórych pytaniach ankietowanym dano możliwość wyboru więcej niż jednej odpowiedzi i nadania im wagi przez przypisanie ocen z podanego przedziału. Zastosowano wskaźnik ważności proponowany przez Włodzimierza Karaszewskiego i Stanisława Sudoła, a zastosowany przez Maria Kola i współautorów [2005, s. 34]. Wskaźnik ważności obliczony został według wzoru:

$$W = \frac{\sum_{i=1}^k n_i w_i}{k \times N}$$

gdzie:

W – wskaźnik ważności,

i – indeks oceny,

n_i – liczba wskazań danego czynnika na i -tym miejscu,

k – maksymalna ocena w skali od 1 do k ,

N – liczba respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na pytanie,

w_i – ocena odpowiadająca miejscu czynnika i .

CZYNNIKI DETERMINUJĄCE ATRAKCYJNOŚĆ INWESTYCYJNĄ BADANYCH GMIN

Wysiłek inwestycyjny gminy, czyli zdolność do gromadzenia i wydatkowania funduszy budżetowych na pomnażanie szeroko rozumianej bazy ekonomicznej gminy, jest jednym z czynników wpływających na atrakcyjność inwestycyjną jednostki. Zdolność gminy do celowego wydatkowania pieniędzy w taki a nie inny sposób, zależy od udziału dochodów własnych jednostki w jej dochodach ogółem. Badane gminy charakteryzowały się wysokim udziałem dochodów własnych w dochodach budżetowych w ujęciu ogólnym (najlepsze przekroczyły 60%). Dwie gminy leżące poza granicami województwa warmińsko-mazurskiego osiągają co roku taki udział (powyżej średniej gmin objętych WMSSE). Dotyczy to Ciechanowa i Mławy. Odbiegającymi od średniej w tej grupie są gminy Iłowo-Osada oraz Wielbark, gdzie dochody własne stanowią około 20% dochodów budżetowych ogółem. Sytuacja taka wynika z ich wielkości oraz charakteru – są to niewielkie jednostki samorządowe, więc strumień dochodów własnych w tych gminach jest ograniczony.

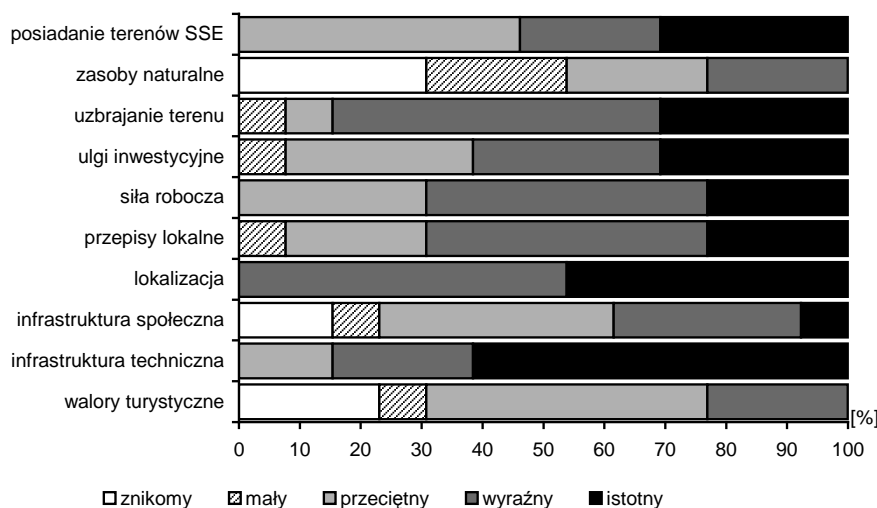
Posiadanie na terenie gminy działek włączonych w WMSSE jest jednym z czynników pozytywnie wpływających na kształtowanie atrakcyjności inwestycyjnej gminy. Gminy te dysponują bowiem lepszą od innych infrastrukturą techniczną, uzbrojonymi działkami i możliwością konkurowania wysokością podatków i poziomem ulg inwestycyjnych. Różnice w opiniach ankietowanych mogą wynikać m.in. z odmienności stosowanych rozwiązań polityki inwestycyjnej oraz ich skuteczności. Drugim czynnikiem różnicującym może być otoczenie, w którym dana jednostka samorządowa funkcjonuje, bowiem zaobserwowano istotne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego pomiędzy poszczególnymi subregionami w województwie. Jednoznaczna ocena poziomu atrakcyjności inwestycyjnej jest czasami utrudniona, tym bardziej że może ona być wypadkową odmiennie kształtujących się składowych.

Wśród przedstawicieli badanych gmin zdecydowanie najbardziej zauważalne w ocenie istotności poszczególnych czynników było nadanie przez ankietowanych bardzo dużej wagi czynnikowi lokalizacji gminy – wszyscy uznali go bowiem za mający wyraźny (53,83%) lub istotny wpływ (46,14%) na poziom atrakcyjności inwestycyjnej gminy. Lokalizacja gminy jest czynnikiem bardziej historycznym, który przez stosowanie narzędzi np. w postaci tworzenia obszaru gospodarczo uprzywilejowanego powinien tracić na znaczeniu.

Znaczny wpływ na atrakcyjność inwestycyjną gminy dostrzegano również w przypadku uzbrajania terenu (53,83%), lokalnych przepisów (46,14%), siły roboczej (46,14%). Istotny wpływ przypisywano najczęściej (61,52%) infrastrukturze technicznej. W kształtowaniu atrakcyjności inwestycyjnej dość ważne okazały się również dla badanych walory turystyczne gminy. Ponad 30% ankietowanych uznało ten czynnik za mający mały lub znikomy wpływ na poziom atrakcyjności inwestycyjnej gmin, 23,07% respondentów dostrzegło wyraźny wpływ, a 46,14% – przeciętny. Wprawdzie posiadanie na terenie gminy obszarów włączonych w WMSSE przez ponad połowę ankietowanych (53,83%) uznane było za czynnik mający wyraźny lub istotny wpływ na kształtowanie atrakcyjności inwestycyjnej gminy, ale jednocześnie 46,14% odpowiedzi wskazywało na przeciętne oddziaływanie tego czynnika. Być może wynikało to z ograniczonej skuteczności tego instrumentu, albo może gminy przystępując do WMSSE spodziewały się napływu inwestorów z samego faktu posiadania działek, na których można prowadzić uprzywilejowaną działalność gospodarczą.

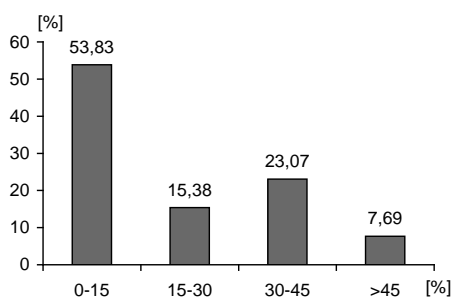
Ulg inwestycyjne, tworzące podstawową przewagę konkurencyjną terenów objętych WMSSE nad innymi terenami, w opinii 61,52% ankietowanych mają wyraźny lub istotny wpływ na poziom atrakcyjności inwestycyjnej gminy, ale jednocześnie pojawiła się opinia, że preferencyjne opodatkowanie ma mały wpływ na możliwości kreowania wizerunku gminy jako atrakcyjnej dla inwestorów, przeciętne znaczenie ulgom przypisało 30,76% przedstawicieli badanych jednostek.

Wyniki oceny istotności infrastruktury technicznej i kwestii uzbrajania terenu prowadzą do wniosku, że są to najważniejsze determinanty atrakcyjności w opinii badanej grupy, ponieważ zdecydowana większość ankietowanych przedstawicieli gmin tym dwóm czynnikom przypisała wyraźny lub istotny wpływ na kreowanie atrakcyjności inwestycyjnej danej jednostki samorządu terytorialnego. Czynniki te uzyskały 84,59% odpowiedzi podkreślających ich istotność („wpływ wyraźny” i „wpływ istotny”), co przedstawiono na rysunku 1. Na atrakcyjność inwestycyjną gmin bez wątpienia ma wpływ posiadanie planu zagospodarowania przestrzennego – 12 przedstawicieli ankietowanych gmin (92,28%) odpowiedziało, że ich jednostka dysponuje takim planem, przy czym między badanymi jednostkami samorządowymi występowały różnice w udziale terenów pod inwestycje w planie zagospodarowania przestrzennego (rys. 2.).

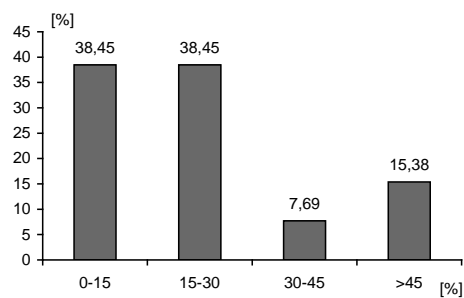
Rysunek 1. Wpływ wybranych czynników na atrakcyjność inwestycyjną gminy w opinii ankietowanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Rysunek 2. Udział terenów przeznaczonych pod inwestycje w planie zagospodarowania przestrzennego w badanych gminach

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Rysunek 3. Udział wydzielonych i atrakcyjnie położonych działek w ogólnej powierzchni terenów przeznaczonych pod inwestycje w badanych gminach

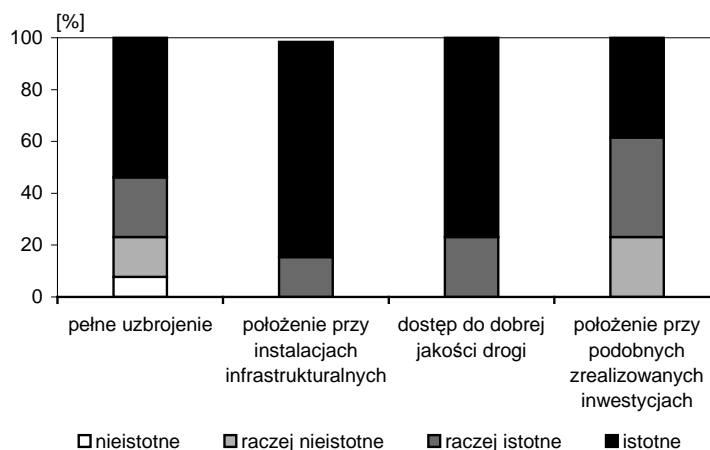
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Zdecydowana większość przedstawicieli gmin (69,21%) odpowiedziała, że tereny przeznaczone pod inwestycje zajmują do 30% obszarów w planie zagospodarowania przestrzennego, 23,07% przedstawicieli poinformowało, że tereny takie obejmują od 30% do 45% obszaru gminy i tylko 7,69% (jedna gmina) – więcej niż 45%.

Wszyscy ankietowani stwierdzili, że ich gminy mają wydzielone, atrakcyjnie położone działki pod inwestycje. Strukturę udziału takich działek w ogólnej powierzchni terenów przeznaczonych pod inwestycję przedstawiono na rysunku 3. Ankietowani przedstawiciele gmin najczęściej wskazywali, że takie działki zajmują do 30% całości terenów inwestycyjnych w gminie.

Ankietowanych poproszono również o ocenę istotności cech charakteryzujących atrakcyjność inwestycyjną działki. Warunek pełnego uzbrojenia oceniło jako ważny 7 ankietowanych jednostek (53,83%), jednak równocześnie prawie $\frac{1}{4}$ ankietowanych stwierdziła, że jest to cecha raczej nieistotna w kształtowaniu atrakcyjności działki. Jest to zastanawiająca ocena, tym bardziej że posiadanie w pełni uzbrojonej, przeznaczonej pod inwestycje, działki jest warunkiem koniecznym do włączenia danego terenu do SSE. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż dostęp do uzbrojonych działek jest czynnikiem w dużym stopniu wpływającym na decyzje lokalizacyjne przedsiębiorców.

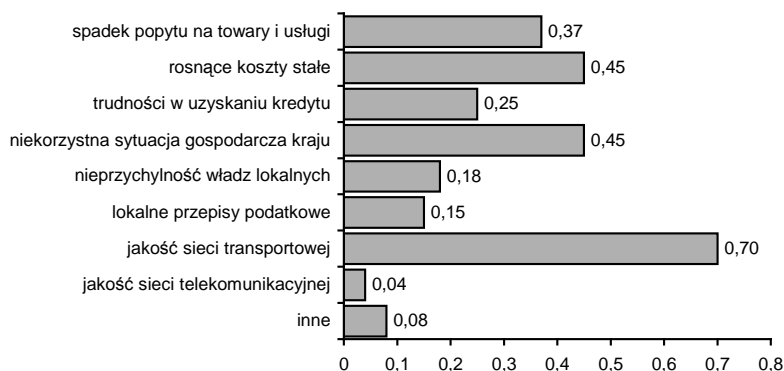
Położenie przy instalacjach infrastrukturalnych, podobnie jak i dostęp do dobrej jakości drogi, za istotne uznali wszyscy ankietowani przedstawiciele jednostek samorządowych, a położenie działki przy podobnych, ale już zrealizowanych inwestycjach również było oceniane jako cecha istotna, choć pojawiły się 3 odpowiedzi, w których tę cechę uznano za raczej nieistotną (rys. 4.).

Rysunek 4. Istotność cech charakteryzujących atrakcyjną inwestycyjnie działkę w opinii ankietowanych przedstawicieli gmin
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Posiadanie kompleksowej i profesjonalnie przygotowanej oferty inwestycyjnej bez wątplenia wpływa pozytywnie na możliwości konkurencyjne gminy i ocenę jej atrakcyjności inwestycyjnej. Zdecydowana większość, bo 12 z 13 ankietowanych przedstawicieli jednostek samorządowych (92,28%), stwierdziła, iż ich gmina dysponuje przygotowaną ofertą inwestycyjną. Ponadto w 10 przypadkach gminy korzystały z pomocy zewnętrznych instytucji w promowaniu swojej oferty.

Ważnym elementem w kształtowaniu rozwoju lokalnego przez władze samorządowe jest identyfikowanie jego barier, w tym atrakcyjności inwestycyjnej. Czynnikiem w największym stopniu wpływającym na ograniczanie poziomu atrakcyjności inwestycyjnej gminy była jakość sieci transportowej. Odpowiedź ta została wskazana przez 9 ankietowanych. Określony wskaźnik ważności osiągnął wartość 0,7 (rys. 5.). Potwierdzone zostały w ten sposób poprzednie odpowiedzi respondentów wskazujące na inwestycje w infrastrukturę jako te, które w opinii ankietowanych w największym stopniu przyczyniają się do poprawy atrakcyjności inwestycyjnej gminy.

Rysunek 5. Wskaźnik ważności czynników ograniczających atrakcyjność inwestycyjną gminy w opinii ankietowanych

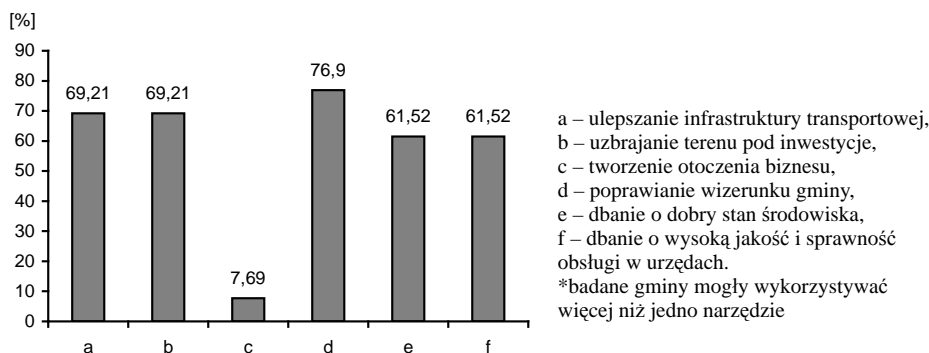
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Kolejnym w hierarchii ważności czynnikiem ograniczającym poziom atrakcyjności inwestycyjnej, wskazywanym przez ankietowanych, była niekorzystna sytuacja gospodarcza w kraju (0,45). Powiązane z nią rosnące koszty stałe, trudności w uzyskaniu kredytów i spadek popytu na towary i usługi również znalazły się na dość wysokiej pozycji w odpowiedziach ankietowanych. Opinie takie sugerują wpływ spowolnienia gospodarczego w związku z kryzysem. Jednocześnie wszystkie te czynniki są czynnikami egzogenicznymi, przez co samorządy mają ograniczone możliwości ich przewyciężania za pomocą narzędzi polityki lokalnego rozwoju, ale również nie czują się do końca odpowiedzialne za zaistniałą sytuację.

Nieprzychylność władz lokalnych i lokalne przepisy podatkowe wskazywali raczej przedstawiciele gmin, w których brakowało odpowiednich ustaw do wprowadzania ulg i zwolnień podatkowych, np. podatku od nieruchomości. Żaden z ankietowanych nie wskazał czynnika w postaci instytucji otoczenia biznesu jako ograniczającego atrakcyjność inwestycyjną gminy. Jakość sieci telekomunikacyjnej została wskazana przez jednego ankietowanego jako mało istotna w kształtowaniu poziomu atrakcyjności inwestycyjnej gminy (0,04 punktu wskaźnika ważności).

AKTYWNOŚĆ WŁADZ LOKALNYCH W KIERUNKU POPRAWY ATRAKCYJNOŚCI INWESTYCYJNEJ

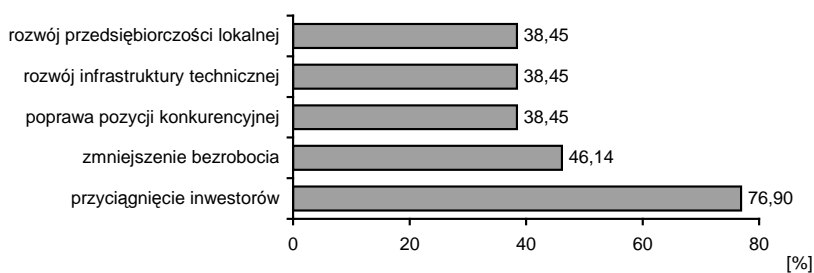
Gminy mają prawnie zagwarantowaną możliwość wykorzystywania szerokiego wachlarza narzędzi poprawiających atrakcyjność inwestycyjną, stąd też w ankiecie pojawiło się pytanie skierowane do przedstawicieli jednostek samorządowych o częstotliwość używania takich narzędzi. W odpowiedziach ankietowanych zaobserwowano dominujący udział działań marketingowych – poprawianie wizerunku gminy i dbałość o wysoką jakość obsługi zainteresowanych w urzędach. Widoczne były starania gmin w doskonaleniu swojej oferty poprzez ulepszanie stanu infrastruktury transportowej i przygotowywanie działań inwestycyjnych na potrzeby przedsiębiorców – odpowiedzi takie wskazało po 69% badanych przedstawicieli gmin (rys. 6.).

Rysunek 6. Wykorzystanie narzędzi poprawiania atrakcyjności inwestycyjnej przez badane gminy
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Specjalne strefy ekonomiczne tworzone były w Polsce, aby wywołać określone skutki w regionach problemowych i przewyciężyć ograniczenia wynikające z czynników zarówno zewnętrznych, np. peryferyjne położenie, jak i wewnętrznych, np. w postaci problemu strukturalnego bezrobocia. Istotnym problemem było zatem wskazanie w podjętych badaniach zmian wywołanych w przestrzeni ekonomicznej gmin, które swoje działości włączyły do WMSSE.

Najczęściej zauważanym przez ankietowanych skutkiem przystąpienia do strefy było pozyskanie na teren gminy inwestorów (76,90%), co potwierdza sens tworzenia stref i ich skuteczność (rys. 7). Pozostałe zmiany wywołane przystąpieniem do strefy zaobserwowano w podobnym stopniu. Stosunkowo rzadko obserwowane zmniejszenie bezrobocia na terenie gminy potwierdzać może tezę o niedostatecznym dopasowaniu kwalifikacji zawodowych mieszkańców gminy do oczekiwań inwestorów decydujących się na rozpoczęcie działalności gospodarczej w danym miejscu. Stosunkowo słabo uwidocznił się również skutek w postaci poprawienia pozycji konkurencyjnej gminy, która teoretycznie powinna zyskiwać z momentem objęcia działości preferencjami strefowymi.

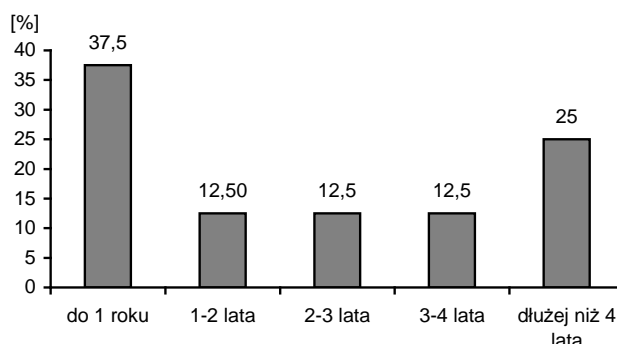
Rysunek 7. Zmiany będące efektem włączenia terenów gminnych do WMSSE
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Wszyscy ankietowani stwierdzili, że ich gminy będą prowadzić politykę proinwestycyjną nawet po zakończeniu funkcjonowania WMSSE, tj. po 2020 r. Narzędziami ułatwiającymi pozyskiwanie przedsiębiorców, stosowanymi przez badane jednostki, będą utrzymywanie ulg i zwolnień podatkowych oraz dalsze inwestowanie w infrastrukturę techniczną celem jej doskonalenia.

W większości gmin (8) stwierdzono prowadzenie działań na rzecz włączenia nowych terenów inwestycyjnych w skład strefy, podczas gdy 5 gmin takich działań nie podejmowało. Czas oczekiwania na włączenie nowych terenów do strefy wahał się od mniej niż roku do ponad 4 lat, a główną przeszkodą w opinii ankietowanych był brak środków na rozbudowę infrastruktury w pobliżu działek oraz na samo uzbrojenie ich pod inwestycję (70%) (rys. 8.). Pojawiały się również opinie o braku zainteresowania tą kwestią ze strony władz lokalnych, peryferyjnym położeniem działek, na których mogłyby być realizowane nowe inwestycje czy też braku stosownych ustaw, ponieważ rozszerzenie obszaru strefy następuje jako decyzja Rady Ministrów.

Gminy niestawiające się o rozszerzenie oferty działek włączonych w WMSSE najczęściej argumentowały swoją postawę koniecznością spełnienia wysokich wymagań stawianych przez zarząd strefy oraz brakiem wiedzy o możliwości powiększenia obszarów inwestycyjnych. Przedstawiciele 2 gmin nie wierzyli do końca w skuteczność tej instytucji.

Większość ankietowanych (8) stwierdziło, że ich jednostki samorządowe mają alternatywny wobec strefy sposób na poprawę atrakcyjności inwestycyjnej i w głównej mierze były to działania związane z marketingiem oraz inwestycjami infrastrukturalnymi – tym dwóm narzędziom polityki rozwoju lokalnego przypisywano dominującą rolę w rozwoju.

Rysunek 8. Czas oczekiwania gmin na włączenie nowych działek do strefy
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Badane gminy różniły się od siebie lokalizacją, dostępnością i jakością infrastruktury technicznej i społecznej czy też chłonnością lokalnego rynku. W działaniach mających na celu pozyskanie inwestorów zewnętrznych czołowe miejsca zajmowały jednostki najbardziej konkurencyjne, czyli takie, które cechują się określonymi walorami, istotnymi z punktu widzenia przedsiębiorców. Zadaniem władz lokalnych staje się zatem dążenie do wprowadzania takich instrumentów i stosowanie takich narzędzi polityki rozwoju lokalnego, które spowodują podniesienie poziomu atrakcyjności inwestycyjnej. Gmina nie

zawsze musi oddziaływać na inwestorów bezpośrednio, ponieważ tam, gdzie kończą się jej kompetencje, może wykorzystać inne instytucje prorozwojowe, m.in. specjalne strefy ekonomiczne. Istotną kwestią jest dostosowanie działań gminy i strefy, aby w sposób spójny prowadziły do osiągnięcia wspólnego celu.

Przeprowadzone badania ankietowe pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków o czynnikach determinujących atrakcyjność inwestycyjną gmin i skutków włączenia terenów gminy w skład WMSSE:

1. Ocena czynników determinujących atrakcyjność inwestycyjną przez ankietowanych wskazuje, iż istotnym czynnikiem było położenie geograficzne (wpływ wyraźny i istotny), które jednocześnie było identyfikowane jako w największym stopniu ograniczające zainteresowanie inwestorów. Być może związane było to z peryferyjnym położeniem regionu jakim są Warmia i Mazury, a także z ich tradycyjnie rolniczo-turystycznym charakterem oraz słabą infrastrukturą drogową, która jednakże w ostatnich latach zauważalnie zyskuje na jakości. Być może również WMSSE jako instrument rozwoju regionalnego nie do końca spełnia swoje zadanie, jakim jest m.in. zapewnienie możliwości przełamania wpływu czynników zewnętrznych, takich jak lokalizacja.
2. Gminy nie w pełni wykorzystywały możliwości wpływania na rozwój lokalny. Posiadają one w większości przygotowane plany zagospodarowania przestrzennego, ale tereny pod inwestycje stanowią w większości do 30% całości gruntów. Obecność w WMSSE nie jest traktowana przez nie jako czynnik w podstawowym stopniu determinujący atrakcyjność inwestycyjną. Główną korzyścią z posiadania terenów w strefie w opinii ankietowanych było pozyskanie inwestorów, których działalność prowadzi do zmniejszenia się stopy bezrobocia. Przystąpienie do strefy pozwala również poprawić pozycję konkurencyjną jednostek samorządowych w porównaniu z sąsiednimi gminami.
3. W badanych gminach najczęściej wykorzystywanym instrumentem w celu poprawy atrakcyjności inwestycyjnej była poprawa infrastruktury technicznej. Wynikać to może z jednej strony z braków, które w tym zakresie występują i możliwością pozyskiwania środków unijnych na ten cel, a z drugiej strony z faktu, iż braki infrastrukturalne identyfikowane były jako czynnik w decydującym stopniu ograniczający atrakcyjność inwestycyjną gmin. W badanych gminach bardzo małą uwagę zwraca się na kwestię budowy i rozwoju instytucji otoczenia biznesu, większość wysiłków kierują się zaś na sprawy infrastrukturalne. Działania takie są w pewien sposób zrozumiałe, jednakże skala dysproporcji w częstotliwości wykorzystywanych narzędzi może budzić wątpliwości. Bez sprawnie działających ośrodków doradczych, oferowania rozbudowanej pomocy w rozpoczynaniu działalności gospodarczej, tworzenia centrów wymiany wiedzy i technologii próby pozyskiwania inwestorów będą nieskuteczne.
4. W badanych jednostkach samorządu terytorialnego istnieje świadomość korzyści wynikających z możliwości zapewnienia zwolnień i ulg podatkowych dla inwestorów, przez co większość z ankietowanych przedstawicieli zadeklarowała zamiar dalszego stosowania tych instrumentów nawet po wygaśnięciu ustawy powołującej WMSSE, tj. po 2020 r.

LITERATURA

- Adamowicz M. 2003: *Kształtowanie rozwoju regionalnego*, [w:] *Strategie rozwoju lokalnego, Aspekty instrumentalne.*, Wyd. SGGW, Warszawa, t. 2, s. 11-22.
- Ambroziak A.A. 2010: *Krajowa pomoc regionalna w specjalnych strefach ekonomicznych w Polsce*. Wyd. AGH, Warszawa.
- Ancyparowicz G. 2009: *Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na wzrost polskiej gospodarki w okresie poakcesyjnym*. Główny Urząd Statystyczny.
- Bartik T.J. 2004: *Economic Development*. In: *Management Policies in Local Government Finance*. J. R. Aronson and E. Schwartz. Washington, DC: International City/Country Management Association, 355-390.
- Blakely E.J. 1990: *Planning local economic development. Theory and practice*. Sage Library and Social Research, London.
- Bojar E. 2001: *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w obszarach słabo rozwiniętych*. PWN, Lublin.
- Brol R. 2008: *Kapitał społeczny w gospodarce lokalnej*, [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, (red.) R. Brol. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, nr 3.
- Budner W. 2004. *Lokalizacja przedsiębiorstw. Aspekty ekonomiczno-przestrzenne i środowiskowe*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Poznań.
- Chidlow A., Young S., Salciuviene L. 2009: *Regional determinants of inward FDI distribution in Poland*. *International Business Review*, 18:119-133.
- Domański R. 2005. *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*. PWN, Warszawa.
- Dziemianowicz W. 1997: *Kapitał zagraniczny a rozwój regionalny i lokalny w Polsce*. Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, *Studia Regionalne i Lokalne*, Warszawa, 21 (54).
- Dziemianowicz W. 2008: *Konkurencyjność gmin w kontekście relacji władze lokalne - inwestorzy zagraniczni*. Wyd. UW, Warszawa.
- Godlewska H. 2001: *Lokalizacja działalności gospodarczej. Wybrane zagadnienia*. Wybrane zagadnienia. Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, Warszawa.
- Gorzela G. 2001: *Szanse polskich regionów (założenia długofalowej strategii rozwoju regionalnego Polski)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego*, (red.) J. Brdulak. PTE, Warszawa.
- Jarczewski W. 2006: *Specjalne Strefy Ekonomiczne jako czynnik przyciągania inwestycji*, [w:] *Klimat inwestycyjny w województwie małopolskim*, (red.) B. Domański, W. Jarczewski. Departament Gospodarki i Infrastruktury, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, s. 51-54.
- Kalinowski T. 2005. (red.): *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2005*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Kola M., Kujawka M., Kuzel M., Piotrowska-Trybull M., Studzińska K. 2005: *Metodyka badań*, [w:] *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w województwie kujawsko-pomorskim. Stan, znaczenie dla gospodarki województwa, stymulanty i destymulanty napływu*, (red.) W. Karaszewski. Wyd. UMK, Toruń, s. 26-38.
- Lizińska W., Kisiel R. 2005: *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*, [w:] *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki* (red.). W. Karaszewski. Wyd. UMK, Toruń, s. 95-102.
- Lizińska W., Kisiel R. 2008: *Specjalne strefy ekonomiczne jako instrument polityki regionalnej na przykładzie Warmińsko-Mazurskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej*. Wyd. UWM w Olsztynie.
- Lizińska W., Marks-Bielska R., Janicka J., 2010: *Czynniki atrakcyjności inwestycyjnej wybranych województw Polski Wschodniej*, [w:] *Polityka ekonomiczna*, (red.) J. Sokołowski, M. Sosnowski, A. Żabiński. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław. Nr 111; 381-391.
- Lizińska W., Nazarczuk J. M. 2007: *Bariery lokalizacji inwestycji na przykładzie woj. warmińsko-mazurskiego*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju regionalnego w Polsce Wschodniej*, (red.) B. Plawgo. WSAP, Białystok, s. 51-58.
- Lizińska W., Żróbek-Róžańska A. 2009a: *Potrzeba zintegrowanych działań władz lokalnych i specjalnej strefy ekonomicznej w pozyskiwaniu inwestorów*. *Studia i Materiały Towarzystwa Naukowego Nieruchomości, Olsztyn, Vol. 17, Nr 3*, s. 95-102.
- Lizińska W., Żróbek-Róžańska A. 2009b: *Special economic zone as the way of attracting foreign investors to the region*, [w:] *Foreign economic activities: regional aspects*. International Collection of Scientific Works. Odessa State Economic University, Odessa, p. 24-33.

- Markowski T. 2008: *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, (red.) Z. Strzelecki. Wyd. Nauk. PWN, s. 13-28.
- Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K. 2007: *Gospodarka samorządu terytorialnego*. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Nargiełło J. 2006: *Zdolność kredytowa jako element potencjału finansowego jednostek samorządu terytorialnego*. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3(25), s. 99-116.
- Pająk K. 2006: *Samorząd terytorialny w kształtowaniu rozwoju lokalnego*. Wyd. PWSZ im. S. Staszica, Piła.
- Pająk K. 2011: *Rozwój lokalny jako nowa kategoria ekonomiczna*, [w:] *Kryzys ekonomiczny a przestrzenny i funkcjonalny wymiar polityki gospodarczej*, (red.) K. Pająk, J.J. Tomidajewicz. Wyd. Adam Marszałek, Toruń, s. 30-60.
- Regulski J. 2009: *Rola samorządu województwa w systemie polityki regionalnej państwa*, [w:] *Polityka regionalna na Mazowszu – materiały kongresowe*, Polski Instytut Demokracji Lokalnej Warszawa, s. 7-14.
- Sajdlowska-Martini E., Calak R. 2002: *Specjalne strefy ekonomiczne w wybranych krajach i w Polsce*, „Wspólnoty Europejskie”, nr 5 (128), s. 14.
- Słomińska B. 2007: *Gmina w procesach stymulowania przedsiębiorczości*, *Samorząd Terytorialny*, nr 3, s. 19-33.
- Specjalne strefy ekonomiczne po 2020 r. Analiza dotychczasowej działalności oraz perspektyw funkcjonowania*. ERNST&YOUNG Quality in Everything WeDe.
- Szkica T. 2008: *Instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny na przykładzie gmin województwa podkarpackiego*, „Samorząd Terytorialny”, nr 1-2, s. 43-63.
- Szymaniak A. 2002: *Problem specjalnych stref ekonomicznych w negocjacjach Polski o członkostwo w Unii Europejskiej*, „Wspólnoty Europejskie”, nr 9 (132), s. 17.
- Wojciechowski E. 2003: *Zarządzanie samorządzie terytorialnym*. Difin, Warszawa.

Wiesława Lizińska, Renata Marks-Bielska, Roman Kisiel

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF MUNICIPALITIES AND IMPORTANCE
IN ITS SHAPING THE PREFERENCES OF THE SPECIAL ECONOMIC ZONE

Summary

The main purpose of the study was to evaluate the factors determining the level of investment attractiveness of the municipalities covered by the Warmia-Mazury Special Economic Zone and identification of the effects of the inclusion of investment land in the composition of the zone. Surveys were conducted in the first half of 2010 among 13 of 20 municipalities covered by the zone. A factor in determining investment attractiveness of the greatest extent in the opinion of respondents was geographical location. In most surveyed municipalities (76.90%) an instrument used to enhance investment attractiveness was improvement of technical infrastructure. The presence in the zone area is not regarded by them as a primary factor in determining the degree of investment attractiveness. The main benefit (76.90%) of owning land in the zone area was attracting investors, whose activity leads to a decrease in the unemployment rate and improves the competitive position of the municipality. Most of the interviewed representatives declared an intention of further use of exemptions and tax relief for investors, even after 2020.

Adres do korespondencji:
Dr Wiesława Lizińska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej
ul. Oczapowskiego 4
10-719 Olsztyn
tel. (89) 523 45 31
e-mail: wieslawa.lizinska@uwm.edu.pl

PREFERENCJE EDUKACYJNE MŁODZIEŻY W ASPEKTCIE
DEMOGRAFII I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI JAKO CZYNNIKÓW
ROZWOJU LOKALNEGO
(NA PRZYKŁADZIE GMINY STAROŹREBY)

Ludmiła Będzikowska

Instytut Nauk Ekonomicznych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Płocku
Dyrektor: doc. dr inż. Sławomir Kowalski

Słowa klucze: ludność wiejska, edukacja, bariery, rozwój gospodarczy
Key words: rural population, education, barriers, economic development

S y n o p s i s. Przyczyną zróżnicowania obszarów wiejskich są różne bariery: demograficzne, osadnicze, stan infrastruktury technicznej. Najwięcej gmin problemowych występuje na wschodzie Polski, ale są również one obecne w jej centrum. Gmina Staroźreby jest gminą rolniczą, leżącą w pobliżu Płocka. Jej mieszkańcy są gorzej wykształceni niż średnia w kraju, postępuje proces wyludniania. Młodzież gimnazjalna wybiera najczęściej naukę w liceum (43%), jej większość zamierza studiować. W technikach i zasadniczych szkołach zawodowych chce się kształcić po 25% uczniów. Wybór szkoły podyktowany jest przede wszystkim chęcią szybkiego zdobycia zawodu.

WSTĘP

Problematyka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce stała się obiektem polityki gospodarczej od początku lat 90. XX wieku. Proces transformacji gospodarczej uwidocznili znaczne zapóźnienie rozwoju terenów wiejskich w stosunku do miejskich, potrzebę zmian systemowych i strukturalnych. Wiązało się to również z perspektywą członkostwa Polski w UE i wynikających stąd implikacji z obecności naszej gospodarki na jednolitym rynku europejskim. Polityka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich uwzględniać musi zróżnicowanie tych terenów wynikające z zaszłości historycznych sięgających czasów rozbiorowych i zaniedbań powstałych po II wojnie światowej.

Obszary wiejskie zajmują w Polsce 93% powierzchni kraju zamieszkiwanej przez 38% społeczeństwa. Różni je jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, a także wskaźniki demograficzne, struktura osadnicza, infrastruktura techniczna, jakość środowiska naturalnego.

Poznanie niedostatków obszarów problemowych poszczególnych regionów kraju pozwala na określenie możliwości rozwojowych, a wypunktowanie istniejących barier ułatwia nakreślenie strategii rozwojowych z wykorzystaniem rozmaitych źródeł finansowania, w tym ze środków Unii Europejskiej.

Narodowy Spis Powszechny z 1988 roku wykazał, że 52,4% gmin w Polsce miało monofunkcyjny charakter rolniczy z przewagą rolnictwa chłopskiego, zaś w 26% gmin dominującym rolnictwem było pegeerowskie, czyli łącznie ponad ¾ gmin miało charakter typowo rolniczy. Pozostałe gminy rozlokowane wokół dużych aglomeracji miejskich i przemysłowych były miejscem zamieszkania pracowników zatrudnionych w miastach, a te położone w pasie nadmorskim i podgórskim – obszarów turystycznych [Rosner 2000]. Wyniki kolejnego spisu wykazały rosnące rozbieżności między niektórymi regionami Polski, szczególnie wschodniej części kraju. Raport OECD z roku 2008 wykazał, iż mimo znacznej pomocy udzielonej Polsce, dysproporcje w rozwoju wschodniej i zachodniej części kraju pogłębiają się. Ale niepokojąca sytuacja dotyka nie tylko wschodniej Polski. W jej centrum są gminy borykające się z przewycięzeniem wysokiego bezrobocia, marazmu, niedostatecznego rozwoju gospodarczego. Jedną z nich jest gmina Staroźreby położona w województwie mazowieckim, w powiecie płockim, w odległości 85 km od Warszawy [Przełęcz... 2008].

Gmina ta w roku 1996 została zaliczona do 222 gmin przeciętnych pod względem poziomu gospodarczego, infrastruktury i sieci osadniczej, ale odstających od średniej krajowej ze względu na jakość środowiska naturalnego i wskaźniki demograficzne [Rosner 2000].

Przedmiotem badań było uchwycenie przyczyn niekorzystnej sytuacji demograficznej i jej wpływ na aktywność zawodową mieszkańców gminy. Zainteresowanie tym zagadnieniem pojawiło się po analizie danych gminy dotyczących jakości wykształcenia mieszkańców, poziomu bezrobocia i przedsiębiorczości. Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród uczniów II i III klasy gimnazjum w maju 2011 r. Pytania dotyczyły wyboru szkoły ponadgimnazjalnej, powodów podjętych wyborów, środowiska rodzinnego. Celem opracowania jest przedstawienie wpływu podejmowanych decyzji o wyborze kierunku kształcenia na rozwój obszarów wiejskich w aspekcie demografii i przedsiębiorczości.

CHARAKTERYSTYKA GMINY STAROŹREBY

Gmina Staroźreby jest pod względem osadniczym charakterystyczna dla Mazowsza: cechuje ją rozproszony typ zabudowy dominujący w środkowej Polsce. Zwarta wieś ułatwia prowadzenie inwestycji infrastrukturalnych, sprzyja rozwojowi gospodarczemu i spaja społeczność. Tu zaś rozproszone siedliska utrudniają rozwój gospodarczy. Urząd gminy oraz wszystkie instytucje do obsługi mieszkańców są zlokalizowane w miejscowości Staroźreby, która w maju 2011 r. liczyła 928 mieszkańców i gdzie mieści się zespół szkół ze szkołą podstawową, gimnazjum i liceum ogólnokształcącym. Przez miejscowość tę przebiega droga krajowa łącząca Płock z Warszawą i Bydgoszczą. Innym większym skupiskiem ludności jest miejscowość Góra leżąca przy wspomnianej drodze krajowej. Pozostałe 37 sołectw jest połączonych z ośrodkiem gminnym drogami gruntowymi i utwardzonymi.

Gmina jest w 99% zwodociągowana, proces budowy kanalizacji rozpoczęty w 1999 r. trwa nadal. W 2011 r. udział gospodarstw z kanalizacją wynosił 26%, długość sieci kanalizacyjnej liczyła 14,9 km, a podłączonych było doń 456 posesji. Mieszkańcy gminy korzystają też z gazu przewodowego.

Staroźreby są gminą typowo rolniczą. Jej powierzchnia wynosi 137,5 km², w tym użytki rolne stanowią 85,6%, zaś powierzchnia lasów – 6,3%. Według stanu na 31.12.2009 r. ludność gminy liczyła 7405 mieszkańców, co stanowiło zaludnienie 56 osób na km² [Województwa... 2010]. W latach 1996-2009 liczba ludności zmniejszyła się o 545 osób; chociaż odnotowano przyrost naturalny, to o spadku liczby mieszkańców zdecydowała migracja ludności.

Większość gospodarstw rolnych gminy mieści się w przedziale obszarowym 5-10 ha. Gospodarstw żywotnych ekonomicznie jest około 15%. Ponadto, użytkowane są 194 działki rolne o powierzchni do 1 ha. Ponad połowę gospodarstw rolnych stanowiły jednostki o powierzchni do 10 ha nie gwarantujące parytetowej opłaty płacy własnej. Za gospodarstwa rozwojowe uznać można te o powierzchni przekraczającej 35 ha [Wilkin, Nurzyńska 2010].

Sołectwo Nowa Wieś jest oddalone od siedziby urzędu gminy o 12 km. Zamieszkują je 304 osoby w 75% utrzymujące się z rolnictwa. We wsi jest 59 gospodarstw o średniej powierzchni 8,9 ha; 10 – o areale w przedziale od 1 do 4 ha, 21 – 5-8 ha, 15 – 8-12 ha, 6 – 12-16 ha, 5 – 16-20 ha i 2 największe gospodarstwa liczące ponad 20 ha. Wykształcenie mieszkańców Nowej Wsi przedstawia się następująco:

- wyższe – 2 osoby (0,5%),
- licencjackie – 2 osoby (0,5%),
- średnie ogólnokształcące – 25 osób (8%),
- średnie techniczne – 15 osób (5%),
- zasadnicze zawodowe – 80 osób (26%),
- podstawowe – 180 osób (60 %).

Tylko 4 gospodarstwa są ukierunkowane na produkcję mleka, pozostałe prowadzą produkcję na małą skalę. W produkcji przeważają zboża, ziemniaki jadalne i kukurydza.

W latach 2004-2006 z dopłat bezpośrednich korzystało 58 gospodarstw. Rentę strukturalną otrzymało 7 rolników, 10 gospodarstw korzystało z pomocy w ramach wsparcia gospodarstw niskotowarowych i tyle samo na dostosowanie gospodarstw do standardów UE. W tym okresie 2 gospodarstwa dokonały zakupu maszyn rolniczych dzięki wykorzystaniu współfinansowania ze środków Unii Europejskiej. Tylko 8% rolników uważało gospodarstwo za w pełni zmechanizowane. Nikt nie skorzystał ze wsparcia dla młodych rolników. W ocenie rolników przeważa pogląd (76%), iż nie wykorzystali oni w pełni oferowanej pomocy unijnej, tylko 14% miało odmienne zdanie.

Prowadzenie działalności gospodarczej na własny rachunek jest dla części gospodarstw rolnych dodatkowym źródłem dochodów, dla części mieszkańców podstawowym źródłem utrzymania. W latach 2004-2009 liczba podmiotów gospodarczych zmniejszyła się: ubyło 17 jednostek gospodarczych w sektorze prywatnym oraz 21 osób fizycznych (tab. 2.). Przestała istnieć firma z kapitałem zagranicznym. Powstały jedynie 2 spółki cywilne oraz 4 stowarzyszenia. Zmniejszyła się liczba punktów handlowych i napraw pojazdów samochodowych, a także obsługi rynku nieruchomości i firm.

Zjawisko kurczenia się przedsiębiorczości odbiega od sytuacji w gminach okalających miasto Płock. Tam w omawianym okresie nastąpił przyrost liczby firm o 46-53%. Niższy wzrost (15-20%) odnotowano w innych gminach rolniczych, jak: Mała Wieś, Bodzanów, Bulkowo.

Tabela 1. Liczba gospodarstw rolnych według grupy obszarowych w 2002 r.

Grupa obszarowa [ha]	Liczba	Udział [%]
1-2	79	8,9
2-5	134	15,2
5-10	244	27,7
10-15	165	18,7
15-20	100	11,3
20-50	145	16,4
50-100	14	1,6
Powyżej 100	2	0,2
Razem	883	100,0

Źródło: [PSR 2002].

Tabela 2. Liczba podmiotów gospodarki narodowej według REGON w latach 2004 i 2009 w gminie Staroźreby

Rok	Liczba ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny	Z liczby ogółem						Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą
				osoby prawne i jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej						
				razem	spółki handlowe		spółki cywilne	spółdzielnie	fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne	
					razem	w tym z udziałem kapitału zagranicznego				
2004	338	20	318	59	4	1	20	1	10	279
2009	321	20	301	63	2	-	22	1	14	258

Źródło: na podstawie [Województwa ... 2010, s. 426, 429].

Dla rozwoju obszarów wiejskich istotna jest struktura wiekowa ludności. Duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym skazuje dany teren na marginalizację. Pożądanym zjawiskiem jest przewaga ludności w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym, ponieważ przeciwdziała to wyludnianiu się wsi. Większość osób zamieszkujących gminę Staroźreby jest w wieku produkcyjnym, zaś najmniej – w wieku przedprodukcyjnym. Od 1996 r. utrzymuje się ujemne saldo migracji.

Wieś zawsze odstawała poziomem wykształcenia od ludności miejskiej i chociaż w ostatnich kilkunastu latach wyraźnie zwiększył się odsetek ludności wiejskiej z wykształceniem wyższym i średnim, to w przypadku gminy Staroźreby nie miało to miejsca.

Tabela 3. Poziom wykształcenia mieszkańców gminy Staroźreby według wieku i płci na tle kraju w 2002 roku

Przedział Wiek [lata]	Liczba lub udział osób z wykształceniem							
	ogółem	wyższym	policealnym	ogólnokształcącym	technicznym	zawodowym	podstawowym gimnazjalnym	bez wykształcenia
Polska [%]	100	4,2	•	21,5	•	28,0	39,7	6,6
Staroźreby	6151	181	127	218	711	1781	2573	560
[%]	100	2,9	2,1	3,5	11,6	29,0	41,8	9,1
do 19	870	-	-	14	345	54	705	63
20-29	1097	57	42	61	253	464	209	11
30-39	1033	47	16	22	208	544	183	13
40-49	946	39	36	36	131	459	230	15
50-59	754	21	25	43	57	194	388	26
60-64	379	6	5	21	14	32	256	45
Powyżej 65	1072	11	3	21	14	34	602	387
Kobiety	3077	115	90	168	400	659	1313	332
Mężczyźni	3074	66	37	50	311	1122	1260	228

Źródło: niepublikowane dane z gminy Staroźreby, [Polska wieś ... 2010, s. 194].

Ludność gminy jest bardzo słabo wykształcona. Aż połowa mieszkańców legitymuje się wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym bądź nie ukończyła szkoły. W grupie wiekowej 30-39 lat, a więc osób z pokolenia rodziców gimnazjalistów, osoby z cenzusem szkoły wyższej stanowiły 4,5% ogółu ludności, z ukończoną szkołą średnią – 23,8%, a po zasadniczej szkole zawodowej 52,7%. Dane te zdecydowanie odbiegają od średniej krajowej i są zastanawiające. W Starożrebach bowiem od 1999 r. działa gimnazjum, które opuściło dotychczas 670 absolwentów. W roku 1999 utworzono liceum ekonomiczne, a w roku 2002 powstał Zespół Szkół w Starożrebach, w skład którego oprócz liceum ekonomicznego weszło technikum i liceum ogólnokształcące. Po kolejnej reorganizacji w 2005 roku pozostało technikum i liceum ogólnokształcące. W latach 1999-2010 liceum ekonomiczne ukończyło 206 uczniów, technikum – 104, zaś liceum ogólnokształcące 137. Maturę uzyskało w sumie 447 osób. W oddalonym o 25 km 120-tysięcznym Płocku jest sieć szkół średnich i 4 wyższe uczelnie.

Poziom wykształcenia znajduje odbicie w skali bezrobocia. W latach 2007-2010 stopa bezrobocia w powiecie płockim kształtowała się na poziomie: 21,7% w 2007 r., 16,7% w 2008 r., 19,0% w 2009 r. i 19,2% w 2010 r. W tym okresie zarejestrowała się w Powiatowym Urzędzie Pracy w Płocku następująca liczba bezrobotnych mieszkańców gminy Starożreby: 601 w 2007 r., 447 w 2008 r., 517 w 2009 r. i 558 w 2010 r. Według danych Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Płocku największe problemy z podjęciem pracy mają bezrobotni z wykształceniem gimnazjalnym i niższym oraz zasadniczym zawodowym. Również najliczniejszą grupę stanowią osoby bez stażu pracy lub z krótkim doświadczeniem zawodowym. Dla mieszkańców omawianej gminy znalezienie pracy jest poważnym problemem, gdyż jedynym znaczącym pracodawcą jest oświata samorządowa, a lokalna przedsiębiorczość nie generuje w tej gminie nowych miejsc pracy. Część ludzi po zdobyciu wykształcenia w innych miastach nie powraca do swojej gminy, część zaś po bezskutecznych poszukiwaniach pracy, również w Płocku, migruje.

ASPIRACJE EDUKACYJNE MŁODZIEŻY Z GMINY STAROŻREBY

Ankieta na temat planów edukacyjnych i czynników przesądających o kierunku dalszego kształcenia została przeprowadzona wśród 88 uczniów II i III klas Gimnazjum w Starożrebach. Pytano również o źródła dochodów rodziców, co zestawiono w tabeli 4.

Uczniowie gimnazjum wywodzą się z różnych środowisk. Największą populację tworzą dzieci z rodzin pracowniczych (45%). Dzieci rolników stanowią 20% grupę. Dzieci rolników zajmujących się poza pracą na roli dodatkową działalnością gospodarczą, niezwiązaną z rolnictwem (1%) lub będących pracownikami najemnymi stanowią łącznie 16%. Dzieci prowadzących własną działalność gospodarczą to 14% ogółu ankietowanych.

Obraz społeczny omawianej gminy odzwierciedla zmiany, jakie zachodzą w ostatnich kilkunastu latach na polskiej wsi. Systematycznie zmniejsza się zatrudnienie w rolnictwie, przybywa pracowników utrzymujących się z pracy najemnej lub własnej działalności gospodarczej. W 2009 r. ludność zawodowo zajmująca się rolnictwem zmniejszyła się do 13,4% ogółu zatrudnionych; pracujący poza rolnictwem stanowili 30% a pracujący na własny rachunek 11,5%. Aż 53,6% ludności wiejskiej nie miało związków z rolnictwem [Wilkin, Nurzyńska 2010].

Najwięcej uczniów starożrebskiego gimnazjum planuje naukę w liceum ogólnokształcącym (43%) i wybiera je najczęściej młodzież pochodząca z rodzin pracowniczych i

Tabela 4. Rodzaj szkoły ponadgimnazjalnej a źródło utrzymania rodziny

Źródło utrzymania	Liczba osób według rodzaju szkoły			
	liceum ogólnokształcące	liceum profilowane	technikum	zasadnicza szkoła zawodowa
Gospodarstwo rolne	12	-	6	-
Gospodarstwo rolne + praca najemna	3	1	3	6
Gospodarstwo rolne + działalność gospodarcza	-	-	1	-
Praca najemna	16	3	10	10
Własna działalność gospodarcza	6	1	1	4
Praca najemna + działalność gospodarcza	-	1	-	1
Renta, zasiłki	1	-	1	1
Razem	38	6	22	22

Źródło: badania własne.

rolniczych. Również spośród dzieci przedsiębiorców ten typ szkoły cieszy się większą popularnością niż zasadnicza szkoła zawodowa. Naukę w technikach o kierunkach: handel, fryzjerstwo, elektryka, geodezja, analiza chemiczna preferuje 25% uczniów, głównie pochodzących z rodzin pracowniczych i rolniczych.

Edukację na poziomie zasadniczych szkół zawodowych planuje kontynuować 25% młodzieży, przeważnie z rodzin pracowniczych. Najmniejszym zainteresowaniem cieszy się nauka w liceum profilowanym. Wybiera ją tylko 7% uczniów. Tylko jedna osoba zamierza kontynuować naukę w technikum rolniczym. W tabeli 5. przedstawiono motywy wyboru rodzaju dalszego kształcenia. Wybór szkoły ponadgimnazjalnej podyktowany jest przede wszystkim chęcią szybkiego zdobycia zawodu i podjęcia pracy. Tym kierowało się 36% uczniów. Zamiłowanie jako wybór profilu szkoły wskazało 25% uczniów. Są to osoby, które wyraźnie określiły zainteresowania, jak: informatyka, fryzjerstwo, kosmetyka. Tylko około 3% uczniów (3 osoby) zamierza po skończeniu szkoły (handlowa, zasadnicza zawodowa) podjąć pracę w gospodarstwie rolnym.

Aspiracje edukacyjne młodzieży polskiej zaczęły wzrastać z początkiem lat 90. XX wieku. Młodzież wiejska zawsze dominowała w szkołach zawodowych, w 1998 r. stanowiła ona 37% słuchaczy zawodówek, do liceów ogólnokształcących zaś uczęszczało zaledwie 28% tej młodzieży. W roku szkolnym 2003/2004 uczniowie zasadniczych szkół zawo-

Tabela 5. Motywy wyboru szkoły

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Procentowy udział
Zamiłowanie	22	25
Szybka chęć zdobycia zawodu i podjęcia pracy	31	36
Planowane studia	30	34
Praca w gospodarstwie rolnym	3	3
Bliskość szkoły	2	2

Źródło: opracowanie własne.

owych stanowili tylko 11% ogółu młodzieży ponadgimnazjalnej, a uczniowie liceów – 42% [Kołomyjska, Mażewska 2007]. W Staroźrebach również dominuje chęć nauki w liceum, natomiast znacznie więcej uczniów niż średnio w kraju, bo aż 25%, zamierza kształcić się w zasadniczej szkole zawodowej. Podobnie uderza bardzo małe zainteresowanie zawodem rolnika – a przecież Staroźreby są typową gminą rolniczą.

Plany szybkiej ścieżki edukacyjnej przez zasadniczą szkołę zawodową i chęć usamodzielnienia się są pułapką, o której nie myśli część młodzieży. Bowiem ukończenie edukacji na tym poziomie nie jest gwarancją znalezienia pracy. Potwierdzają to wieloletnie dane z powiatowych urzędów pracy, gdyż w powiecie plockim bezrobotni z wykształceniem zasadniczym zawodowym stanowili w latach 2007-2010 od 30,3% (2007 r.) do 29,26% (2010 r.).

Z badania pt. *Bilans kapitału ludzkiego* przeprowadzonego w 2010 roku przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości i Uniwersytet Jagielloński wynika, że aż 4 na 10 firm poszukiwało wykwalifikowanych robotników, a 28% potrzebowało specjalistów (finansistów, lekarzy, pielęgniarek, fizyków, matematyków, techników, informatyków). Jest też zapotrzebowanie na inżynierów. Najrzadziej szukano pracowników niewykwalifikowanych i kierowników. Nikle jest zapotrzebowanie na sprzedawców, robotników pomocników i pracowników biurowych (sekretarki). Dla 65% pracodawców ważny był dyplom wykształcenia. Osoby z wykształceniem tylko gimnazjalnym nie zostałyby zatrudnione. Absolwenci zawodówek mają mniejsze szanse niż osoby z dyplomem technika. W raporcie pracodawcy podkreślali niezadowalające umiejętności zawodowe osób kończących zarówno studia, jak i szkoły zawodowe. Zgłaszano konieczność prowadzenia szkolenia ustawicznego w postaci szkoleń i kursów.

PODSUMOWANIE

Polityka rozwoju obszarów wiejskich koncentruje się w dwóch zakresach: sferze produkcji rolnej związanej z modernizacją rolnictwa i poprawą jego struktury, oraz nierolniczych funkcjach gospodarczych. Jednak o tempie modernizacji tych obszarów świadczyć będzie rozwój pozarolniczych funkcji gospodarczych, a o tym decyduje także jakość kapitału ludzkiego mierzonego poziomem wykształcenia i przedsiębiorczością.

W gminie Staroźreby położonej w centralnej Polsce, blisko Płocka i dobrze z nim skomunikowanej, postępuje proces wyludniania się wsi, czego obrazem jest m.in. kurcząca się przedsiębiorczość gminna. Pomimo istnienia w gminie szkół średnich, poziom wykształcenia społeczeństwa jest niższy niż przeciętnie w kraju. Prawie połowa młodzieży gimnazjalnej wybiera naukę w liceum, zaś ponad połowa uczniów planuje naukę w technikum i zasadniczych szkołach zawodowych. Dla 1/3 z nich ta krótka ścieżka edukacyjna jest podyktowana chęcią szybkiego zdobycia zawodu i usamodzielnienia się. Motywów takiego postępowania można doszukiwać się w rodzinnych przykładach, bowiem zdecydowana większość pokolenia rodziców ukończyła ten typ szkół. Tak się dzieje, mimo iż głównymi petentami powiatowych urzędów pracy są absolwenci zawodówek. Chociaż wzrasta poziom wykształcenia mierzony liczbą absolwentów miejscowych szkół średnich, to ci najbardziej mobilni migrują za pracą. Brak zainteresowania zdobyciem wykształcenia rolniczego można uznać za odrzucenie tego typu wykształcenia jako drogi awansu społecznego.

WNIOSKI

1. Należy podnieść poziom nauczania na wsi, począwszy od przedszkola, ponieważ daje ono lepszy start edukacyjny.
2. W gimnazjach powinno się prowadzić akcje uświadamiające konsekwencje wyboru typu szkół ponadgimnazjalnych.

3. W gimnazjach powinno się wprowadzić przedmiot z podstaw przedsiębiorczości.
4. Celowe byłoby wprowadzenie zajęć z psychologami w celu przezwyciężenia wśród młodzieży wiejskiej zjawiska niskiej samooceny, poczucia bezradności. To właśnie bardzo często jest powód zaniżania swoich aspiracji edukacyjnych.
5. Należy dostosować politykę edukacyjną do potrzeb rynku pracy, prowadzić współpracę administracji gminnej z lokalną przedsiębiorczością, a także umożliwić otwieranie szkół przyzakładowych.
6. Należy umożliwić zdobywanie wiedzy rolniczej przez osoby podejmujące się gospodarowania bez rolniczego przygotowania zawodowego. Bardzo często młodzież, nie znajdując zatrudnienia w wyuczonym zawodzie, podejmuje się prowadzenia gospodarstwa rolnego.
7. Bardzo ważne wydaje się propagowanie możliwości korzystania z fachowej pomocy doradczej oferowanej przez inkubatory przedsiębiorczości. Informację o ich istnieniu należy przekazywać w gimnazjach i szkołach średnich; powinna być ona dostępna w gminach.

LITERATURA

- Bilans kapitału ludzkiego w Polsce. Najważniejsze wyniki pierwszej edycji badań zrealizowanej w 2010 r.*, PARP, Warszawa 2011, sw. 20-21.
- Kołomyjska I., Mażewska M., (red.) 2007: *Sytuacja ludzi młodych na rynku pracy na obszarach wiejskich w Polsce*, FDPA, Warszawa, s. 13.
- Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, FDPA, Warszawa 2010, s. 194.
- PSR 2002 – niepublikowane dane Urzędu Gminy Staroźreby
- Przegląd terytorialny Polski – nowy raport OECD*. Informacja prasowa 13.IX.2008 r. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Rocznik demograficzny 2010*, GUS, Warszawa, s.108.
- Rosner A.,(red.) 2000: *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, FAPA, Warszawa, s. 15.
- Wilkin J., Nurzyńska I., (red.) 2010: *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, FDPA, Warszawa, s.194.
- Województwa. Podregiony, powiaty, gminy*. 2010, GUS, Warszawa, s.426, 429.

Ludmiła Będzikowska

EDUCATIONAL PREFERENCES OF YOUNG PEOPLE ON THE EXAMPLE OF THE MUNICIPALITY STAROŹREBY

Summary

Differences between the areas are caused by different barriers: demographic, settlement, the state of technical infrastructure. Most municipalities with problems can be found in east and central Poland. The Municipality of Staroźreby is an agricultural municipality near Plock. Its residents' educational level is under average in comparison with the rest of the population of Poland and the process of depopulation is progressing.

Most of the gymnasium students (43%) want to continue their studies in high schools and in the future at universities. The rest of students choose technical and vocational schools – this choice is motivated by getting a profession as soon as possible

Adres do korespondencji:
Dr inż. Ludmiła Będzikowska
Instytut Nauk Ekonomicznych
PWSZ w Płocku
e-mail:bedzikowska@interia.pl

WYBRANE EFEKTY UDZIAŁU FUNDUSZY OBCYCH W FINANSOWANIU GOSPODARSTW ROLNICZYCH UE W LATACH 1989-2008

Tadeusz Sobczyński

Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie UT-P w Bydgoszczy
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Sławomir Zawisza

Słowa kluczowe: wskaźnik zadłużenia, mnożnik kapitału własnego, ROA, ROE, inwestycje netto

Key words: debt ratio, total assets to equity, ROA, ROE, net investment

S y n o p s i s. W pracy wykorzystano informacje gromadzone w ramach europejskiego systemu rachunkowości rolnej FADN z lat 1989-2008. Na przykładzie krajów dawnej UE-12 oceniono oddziaływanie w tym okresie kapitałów obcych na rentowność majątku i kapitału własnego, ryzyko finansowe oraz poziom inwestycji netto.

WSTĘP

Mimo wspólnej polityki rolnej (WPR) gospodarstwa rolnicze Unii Europejskiej (UE) pozostają silnie zróżnicowane pod wieloma względami. Jednym z obszarów zróżnicowania jest udział funduszy obcych w finansowaniu majątku [*EU farm...* 2010, *EU dairy...* 2010, *Developments...* 2010, Mańko i in. 2008]. Rosnący udział funduszy obcych może, m.in.:

- wpływać na rentowność kapitału własnego (efekt dźwigni finansowej) [Bień 2005, Hawawini, Viallet 2007, Nieć 2000, Kulawik 1999];
- zwiększać ryzyko finansowe i wahania wyników ekonomicznych [Bień 2005, Hawawini, Viallet 2007];
- pozwalać na przyspieszenie tempa modernizacji gospodarstw, co tworzy warunki do wzrostu wydajności pracy i sprzyja przemianom strukturalnym [Daniłowska 2007, Nieć 2000, Kulawik 1999, Gołaś 2009a,b, Jakubczak 2009, Bereźnicka 2009];
- być oznaką rosnącego powiązania z otoczeniem [Hawawini, Viallet 2007, Nieć 2000, Kulawik 1999, Jakubczak 2009, Bereźnicka 2009].

Relacja pasywa/kapitał własny, nazywana dźwignią kapitałową, obok rentowności sprzedaży i rotacji aktywów, decyduje o rentowności kapitału własnego [Gołaś 2009a]. Jeżeli wskaźnik ten wyliczamy z relacji aktywa/kapitał własny to jest on określany mianem mnożnika kapitału własnego¹ [Nieć 2000, Gawda 2009].

¹ Zależność między mnożnikiem kapitału własnego (MKW) a wskaźnikiem zadłużenia ogółem (WZO) jest następująca: $MKW = 1 / (1 - WZO)$.

Czy w gospodarstwach rolniczych krajów UE obserwuje się skutki zróżnicowanego udziału funduszy obcych w finansowaniu działalności? Okres 1989-2008, dla którego dysponujemy wszechstronnymi i porównywalnymi danymi z systemu FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*), jest na tyle długi, że pozwala na podjęcie wiarygodnej próby oceny oddziaływania kapitałów obcych na funkcjonowanie gospodarstw rolniczych.

MATERIAŁ I METODA

Analizę wybranych efektów zróżnicowanego udziału funduszy obcych w finansowaniu gospodarstw rolniczych UE przeprowadzono na danych z systemu FADN. Określenie tendencji wymaga objęcia analizą dostatecznie długiego okresu. Dla krajów dawnej UE-12 (członkowie Unii sprzed rozszerzenia w 1995; później UE przyjmowała jeszcze członków w 2004 i 2007 roku) dysponujemy danymi FADN z najdłuższego przedziału czasu (1989-2008), co stwarza możliwości analizy kierunkowych zmian.

Najpierw badano gospodarstwa ogółem w wybranych krajach. Następnie przeprowadzono analizy dla dwóch największych i najliczniej reprezentowanych klas: (5) 40-<100 ESU i (6) ≥ 100 ESU. W opracowaniu prezentacja oddziaływania typu rolniczego gospodarstwa na badane zależności została ograniczona do gospodarstw ogrodniczych (TF20) i gospodarstw z chowem zwierząt ziarnożernych (TF50), ponieważ jednostki te charakteryzują się najmniejszym udziałem subsydiów w dochodach [Sobczyński 2008, 2009b,c,d].

Zastosowano wybrane metody analizy finansowej, w tym wskaźniki rentowności aktywów ogółem (ROA) i rentowności kapitału własnego (ROE). Do obliczeń wykorzystano następujące wzory [Kulawik 1995, 1999, Nieć 2000, Gołaś 2009b]:

$$ROA^3 = \frac{\text{dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego}^2 + \text{odsetki} - \text{umowna opłata pracy własnej}}{\text{aktywa ogółem}} \cdot 100\% \quad (1)$$

który przy obliczeniach z zastosowaniem danych FADN przyjmuje postać:

$$ROA = \frac{(SE420^4 + SE380) - SE015 \cdot (SE370 / SE020)}{SE436} \cdot 100\% \quad (2)$$

oraz

$$ROE = \frac{\text{dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego} - \text{umowna opłata pracy własnej}}{\text{kapitał własny}} \cdot 100\% \quad (3)$$

który przy obliczeniach z zastosowaniem danych FADN przyjmuje postać:

$$ROE = \frac{SE420 - SE015 \cdot (SE370 / SE020)}{SE501} \cdot 100\% \quad (4)$$

² Jeżeli punktem wyjścia jest wartość dodana netto, to należy do niej dodać saldo dopłat i podatków inwestycyjnych oraz pomniejszyć o opłatę pracy najmniejszej, zapłacone czynsze dzierżawne i oszacowaną opłatę pracy własnej [EU farm... 2010, s. 23].

³ Formuła wskazuje, że w rzeczywistości jest to wskaźnik zbliżony do rentowności operacyjnej, czyli skorygowany ROA [Bień 2005 s. 100-104], który niektórzy autorzy określają stopą zwrotu z aktywów ogółem ROTA – *return on total assets* [Hawawini, Viallet 2007, s. 179]. Zastosowane podejście pozwala na poprawne zmierzenie efektów dźwigni finansowej.

⁴ Ten i następnne symbole zmiennych systemu FADN za [Farm... 2011].

gdzie:

SE420 – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego,

SE015 – nakłady pracy własnej,

SE370 – koszty pracy najemnej,

SE501 – kapitał własny,

SE380 – odsetki,

SE020 – nakłady pracy najemnej,

SE436 – aktywa ogółem.

Wzory (2) i (4) wskazują, że opłatę pracy własnej rolnika i członków rodziny oszacowano na podstawie rzeczywiście zrealizowanych w danej grupie gospodarstw kosztów pracy najemnej przypadających na jednostkę pracy (SE370/SE020). Taki sposób kalkulacji kosztów pracy powinien dobrze odzwierciedlać realia związane z bardzo zróżnicowaną opłatą pracy w sektorze rolnym poszczególnych krajów. W pewnym zakresie uwzględnia też zróżnicowanie jakościowe pracujących (w miarę wzrostu wielkości gospodarstw i ich technizacji od pracujących wymaga się coraz większych kompetencji) [Kulawik 1995, Sobczyński 2009a, Gołaś 2009a,b]. Taka wycena kosztów pracy własnej może powodować nieznaczne niedoszacowanie opłaty pracy zarządczej, która jest na ogół wyżej honorowana od pracy wykonawczej. Jednak ogólna wycena pracy własnej rolnika i członków rodziny w większości przypadków może być nawet przeszacowana, gdyż nakłady pracy własnej są powszechnie zawyżane [*EU dairy...* 2010, *EU farm...* 2010].

Wskaźnik rentowności kapitału własnego (ROE) określa stopę zwrotu z kapitału własnego zainwestowanego przez producenta. ROE jest najbardziej syntetycznym wskaźnikiem rentowności, gdyż uwzględnia wszelkie skutki decyzji i działań operacyjnych, inwestycyjnych, finansowych i związanych z polityką podatkową [Hawawini, Viallet 2007]. Wysoka wartość ROE wskazywać może na relatywnie małą bazę kapitałową lub wysokie wsparcie kapitałem obcym. Niski wskaźnik rentowności kapitału własnego świadczy o pasywnym prowadzeniu gospodarstwa, z nastawieniem przede wszystkim na finansowanie działalności środkami własnymi. Wskaźnik rentowności aktywów ogółem (ROA) odzwierciedla stopę zwrotu z aktywów gospodarstwa rolniczego. Właściwa miara rentowności operacyjnej powinna mieć w liczniku zysk operacyjny, czyli zysk przed odsetkami i opodatkowaniem [Hawawini, Viallet 2007, Kulawik 1995, Nieć 2000, Gołaś 2009a, Wasilewski 2006].

Oba wskaźniki (ROA i ROE) często bywają wykorzystywane łącznie. Jeżeli przy zestawieniu ich ze sobą wskaźnik rentowności kapitału własnego okazuje się mniejszy od wskaźnika rentowności aktywów oznacza to, że producent płaci więcej odsetek od pożyczonych pieniędzy niż uzyskuje z ich zaangażowania w gospodarstwie. W tej sytuacji jednostka ciągle może być rentowna, jednak traci pieniądze z tytułu pożyczania kapitału i w konsekwencji obniża swój potencjał. Przy porównaniach obu wskaźników rentowności korzystny efekt dźwigni finansowej występuje wtedy, gdy rentowność kapitału własnego przewyższa rentowność aktywów ogółem [Kulawik 1995, 1999, Nieć 2000, Bień 2005, Jakubczak 2009, Bereźnicka 2009, Goraj, Mańko 2009].

O firmie, która korzysta z zasilenia kapitałem obcym mówi się, że korzysta z dźwigni finansowej (jest lewarowana). Dźwignia finansowa powoduje, że pojawia się efekt kosztów finansowych (prowinje, odsetki, koszty transakcyjne), który obniża ROE i jednocześnie występuje efekt struktury finansowej (na rentowność kapitałów własnych pracuje cały majątek, w tym finansowany kapitałem obcym), który zwiększa ROE [Hawawini, Viallet 2007]. Mamy też do czynienia z efektem podatkowym, gdyż koszt kapitałów obcych powiększa koszty uzyskania przychodów, a więc pomniejsza podstawę wymiaru podatku

dochodowego. Przy obliczaniu skali dźwigni finansowej trzeba odpowiednio skorygować zyskowność majątku, tj. zysk netto zwiększyć o zapłacone odsetki pomniejszone jednak o część podatku zaoszczędzonego z tytułu niższej o odsetki podstawy opodatkowania [Bień 2005]. Ta ostatnia korekta w odniesieniu do gospodarstw krajów UE, ze względu na różnorodność i zmienność systemów podatkowych oraz długi okres objęty analizą, byłaby bardzo pracochłonna, praktycznie niewykonalna i dlatego w badaniach została pominięta. Ocena efektu dźwigni finansowej bywa formułowana na podstawie różnicy bądź ilorazu rentowności kapitału własnego i skorygowanej rentowności aktywów [Bień 2005, Hawawini, Viallet 2007, Jakubczak 2009, Bereznička 2009].

Poziom funduszy (kapitałów) obcych charakteryzowano wskaźnikiem zadłużenia ogółem ($WZO = SE485 \cdot 100\% / SE436$) w kontekście związku z poziomem inwestycji oraz mnożnikiem kapitału własnego ($MKW = SE436 / SE501$) przy ocenie oddziaływania na rentowność kapitału własnego i efekty dźwigni finansowej.

Do oceny zmienności rentowności i mnożnika kapitału własnego wykorzystano odchylenie standardowe i współczynnik zmienności odchylenia standardowego.

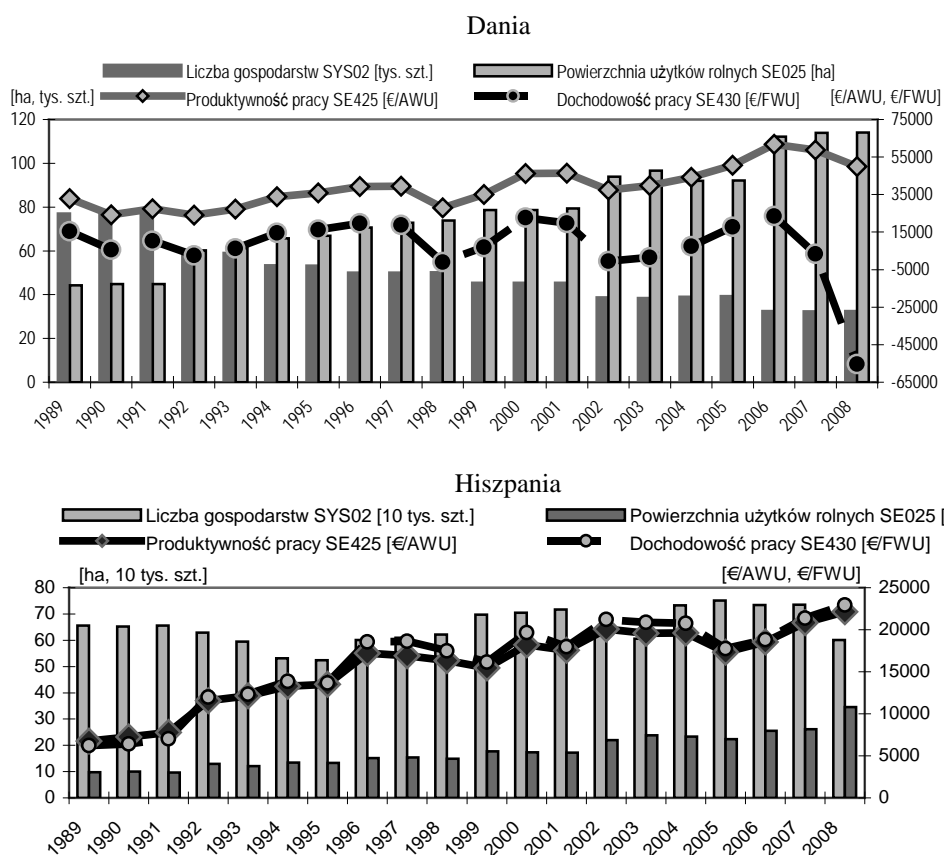
WYNIKI

W latach 1989-2008 w krajach dawnej UE-12 (członkowie UE sprzed rozszerzenia w 1995; później UE przyjmowała jeszcze członków w 2004 i 2007 roku) tempo przemian strukturalnych w rolnictwie było różne.

W jednej grupie krajów, której przewodziły Dania, Holandia i Luksemburg, dynamicznie malała liczba gospodarstw przy jednoczesnym wzroście ich wielkości. W drugiej grupie krajów (Hiszpania, Grecja, Włochy, Portugalia) liczba gospodarstw malała wolniej, co hamowało wzrost ich wielkości. W badanym okresie w Danii liczba gospodarstw rolniczych wytwarzających 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej (gospodarstwa będące w polu obserwacji FADN) zmalała z 77,0 tys. do 32,6 tys., a przeciętna wielkość obszarowa gospodarstwa wzrosła z 44,2 ha do 114,0 ha użytków rolnych. W tym samym czasie w Hiszpanii liczba gospodarstw zmalała z 656,3 tys. do 601,2 tys., a przeciętna powierzchnia wzrosła z 9,8 ha do 34,6 ha (rys. 1.).

W pierwszej grupie krajów dynamicznym przemianom strukturalnym towarzyszył proces silnego inwestowania. Druga grupa, mimo wysokiej dochodowości pracy, realizowała reprodukcję zawężoną. Niewątpliwie duży wpływ na reprodukcję majątku ma wielkość ekonomiczna gospodarstwa. Największe gospodarstwa rolnicze z szóstej klasy wielkości ekonomicznej (powyżej 100 ESU) uzyskiwały dochody pozwalające na reprodukcję rozszerzoną. Splot czynników może jednak powodować, że mimo wypracowania nadwyżki ekonomicznej na samofinansowanie rozwoju, będzie ona przeznaczana na konsumpcję [Sobczyński 2009a, 2011] (rys. 2.).

Wśród krajów byłej UE-12 obserwowano zależność między udziałem funduszy obcych w finansowaniu majątku a poziomem inwestycji. Wraz ze wzrostem udziału funduszy zewnętrznych rosło natężenie inwestowania. Oczywisty wpływ na inwestowanie ma zdolność do wypracowania nadwyżki na samofinansowanie rozwoju, co zależy od wielkości ekonomicznej gospodarstw. Stąd w gospodarstwach klasy (6) ≥ 100 ESU obserwowano jeszcze silniejszą niż dla gospodarstw ogółem zależność między wskaźnikiem zadłużenia a wartością inwestycji netto ($R^2 = 0,5770$). W całym analizowanym okresie średnioroczna wartość inwestycji netto w grupie największych gospodarstw duńskich wyniosła 72 676 euro,

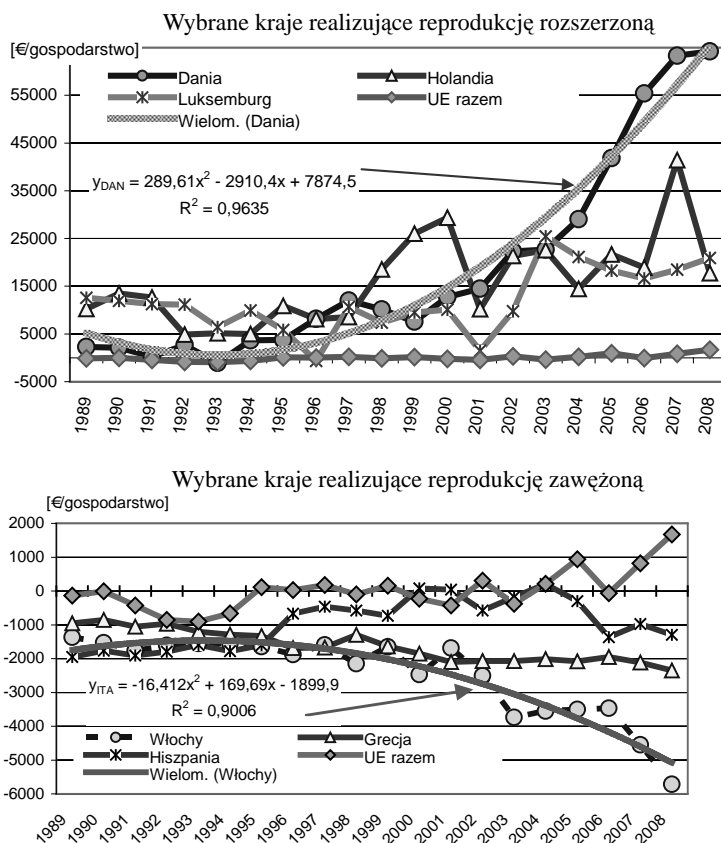

Rysunek 1. Zmiana liczby gospodarstw, ich wielkości oraz produktywności i dochodowości pracy w Danii i Hiszpanii w latach 1989-2008

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

podczas gdy w przeliczeniu na gospodarstwo ogółem 18 874 euro. W przypadku gospodarstw holenderskich było to odpowiednio 39 224 euro w klasie szóstej i 16 052 euro na gospodarstwo ogółem. Na drugim biegunie znalazły się m.in. gospodarstwa włoskie i hiszpańskie praktycznie niekorzystające z zewnętrznych źródeł finansowania. W badanym okresie włoskie gospodarstwo z grupy największych wydatkowało na inwestycje netto -6116 euro, a przeciętne -2165 euro rocznie. W odniesieniu do gospodarstw hiszpańskich były to odpowiednio kwoty -3633 i -961 euro (rys. 3).

Niski poziom inwestycji netto gospodarstw włoskich i hiszpańskich zdumiewa, bowiem były to kraje, w których rolnicy od lat uzyskiwali najwyższą dochodowość pracy własnej (SE430) [Sobczyński 2009b,c]. Może to wskazywać na trwałą preferencję rolników do konsumpcji bieżącej kosztem orientacji długookresowej, proinwestycyjnej i rozwojowej. Z drugiej strony, niska dochodowość pracy własnej gospodarstw duńskich nie przeszkadzała w dynamicznym inwestowaniu, co może oznaczać, że rolnicy realizowali opłatę pracy własnej poniżej płacy oferowanej pracownikom najemnym oraz ofensywnie korzystali z funduszy obcych. Wykazali więc silną orientację proinwestycyjną, kosztem ogranicza-

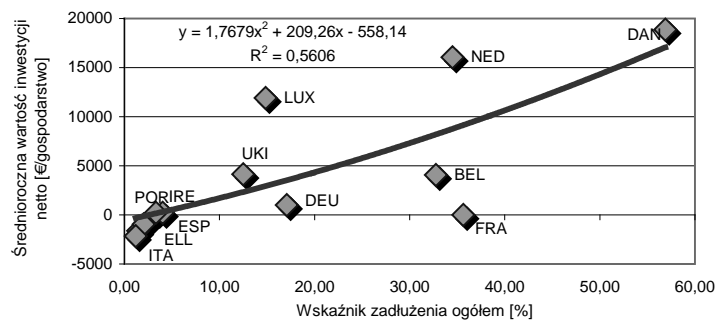
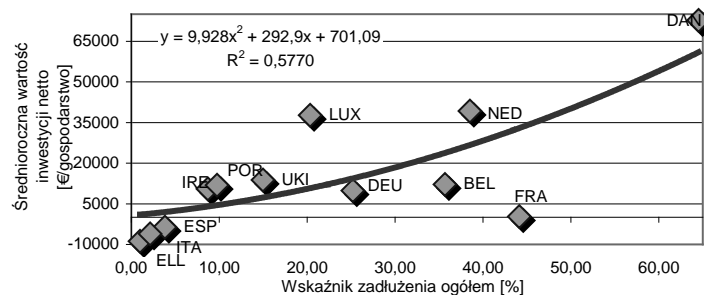
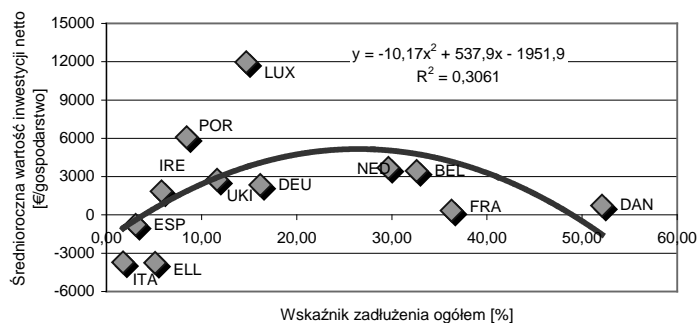
Rysunek 2. Wartość inwestycji netto gospodarstw rolniczych UE-12 w latach 1989-2008
Źródło: [Sobczyński 2011].

nia konsumpcji, na rzecz długookresowych działań rozwojowych i zwiększania wartości gospodarstwa [Sobczyński 2011].

Należy postawić pytanie, co było przyczyną a co skutkiem. Czy niski poziom inwestycji, np. gospodarstw włoskich i hiszpańskich wynikał z braku dostępu do kapitałów obcych, a może uwarunkowania gospodarcze (zbliżona do parytetowej opłata pracy, brak odpływu siły roboczej z rolnictwa, brak podaży ziemi itp.) hamowały przemiany strukturalne i nie było zapotrzebowania na kapitały obce w gospodarstwach rolniczych? Jedno jest pewne, udział kapitałów obcych w finansowaniu gospodarstw rolniczych w krajach byłej UE-12 był bardzo zróżnicowany i to zróżnicowanie utrzymywało się w badanym okresie.

Barierą inwestowania i przemian strukturalnych może być niska rentowność majątku w rolnictwie. Im mniejsza wielkość ekonomiczna gospodarstw, tym trudniej o wysoką rentowność aktywów. Przy niskim ROA korzystanie z funduszy obcych obniża ROE. Z przeprowadzonych badań wynika, że dla (5) klasy wielkości ekonomicznej ($40 \leq 100$ ESU) wskaźnik zadłużenia ogółem nie powinien przekraczać 20%, gdyż dalszy jego wzrost nie sprzyja wzrostowi inwestycji netto (rys. 3c.).

a) gospodarstwa ogółem

b) gospodarstwa z klasy (6) ≥ 100 ESUc) gospodarstwa z klasy (5) $40 \leq 100$ ESU

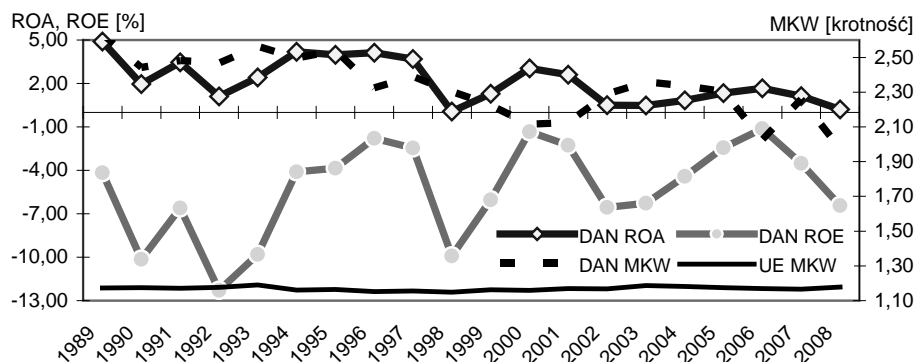
Rysunek 3. Udział funduszy obcych w finansowaniu majątku a poziom inwestycji netto w gospodarstwach rolniczych krajów UE (średnie z lat 1989-2008)

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

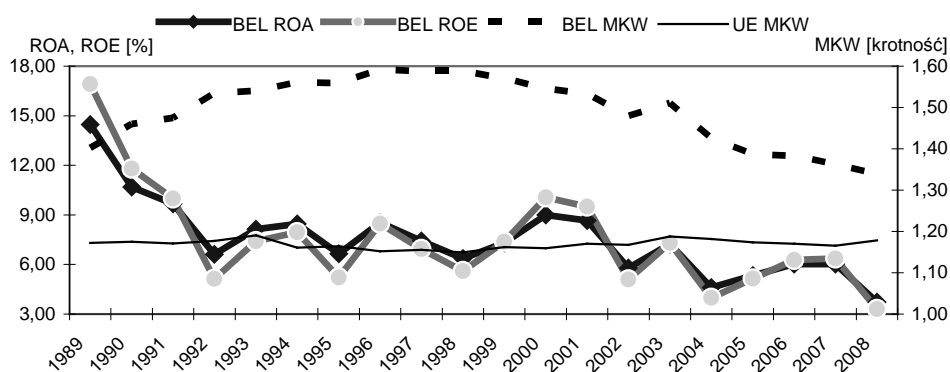
Gospodarstwa duńskie należały w latach 1989-2008 do najsilniej inwestujących, o największym udziale funduszy obcych w pasywach. Były zorientowane proinwestycyjnie, nawet za cenę ograniczenia opłaty pracy własnej i konsumpcji [Sobczyński 2011].

Gwałtowny przyrost wartości aktywów, duży udział kosztów czynników zewnętrznych (w tym odsetek) oraz dezorganizacja wywołana szybkim przyrostem skali produkcji obniżyły rentowność majątku, a oprocentowanie zobowiązań prawdopodobnie powyżej ROA znacznie obniżyło ROE. Można wnioskować, że głównym celem duńskich rolników był wzrost wartości gospodarstwa, a w procesie akumulacji ważną rolę mogły pełnić unijne

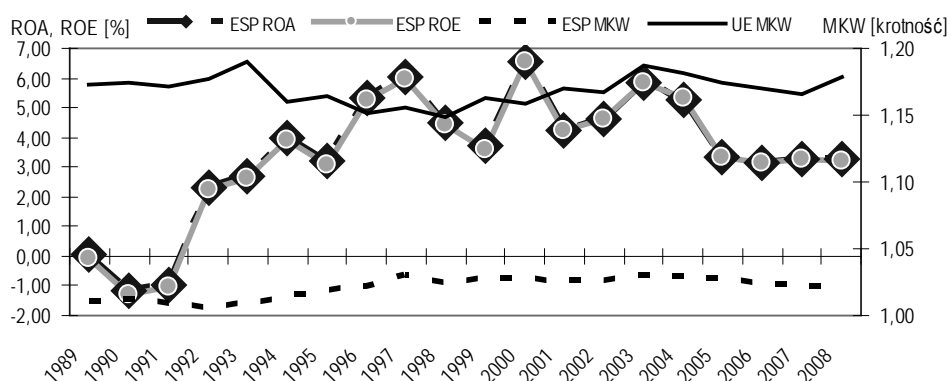
a) kraje o najwyższym mnożniku kapitału własnego – Dania

b) kraje o przeciętnym mnożniku kapitału własnego – Belgia

c) kraje o najniższym mnożniku kapitału własnego – Hiszpania

Rysunek 4. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego (ROE) gospodarstw rolniczych wybranych krajów UE w latach 1989-2008

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

programy bezzwrotnego wsparcia inwestycyjnego. Pewne znaczenie mógł też mieć system podatkowy (następca nie otrzymuje darowizny, lecz korzystając z kredytu, nabywa gospodarstwo od rodziców) oraz sposób powiązania w łańcuchu marketingowym (np. dostawcy żywca są współwłaścicielami ubojni i uczestniczą w podziale zysków, które są dochodami osobistymi nieujmowanymi w FADN) (rys. 4.).

Na przykładzie gospodarstw duńskich wyraźnie obserwowano też, jak przy dużym udziale funduszy obcych w pasywach gospodarstwa rośnie ryzyko finansowe. W latach załamania rentowności aktywów (np. lata 1990, 1992, 1998, 2002, 2008) wystąpiło wielokrotnie załamanie rentowności kapitału własnego (rys. 4a.).

Najwyższą średnią rentowność aktywów i kapitału własnego w latach 1989-2008 uzyskały gospodarstwa belgijskie (ROA = 7,54%, ROE = 7,49%), reprezentujące grupę o przeciętnym poziomie mnożnika kapitału własnego. Gospodarstwa z grupy o najwyższym wspomaganium finansowym zewnętrznym (Dania, Holandia) oraz gospodarstwa z grupy o niskim wspomaganium (Włochy, Hiszpania) uzyskały w badanym okresie niską średnią rentowność. W każdym przypadku rentowność kapitału własnego była niższa od rentowności aktywów. Szczególnie niekorzystny efekt dźwigni finansowej wystąpił w przypadku najbardziej zadłużonych gospodarstw duńskich (średnie ROA=2,15%, ROE = -5,28%) (tab. 1.).

Gospodarstwa unijne są silnie zróżnicowane i analiza na poziomie ogólnym może nie w pełni ujawniać zależności między wspomaganium finansowym zewnętrznym i rentownością. W celu poznania znaczenia wielkości ekonomicznej dla badanych zjawisk przeprowadzono analizy dla dwóch największych klas. W badanym okresie średnia wartość mnożnika kapitału własnego dla największych gospodarstw wyniosła 1,362, a dla klasy (5) $40 \leq 100$ ESU 1,223. Dla duńskich gospodarstw odpowiednio: 2,854 i 2,140. Gospodarstwa klasy (6) uzyskały w stosunku do klasy (5) wyższą rentowność aktywów i kapitału własnego. Bardzo dobre wyniki uzyskały największe gospodarstwa belgijskie (ROA = 10,51%, ROE = 12,23%, MKW = 1,561), co wskazuje na wystąpienie korzystnego efektu dźwigni finansowej (tab. 2., 3.).

Wraz ze wzrostem mnożnika kapitału własnego na ogół rosła też wartość współczynnika zmienności odchylenia standardowego dla ROE. Może to potwierdzać tezę, że kapitały obce zwiększają ryzyko finansowe (tab. 1-5.). Gospodarstwa z (6) klasy wielkości ekonomicznej w stosunku do (5) klasy uzyskały w badanym okresie wyraźnie wyższą rentowność przy wyższym mnożniku kapitału własnego (tab. 2., 3.).

W badanych dwóch typach gospodarstw (ogrodniczych i z chowem zwierząt ziarnożernych) w (6) klasie wielkości ekonomicznej w latach 1989-2008 rentowność aktywów i rentowność kapitału własnego były względnie wysokie i miały miejsce korzystny efekt dźwigni finansowej. Gospodarstwa ogrodnicze klasy (6) ≥ 100 ESU uzyskały w analizowanym okresie średnią rentowność ROA = 7,33%, a ROE = 9,10% przy mnożniku kapitału własnego MKW = 1,92. W tym samym okresie gospodarstwa z chowem zwierząt ziarnożernych (trzoda chlewna, drób) charakteryzowały się ROA = 8,16%, ROE = 8,97, MKW = 1,68 (tab. 4., 5.).

W przypadku obu badanych typów w (6) klasie wielkości ekonomicznej bardzo dobre rezultaty osiągnęły belgijskie gospodarstwa. W badanym okresie belgijskie gospodarstwa ogrodnicze z klasy (6) ≥ 100 ESU uzyskały średnią rentowność ROA = 12,16%, a ROE = 18,71 % przy mnożniku kapitału własnego MKW = 2,30. W tym samym okresie gospodarstwa z chowem zwierząt ziarnożernych osiągnęły ROA = 12,57%, ROE = 16,38, MKW = 1,70. Przypadek belgijskich gospodarstw pokazuje, że odpowiednio dobrany

Tabela 1. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego gospodarstw rolniczych ogółem wybranych krajów UE w latach 1989-2008.

Lata	(DAN) Dania			(NED) Holandia			(BEL) Belgia			(ITA) Włochy			(ESP) Hiszpania			UE		
	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW
1989	4,89	-4,18	2,633	7,10	7,26	1,467	14,5	16,9	1,402	-3,65	-3,90	1,019	0,09	-0,04	1,010	0,85	-0,11	1,172
1990	1,95	-10,14	2,442	5,83	4,95	1,467	10,69	11,80	1,460	-2,89	-3,09	1,016	-1,15	-1,27	1,011	-0,45	-1,87	1,175
1991	3,46	-6,60	2,482	5,49	4,15	1,537	9,67	10,00	1,475	-2,55	-2,75	1,017	-0,99	-1,07	1,008	-0,31	-1,71	1,171
1992	1,10	-12,29	2,468	3,12	0,33	1,573	6,62	5,13	1,535	-4,42	-4,68	1,018	2,29	2,23	1,006	-1,36	-2,96	1,177
1993	2,41	-9,81	2,562	2,14	-0,73	1,569	8,14	7,41	1,540	-4,36	-4,59	1,017	2,69	2,62	1,009	-1,00	-2,57	1,191
1994	4,20	-4,10	2,497	4,12	2,71	1,567	8,45	7,94	1,561	-1,16	-1,26	1,010	3,97	3,92	1,014	0,56	-0,46	1,161
1995	3,97	-3,85	2,538	3,55	1,98	1,563	6,66	5,22	1,559	-0,12	-0,22	1,010	3,19	3,10	1,019	0,76	-0,19	1,164
1996	4,12	-1,78	2,325	3,01	1,38	1,561	8,54	8,47	1,592	-0,10	-0,19	1,009	5,34	5,30	1,021	0,57	-0,29	1,152
1997	3,69	-2,45	2,389	4,08	3,17	1,530	7,42	6,93	1,588	-0,45	-0,53	1,008	6,02	5,98	1,030	0,35	-0,54	1,156
1998	0,07	-9,91	2,302	1,64	-0,37	1,537	6,36	5,61	1,589	-1,13	-1,21	1,008	4,48	4,42	1,024	-0,38	-1,30	1,149
1999	1,28	-6,05	2,223	1,15	-0,90	1,547	7,31	7,37	1,570	-1,47	-1,54	1,008	3,69	3,62	1,027	-0,52	-1,46	1,162
2000	3,05	-1,33	2,116	2,42	1,46	1,390	9,00	10,06	1,546	-1,25	-1,31	1,007	6,52	6,53	1,028	0,51	-0,25	1,159
2001	2,61	-2,26	2,127	1,76	0,30	1,469	8,66	9,50	1,533	-0,40	-0,46	1,009	4,26	4,21	1,026	0,15	-0,70	1,170
2002	0,50	-6,57	2,287	0,78	-0,97	1,462	5,78	5,10	1,479	0,14	0,09	1,008	4,61	4,61	1,025	0,72	0,04	1,168
2003	0,47	-6,27	2,359	1,28	-0,18	1,496	7,25	7,31	1,511	2,00	1,96	1,013	5,83	5,87	1,031	1,11	0,46	1,188
2004	0,83	-4,41	2,337	0,75	-0,87	1,506	4,61	3,98	1,426	1,85	1,81	1,012	5,28	5,31	1,029	1,29	0,75	1,182
2005	1,33	-2,44	2,302	1,47	0,31	1,500	5,33	5,15	1,387	2,01	1,99	1,011	3,36	3,35	1,027	0,95	0,42	1,174
2006	1,67	-1,13	2,025	2,07	0,95	1,576	6,02	6,27	1,383	2,16	2,13	1,013	3,17	3,16	1,024	1,29	0,83	1,170
2007	1,11	-3,52	2,258	1,93	0,47	1,629	6,03	6,37	1,362	3,40	3,39	1,012	3,29	3,27	1,021	2,12	1,78	1,165
2008	0,20	-6,44	1,974	0,92	-1,47	1,638	3,73	3,30	1,339	3,47	3,48	1,014	3,26	3,23	1,023	1,71	1,18	1,178
Średnia	2,15	-5,28	2,332	2,73	1,20	1,529	7,54	7,49	1,492	-0,45	-0,54	1,012	3,46	3,42	1,021	0,45	-0,45	1,169
σ	1,51	3,24	0,178	1,80	2,27	0,060	2,37	3,11	0,083	2,40	2,47	0,004	2,13	2,16	0,008	0,90	1,24	0,011
V_c [%]	70,32	61,43	7,64	66,06	190,0	3,944	31,46	41,55	5,550	537,0	455,7	0,372	61,62	63,32	0,782	201,1	276,5	0,944

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

Tabela 2. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego gospodarstw klasy wielkości (6) \geq 100 ESU wybranych krajów UE w latach 1989-2008

Lata	(DAN) Dania			(NED) Holandia			(BEL) Belgia			(ITA) Włochy			(ESP) Hiszpania			UE		
	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW
1989	10,33	10,96	3,776	9,04	10,52	1,583	18,01	21,65	1,387	7,89	7,79	1,044	2,95	2,75	1,046	7,54	8,03	1,343
1990	6,82	0,15	3,125	7,34	7,27	1,626	13,33	16,00	1,476	6,82	6,70	1,036	1,21	0,99	1,066	6,53	5,76	1,361
1991	8,94	6,99	3,192	7,58	7,31	1,705	12,58	14,93	1,574	6,59	6,51	1,032	-0,07	-0,32	1,064	6,33	5,51	1,372
1992	5,64	-3,00	3,053	4,73	2,44	1,735	9,67	9,94	1,626	5,69	5,60	1,033	5,14	5,10	1,032	5,19	3,98	1,417
1993	6,00	-2,61	3,269	3,55	0,98	1,703	10,57	11,34	1,627	6,21	6,11	1,025	4,85	4,82	1,007	5,25	4,23	1,429
1994	7,73	4,50	2,990	5,90	5,42	1,670	11,58	13,02	1,621	4,09	4,02	1,017	6,41	6,47	1,013	6,46	6,23	1,363
1995	7,51	5,10	3,083	5,28	4,60	1,661	10,65	11,58	1,630	5,53	5,47	1,02	8,07	8,22	1,067	6,07	5,92	1,378
1996	7,52	6,36	2,664	4,42	3,46	1,653	13,24	16,21	1,623	4,85	4,81	1,019	8,50	8,70	1,037	5,62	5,45	1,356
1997	6,85	5,39	2,740	5,77	5,78	1,617	11,07	13,09	1,661	5,19	5,12	1,017	14,01	14,07	1,027	5,39	5,16	1,346
1998	2,35	-6,01	2,682	3,24	1,97	1,616	9,29	10,55	1,701	3,33	3,24	1,018	11,16	11,23	1,026	3,84	3,15	1,353
1999	3,28	-2,59	2,628	2,30	0,74	1,642	10,33	12,50	1,667	3,55	3,50	1,017	9,62	9,78	1,045	3,93	3,48	1,359
2000	5,57	3,91	2,494	3,52	2,99	1,451	12,46	16,04	1,638	4,02	3,99	1,013	14,05	14,43	1,043	4,30	4,01	1,321
2001	5,24	3,16	2,494	2,74	1,58	1,548	11,26	14,08	1,647	3,83	3,79	1,015	13,77	14,05	1,036	4,11	3,76	1,351
2002	1,72	-5,15	2,710	1,63	0,13	1,524	8,36	8,98	1,543	4,23	4,20	1,011	12,80	13,19	1,042	3,62	3,24	1,337
2003	1,67	-4,83	2,845	2,18	1,07	1,556	10,26	12,32	1,634	7,97	8,02	1,017	12,42	12,84	1,051	4,60	4,63	1,359
2004	1,99	-2,66	2,879	1,65	0,37	1,567	7,42	8,23	1,480	8,66	8,74	1,019	13,63	14,06	1,050	5,25	5,62	1,362
2005	1,92	-2,02	2,886	2,46	1,72	1,578	7,90	8,92	1,441	7,47	7,53	1,017	8,36	8,52	1,038	4,71	4,99	1,351
2006	2,32	0,14	2,367	2,93	2,24	1,672	8,53	9,99	1,434	7,88	7,99	1,022	8,72	8,89	1,039	5,33	5,81	1,346
2007	1,76	-3,55	2,813	2,76	1,68	1,741	8,06	9,39	1,421	8,66	8,77	1,023	8,59	8,71	1,030	6,54	7,36	1,354
2008	0,76	-8,00	2,383	1,81	-0,34	1,759	5,64	5,95	1,393	10,48	10,68	1,023	7,53	7,62	1,037	6,17	6,69	1,383
Średnia	4,80	0,31	2,854	4,04	3,10	1,63	10,51	12,23	1,561	6,15	6,13	1,022	8,59	8,71	1,040	5,34	5,15	1,362
σ	2,88	5,15	0,340	2,16	2,87	0,08	2,70	3,59	0,103	2,04	2,10	0,008	4,26	4,44	0,016	1,08	1,35	0,025
V _s [%]	60,05	1646	11,91	53,33	92,56	4,89	25,71	29,34	6,62	33,15	34,24	0,81	49,63	50,98	1,51	20,16	26,24	1,85

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

Tabela 3. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego gospodarstw rolniczych klasy wielkości (5) 40 ≤ 100 ESU wybranych krajów UE w latach 1989-2008

Lata	(DAN) Dania		(NED) Holandia		(BEL) Belgia		(ITA) Włochy		(ESP) Hiszpania		UE							
	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE						
1989	7,88	3,72	2,617	7,17	7,25	1,426	16,02	19,63	1,465	4,66	4,54	1,029	3,64	3,32	1,041	5,75	5,53	1,282
1990	4,47	-4,52	2,568	6,03	5,24	1,408	12,37	14,50	1,520	4,44	4,31	1,027	1,93	1,77	1,023	4,41	3,53	1,279
1991	5,95	-1,02	2,625	6,00	5,03	1,471	12,02	13,56	1,524	4,32	4,18	1,029	3,16	3,08	1,018	4,40	3,45	1,279
1992	2,16	-10,15	2,511	3,43	1,02	1,491	7,72	6,77	1,578	2,94	2,74	1,031	6,24	6,21	1,011	3,12	1,91	1,271
1993	4,09	-5,97	2,595	2,77	0,55	1,501	9,41	9,43	1,608	2,96	2,81	1,028	5,22	5,15	1,012	3,79	2,84	1,292
1994	5,20	-1,34	2,387	3,50	1,97	1,500	8,98	8,75	1,610	2,90	2,80	1,017	7,05	7,06	1,018	4,65	4,16	1,245
1995	4,79	-1,68	2,442	2,94	1,22	1,486	7,31	6,18	1,620	4,48	4,39	1,016	7,32	7,38	1,049	4,31	3,80	1,229
1996	4,15	-1,89	2,274	1,97	0,16	1,453	8,34	8,17	1,673	3,29	3,20	1,016	8,37	8,33	1,029	4,04	3,58	1,216
1997	3,73	-2,23	2,255	2,79	1,47	1,412	7,29	6,64	1,628	3,18	3,10	1,014	9,13	9,19	1,039	3,53	3,02	1,217
1998	0,49	-8,65	2,195	0,26	-1,98	1,435	6,60	5,92	1,605	2,65	2,58	1,012	7,98	8,06	1,040	2,65	2,00	1,219
1999	1,45	-4,60	1,945	0,42	-1,53	1,438	7,00	6,86	1,550	2,25	2,18	1,012	8,99	9,09	1,038	2,84	2,37	1,206
2000	2,30	-2,28	1,916	1,65	0,68	1,300	7,91	8,30	1,534	2,07	2,01	1,013	11,79	12,06	1,040	3,13	2,72	1,206
2001	1,42	-3,87	1,886	0,62	-0,86	1,350	8,35	8,90	1,497	2,67	2,62	1,012	9,74	9,89	1,036	2,79	2,34	1,202
2002	0,50	-5,10	1,927	-0,20	-2,12	1,390	5,08	4,19	1,459	2,26	2,21	1,013	7,47	7,58	1,033	2,49	2,08	1,186
2003	0,32	-4,77	1,899	-0,04	-1,88	1,415	6,50	6,14	1,433	4,82	4,82	1,014	10,10	10,30	1,039	3,01	2,71	1,204
2004	0,53	-3,88	1,944	-0,17	-1,94	1,404	2,65	1,22	1,374	4,05	4,04	1,018	11,29	11,58	1,040	3,89	3,83	1,208
2005	1,01	-1,90	1,841	0,30	-1,16	1,398	3,22	2,23	1,333	4,02	4,03	1,015	7,31	7,44	1,038	3,39	3,27	1,193
2006	0,98	-1,12	1,664	0,28	-1,20	1,379	4,21	3,73	1,310	3,76	3,74	1,013	6,58	6,67	1,032	3,47	3,38	1,174
2007	0,92	-2,12	1,744	0,76	-0,78	1,413	5,30	5,21	1,281	5,05	5,06	1,012	7,19	7,27	1,028	4,98	5,12	1,171
2008	-0,10	-4,06	1,577	-0,50	-2,58	1,388	2,23	1,36	1,281	5,05	5,07	1,013	5,87	5,91	1,030	3,79	3,68	1,179
Średnia	2,61	-3,37	2,140	2,00	0,43	1,423	7,42	7,38	1,494	3,59	3,52	1,018	7,32	7,37	1,032	3,72	3,27	1,223
σ	2,26	2,95	0,345	2,30	2,71	0,052	3,38	4,50	0,123	0,99	1,01	0,007	2,57	2,69	0,010	0,85	0,97	0,039
V ₁ [%]	86,35	87,62	16,12	114,8	633,9	3,625	45,58	60,88	8,255	27,54	28,61	0,678	35,06	36,53	1,007	22,82	29,55	3,167

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

Tabela 4. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego gospodarstw ogrodniczych klasy wielkości (6) ≥ 100 ESU wybranych krajów UE w latach 1989-2008

Lata	(DAN) Dania			(NED) Holandia			(BEL) Belgia			(ITA) Włochy			(ESP) Hiszpania			UE		
	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW	ROA	ROE	MKW
1989				9,73	13,29	1,96	17,77	29,16	2,25	8,26	8,26	1,02				9,06	11,50	1,89
1990	5,10	-36,51	9,77	7,40	8,16	1,99	11,59	18,06	2,46	13,48	13,64	1,02				7,82	8,85	1,96
1991	6,76	-9,24	7,20	8,64	10,16	2,01	14,20	25,65	2,89	17,26	17,50	1,03				9,13	11,12	2,03
1992	6,00	-15,90	6,52	4,20	0,69	2,20	11,45	16,18	2,97	20,82	20,88	1,01				5,67	3,90	2,10
1993	6,98	-2,39	6,34	3,33	-0,97	2,26	12,04	15,83	2,59	11,62	11,68	1,02				4,79	2,51	2,11
1994	9,50	13,97	4,75	7,51	9,33	2,30	16,96	27,06	2,40	4,39	4,32	1,01				8,01	9,72	1,99
1995	7,46	6,58	4,13	6,87	8,39	2,32	9,48	9,96	2,66	5,47	5,42	1,02				6,84	7,73	2,05
1996	8,61	10,41	3,71	6,66	8,64	2,39	13,90	20,25	2,52	6,46	6,37	1,02				6,80	7,99	2,01
1997	8,43	12,04	3,41	8,72	13,04	2,22	16,22	25,97	2,36	5,94	5,82	1,02				9,47	12,93	1,87
1998	8,11	12,82	4,01	8,77	13,24	2,10	22,28	45,28	2,66	2,24	2,06	1,02				7,95	10,67	1,96
1999	7,21	8,53	3,33	4,84	5,75	2,13	16,31	28,43	2,47	8,72	8,66	1,01				5,88	7,27	1,98
2000	7,39	8,98	2,72	6,76	9,95	2,17	16,12	26,47	2,22	13,80	13,81	1,01				8,32	11,88	1,93
2001	6,63	6,42	2,48	4,92	5,15	2,12	7,30	7,78	2,26	9,31	9,28	1,01	16,71	16,42	1,03	6,29	7,62	1,92
2002	6,93	8,53	2,40	3,80	3,49	2,20	16,00	23,79	1,97	22,88	22,96	1,01	19,90	20,23	1,03	8,22	11,35	1,81
2003	5,78	6,34	2,60	4,61	5,32	2,21	14,60	23,67	2,12	23,83	24,07	1,01	12,63	13,26	1,08	8,19	11,34	1,80
2004	2,82	-0,98	2,67	2,01	-0,45	2,25	1,30	-1,69	1,95	42,19	42,42	1,01	21,57	23,32	1,10	8,71	12,35	1,77
2005	3,78	2,24	2,45	2,15	-0,02	2,36	5,24	5,62	1,88	27,76	28,07	1,01	6,64	6,85	1,09	6,81	9,24	1,81
2006	3,32	1,40	2,27	4,20	4,66	2,36	7,79	10,67	1,84	28,77	28,93	1,01	12,02	12,64	1,08	7,63	10,85	1,85
2007	2,46	-1,39	2,42	3,16	2,24	2,30	6,42	8,18	1,80	24,30	24,60	1,02	7,98	8,06	1,03	6,24	8,07	1,78
2008	3,36	-0,04	2,29	0,18	-6,34	2,55	6,32	7,87	1,70	24,24	25,43	1,05	10,73	10,84	1,03	4,70	5,08	1,87
Średnia	6,14	1,67	3,97	5,42	5,69	2,22	12,16	18,71	2,30	16,09	16,21	1,02	13,52	13,95	1,06	7,33	9,10	1,92
σ	2,11	12,01	2,08	2,63	5,36	0,15	5,22	10,97	0,36	10,44	10,61	0,01	5,41	5,74	0,03	1,41	2,86	0,10
V_s [%]	34,34	717,72	52,36	48,43	94,19	6,57	42,90	58,62	15,82	64,93	65,46	1,01	39,97	41,11	3,03	19,21	31,40	5,41

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

Tabela 5. Rentowność aktywów ogółem (ROA), mnożnik kapitału własnego (MKW) a rentowność kapitału własnego gospodarstw TF50 klasy wielkości (6) $40 \geq 100$ ESU wybranych krajów UE w latach 1989-2008

Lata	(DAN) Dania		(NED) Holandia		(BEL) Belgia		(ITA) Włochy		(ESP) Hiszpania		UE							
	ROA	MKW	ROA	MKW	ROA	MKW	ROA	MKW	ROA	MKW	ROA	MKW						
1989	14,85	23,46	2,87	14,94	17,54	1,37					14,64	18,70	1,58					
1990	8,91	6,96	2,92	12,26	13,42	1,42					11,85	13,35	1,61					
1991	15,39	24,95	2,78	11,32	12,12	1,44					12,22	13,92	1,59					
1992	7,59	4,37	2,91	4,19	1,90	1,60	10,82	12,02	1,69		8,92	9,17	1,74					
1993	4,94	-5,14	3,05	-0,20	-7,19	1,82	8,81	8,84	1,75	17,46	17,62	1,02	4,23	0,03	1,90			
1994	8,87	7,80	2,83	3,02	-1,92	2,21	14,37	18,15	1,72	4,83	4,76	1,01	6,48	5,08	1,88			
1995	9,44	10,61	2,83	6,08	5,13	2,10	17,21	22,58	1,68	14,21	14,17	1,01	10,51	12,70	1,80			
1996	11,07	15,65	2,50	11,53	16,60	1,97	31,31	48,82	1,75	7,17	7,14	1,00	18,50	18,87	1,04	13,87	18,53	1,69
1997	10,26	14,66	2,62	9,37	12,82	1,99	11,46	14,07	1,75	12,42	12,46	1,01	15,84	16,35	1,06	9,94	12,46	1,78
1998	-1,28	-24,15	3,75	-7,53	-23,83	2,28	-4,95	-15,10	1,80	6,79	6,72	1,02	12,21	12,50	1,05	-1,76	-9,08	1,93
1999	3,02	-6,42	3,43	-1,26	-11,65	2,68	13,63	18,83	1,75	2,76	2,75	1,00	16,98	17,85	1,08	3,35	1,23	1,87
2000	8,84	12,70	2,83	6,58	9,21	2,59	22,91	34,54	1,71	7,81	7,83	1,01	18,03	18,96	1,07	9,28	11,77	1,71
2001	9,38	14,33	2,76	3,00	0,92	2,02	19,31	28,50	1,73	6,46	6,46	1,00	23,57	24,69	1,06	8,71	10,74	1,65
2002	1,30	-8,00	3,19	-1,00	-7,48	2,13	6,92	7,00	1,70	13,38	13,43	1,01	11,88	12,85	1,10	5,19	5,33	1,53
2003	0,05	-15,22	3,97	0,52	-6,79	2,88	6,24	6,08	1,67	20,94	21,38	1,03	18,63	20,13	1,10	8,11	10,06	1,59
2004	2,29	-4,02	3,94	2,53	0,48	2,25	17,70	25,33	1,66	12,27	12,47	1,02	14,19	15,38	1,11	8,20	10,12	1,51
2005	2,39	-2,24	3,98	4,35	4,78	2,02	17,35	23,74	1,55	12,35	12,58	1,03	13,99	15,17	1,11	9,17	11,63	1,48
2006	3,56	2,63	3,31	2,89	1,89	2,06	13,40	18,80	1,63	17,75	18,09	1,02	11,45	11,97	1,08	8,92	11,30	1,48
2007	-0,91	-20,08	4,50	-2,80	-11,39	2,22	1,16	-1,26	1,69	19,32	19,72	1,02	11,94	12,68	1,10	6,11	7,17	1,58
2008	-0,92	-18,86	3,22	1,95	-1,45	2,20	6,14	7,57	1,71	12,98	13,10	1,01	7,75	8,00	1,12	5,30	5,20	1,60
Srednia	5,95	1,70	3,21	4,09	1,26	2,06	12,57	16,38	1,70	11,81	11,92	1,01	15,00	15,80	1,08	8,16	8,97	1,68
σ	5,18	14,36	0,55	5,66	10,71	0,40	8,47	14,52	0,06	5,41	5,55	0,01	4,15	4,35	0,03	3,83	6,46	0,14
V_s [%]	87,04	844,41	17,07	138,5	852,4	19,44	67,37	88,60	3,35	45,85	46,58	0,90	27,65	27,53	2,49	46,88	72,02	8,61

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Farm... 2011].

poziom wspomaganie zewnętrzne oraz tempo wzrostu skali produkcji pozwalały gospodarstwom rolniczym uzyskiwać wysoką rentowność aktywów i jeszcze wyższą rentowność kapitału własnego, co dawało korzystne efekty dźwigni finansowej (tab. 4., 5.).

Cykle świńskie mogły być przyczyną wyższej zmienności rentowności gospodarstw z chowem zwierząt ziarnożernych w stosunku do gospodarstw ogrodniczych. Współczynnik zmienności odchylenia standardowego ROA dla TF20 wyniósł 19,21%, a dla TF50 – 46,88%. Zmienność ROE była znacznie wyższa, co wskazuje na wzrost ryzyka finansowego przy korzystaniu z funduszy obcych, i wynosiła odpowiednio: 31, 40 oraz 72,02% (tab. 4., 5.).

PODSUMOWANIE

W latach 1989-2008 w gospodarstwach rolniczych UE-12 stwierdzono zależność między udziałem funduszy obcych i natężeniem inwestowania. Duńskie i holenderskie gospodarstwa korzystające z najwyższego wsparcia finansowego zewnętrznego charakteryzowały się najwyższymi inwestycjami netto. Włoskie i hiszpańskie gospodarstwa wykorzystujące niemal tylko kapitał własny miały w tym samym okresie ujemny poziom inwestycji netto.

Wraz ze wzrostem mnożnika kapitału własnego rosła zmienność rentowności kapitału własnego, co potwierdza tezę, że kapitały obce zwiększają ryzyko finansowe. W gospodarstwach o dużym udziale funduszy obcych w finansowaniu majątku w latach załamania rentowności aktywów wystąpiło zwielokrotnione załamanie rentowności kapitału własnego.

Najwyższą średnią rentowność aktywów i kapitału własnego w latach 1989-2008 uzyskały belgijskie gospodarstwa, reprezentujące grupę o przeciętnym poziomie mnożnika kapitału własnego. Gospodarstwa z grupy o najwyższym wspomaganiu finansowym zewnętrznym (Dania, Holandia) oraz gospodarstwa z grupy o niskim wspomaganiu (Włochy, Hiszpania) uzyskały w badanym okresie niską średnią rentowność.

Wzrost wielkości ekonomicznej sprzyjał poprawie rentowności aktywów, a przy ROA kształtującym się powyżej oprocentowania zobowiązań, korzystanie z funduszy obcych przyczyniało się do korzystnego efektu dźwigni finansowej. Badane gospodarstwa ogrodnicze i gospodarstwa z chowem zwierząt ziarnożernych klasy (6) \geq 100 ESU dzięki wysokiej rentowności aktywów uzyskiwały korzystny efekt dźwigni finansowej.

Wyjaśnienia wymaga relacja między dążeniem do wzrostu dochodowości pracy i kapitału własnego a wzrostem wartości gospodarstwa. Wydaje się, że należy brać pod uwagę substytucję tych celów. Z jednej strony, obserwujemy bowiem przypadek duńskich i holenderskich gospodarstw, które w latach 1989-2008 należały do najsilniej inwestujących, o największym udziale funduszy obcych w finansowaniu działalności. Gospodarstwa te były zorientowane proinwestycyjnie, nawet za cenę ograniczenia opłaty pracy własnej i funduszu konsumpcji. Gwałtowny przyrost wartości aktywów, duży udział kosztów czynników zewnętrznych (w tym odsetek) oraz dezorganizacja wywołana szybkim przyrostem skali produkcji mogły się przyczynić do spadku rentowności majątku, a oprocentowanie zobowiązań (prawdopodobnie powyżej ROA) obniżało znacznie ROE. Można wnioskować, że podstawowym celem tej grupy rolników był wzrost wartości gospodarstwa. Na drugim biegunie znalazły się gospodarstwa włoskie i hiszpańskie. Ujemna wartość inwestycji netto tej grupy zdumiewa, jeżeli zauważyć, że są to kraje w których rolnicy od lat uzyskiwali najwyższą dochodowość pracy własnej. Może to wskazywać na trwałą

preferencję konsumpcji bieżącej kosztem orientacji długookresowej, proinwestycyjnej i rozwojowej. Można też postawić pytanie, co było przyczyną, a co skutkiem? Czy niski poziom inwestycji gospodarstw włoskich i hiszpańskich wynikał z braku dostępu do kapitałów obcych. A może uwarunkowania gospodarcze hamowały przemiany strukturalne i nie było zapotrzebowania na kapitały obce w rolnictwie?

Przykładem zrównoważonego wzrostu są belgijskie gospodarstwa. W latach 1989-2008 przy racjonalnym korzystaniu z funduszy obcych uzyskiwały one stabilny i wysoki poziom dochodowości pracy oraz rentowności kapitału własnego w harmonii ze wzrostem wartości gospodarstwa.

LITERATURA

- Bereźnicka J., 2009: *Dźwignia czy maczuga finansowa w realizacji decyzji inwestycyjnych w gospodarstwie rolniczym*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, 78, ss. 237-247.
- Bień W., 2005: *Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa.
- Daniłowska A., 2007: *Zróżnicowanie zadłużenia gospodarstw indywidualnych w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. X, z. 1, ss. 94-97.
- Developments in the income situation of the EU agricultural sector*, European Commission Directorate-General For Agriculture and Rural Development. Brussels, September 2010. Tryb dostępu: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/publications_en.cfm; data odczytu: czerwiec 2011.
- EU dairy farms report 2010 based on FADN data*, European Commission Directorate-General For Agriculture and Rural Development. Brussels, May 2010. Tryb dostępu: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/publications_en.cfm; data odczytu: czerwiec 2011.
- EU farm economics overview FADN 2007*, European Commission Directorate-General For Agriculture and Rural Development. Brussels, September 2010. Tryb dostępu: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/publications_en.cfm; data odczytu: czerwiec 2011.
- Farm Accountancy Data Network 2011*, Tryb dostępu: <http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>. Data odczytu: lipiec 2011.
- Gawda R., 2009: *Model Du Ponta w wybranych przedsiębiorstwach branży cukrowniczej*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 3(13), ss. 41-48.
- Gołaś Z., 2009a: *Analiza rentowności kapitału w rolnictwie*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 1 (11), ss. 63-74.
- Gołaś Z., 2009b: *Czynniki determinujące rentowność kapitału własnego w rolnictwie*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 1 (11), ss. 75-91.
- Goraj L., Mańko S. 2009: *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Difin, Warszawa.
- Hawawini G., Viallet C., 2007: *Finanse menedżerskie*, PWE, Warszawa.
- Jakubczak A., 2009: *Struktura kapitału a wyniki ekonomiczno-finansowe wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych*, „Roczniki Naukowe SERiA” t. IX, z. 1, ss. 144-149.
- Kulawik J., 1995: *Wskaźniki finansowe i ich systemy w zarządzaniu gospodarstwami rolniczymi*, IERiGŻ, Studia i Monografie, z. 72, Warszawa.
- Kulawik J., 1999: *Przesłanki i skutki interwencjonizmu kredytowego w rolnictwie w opiniach izb rolniczych*, IERiGŻ, Warszawa.
- Mańko S., Sobczyński T., Sass R., 2008: *Zmiany poziomu zrównoważenia płynności finansowej w gospodarstwach rolniczych UE w latach 1989-2005*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, 64, ss. 5-22.
- Nieć D., 2000: *Strategie zarządzania zwiększające rentowność gospodarstw rolniczych*, SGGW, Warszawa. Tryb dostępu: <http://ekr.rgr.sggw.pl/konfer/dok/niec.doc>. Data odczytu: październik 2010.
- Sobczyński T., 2011: *Ocena możliwości rozwojowych gospodarstw rolniczych UE na podstawie inwestycji netto w latach 1998-2008*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis seria Oeconomica” (w druku).
- Sobczyński T., 2009a: *Wpływ wielkości ekonomicznej gospodarstw rolniczych UE na ich możliwości rozwojowe*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Problemy Rolnictwa Światowego”, 24, 9, ss. 159-168.

- Sobczyński T., 2009b: *Wpływ typu rolniczego na zrównoważenie ekonomiczno-społeczne gospodarstw rolniczych UE*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XI, z. 1, ss. 383-388.
- Sobczyński T., 2009c: *Zmiany poziomu subsydiów w gospodarstwach rolniczych UE-12 w latach 1989-2006*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 3(13), ss. 205-216.
- Sobczyński T., 2009d: *Wybrane czynniki zrównoważenia ekonomiczno-społecznego największych przedsiębiorstw rolniczych UE*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G”, t. 96, z. 3, ss. 152-162.
- Sobczyński T., 2008: *Zmiany udziału dopłat w dochodach gospodarstw rolniczych UE w latach 1989-2005*, [W:] *Polityka Unii Europejskiej*. D. Kopycińska (red.). Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, ss. 36-50.
- Wasilewski M., 2006: *Rentowność gospodarstw rolniczych w zależności od strategii zarządzania kapitałem obrotowym*, „Roczniki Naukowe SERiA” t. VIII, z. 1, ss. 217-221.

Tadeusz Sobczyński

CHOSEN EFFECTS OF USING EXTERNAL FUNDS IN FINANCING EU FARMS
IN YEARS 1989-2008

Summary

In years 1989-2008 in EU farms the dependency between the share of external funds and investments intensity was observed. Danish and Dutch farms had the highest external financial support and also achieved the highest level of net investment. Italian and Spanish farms using almost only equity had a negative level of net investment in this period.

The highest average return of assets and equity in 1989-2008 was achieved by Belgian farms. They represented a group with an average level of total assets to equity. The farms from the group with strongest external financial support (Denmark, The Netherlands) and farms with low support (Italy, Spain) achieved low and average profitability during the analyzed period.

The growth of economic size improved the return on assets and with ROA greater than the loan interest rate using external funds allowed to use the positive effect of financial leverage. Horticultural and granivores farms of class (6) ≥ 100 ESU achieved a positive effect of financial leverage due to high return on assets.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Tadeusz Sobczyński
Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie UT-P w Bydgoszczy
Al. Prof. S. Kaliskiego 7, b. 3.1
85-719 Bydgoszcz
tel. (52) 340 80 47
e-mail: tadsob@utp.edu.pl